

17133.

TC
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

16. ASIRDA SİVAS'TA KURULAN
ALİ BABA ZÂVİYESİ'NİN DİNİ SOSYAL VE EKONOMİK
FONKSİYONLARI HAKKINDA BİR ARAŞTIRMA

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

(Doktora Tezi)

Saim SAVAS

ANKARA 1990

İÇİNDEKİLER

ÜNSÜZ.....	I
KISALTMALAR.....	II
KAYNAKLAR.....	IV
GİRİŞ: ALİ BABA ZÂVİYESİ'NİN KURULDUĞU SİYASİ VE DİNİ-TASAVVUFİ ORTAM.....	1
I.BÖLÜM: ALİ BABA'NIN KİMLİĞİ.....	25
1- Ali Baba ile Münâsebeti Olanlar.....	30
A- Rüstem Paşa.....	30
B- Selâtin-i Mâziye.....	33
C- Atık Valde Sultan.....	37
D- Pîr Sultan.....	38
2- Ali Baba'nın Sülâlesi.....	40
3- Ali Baba'nın Dinî Hüviyeti.....	45
II.BÖLÜM: ALİ BABA ZÂVİYESİ.....	54
1- Zâviyenin Fizik Yapısı.....	54
A- Câmî-Zâviye-Türbe-Mektep-Çeşme.....	54
2- Zâviyenin İşleyişi.....	62
A- Zâviye Görevlileri.....	70
a- Zâviyedar.....	70
b- Duâgû.....	87
c- Hizmetkârân-ı zâviye.....	92
d- Cüzhan.....	93
e- Türbedar.....	95
f- Ferras.....	95
g- Hatip-imam-müezzin.....	96
h- Muallim-i mektep-halife.....	102
B- Zâviyenin Fonksiyonu.....	104
a- Yolculara hizmet.....	104
b- Dervişleri barındırma.....	108
c- Fakirlere yemek ikrâmı.....	109
3- Zâviyenin Bölgenin İskânındaki Rolü.....	111

III.BÖLÜM: ALİ BABA ZÂVİYESİ VAKIFLARI.....	118
1- Gelir Kaynakları ve Masraflar.....	118
A- Gelir Kaynakları.....	119
a- Vakıfları.....	120
b- Sultanlar tarafından temlik edilen mülkler.....	131
c- Zâviye mensuplarınınca imâr edilen boş araziler...	133
d- Zâviye mensuplarınınca satın alınan mülkler.....	134
e- icâre gelirleri.....	137
B- Masraflar.....	145
a- Ücret ve maaşlar.....	145
b- Tâmirât ve aydınlanma.....	148
c- Yolcu ve fakirlerin yedirilmesi.....	149
d- Gelir fazlasının evlâd-ı vâkıfa taksimi.....	150
2- Vakıfların İşletilmesi.....	153
A- Vakıf Görevlileri.....	154
a- Müteveli.....	154
b- Nâzır-kâtip-câbi-zâbit-hâfız-kayyım.....	160
B- Vakfın Muhâsebesi.....	167
C- Vakıf Mahsûlünün Toplanması.....	170
D- Vakıf Tuzlaların İşletilmesi.....	186
NETİCE.....	197
SUMMARY.....	200
BİBLİYOGRAFYA.....	201

ÖNSÖZ

Son zamanlarda yapılan araştırmalar, zâviyelerin, dinî ve sosyal tarihimizdeki önemini ortaya koymuş durumdadır. Zâviyelerde yaşıyan muhtelif tarikatlere mensup dervişlerin, Anadolu Selçuklu Devleti'nin çöküşü ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşu üzerinde oynadıkları rolün anlaşılması, sosyal ve dinî hareketlerdeki etkinliklerinin ve iktisadî hayattaki katkılarının gün ışığına çıkması, bu sahaya olan ilgiyi artırmış görünmektedir. İşte bu çalışma da, zâviye arşivinin topluca incelememize sunulmasının yanında, böyle bir ilginin neticesinde ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada, biraz da vesikaların tesiriyle zâviyenin dinî-tasavvufî cephesinden çok, sosyal ve ekonomik yönü incelenmeye çalışılmıştır. Böylece, bir dinî-sosyal müessesenin, kuruluşundan zamanımıza kadar geçen süre içindeki sosyal ve ekonomik faaliyetleri vesikaların elverdiği ölçüde takip edilmek istenmiştir.

Kanaatimizce, Osmanlı dinî, sosyal ve ekonomik tarihinin daha iyi anlaşılabilmesi için, bu şekildeki müesseseler üzerinde yapılacak biyografik çalışmaların büyük önemi bulunmaktadır. Ancak bu şekilde, toplum hayatının derinliklerine inilebilir ve müessese-toplum münâsebetleri çerçevesinde sosyal ve ekonomik hayatımızın tarihî gelişimi doğru bir şekilde takip edilebilir.

Saim SAVAS

KISALTMALAR

age	: Adı geçen eser
agm	: Adı geçen makâle
BA	: Başbakanlık Arşivi
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
DEFM	: Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuâsı
GDAAD	: Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi
haz.	: Hazırlayan
HD	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Hurûfât Defteri
HT	: Ali Baba evlâdından Hüseyin Tekkeşinoğlu
İA	: İslâm Ansiklopedisi
İÜEFTD	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
İÜEFTED	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi
İÜİFM	: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
MM	: Başbakanlık Arşivi Maliyeden Müdevver Defter
Mühimme	: Başbakanlık Arşivi Mühimme Defteri
nu.	: Numara
RB	: Ali Baba evlâdından Ruhi Başeğmez
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
S.Ahkâm	: Başbakanlık Arşivi Sivas Ahkâm Defteri
ŞŞS	: Sivas Şer'îye Sicili
SVBMA	: Sivas Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi
ŞYS	: Ali Baba evlâdından Şemsi Yılmaz Susamış
TM	: Türkiyat Mecmuası
TKGMA	: Tapu-Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi
TDK	: Türk Dil Kurumu
Tarih Deyimleri:	M.Z.Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, 3 Cild, İstanbul 1983, 3.Baskı

TTK : Türk Tarih Kongresi
ter. : Tercüme eden
VGM : Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
yay. : Yayınlayan

KAYNAKLAR

Zâviye kurucusu bazı büyük mutasavvıf ve şeyhler hakkında bilhassa menâkıb kitaplarında geniş bilgiler bulunduğu bilinmektedir. Mevlânâ Celâleddin Rûmî hakkında Eflakî'nin Menâkıbu'l-Ârifîn'i(1), Baba İlyas Horasânî ve sülâlesi hakkında Elvan Çelebi'nin Menâkıbu'l-Kudsiyye Fî Menâsıbi'l-Ünsiyye isimli eseri(2) ve Hacı Bektaş-ı Veli hakkında Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli "Vilâyetnâme" isimli eser(3) bu konuda misal olarak gösterilebilir.

Anadolu ve Rumeli'de faaliyet göstermiş olan ve sayıları yüzlerle ifade edilen irili ufaklı zâviyeler hakkında yapılacak araştırmalarda ise daha değişik kaynakların taranması gerekecektir. Çünkü, bunlar hakkında teşekkül etmiş menâkıb kitapları bulunmamaktadır. Bu konuda yapılan araştırmalarda genellikle şu kaynakların kullanıldığı görülmektedir:

1- Vakıf defterleri. Bu defterlerde, diğer vakıfların yanında zâviye vakıflarına da yer verilmiştir. Bu tip kayıtlarda zâviye ve zâviyedârların isimleriyle gelir kaynakları tafsilâtlı bir şekilde bulunmaktadır.

2- Dârüssaâde Ağası'nın nezâreti altında bulunan zâviyelere âlt defterler.

3- Bilhassa 16. asır zâviyeleri için Mühimme defterleri.

4- Yeniçerilik ve Bektaşılık'ın lâğvedilmesiyle ilgili olarak tutulan defterler. Bu defterlerde, Bektaşî zâviyelerinin isimleri ve gelir kaynakları bulunmaktadır.

5- Mufassal tahrir defterleri.

6- Kitâbeler. Bilhassa tamir ve mezar kitâbeleri.

7- Başbakanlık Arşivi Cevdet Evkaf tasnifinde bulunan vesikalar.

8- 17. asırdan itibaren, zâviyedârların tayini için çıkarılan berâtler. Berâtler ve zâviye ile alakalı diğer vesikalar.

1- Yay. Tahsin Yazıcı, 2 cild. 2. baskı, Ankara 1976-1980.

2- Haz. İsmail E.Erünsal-A.Yaşar Ocak, İstanbul 1984.

3- Yay. Abdülbâki Gölpınarlı, İstanbul 1958.

kalar, zâviyedarlar tarafından saklanmakta ve bu şekilde biriken zâviye arşivleri, bazan araştırmacıların istifadesine sunulduğunda, zâviyeler hakkında derli toplu araştırmalar yapılabilmektedir.(4).

9- Zâviyelerin, 17. asırdaki coğrafi dağılımı ve bağlı oldukları tarikatler hakkında Evliyâ Çelebi seyahatnâmesi. Ancak, zâviyelerle ilgili birçok bilgi basılı nüshalarda bulunmadığından yazmalara bakılması gerekmektedir.(5).

Gelir kaynaklarına bakıldığında Ali Baba Zâviyesi'nin orta büyüklükte bir zâviye olduğu anlaşılmaktadır. Ali Baba hakkında da bir takım rivâyetler anlatılmakla birlikte, bildiğimiz kadarıyla onunla ilgili teşekkül etmiş yazılı bir menkıbe bulunmamaktadır. Anlatılan rivâyetler kısmen tez içinde değerlendirilmiştir.

Çalışmamızın ana kaynak gurubunu, kurucu şeyh âilesinin son halkalarından birisi olan Ruhi Başeğmez'den alınan zâviye arşivi teşkil etmiştir. Yıkılmak üzere olan bir evin çatı katında bir sandık içinde tesadüfen bulunan sözkonusu evrak, bu şekildeki bir çalışmanın da başlıca sebebi durumundadır. Ruhi Başeğmez'den alınan evrak, vesika cinsi ve miktarı ile asırlara göre dağılımını gösteren bir tablo halinde verilmiştir.(6).

Evlâd-vâkıfın diğer iki kolunun son halkalarını teşkil eden Hüseyin Tekkeşinoğlu ve Şemsi Yılmaz Susamış'tan alınan bir kısım evrak ta yine tablo halinde verilmiştir.(7).

Bu üç şahıstan alınan evrak temel olmak üzere Ankara, İstanbul ve Sivas'ta bulunan arşiv ve müzelerde yapılan taramalar neticesinde de zâviye ile alakalı çok miktarda vesika derlenmiştir. Derlenen vesikaların arşivlere göre dağılımını gösteren listeler aşağıda verilmiştir. Bu şekilde,

4- Misal olarak bkz. A.Yaşar Ocak, "Emirci Sultan ve Zâviyesi" İÜFTED, IX(1978), ss.129-208.

5- Zâviyeler üzerine yapılacak araştırmalarda kullanılacak kaynaklar hakkında bkz. A.Y.Ocak-S.Farûki, "Zâviye", İA, XIII, s.470-471; Suraiya Faroqhi, "XVI.-XVIII. Yüzyıllarda Orta Anadolu'da Şeyh Âileleri" Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinleri/Tartışmalar 8-10 Haziran 1973, Ankara 1975, s.199-204.

6- Bkz. Tablo:1.

7- Bkz. Tablo:2-3.

elden geldiğince aradaki boşlukların kapatılması sûretiyle Ali Baba Zâviyesi'nin varlığını sürdürdüğü yaklaşık dört yüz yıllık dönem aydınlatılmaya çalışılmıştır. Arşivlerimizin tasnif edilmemiş bölümlerinde yeni malzemelerin ortaya çıkacağı muhakkaktır. Ancak, bu malzemelerin, yazdıklarımızı büyük ölçüde değiştirmeyeceği kanaatindeyiz.

ARŞİVLERDEN DERLENEN VESİKALAR

TKGM ARŞİVİ

583 nu. 1574 tarihli Sivas Evkaf defteri. Sivas zâviyeleri hakkında mâlumât bulunmaktadır.

14 nu. 1574 tarihli Sivas Mufassal defteri. Sivas mahalleleri, Mahalle-i Ali Baba Mescidi, Küçük Ali Baba vakfiyesinin Defter-i Hâkânî'ye kaydı hakkında vesika ve vakfiyenin kaydı bulunmaktadır. Ayrıca, Ali Baba Zâviyesi, hizmetkârları ve zâviyeye âit zeminlerin de kaydı bulunuyor.

VGM ARŞİVİ

Rüstem Paşa vakfiyesi-582-1 nu. defter, s.287-289.

Küçük Ali Baba vakfiyesi-2141 nu. defter, s.42.

Atık Valde Sultan vakfiyesi-1766 nu. defter s.136-170.

Şeyh Merziban Zâviyesi'ne yapılan vakıf-1967 nu. defter, s.92-93.

Şeyh Şemseddin Efendi Zâviyesi vakfiyesi-1767 nu. defter, s.328.

Pîr Ahmed Beğ vakfiyesi-482 nu. defter, s.114.

Ahî Emir Ahmed vakfiyesi-198 nu. defter, s.608-609.

Ahî Ali Çelebi vakfiyesi-600 nu. defter, s.296.

Abdulvahab Gazi Zâviyesi'ne yapılan Şerefüddin Ahmed bin Çakırhan vakfiyesi-607 nu. defter, s.219.

Ali Baba Zâviyesi'ne yapılan vazife tevcihleri hakkında: 217 ve 221 nu. Esas defterleri.

420 nu. Sivas Askeri defteri.

Ali Baba Zâviyesi ile ilgili hüccet-450 nu. Defter-i Atık-i Sivas Anadolu. s.1-2.

Eyâlet isimlerinin baş harflerine göre tutulan Hurûfat defterlerinde vakıflar ve tabi zâviye vakıflarına yapılan tayin ve tevcihlerle alâkalı bol malzeme bulunmaktadır. Konumuzla ilgili vesikaların bulunduğu defter numaraları ve vesika miktarları aşağıdaki şekildedir. Vesikalardan birisi 19. diğerlerinin tamamı 18. asırda düzenlenmiştir.

<u>Defter nu.</u>	<u>Vesika adedi</u>	<u>Defter nu.</u>	<u>Vesika adedi</u>
548	2	550	1
1086	2	1087	1
1088	7	1117	1
1118	4	1119	1
1121	2	1122	1
1123	1	1139	1
1158	1		

Toplam defter adedi: 13

Toplam vesika adedi: 27

BAŞBAKANLIK ARŞİVİ

Sivas Ahkâm defterlerinden derlenmiş 29 adet hüküm. Hükümlerin 25'i 18, 4'ü 19. asırda düzenlenmiştir.

Cevdet Evkaf tasnifinden derlenmiş 4 adet i'lâm. Bunlardan 2'si 18, 2'si 19. asırda düzenlenmiştir.

Cevdet Evkaf tasnifinden derlenmiş 4 adet Arz-ı hâl. Bunlardan 1'i 17, 2'si 18 ve 1'i de 19. asırda düzenlenmiştir.

Yine aynı tasniften, 15. asra âit Sarı Şeyh Zâviyesi vakfiyesi ve Sivas'ta bulunan öteki bazı zâviyeler hakkında bazı vesikalar derlenmiştir.

2, 79, 287, 322 ve 387 nu. Mufassal tahrir defterleri. Bu defterlerde Sivas mahalleleri ve Sivas'ta bulunan zâviyeler kayıtlıdır.

İbnü'l-Emin Evkaf tasn' i. Sivas'ta bulunan zâviyeler hakkında bir kısım vesika.

Mâliyeden Müdevver defterler. 6065 nu. Zevâyâ defteri, 3687 nu. Evkaf Muhâsebe defteri, 626 nu. Evkaf defteri ve 9771 nu. Bektaşî zâviyelerinin tahrir defteri.

Temettuât defterleri. Bu defterlerde mahalle sakinlerinin hâne hâne gelir durumları ve ödedikleri vergiler kayıtlıdır. Konumuzla alâkalı olarak 14475 ve 14553 nu. defterler taranmıştır. Defterler 19. asırda düzenlenmiştir.

Mühimme defterleri. Bilhassa, Sivas bölgesindeki dinî ve siyasî faaliyetler hakkında. Tasnifleri tamamlanmış 70 küsur defter taranmış, bunlar arasında özellikle, Ali Baba'nın ölüm tarihi ile alâkalı vesikanın bulunması sevindirici olmuştur. Çünkü, Ali Baba'nın kendisi hakkında vesika sayısı oldukça azdır. Konumuzla ilgili vesika bulunan defter numaraları: 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 12, 14, 15, 16, 19, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 35, 36, 37, 42, 43, 46, 47, 49, 53, 58, 62, 69 ve 70. Vesikaların tamamı 16. asra âit olup toplam 107 adettir. Ancak, bunlardan sadece birisi Ali Baba Zâviyesi ile ilgilidir ki, o da yukarıda bahsi geçen Ali Baba'nın ölümü ile alâkalı vesikkadır.

SİVAS VAKIFLAR BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ ARŞİVİ

1 nu. Vakıf defteri, 38 412 ve 413 nu. kayıtlar. Bu defterde Ali Baba Zâviyesi ile ilgili 19. asırda düzenlenmiş 3 adet berât kaydı bulunmaktadır.

2 nu. Vakıf defteri. Bu defterde Mor Ali Baba Dergâhı, Rufâiye Dergâhı ve Şeyh Şemseddin'in oğlu Müeyyed Efendi vakfiyeleri kayıtlıdır.

SİVAS MÜZESİ ARŞİVİ

Ali Baba Zâviyesi'ne yapılan vakıflardan bazıları bu müzede bulunan Şer'îye Sicilleri'nde kayıtlıdır. Bunlar, Benderli Ali Ağa vakfiyesi(SSS 10/19), Kezban binti Osman vakfiyesi(SSS 19/248), Küçük Hanım binti Mehmed Beğ vakfiyesi(SSS 5/174) ve Rukiye binti Türkmân Hacı Ali vakfiyesidir(SSS 6/89).

Zâviyeye âit menzillerin icâra hakkında(SSS 1/346).

Zâviyeye âit menzillerin iskânı hakkında(SSS 1/345).

Ali Baba Zâviyesi hakkında fermân kaydı(SSS 13/66).

Ali Baba Zâviyesi hakkında i'âm(SSS 24/86-87).

Ali Baba Zâviyesi hakkında 2 adet berât kaydı(SSS 1/126 ve 19/251-252).

Ali Baba Zâviyesi hakkında mürâsele kaydı(SSS 20/7).

Ali Baba Zâviyesi zâviyedarının muhalledatı(SSS 18/104).

1831 sayımına göre Sivas mahallelerinde nüfus(SSS 16/181-182).

Ali Baba Mahallesi hakkında vesika(SSS 12/75).

Şer'îye Sicilleri'nden derlediğimiz vesikalar 18 ve 19. asırlarda düzenlenmiştir.

1251-1252 Hicri tarihli Vakıf Muhâsabe Defteri.

Tablo:1 Ruhi Başeğmez'den Alınan Vesikaların Tasnifi
Vesika Miktarının Asırlara Göre Dağılımı

Vesikanın Cinsi	16.Asır	17.Asır	18.Asır	19.Asır	Toplam
Fermân		4	54	4	62
Berât		2	15	9	26
Hüccet		28	36	6	70
Berât Tozkeresi			15	1	16
Buyruldu		1	4	7	12
Mürâsele		9	17	6	32
İ'lâm			5	5	10
Arz-ı hâl-Arz			15	14	29
Tezkere		1	15	12	28
Deyn Temessükü				15	15
Temessük-İzin Temessükü			2	1	3
İlmühaber				5	5
Mektub		1	3	2	6
Sened				8	8
Kâime				3	3
Şukka				2	2
Şartnâme				4	4
Vezme			1		1
Mazbata				1	1
Mürûr Tezkeresi				4	4
Vazife Tevcih Vesikası		9	2	6	17
Defter-i Hâkânî Sûreti	1	11	8	5	25
Fetvâ					289
Nikâh Akdi					23
Masraf ve Muhâsebe Def.				10	10
İcâre Defteri			3		3
Hâsılât Defteri		1	1		2
Vakfiye Sûreti				2	2
Vakfiye				1	1
Tarikat Silsilenâmesi				1	2
Bir miktar muhtelif evrak					
Bir miktar parça evrak					
Genel Toplam: 711					

Tablo:2 Hüseyin Tekkeşinoğlu'ndan Alınan Vesikaların Tasnifi
Vesika Miktarının Asırlara Göre Dağılımı

Vesikanın Cinsi	17.Asır	18.Asır	19.Asır	20.Asır	Toplam
Fermân		2			2
Berât		2	7		9
Vakfiye	1				1
BA Ahkâm-ı Şikâyet Defterle- rinden çıkartılmış Hüküm ...		3			3
VGMA 948 nu. Defter s.91'den çıkartılmış Mazbata				1	1

Genel Toplam: 16

Tablo:3 Şemsi Yılmaz Susamış'tan Alınan Vesikaların Tasnifi
Vesika Miktarının Asırlara Göre Dağılımı

Vesikanın Cinsi	16.Asır	17.Asır	18.Asır	19.Asır	20.Asır	Toplam
Fermân				1		1
Hüccet		1				1
Arz				1		1
Tapu Kaydı	1					1
İstid'a					1	1
Terhis Tezkeresi					1	1
İlmühaber					1	1
Şehadetnâme					1	1
Defter-i Hâkânî Sûreti				6		6
Muhâsebe Defteri				10		10
Fetvâ						1
Vakfiye Sûreti			1			1

Genel Toplam: 27

GİRİŞ

ALİ BABA ZÂVİYESİ'NİN KURULDUĞU SİYASİ VE DİNİ-TASAVVUFİ ORTAM

Ali Baba Zâviyesi'ni ve icrâ ettiği dinî ve ictimai fonksiyonu anlayabilmek için kurulduğu tarihi dönemi ve coğrafi mekânı genel hatlarıyla da olsa bilmemizde fayda olduğu açıktır.

Zâviyenin kurulduğu dönemde cereyan eden siyasi hadiseler, dinî ve ictimai hayattaki tesirleri bakımından konumuzu alâkadar ediyor. Aynı dönemde, bölgede faaliyet gösteren zâviyelerin genel durumu, bunların tâbi oldukları tarikatler, mevzuumuz olan zâviyenin kurulduğu dönemdeki dinî-tasavvufî atmosferi anlayabilmemiz için aydınlatılması gereken konulardır. Bunların yanında, bölge nüfusunun etnik ve dinî yapısı da konumuzu önemli ölçüde ilgilendirmektedir. Bütün bu meseleler yeteri kadar açıklığa kavuşturulduğunda, Ali Baba Zâviyesi'nin nasıl bir ortamda ve ne gibi ihtiyaçlara cevap verebilmek maksadıyla ortaya çıktığı konusunda bir fikrin oluşacağı ümit edilebilir.

Ali Baba Zâviyesi, büyük bir ihtimalle 16. asrın ilk yarısında Sivas'ta kurulmuştur. Elimizdeki belgeler, zâviyenin kuruluş tarihini kesin olarak tesbit edebilmemize imkân vermiyor. Ancak, 1546'da zâviyeye Rüstem Paşa tarafından vakıf yapılması, bu tarihten evvel zâviyenin kurulmuş olduğunu göstermektedir.(1). Bu bakımdan, zâviyenin ortaya çıktığı tarihi dönemi, biraz daha geniş tutarak 16. asır olarak kabul edebiliriz. Çünkü, bu asrın ilk yarısı içinde meydana gelen siyasi hadiselerin, aynı asrın son çeyreğinde de devam ettiği gibi, 17. asırda meydana gelen imparatorluk çapındaki karışıklıklara ve bir takım malî sıkıntılara büyük oranda sebep olduğu bilinmektedir.(2).

1- VGM Arşivi, 582/1 nu. defter, s.287-289, sıra:197'de kayıtlı vakfiye. Vakfiyenin yeni harflere çevirisi: 2232 nu. defter, s.169-173'te kayıtlıdır. Bu defterlerde bulunan ve Rüstem Paşa ibn Abdülmuîn tarafından Ali Baba Zâviyesi için tesis edilen vakfiyeden, Ali Baba Zâviyesi'nin bu tarihten önce kurulu olduğunu anlıyoruz.

2- Bekir Kütükoğlu, Osmanlı-İran Siyasi Münâsebetleri I 1578-1590, İstanbul 1962, s.V.

Zaviyenin kuruluş döneminin tarihî sınırlarını bu şekilde belirledikten sonra, mekân olarak daha çok Sivas şehir merkezi olmak üzere Sivas bölgesini aldığımızı belirtmeliyiz.

Konumuz açısından bilhassa Safevî İran'ın bölgedeki siyasi ve dinî faaliyetleri önem arz etmektedir. Bu faaliyetlerin uzun süreli sıcak savaşlara ve "Celâli" adı verilen bir dizi isyana sebep olduğu bilinir.(3). Kurucusu Şah İsmail'in cediti Şeyh Safiyüddin'in(ölümü 1334) ismine izâfeten "Safevî" adını alan bu devlet, kuruluş ve gelişmesinde büyük rolü olan Anadolu menşeli Kızılbaş Türkler ile münâsebetini uzun süre devam ettirdi. Daha Şeyh Safiyüddin devrinden itibaren Erdebil Tekkesi'ni ziyaret edenler arasında Anadolu'dan gidenler bulunuyordu. Safevîler'den Hoca Ali'nin, Timur'un Anadolu'dan götürdüğü 30.000 civarındaki esiri serbest bıraktırması Anadolu batınîleri arasında Safevî sevgisinin kuvvetle yerleşmesine sebep oldu. Hattâ bir müddet Osmanlı hükümdarları dahî Erdebil Tekkesi'ne her yıl düzenli olarak "Çerâğ Akçesi" adı verilen hediyeler gönderdiler.(4). Safevî Devleti'ni kuran ve devam ettiren Türkler'in büyük çoğunluğu Orta ve Güney Anadolu bölgelerinden idiler. Bunlar Ustacalu, Şamlu, Rumlu(başlıca Sivas, Amasya, Tokat bölgelerinden), Tekelü(Antalya bölgesinden), Zü'lkadr(Dulkardır) ile Karaman bölgesi halkına(başta Turgudlular) ve Varsaklar'a(Tarsus bölgesi Türkmenleri) mensup idiler.(5)

Safevîler(6), Şeyh Cüneyd'ten(7) itibaren dinî ve siyasi maksatlarla Anadolu'da bulunan Kızılbaş Türkler üzerinde büyük bir propaganda faaliyetinde bulundular. Safevî propagandacılarının(halife) faaliyetleri neticesi Anadolu'dan İran'a büyük kitleler halinde göçler oldu. 1492'de meczup bir derviş tarafından Sultan II.Bayezid'e sulkast düzenlenmesi(8), tehlikenin büyüklüğünü ortaya çıkardı ve Teke Kızılbaşları'ndan bir kısmı Rumeli'ye

3- Bu konuda bkz. Mustafa Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celâli İsyânları", İstanbul 1975.

4- Kütükoğlu, age, s.1-2.

5- Faruk Sümer, Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara 1976, s.1-19.

6- Bu konuda bkz. W.Hinz, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, çev.T.Bıyıkoğlu, Ankara 1948.

7- Bu konuda bkz. Mükrimin Halil Yinanç, "Cüneyd", İA, III, ss.242-245.

8- İ.Hakkı Uzunçarşılı, "Bayezid II", İA, II, s.394.

tehcir edildi. Buna rağmen tehlike gittikçe arttı. Şehzâdelerin saltanat mücadelesi sırasında meydana gelen Şah Kulu İsyânı, Antalya'dan Sivas'a kadar olan bölgede büyük bir katliam ve tahribâta sebep oldu. Trabzon'daki valiliği esnasında Safevî propagandasının dinî ve siyasî hayatta meydana getirdiği büyük tehlikeyi farkederek Yavuz Sultan Selim, İktidâra geçmez Anadolu ve Rumeli'deki Kızılbaşlar'ı tesbit ettirip, büyük bir kısmını imhâ ettirdi. Çaldıran Zaferi(1514) ile Anadolu üzerindeki Safevî emellerine büyük bir darbe indirildi.(9). Ancak, Kanunî döneminde meydana gelen Zünnunoğlu, Veli Halife ve Kalenderoğlu İsyanları, Safevî propaganda ve tahriklerinin devam ettiğini göstermektedir. Kanunî döneminde düzenlenen seferlerle üç defa Azerbaycan ve Irak-ı Acem tahrip ve Irak-ı Arab fethe edildi. 1555'te imzalanan Amasya Muâhedesini ile 1577'ye kadar sürecektir olan bir sulh dönemi başlamış oldu. Bu tarihte bozulan Osmanlı-İran münâsebetleri 1639 Kasr-ı Şirin Anlaşması'na kadar kesintili olarak süren harplere sahne oldu.(10).

Siyasî ve askerî çerçevesini kısaca vermeye çalıştığımız Osmanlı-İran münâsebetlerinin, daha doğru bir ifadeyle Safevî İran'ın propaganda faaliyetlerinin yoğunlaştığı merkezlerden birisinin de Sivas bölgesi olduğunu, Mühimme defterlerinden derlenen çok sayıda belge açık bir şekilde gösteriyor.(11). 12 Safer 1002/1593 tarihli, Rûm Beğlerbeğisi Mehmed Paşa'ya yazılan bir hüküm(12), bu konuları aydınlayabilecek bir mahiyet arz etmektedir. Bu hükümden çıkan temel meseleleri şu şekilde tesbit edebiliriz:

1- Rûm tarafının ekseri halkı Kızılbaş'tır. Başka bir belgede(13) Kangallı ve Alipınarı ahalisinin Kızılbaş olduğu kaydediliyor ki, bu bilgi, Kızılbaşlar'ın eyâletin tümünde değil, bazı bölgelerinde yoğun bir şekilde ya-

9- Bkz. Şinasi Altundağ, "Selim I". İA, X, ss.423-434.

10- Osmanlı-Safevî ilişkileri hakkında bkz. Solakzâde, Solakzâde Tarihi, İstanbul 1297, s.315, 324, 355 vd; Hoca Sadeddin, Tâcü't-Tevârih, II, İstanbul 1279, s.239 vd; Celâlzâde, Tabâkâtu'l-Memâlik, eserin geniş bir indeksi için bkz. P.Karpet, Geschichte Sultan Süleyman Kanunis, Wiesbaden 1981; İ.H.Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II, Ankara 1975, 3.baskı, s.225-277, 345-361, 447-451; III, 1.Kısım, Ankara 1975, 3.baskı, s.55-68, 99-113, 205-206.

11- Mühimme kayıtlarından bir kısmı yer belirtilmeden Ahmet Refik tarafından On Altıncı Asırda Rafizilik ve Bektaşilik, İstanbul 1932, isimli eserinde, bugünkü harflerle aynen yazılmıştır; Ayrıca bkz. Kütükoğlu, age, s.7-13.

12- BA, Mühimme 71/118.

13- BA, Mühimme 33/210, 14 Zilhicce 984/1577 tarihli hüküm.

şadıklarını gösteriyor.

2- Bunlar, İran'a meyil ve muhabbet üzeredirler.

3. Nezirlerini Kızılbaş'a(İran Şahı'na) göndermektedirler.

4- İran'dan hilâfetnâmeler yollanıp, halifeler tayin edilmektedir.

5- Bu yüzden bölgede dâimâ "Celâlîler" çıkmaktadır.

6- Bilhassa Avrupa istikâmetine yapılan seferler esnâsında, İran'dan bu tarafa(Çorum, Kastamonu ve Sivas) adamlar gelmekte ve bunlar "Şah'ı seven şimdi mâlum olur" diyerek, vilâyet halkını isyâna teşvik ve tahrik etmektedirler.

7- Bu adamlardan birisi yakalanmış ve üzerinde Şah'ın bir paşmağı ile üç adet halifelik mektubu bulunmuştur.

Başka bir belgede(14), Mülhid, Râfızî ve Kızılbaşlar'ın(15) çok olduğundan bahsedilmekte, haklarından gelmek mümkün olmadığı için, hepsinin âileleriyle birlikte Kıbrıs'a sürgün edilmeleri istenmektedir.

Bu belgelerden anlaşıldığına göre, İran'dan gelen Safevî propagandacıları, Sivas Eyâleti dâhilinde rahatlıkla faaliyetlerini sürdürebilecekleri müsâit ortamlar bulabilmişlerdir. Bunların faaliyetlerini kolaylaştıran etkenlerin başında hiç şüphesiz yolları üzerinde bulunan ve kendilerine barınma ve haberleşme imkânları sağlayan gayr-i sünîî tarikatlere mensup zâviyelerin mevcut olması gelir. Eyâlet içind yaşayan Kızılbaş Türkler'in, Safevîler ile olan dinî râbitalarının yanında, yapılan göçler sebebiyle meydana gelen âile ve aşîret bağlarının da, böyle bir ortamın vücuda gelmesinde etkili olduğu düşünülebilir.

İran'a doğru yapılan göçlerin temel sebeplerinden birisi de Osmanlı Devleti'nin uyguladığı merkezîyetçi politikalarıdır. Devletin, göçebe halinde yaşayan Kızılbaş Türkmen aşîretlerini tahrire tâbî tutup, muntazam vergiler ödemeye mecbur bırakması, beyleri idaresinde müstakil yaşamaya alışan ve zaman zaman yaptıkları saldırılarla zirai ekonomiyi altüst eden sözkonusu aşîretlerin hareket kâbiliyetlerini oldukça kısıtlamış görünmektedir. Bu yüzden tahrir memurlarına saldırılar yapılmış ve meydana gelen hoşnutsuzluk sebebiyle askerî kuvvetlerle karşı karşıya gelen aşîretler, İran'a göç etmek zorunda kalmışlardır.(16). Bu bakımdan, meydana gelen

14- BA, Mühimme 33/204, 8 Zilkâde 985 tarihli hüküm.

15- Bu deyimler için bkz. A.Yaşar Ocak, "Türk Heterodoks Tarihinde "Zındık", "Hâricî", "Râfızî", "Mülhid" ve "Ehl-i Bid'at" terimlerine dâir bazı düşünceler", İÜFTED, S.12(1981-1982), ss.507-520.

16- Halil İnalçık, "Osmanlı Devleti'nin Yükselişi Fatih Sultan Mehmed" İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti, İstanbul 1988, çev.Hulusi Yavuz, s.320.

isyan ve göç hareketlerinin sadece dinî kaynaklı olmadığı kabul edilmelidir. Hattâ, Sultan II.Bayezid'in son yıllarında, kula değer verilmediği ve beğlere bakıp gözetin olmadığından, Anadolu Türkleri'nin savaş ve itibar görmek için akın akın İran'a göçtüğü, ancak, Şehzâde Selim'in Trabzon'dan yaptığı Gürcü Seferi'ne böylelerini çağırarak göçlere engel olunabildiği belirtiliyor(17) ki, bu bilgi, yukarıda yazılanlara daha başka bir takım sebeplerin ilâve edilmesinin gerekliliğini ortaya çıkarıyor.

İran Şahi'nin bölgede yaşayan Kızılbaş halk üzerinde tesis ettiği siyasi ve bilhassa dinî hâkimiyet, belgelerden açık bir sûrette anlaşılacaktır.(18). Şah İsmail'in bir Sarı Paşmaçî'nin doğurmayan kadınlara şifa dır diye yayılması(19) ve Şah Beğ adında bir sipahinin, İran Seferi'ne gitmediği için tımarının kesilmesi üzerine İran Şahi'ni kasederek "Kızılbaş neslidir ona kılıç çeken müslim değildi" demesi(20), sözü geçen hâkimiyetin boyutlarını göstermesi bakımından enteresan bir mâhiyet arz ediyor. Bu hâkimiyeti pekiştirmek için kültürel propagandaya ağırlık verildiği görülmektedir. Umûmî itikâda aykırı Râfızî kitaplarının, onun bunun elinde dollaşması, bu kkitapların ve sahiplerinin yakalanarak İstanbul'a gönderilmesi hakkında yazılan emirler(21), Safevî halifelerinin sözlü propagandalarının yanında yazılı propagandanın da yapıldığını göstermesi bakımından dikkatleri çekmektedir. Ayrıca, gizli faaliyet gösteren halifelerden başka, resmî kanaldan gelen Safevî elçilerinin de gayr-i sünnî Osmanlı teb'ası ile münâsebette buldukları anlaşılıyor.(22).

17- Celâlzâde, Cazavât-ı Selim Hanî y.48b-51a'dan naklen Fahrettin Kirzi-oğlu, Osmanlılar'ın Kafkas-Ellerini Fethi (1451-1590), Ankara 1976, s.92.

18- Bu konuda ayrıca bkz. Faruk Sümer, age, s.8.

19- BA, Mühimme 5/88, 8 Safer 973/1565 tarihli hüküm.

20- BA, Mühimme 71/163, 25 Rebi'ülevvel 1002/1593 tarihli hüküm.

21- BA, Mühimme 27/399, 8 Zilhicce 983/1576; Mühimme 28/349, 19 Safer 984/1576 tarihli hükümler.

22- Şii halkın, aralarında para (sadakât) toplayıp, İran elçisinin avdetinde kendisine verdikleri hükümler, (bkz. BA, Mühimme 7/723, Gurre Rebi'ülevvel 976/1568 tarihli hüküm) Osmanlı Devleti'ne gelen İran elçilerinin, yalnız elçilik görevlerini ifâ etmekle yetinmeyip, aynı zamanda bilhassa yolculukları esnâsında bir takım propaganda faaliyetlerinde bulduklarını gösteriyor. Hattâ, elçilerin daha da ileri giderek, Kanunî'nin vefâtı üzerine onun rûhuna, Şah adına Osmanlı teb'asına "akçe üleşdirmek" için izin istedikleri görülmektedir. (bkz. Ahmet Refik, age, s.24). Ayrıca, elçilerin halktan kimse ile görüştürülmemesi ve fakat hürmet ve riâyette kusur edilmemesi istenmektedir. (bkz. Kütükoğlu, age, s.5).

İran'ın bölgede yürüttüğü propaganda faaliyetlerine karşı Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirleri şu şekilde belirleyebiliriz:

1- Yukarıda kısaca belirtildiği üzere, İran'a seferler düzenleyerek bu ülkenin askerî gücünü imhâ etmek.

2- İran'ı ekonomik ablukaya almak. Bu konuda, İran'a bakır ve demir gibi "âlât-ı harb" ihrâcının kesinlikle yasaklanmış olduğu görülüyor.(23).

3- İran'ın gönderdiği casusları(halifeler) ve onların etkilediği Osmanlı teb'ası Kızılbaş halkı geniş bir tâkibâta almak. Halifelerin yoğun propagandasına mâruz kalanların iki türlü muâmeleye tâbi tutuldukları görülüyor:

a- Hem Râfızî olup hem İran ile münâsebeti olanlar idam.

b- Sadece Râfızî olup, İran ile bağlantısı olmayanlar genellikle Kıbrıs'a sürgün.(24).

İdamların başka bir bahane ile yapılması istenmektedir ki, suçun yaygınlık kazanmasını ve genel bir infiâlin uyanmasını önlemek düşüncesiyle bu şekilde hareket edildiği düşünülebilir. 16 Rebi'ülevvel 980/1572 tarihli bir hükümde; Kıbrıs'ın mâmur olması istenildiğinden ve arâzisi de kifâyet miktârı olduğundan, Rûm Vilâyeti'nde darlık çeken bazı köyler halkının Kıbrıs'a gönderilmeleri hakkında, vilâyet muharriri Ömer Bağ'e emri verildiği görülmektedir.(25). Bu nakillerde, iktisadi mecbûriyetin yanında, İran propagandasına kapılması muhtemel Kızılbaş halkın göç ettirilmesi fikrinin de etkili olduğunu düşünmek yanlış olmasa gerektir. Ancak, bu uygulamaların, toplu göçler olmaktan ziyâde, Kızılbaş halkın nüfus kesâfetinin olduğu bölgelerde yapılmış olması muhtemeldir.

Mühimme kayıtlarından derlenen ve bir kısmı notlarda verilen belgelerden, Osmanlı Devleti'nin, Safevî propagandasının etkili olabileceği sahalarda bilhassa dinî hayatı kontrol altında tutmaya çalıştığı kolaylıkla anlaşılmaktadır. Fert fert yapılan şikayetlerin değerlendirildiği, gerekli araştırma ve tetkiklerin yapılıp, icap eden cezaların verildiği görülmektedir.

23- BA, Mühimme 7/705, 24 Safer 976/1568; Mühimme 7/725, 3 Rebi'ülevvel 976/1568; Mühimme 7/791, 5 Rebi'ülâhîr 976/1568; Mühimme 7/893, 14 Cemâziyelevvel 976/1568 tarihli hükümler.

24- BA, Mühimme 29/210, 14 Zilhicce 984/1577; Mühimme 30/207, 11 Rebi'ülevvel 985/1577; Mühimme 35/366, 17 Ramazan 986/1578 tarihli hükümler.

25- BA, Mühimme 19/236.

Bu tâkibât ve kontrollerin bir takım istismarlara sebep olduğu, yine mühimme kayıtlarından anlaşılıyor. "İran ve Kızılbaş'a mâil ve muhib olduklarından dolayı haklarından gelinmesi emrolunan eşhasdan otuzyedisinin Kızılbaşlığı sâbit ise de yirmiikisi hakkında fenâ şehâdet olunmadığı..."(26), şeklindeki kayıtlar, yapılan ihbarların hepsinin gerçeği yansıtmadığını gösteriyor.(27). Bunun gibi, düşmanı olduğu kimsenin evine gizlice "Kızılbaş Tâcı" koyup, evini basan ve mallarını yağmalayanların da bulunması(28), yapılan istismârın boyutlarını gösterdiği gibi, devletin, meseleyi çok gizli ve muhtelif kanallardan tetkik ettirdiğini göstermesi bakımından da mühimdir. Ayrıca, Kızılbaş teftişine memur olan kimselerin de, teftiş bahanesiyle halktan para topladıkları, görevleri bittiği halde bunu devam ettirdikleri, görevli olmadıkları halde "Kızılbaş teftişine memurum" diyerek, halka zulmettikleri görülüyor.(29).

Verilen bu bilgiler ışığında, İran propagandasına mâruz kalan bölgelerde, devletin karşı karşıya bulunduğu meselelerin başında, Kızılbaş Osmanlı teb'asının bu propagandaya kapılma tehlikesinin geldiği, açıkça görülmektedir. İran'ın bölgedeki dinî kisveli siyasi bölücülük faaliyetlerinin, bölge halkının mezhebî durumu dolayısıyla tehlikeli olabileceğinin görülmesi, Osmanlı Devleti'ni, yukarıda belirtilenlere ilâve olmak üzere, bir takım sosyal ve ekonomik tedbirler almaya mecbur etmiş görünüyor. Aynı şekilde, bu tip tedbirlerin alınışında, bölgede gayr-i müslim nüfusun yoğun bir şekilde yaşamasının da etkili olduğu düşünülebilir. Bu etkiler sebebiyledir ki, bölgede, Osmanlı Devleti'nce İslâmlaşmanın teşvik edildiği ve sünnilik'in desteklendiği söylenebilir.(30).

Genel olarak bütün Rûm Eyâleti'nde 16. asırda, avârız hânesi olarak 100.073 müslüman hâneye karşılık 54.718 gayr-i müslim hânenin bulunduğu biliniyor.(31). Görüldüğü gibi, sınırlarının en geniş olduğu dönemde Rûm

26- BA, Mühimme 9/38, 29 Ramazan 977/1570; Mühimme 14/508, Gurre Rebi'ül-âhir 978/1570 tarihli hükümler.

27- Benzer bir hâdise için bkz. Ahmet Refik, Onuncu Asır-ı Hicrîde İstanbul hayatı, Ankara 1987, s.217-218'de kayıtlı Haydarîler Zâviyesi'nin kaldırılmasına dâir ahâlinin şikâyeti hakkında yazılan hüküm.

28- BA, Mühimme 47/44, 10 Rebi'ülevvel 990/1582 tarihli hüküm.

29- BA, Mühimme 27/177, 23 Ramazan 983/1575; Mühimme 35/153, 13 Cemâziyel-âhir 986/1578; Mühimme 42/304, 12 Zilkâde 988/1580; Mühimme 46/146, 19 Ramazan 989/1581 tarihli hükümler.

30- Devletin bu bölgede uyguladığı sünnilik politikası için bkz. Halil İnalçık, "Türkler" maddesi "Osmanlılar" bölümü, İA, XII-I, s.300, İnalçık burada, bu siyasetin, İran'a yapılan göçlerde etkili olduğunu söylüyor.

31- Tayyib Gökbilgin, "15 ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rûm", VD, VI(1965), s.56.

Eyâleti'nde nüfusun üçte birinden biraz fazlası gayr-i müslimdir. Muhtelif dönemlerde Sivas şehir nüfusunun etnik dağılımı ise aşağıdaki şekildedir:

Yıl	Müslim Hâne	Zimmi Hâne	Kaynak Defter
859/1454-55	216	351	2 nu. Mufassal s.466-480
926/1519-20	333	994	79 nu. Mufassal s.507-520
935/1528-29	218	750	387 nu. Karaman TD, s.239-240
961/1553-54	1149	1230	287 nu. Mufassal, s.325-338
982/1574	1291	2085	14 nu. Mufassal s.140-208
1244/1828	2027	?	SSS, 15/111
1247/1831	1721	1780	SSS, 16/181-182

Osman Turan, "XVI. asır tahrir defterinde şehrin tesbit ettiğimiz 3533 evinden 1184'ünün hristiyan olduğu görülmektedir" diyor, ancak, defter numarasını ve bulunduğu yeri belirtmiyor.(32).

Fransa'nın Sivas konsolosunun 31 Ağustos 1901 tarihli vesikasına göre Sivas şehir merkezindeki etnik durum şu şekilde görülmektedir: 27.000 Türk, 500 Çerkes, 3500 Kızılbaş, 16.500 Ermeni, 500 Rum.(33).

Verilen rakamlar muhtelif maksatlarla tesbit edildiği için, belki yüzde yüz gerçeği yansıtmayabilir. Ancak, oranlarda fazla bir değişiklik olmayacağı muhakkaktır. Buna göre, en azından 15. ve 16. asırlarda şehir nüfusunun çoğunluğunun gayr-i müslim olduğu rahatlıkla söylenebilir. 16. asrın ikinci yarısında nüfusun müslümanlar lehine değişmeye başladığı görülüyor. 19. asırda nüfusun dengelendiği ve 20. asrın başında müslümanlar lehine değiştiği anlaşılıyor.

Osmanlı dönemi boyunca, Sivas'a yapılan başlıca büyük yatırımların 16. asırda gerçekleşmiş olduğu söylenebilir.(34). Yapılan eserlerin bânilerini büyük devlet memurlarının (vali vb.) teşkil etmesi, bunların birer devlet yatırımı olduğu fikrini uyandırıyor. Bu arada, esas konumuz olan Ali Baba Zâviyesi'nin kurulduğu bostan ve bağçelerin

32- Selçuklular ve İslâmiyet, İstanbul 1980, s.212.

33- Bayram Kodaman, "XX. Yüzyıl Başında Sivas Vilâyeti(1901)", Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu(2-6 Temmuz 1986), Ankara 1987, s.179.

34- Sivas'ta bulunan tarihî eserler için bkz. Ridvan Nafiz-Uzunçarşılıoğlu İsmail Hakkı, Sivas Şehri, İstanbul 1928-1346, s.132-145; Hakkı Acun, "Sivas ve Çevresi Tarihi Eserlerinin Listesi ve Turistik Değerleri", VD, XX(1988), ss.183-220.

"selâtin-i mâziye" tarafından Ali Baba'ya temlik edildiğini biliyoruz.(35). Zâviyenin asıl vakıfları ise, Vezir-i A'zâm Rüstem Paşa tarafından yapılmıştır ki, bu müessesenin büyük bir devlet desteğine mazhar olduğu muhakkaktır. Üstelik, Rüstem Paşa tarafından tesis edilen vakfiyennin iki yerinde, Ali Baba ve evlâdından sonra gelecek mütevellîlerin "Sünnî" olmalarının şart koşulması da yukarıda tesbit edilen fikri teyid edecek mâhiyette görünüyor. Aynı şekilde, yine 16. asırda Sivas'ta yaşamış olan Şeyh Şemseddin Sivasî, Mir'âtü'l-Ahlâk ve Mirkâtü'l-Hallâk isimli eserini Sultan III.Murad'a(1546-1595) takdim etmesi üzerine, Sivas yakınındaki İshani Karyesi civarında bulunan memleha kuyusu(tuzla) ve daha bir takım arâzi kendisine temlik edilmiş, o da bunları vakıf haline getirmiştir.(36). Sivas valisi Hasan Paşa, Sivas'ta yaptırdığı câmi ile tekkenin imamlık ve şeyhliğini, Zile'den Sivas'a dâvet ettiği ünlü Halvetî Şeyhi Şemseddin Sivasî Efendi'ye vermiş ve kendisi vefâtına kadar(1598) burada vazife yapmıştır.(37). Demekki, 16. asır, devlet destekli dinî ve ictimai yatırımların yapıldığı bir asır olmuştur. Biz bu yatırımların, 16. asırda Osmanlı medeniyetinin doruk noktasına erişmesinin bir neticesi olmasının yanında, yukarıda kısaca belirlenen dinî ve siyasî faaliyetlerin çerçevesinde düşünülmesinin de muhtemel olduğu kanaatindeyiz.

35-RB'den alınan 45 nu. 1172/1759 tarihli fermân. Fermânda, "... selâtin-i mâziye'den beri Sivas Kazası toprağında vâki Hamzabostanı ve Boyraztarlası ve Delikkapı ve Tebekdelitarlası demekle ma'rûf ma'lûmu'l-hudud yerleri cedd-i mezbûra(Ali Baba'ya) hibe ve temlik ve yedine mülknâme-i hümâyûn verildikten sonra ol dahî ol yerleri vakf eyledikde..." şeklinde kayıt bulunmaktadır.

36- VGM Arşivi, 1767 nu. defter, s.328'de kayıtlı vakfiye.

37- Rahmi Serin, İslâm Tasavvufunda Halvetîlik ve Halvetîler, İstanbul 1984, s.122-127; Şemseddin Ahmed Sivasî 1520'de Zile'de doğdu ve 1598'de Sivas'ta vefât etti. Kendisi sadece Sivas bölgesinde değil bütün Osmanlı topraklarında üne kavuşmuştu, bkz. Evliya Çelebi, Seyahatnâme, III, İstanbul 1314, s.195-199; Halvetiye Tarikati'nin ana şübelerinden "Şemsiyye" kolunun müessisi olan Şemseddin Efendi'nin onbeşi manzum, onbeşi nesir olmak üzere otuz eseri bulunmaktadır. Şemsiyye kolu, daha çok Sivas, Zile ve Tokat dolaylarında gelişmiştir. Ayrıca, Şeyh Evhadüddin Ahadü'n-Nuri(1544-1651) vasıtasıyla İstanbul'da da yayılmıştır. Adı geçen şeyhin faaliyetleri neticesi Şemsiyye'nin bir kolu olan "Sivasiyye" şubesi ortaya çıkmıştır. Bahsi geçen iki şeyhin ve aynı âileden Abdülmecid Sivasî (1563-1639)nin, devlet merkeziyle ve bizzat devrin sultanlarıyla münâbetlerinin olduğu biliniyor, bkz. Rahmi Serin, age, s.124, 162; Halis Asarkaya, Osmanlılar Zamanında Tokat, I, Tokat 1941, s.114.

Sivas mahallelerinin teşekkülü ve aldıkları isimler de konumuzu ilgilendirmektedir. Şehirdeki iskânın muhtelif tarihlerdeki etnik ve dinî cephesi tablo halinde verilmiştir.(38). Tabloya bakıldığında ilk göze çarpan özellik, mahalle isimlerinin dinî motifli olmasıdır. Müslüman mahallelerin hemen tamamı bu özelliği taşıyor. 15. asrın ortasındaki zimmî mahallelerinde de aynı özellik dikkati çekiyor. Denilebilir ki, Sivas Şehri'nin teşekkül ve inkişâfında dinî müesseseler mühim bir tesir icrâ etmişlerdir.(39).

Mahalle sayısı 15. asrın ortasına nazaran 16. asrın ilk yarısında %17.6, 16. asrın ortasında %88.2, 16. asrın sonunda %135.2 artmıştır. Buna paralel olarak mahallelerde kayıtlı hâne sayısı da ilk dönem için %134, ikinci dönem için yaklaşık %319.5, son dönem için ise, %495.4 oranında artış göstermiştir.(40). Bu artışı sadece yüksek doğum oranıyla izah etmek herhalde doğru olmasa gerektir. Dinî

38- Bkz. Tablo:4.

39- Bu konuda Osmanlı genelindeki bilgiler için bkz. Ömer Lûtfi Barkan, "Şehirlerin inkişâfı tarihi bakımından : Osmanlı İmparatorluğu'nda İmâret sitelerinin kuruluş ve işleyiş tarzına dâir araştırmalar", İÜİFM, XXIII/1-2(1962-1963), ss.239-296; Müjgan Cumbur, "Anadolu Şehirlerinin Kuruluşunda Ahîlerin Yeri", Türk Kültürü ve Ahîlik(XXI. Ahîlik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri 13-15 Eylül 1985 Kırşehir), İstanbul 1986, ss.87-93; Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri", Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi(1071-1920), s.103-104; Aynı yazar, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler", VIII. TTK(Ankara 11-15 Ekim 1976) Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara 1981, II, s.1270; Bilhassa zâviyelerin rolü için bkz. Feridun M.Emecen, XVI. Asırda Manisa Kazası, Ankara 1989, s.51-52, burada verilen Eyne Ali Baba Zâviyesi ve mahallesi misâli, isminin yanısıra kuruluş yeri ve fonksiyonu bakımından da asıl konumuz olan Ali Baba Zâviyesi'ni andırmaktadır. Eyne Ali Baba Mahallesi, XV. asrın ikinci yarısında, şehrin biraz dışında kurulan zâviyenin etrafında teşekkül etmiştir, bkz. age, s.105; Bir başka misâl için bkz. Zeki Arıkan, XV.-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı, Bornova 1982, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü'nde hazırlanmış basılmamış doçentlik tezi, s.169, burada anlatıldığına göre, İrle'de, Onacık Dede adlı "bir azız... bir miktar hâli yeri kendi çabasıyla açup zâviye ve ahır binâ" etmişti.

40- Bkz. Tablo:4; Benzer bir durum için bkz. İlhan Şahin, "Osmanlı Devrinde Kırşehir'in Sosyal ve Demokrafik Tarihi(1485-1584)", Türk Kültürü ve Ahîlik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri(13-15 Eylül 1985 Kırşehir), İstanbul 1986, ss.227-233; 16. asrın ikinci yarısında Osmanlı çapında meydana gelen nüfus artışı için bkz. Ömer L.Barkan, "Tarihî demografi araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", TM, X(1953), ss.1-26.

müesseseler etrafında teşekkül eden yeni mahallelerin, yapılan yeni iskânlarla teşekkül ettiğini söyleyebiliriz. Muhtelif sebeplerle çevre köylerden ve bilhassa güvenlik imkânından yoksun olan yerlerden Sivas'a gelip yerleşinlerin mevcut olduğu, belgelerden anlaşılmaktadır. Meselâ, Ali Baba Zâviyesi vakfına âit olan ve Hubyar Bostanı adı verilen bir miktar zemin üzerine, mütevellî izniyle yeni evler inşâ edilmiştir. Bu evlere yerleşenler arasında bulunan ve Höyüklioğlu, Köydinlioğlu, Dökseli, Divrikli, Kızılcaköylü ve Gergerli lâkaplarını taşıyan kişilerin(41), isimlerini aldıkları köylerden gelip, bu mahalleye yerleştikleri anlaşılıyor. Ancak, bunların geliş sebebi hakkında vesikalarda açık bir bilgi bulunmuyor.

16. asrın artasında düzenlenen Mufassal'da yer alan mahallelerden "Şahkulu Mescidi tâbi'-i Palas" ve "Cemaat-i Mescid-i Bazar" isimleri de, konumuz açısından ilgi çekicidir. 16. asrın ortalarında kurulduğunu tahmin ettiğimiz bu iki mescid, iki gayr-i müslim mahallesinde binâ olunmuştur. Öyle anlaşılıyor ki, bu asrın ortalarından itibaren, dinî müesseseler, zimmî mahallelerine girmeye başlamıştır. Mescidlerin, özellikle zimmî mahallelerinde inşâ olunması, İslâmlaşmayı teşvik amacıyla yapılmış olabilir. Mescidlerin etrafına yerleşen müslümanlarla mahalle sâkini zimmîler arasında daha yakın sosyal münâsebetlerin olacağı açıktır. Nitekim, 1574 tarihli Mufassal'da Hamırkesen, Ali Baba Mescidi ve Ali Uryan mahallelerinde müslim ve gayr-i müslim nüfusun ortak yaşadığı kayıtlıdır. 16. asrın sonlarında sadece üç mahallede müslim ve gayr-i müslim nüfus birarada yaşarken, 19. asrın ortalarında şehirde bulunan toplam 56 mahallenin 35'inde aynı durum geçerli idi. Bu dönemde, geriye kalan 21 mahallede sadece müslümanlar yaşıyordu.(42).

Ali Baba Zâviyesi'nin ortaya çıktığı dinî-sosyal ortamı daha iyi anlayabilmek için, o dönemde Sivas'da faaliyette bulunan zâviyelerin genel durumunu, bağlı oldukları tarikatlıları de, kaynakların elverdiği ölçüde açıklamaya çalışmak faydadan hâli değildir. Değişik altı dönemde tesbit ettiğimiz zâviyeler tablo halinde verilmiştir.(43). Tabloda bazı zâviye isimlerine değişik tarihlerde rastlanmayı-

41- SSS, 1/346.

42- SSS, 16/181-182.

43- Bkz. Tablo:5.

şı, bu zâviyelerin o tarihte mevcut olmadığını gösteremeyebiliyor. Meselâ, Ali Baba Zâviyesi 1546'dan önce kurulduğu halde 961/1553-1554 tarihli Mufassalda kaydı bulunmamaktadır. Aynı zâviyenin 982/1574 tarihli Sivas Evkaf Defteri'nde kaydı geçmezken, yine bu tarihte düzenlenmiş olan Sivas Mufassalı'na kaydedilmiştir. Demekki, zâviye mevcut olduğu halde, muhtelif sebeplerle deftere kaydedilmemiş olabiliyor. Ancak, bazı zâviyelerin, zamanla vâkıfının neslinin tükenmesi, vakıflarının harap olması ve benzeri sebeplerle ortadan kalkmış olması da mümkündür. 859/1554-1555 tarihli Mufassalda adı geçen Ahî Mecdüddin Zâviyesi'nin diğer defterlerde kaydedilmemiş olması, böyle bir ihtimâli akla getiriyor. Diğer taraftan, aynı zâviyenin, değişik defterlerde farklı isimlerle kaydedildiği de görülmektedir ki (Hoca Araste-Sarı Şeyh), önceki defterlerde ismi bulunup ta, daha sonraki defterlerde adı geçmeyen zâviyelerde bu durumun dikkate alınmasında fayda vardır.

Evliya Çelebi, 17. asır Sivas'ı için, "Her mahallede, birer ikişer tekke bulunur. Zîra halkı gayet dindardır" demesine rağmen, şehirde onbir tekkenin bulunduğunu belirtiyor ve bunlardan sadece İördünün adını veriyor ki, bunlar, Arpacızâde Efendi Tekkesi, Sivasî Efendi Tekkesi, Hallâfî Tekkesi ve Suhayb-ı Rûmî (Abdulvahab Gazi) Tekkesidir. (44). Halbûki, 1105/1693-1694 tarihli Muhâsebe Defteri'nde (45) otuz zâviye kayıtlıdır. Bu zâviyelerden bir kısmının Sivas'a bağlı köylerde bulunmasına rağmen, şehirde bulunan zâviye sayısı Evliya Çelebi'nin verdiği rakamdan epeyce fazladır. Üstelik, Seyahatnâme'de adı geçen Arpacızâde Efendi Tekkesi (Evliya Çelebi aynı eserinde Sivas müftüsü olarak Şeyh Arpacızâde Hazreti Bekir'i kaydetmiştir ki, bahsi geçen tekke ile manâsebeti olması gerekir) ile Hallâfî Tekkesi, bizim görebildiğimiz defterlerde ka-

44- Seyahatnâme, III, s.195-199.

45- BA, MM, 3687 nu. defter, s.2-3.

yıtlı değildir. Ancak, bu ikisinin başka bir isimle kaydedilmiş olması da mümkündür. Sayahatnâme'de adı geçen Sivasî Efendi Tekkesi ise, Şemseddin Efendi(Şeyh Şemseddin Sivasî) Tekkesi ile aynı tekkedir. Öyle anlaşılıyor ki, Evliya Çelebi, kendince önemli gördüğü ya da rastladığı tekkelerin adını vermekle yetinmiş görünüyor.(46).

Tabloda zikredilen Ahî tekkelerinin Osmanlı öncesi dönemde kurulmuş olması kuvvetle muhtemeldir. İbn Batuta, Sivas'a girişinde Ahî Bıçakçı Ahmed ve Ahî Çelebi'nin yoldaşları tarafından karşılanmış ve onların tekkelerinde misafir edilmişti.(47). Tabloda adı geçen Ahî Mehmed Külâhdüz, Ahî Cârullah, Ahî Mecdüddin, Ahî Emir Ahmed ve Ahî Ali Çelebi zâviyelerinden sadece sonuncusunun Osmanlı döneminde kurulmuş olduğunu biliyoruz(vakıf tarihi:873/1468). Ahî Emir Ahmed Zâviyesi'nin vakfiye tarihi ise 733/1333'tür. Diğer Ahî zâviyelerinin kuruluş tarihleri ile ilgili mâlesef mâlumâtımız bulunmuyor. Ancak, Ahî Ali Çelebi'nin vakfiyesinden, babasının adının Ahî

46- Sivas Eyâleti dâhilinde yaşamış meşhur şahsiyetlerin(ki, bunlar genellikle zâviye kurucusu, mahalle ve semtlere adını veren şahsiyetlerdir) türbelerinin nerede buldukları hakkında 1302 tarihli Sivas Vilâyeti Salnâmesi'nde teferruatlı mâlumât bulunmaktadır. Buna göre; Abdulvahab Gazi, "kenar-ı şehirde vâki Akkaya civârında, Baba Şahin, "Câmi'-i Kebîr'in kible cânibindeki kabristanda", Hoca İmam, "kendi câmi'-i şerîfi derûnunda", Baba Çevgan, "Hoca İmam Câmi'-i Şerîfi civârında türbe-i mahsûsalarında", Şeyh Çoban-ı Velî denmekle meşhur Hüseyin Râî, "el-yevm ma'mûr ve mevcut bulunan zâviyeleri civârında türbe-i mahsûsalarında", Şeyh Erzurumî, "hâriç-i şehrin cihet-i cenubisinde", Şeyh Adil, "hâriç-i şehrin cihet-i garbisinde", Ali Baba'y-ı Kebîr ve Ali Baba'y-ı Sağîr, "şehrin cihet-i şimalisinde câmi'-i şerîfleri hariminde", Hacı Şahin, "kenar-ı şehrin cihet-i şimalisinde", Tarikat-i Halvetiye müceddidi Kara Şemseddin Sivasî denmekle meşhur Şeyh Ahmed Ebu's-Senâ ibn Mehmed Ebu'l-Berekât, "Meydan Câmi'-i Şerîfi'nde vâki türbelerinde", Özemiş Baba, Çeltik Baba, Bedohton, Şeyh Halil ve Ak Hoca Yıldızeli Kazası'nda, Şeyh Merziban-ı Velî Koçkiri Kazası'na bağlı Tekye Karyesi'nde(672 tarihinde Tekye Karyesine gelmiş olan Sultan Alâeddin, şeyh-i müşâruni-leyh hazretlerinin tekyesine birçok arâzi vakfetmiştir) medfun bulunmaktadır, s.443-446.

47- İbn Batuta, Tuhfetü'n-Nuzzâr Fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr(Seyahatnâme-i İbn Batuta), I, terc: Mehmed Şerif, İstanbul 1333-1335, s.326; Asıkpaşaoğlu Tarihi, haz: Nihal Atsız, Ankara 1985, s.195; Fuad Köprülü, Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar, Ankara 1981, 4.baskı, s.211-216; Aynı yazar, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, Ankara 1972, 2.baskı, s.153-159,

Cârullah olduğunu öğreniyoruz ki, muhtemelen yukarıda adı geçen ile aynı kişi olmalıdır. Bu zâviyelerin, mevcûdiyetlerini bütün Osmanlı dönemi boyunca devam ettirdiklerini sanıyoruz. Bunlardan Ahî Mehmed Külâhdûz Zâviyesi, 1105/1693-1894 tarihli Muhâsebe Defteri'nde kayıtlı görünmüyorsa da, 1194/1780 tarihli bir hüküm(48), zâviyenin o tarihlerde faaliyette olduğunu gösteriyor. 1251-1252/1835-1836 tarihli Vakıf Muhâsebe Defteri'nde(49) ise Ahî Ali, Ahî Emir Ahmed ve Ahî Mehmed zâviyeleri kayıtlı bulunuyor. Burada adı geçen Ahî Mehmed Zâviyesi, Ahî Mehmed Külâhdûz Zâviyesi ile aynı zâviyedir. İbn Batuta'nın, Anadolu'nun her tarafında gördüğünü söylediği Ahî zâviyelerinin, Sivas'ta bol miktarda oluşu ve faaliyetlerini yüzyıllar boyu devam ettirmeleri, Sivas'ın bir esnaf şehri olmasından mı ileri geliyordu? Bu sorunun doğru cevabının, bütün Anadolu şehirleri üzerinde yapılacak geniş çaplı araştırmalarla ortaya çıkacağı kanaatindeyiz.(50). Diğer taraftan, asıl mevzuumuz olan Ali Baba Zâviyesi'nin de bir Ahî zâviyesi olması ihtimâli mevcuttur. Ali Baba'nın oğlunun ve torunlarından birkaçının "Ahî Mehmed" adını almaları, bu ihtimâli akla getiriyor. Ancak, bu durum, Ahîlerle olan sıkı münâsebetler(evlilik vs.) neticesinde ortaya çıkmış ta olabilir. Bu arada, 859/1454-1555 tarihli Mufasssalda kayıtlı bulunan Ahmed Çelebi Zâviyesi'nin de bir Ahî zâviyesi ve İbn Batuta'nın bahsettiği Ahî Bıçakçı Ahmed Zâviyesi ile aynı zâviye olma ihtimâlinin bulunduğunu belirtelim.

Tabloda kayıtlı zâviyelerde vakfiyelerini görebildiklerimiz şunlardır:

Zâviyenin Adı	Vakıf Tarihi	Vâkırı
Dârurrâha	721/1321	Râhatoğlu Rûkneddin Hattâb
Abdulvahab Gazi	726/1326	Serefüddin Ahmed bin Çakırhan
Abdulvahab Gazi	1162/1749	Sivas valisi Zaralızâde Mehmed Paşa
Ahî Emir Ahmed	733/1333	Kendisi
Sarı Seyh	823/1420	Hoca Sarı Seyh Es-Seyyid Pîr Ahmed Beğ ibn Es-Seyyid Ahmed Beğ
Pîr Ahmed Beğ	848/1445	Kendisi
Büyük Ali Baba	953/1547	Rüstem Paşa
Seyh Semseddin	1004/1595-96	Kendisi
Küçük Ali Baba	1048/1639	Ali Baba ibn Ahî Mehmed Beğ(kendisi)

48- BA, S.Ahkâm, 15/45.

49- Sivas Müzesi'nde bulunan numarасız defter.

50- Bu konuda, Müjgan Cumbur'un adı geçen makâlesi güzel bir başlangıç sayılabilir.

Tabloda yer alan diğer zâviyelerin kuruluş ve vakfiye tarihleri hakkında herhangi bir bilginiz bulunmuyor.

Sivas'ta bulunan zâviyelerin mâlî durumları hakkında bir fikir verebilmek maksadıyla 1105/1693-1694 tarihli Muhâsebe Defteri'nde kayıtlı bulunan yıllık muhâsabelerini tablo halinde vermeyi uygun gördük. Bu şekilde, zâviyelerin büyüklük durumları hakkında da bir fikir edinilmiş olacaktır:

Vakf-ı Zâviye-i	Yevm	fî_sene_eshür
Seyh Merziban	8	1440
Seyh Erzurum	4	720
Baba Sahin	4	720
Seyh Tabduk	4	720
Seyh Abdulvahab	10	1800
Hacı Abdurrahman	12	2160
Veled-i Diğer Ali Baba	10	1800
Büyük Ali Baba	7	1260
Seyh Çoban(x)	8	1440
Pîr Ahmed bin Ahmed	3	540
Melik Acem	8	1440
Adem Fakih Sarayili(x)	4	720
Dârurrahâ	59	10620
Semseddin Efendi	8	1440
Emir Ârif	4	720
Alakilisa	4	720
Seyh Hasan	4	720
Seyh Emir İbrahim Sultan Nâhiye-i Budak	4	720
Şeyh Alâeddin	4	720
Han Paşa	4	720
Emir Ahmed(xx)	4	720
Ahî Ali	4	720
Seyh Mihmad	4	720
Sarı Seyh	4	720
Etmekci Sultan Fakih	4	720
Irak Baba	4	720
Kadı Burhâneddin	4	720
Mahalle-i Seyh Semseddin Efendi der		
Karve-i İslâm(xx)	6	1080
Ahmed Celebi	4	720
Özemiş(x)	4	720

(x): "Tekye" olarak kayıtlıdır.

(xx): Sadece "Vakıf" olarak kayıtlıdır.

Bu tabloya göre Sivas'ta bulunan zâviyeler sekiz guruba ayrılabilir. Zâviyeleri büyükten küçüğe doğru sıraladığımızda şöyle bir tablo ortaya çıkıyor:

Gurup	Adet	%
1.	1	3.3
2.	1	3.3
3.	2	6.6
4.	4	13.3
5.	1	3.3
6.	1	3.3
7.	19	63.3
8.	1	3.3
8	30	99.7

Tablodaki görüldüğü gibi en yüksek vakıf gelirine Dârurrâha Zâviyesi sahiptir. Bu zâviyenin vakıf geliri, kendisinden sonra gelen guruptan yaklaşık beş kat daha büyüktür. Zâviyelerin büyük çoğunluğu (%63.3) aynı büyüklükte ve Dârurrâha'ya göre çok az gelire sahip görünüyorlar. Zâviyelerin teşkilât ve mâlî büyüklükleri bakımından doğru bir şekilde değerlendirilebilmesi için, kendilerine yapılan ilk vakıfları ve bunların yüzyıllar boyu uğradıkları değişiklikleri arşiv belgelerinden takip etmek gerekmektedir ki, bu, çok daha geniş çaplı araştırmalarla mümkün olacaktır.

Defterlerde adı geçen Şeyh Çoban, Tokmak, Sarı Şeyh, Ali Baba ve Abdulvahab Gazi zâviyelerinin mahalle ismi haline gelmesi, zâviyelerin dinî ve sosyal hayattaki fonksiyonlarının yanı sıra, bölgenin iskânında oynadıkları rolü göstermesi bakımından kayda değer.

Sivas'ta bulunan zâviyelerin, tek tek âit buldukları tarikatlerini tesbit edebilecek kaynaklara mâlesef ulaşamadık. Şehir merkezlerinde bulunan zâviyelerin umûmiyetle sünnî, medrese eğitiminin tesirinden uzak bölgelerde kurulan zâviyelerin ise, daha ziyade gayri sünnî karakterde oldukları genel bir bilgi haline gelmiş bulunuyor. (53). Ancak, bu genel bilginin, yapılacak yeni ve ayrıntılı çalışmalarla teyid edilmeye muhtac olduğu inkâr edilemez. Bununla beraber, 15. ve 16. asırlara âit vakıf defterlerinde, genellikle zâviyelerin bağlı oldukları tarikatlerin belirtilmemesi (54), yapılacak çalışmaların karşısındaki en büyük engel olarak görülmektedir. Yine de bunların isimlerinden belli ölçüde bir tesbite gidilebilir. Meselâ, Abdal, Baba vb. isimler taşıyanların genellikle Kalenderî ve Bektaşî zâviyeleri oldukları bilinmektedir.

53- Köprülüzâde Mehmed Fuad, "Anadolu'da İslâmiyet", DEFM, 1922/1338; A.Yaşar Ocak, Babaîler İsyanı, İstanbul 1980, s.71-72.

54- A.Y.Ocak-S.Farûkî, "Zâviye", İA, XIII, s.471.

Vakfiyelerinden edindiğimiz bilgilere göre bazı zâviyelerin bağlı buldukları tarikatler şunlardır:

Zâviyenin Adı	Vakfiye Tarihi	Tarikati
Sarı Seyh	823/1420	Kâdirî
Seyh Semseddin Efendi	1004/1596	Halvetî
Müeyyed Efendi	1080/1669	Halvetî
Mevlevî Zâviyesi (Belge Tarihi)	1730	Mevlevî
Naksibendiye Zâviyesi	1780	Naksibendî
Mor Ali Baba Zâviyesi	1878	Kâdirî
Rufâiye Dergâhı	1913	Rufâî

Daha önce, bir Ahî zâviyesi olması ihtimâlinde sözettiğimiz Ali Baba Zâviyesi'nin 19. asırda bir Kâdirî zâviyesi haline geldiği görülmektedir. 1850 tarihli bir buyruğundan, Ali Baba Zâviyesi şeyhi Şeyh Hasan Efen'dinin, Tarikat-i Aliyye-i Kâdiriye'den olduğunu öğreniyoruz.(55).

16. asrın sonlarından itibaren Sivas bölgesinde yaygın olan tarikatlerin başında, Şeyh Semseddin Sivasî ve haleflerinin temsil ettiği Halvetîlik Tarikati'nin geldiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Çok hızlı gelişme ve yeni kollara ayrılma istidâdına sahip olan bu tarikat, Anadolu ve Rumeli'de en çok tekkesi bulunan tarikatlerin başında gelmektedir.(56). Meşhur Osmanlı tarihçisi Hammer, Kanunî zamanında Gülşenî, Yiğitbaşı, Ümmü Sinanî III.Murad döneminde ise, Celvetî, Uşşakî ve Şemsî tarikatlerinin zuhur ettiğini bildiriyor.(57). Bunlardan, Safeviye'nin Türk kolu olup, Üsküdarlı Şeyh Aziz Mahmud Hüdâyî tarafından kurulan Celvetiye hâriç, diğerleri Halvetiye Tarikati'nin kollarıdır.(58).

859/1554-55 tarihli Mufassaldan itibaren bütün defterlerde kayıtlı bulunan ve 15. asrın başlarında kurulduğunu sandığımız Şeyh Çoban Zâviyesi'nin müessisi Şeyh Çoban'ın, Necmüddin Kübrâ'nın halifelerinden olduğu söylenmektedir.(59).

55- RB'den alınan 12 nu. Buyruğdu.

56- Mustafa Kara, Tasavvuf ve Tarikatler Tarihi, İstanbul 1985, s.288-289; Rahmi Serin, age, s.85.

57- Hammer, Devlet-i Osmaniye Tarihi, VII. terc.Mehmed Atâ, İstanbul 1332, s.192; Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve gelişme döneminde faaliyette olan tarikatler için bkz. aynı yazar, age, I, İstanbul 1329, s.196-202; Kuruluş devri şeyh ve dervişleri için bkz. Aşıkpaşaoğlu Tarihi, s.193-197; Manisa ve çevresinde bulunan zâviyelerin tarikatleri için bkz. İbrahim Gökçen, XVI ve XVII. Asırlarda Saruhan Zâviye ve Yatırları, İstanbul 1946, s.19-23.

58- Louis Massignon, "Tarikat", İA, XII-I, ss.1-17, bu madde Tahsin Yazıcı tarafından geniş bir şekilde tâdil ve ikmâl edilmiştir.

59- H.Acun, agm, s.188; Kübrevîlik Tarikati temsilcilerinden Necmüddin Dâye'nin, Cengiz istilâsından sonra Harezm'den Rûm'a gelerek Sivas'a yerleşmesi(bkz.Köprülü, İlk Mutasavvıflar, s.202), bu tarikatın Sivas'ta yayılmış olabileceği ihtimâlini akla getirmektedir.

Merkezi Konya'da bulunan Mevlevîlik Tarikati'nin, 17. ve 18. asırlarda dergâh ve vakıflarının artırıldığı, Anadolu'da ve Anadolu dışında, Mevlânâ Dergâhı'na bağlı bir takım Mevlevî âsitâne ve zâviyelerinin açıldığı biliniyor.(60). Gölpınarlı, Mevlevîlik ile alâkalı eserinde, Mevlevî âsitâne ve zâviyelerinin kurulduğu şehirlerin bir listesini vermektedir. Verilen bu listeden, Sivas'ta bir Mevlevî zâviyesi'nin bulunduğunu anlıyoruz. Ancak, sözkonusu eserde, zâviyenin Sivas'ta ne zaman kurulduğu hakkında herhangi bir bilgi bulunmuyor.(61). 1730 tarihli bir hüküm ise, bu tarihte Kösedere-i Zimmî Mahallesi'nde "Hazreti Mevlânâ'nın tekkesi"nin bulunduğunu göstermektedir.(62). Bu bilgiden hareketle, en azından

60- Muzaffer Erdoğan, "Mevlevî Kuruluşları Arasında İstanbul Mevlevîhâneleri", GDAAD, 4-5(1975-1976), s.18.

61- Abdülbâki Gölpınarlı, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik, İstanbul 1983, 2.Baskı, s.334-335.

62- M.Erdoğan, agm, s.20, 3 nu. dipnotta kayıtlı hüküm; Mevlevîliğin Sivas'ta geç yayılmasında herhangi bir tesiri var mı bilmiyoruz ama bu konuyla ilgili olduğu için Ulu Ârif Çelebi'nin Sivas seyahati hakkındaki bilgileri aktarmanın faydalı olacağını sanıyoruz. Ulu Ârif Çelebi, Sivas'ta âlemin kutbu sayılan, perişan kıyâfette birisine rastlar. "Hoca-i Erzurum" ve "Şeyh-i Erzurum" adıyla anılan bu kişinin kim olduğunu sorduğunda, etrafındakilerden biri, "Bu âlemin kutbu, Âdem'in sırrı olan" kişi olduğunu söyler ve onun acâyip hallerinin olduğunu, gâyipten haber verdiğini ve verdiği haberlerin çoğunun çıktığını anlatır. Buna sinirlenen Çelebi, atından inip, adamın ensesine üç tokat vurur ve ona, "tasını tarağını topla" diye bağırır. Onun bu hareketi üzerine, Sivas'ın rindleri ve halk ayaklanır, büyük bir kargaşa çıkar. Buna karşılık Konya ve Kayseri rindleri ile Arap Noyan'ın askeri, isyancıları ezmek isterler. Bilhass, Ahîlerin çabalarıyla hadise yatıştırılır. Ahî Mehmed Dîvâne, "Çelebi Ârif hazretlerinin, insanların pâdişahzâdesi ve Mevlânâ'nın sırrının nakdı ve abdalın kutbu olduğunu biliniz. Bizim Erzurumlu Şeyh de, sizin gözünüze göre Rûm Abdalları cümlesindedir ve şehrin sâkinlerindedir." der. Bunun üzerine Çelebi, Tokat'a gitmek zorunda kalır. Çelebi'nin, Şeyh-i Erzurum'un ölümünden sonra Sivas'a dönebildiği anlaşılıyor, bkz. Şams Al-Dîn Ahmad Al-Aflâkî Al-Ârifî, Manâkib Al-Ârifîn(Metin), II, haz: Tahsin Yazıcı, Ankara 1980, 2.Baskı, s.852-856, kitabın Türkçe'ye tercümesi için bkz. Ahmet Eflâkî, Âriflerin Menkıbeleri, II, çev.Tahsin Yazıcı, İstanbul 1973, 2.Baskı, s.245-247; Bu hadise, Osman Turan, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, II, İstanbul 1978, 2.Baskı, s.493'te de anlatılmıştır. Ancak, yazar, Şeyh-i Erzurum'un, Ermenice bir şeyler okuduğunu kaydetmiştir ki, bu bilgiyi nereden aldığı anlaşılmalıdır.

18. asrın başlarında Sivas'ta Mevlevî tekkesinin bulunduğunu söyleyebiliriz. Bulunacak yeni belge ve bilgiler ışığında daha kesin bir tarih ortaya çıkacaktır.

Netice itibariyle, 15. ve 16. asırlarda Sivas'ta mevcûdiyeti kesin olarak tesbit edebildiğimiz tarikatler; Halvetîlik, Kâdirîlik ve Kübrevîlik'tir. Bunların yanında diğer sünnî tarikatler ile birlikte(63), bilhassa Bektaşîlik'in ve öteki heterodoks tarikatlerin, tabloda kayıtlı olan bazı zâviyeler tarafından temsil edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.(64). Çünkü, daha önce belirtildiği gibi, Sivas bölgesi, Kızılbaş Türkler'in meskûn bulunduğu yerlerdendi. Bunların, bir takım Türkmen Babaları'nın ve Alevî Dede-leri'nin kontrolünde bir dinî hayat yaşadıkları düşünülebilir.

63- Meselâ Sühreverdfîlik'in bir kolu olan Zeyniye Tarikati'nin Sivas'ta yayılmış olma ihtimâli bulunmaktadır. Müfessirlerden ve Zeyniye Tarikati şeyhlerinin en büyüklerinden Şehâbedin Ahmed Sivasî(Ölm.860/1455) daha sonra Ayastug'a göç edip yerleşmiş ve Aydınoğlu Mehmed Beğ'den hürmet görmüştü, bkz. Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri(1291-1915), I, sadeleştiren: A.Fikri Yavuz-İsmail Özen, İstanbul 1972, s.200-201; Zeyniye Tarikati hakkında bkz. L.Massignon, "Tarikat", s.17.

64- Bu konuda misâl olarak Samud Baba Zâviyesi'ni verebiliriz. Türbe girişindeki kitâbeye göre Temmuz 1573 tarihinde yaptırılmıştır. İçten kubbe, dıştan külâhla kapatılan türbenin külâhı üzerinde Bektaşî sikkесinin kabartması yer almaktadır, bkz. H.Acun, agm, s.197; Türbenin yapılış tarihini Samud Baba'nın ölüm tarihi olarak kabul edersek, kendisinin Kangal'a bağlı Tekke Köyü'nde yaşamış bir Bektaşî derviş olduğunu söyleyebiliriz; Ayrıca, Akdağ kadısına yazılan bir hükümde, Hacı Bektaş dervişlerinden Şah Veli'nin, Benlübaş Derbendi'ne bir tekke binâ ettiği ve derbendi muhâfaza etmesi karşılığında tekâliften muâfiyetini istediği, anlatılmaktadır. (BA, Mühimme, 27/392, 8 Zilhicce 983/1576 tarihli hüküm). Yapılacak araştırmalarla bu konudaki misâllerin artacağı muhakkaktır.

Tablo:4 Sivas Mahallelerinde Müslim ve Zimmî Hâne Miktarı

MAHALLE ADI(X)	1454-55		1519-20		1553-54		1574		1831	
	Müs-Zim		Müs-Zim		Müs-Zim		Müs-Zim		Müs-Zim	
Ulubeğ	27	-	26	-	25	-	9	-	-	-
Hoca İmam	35	-	36	-	54	-	60	-	12	58
Hacı Emir Mahmud	9	-	-	-	-	-	-	-	24	10
Paşabeğ	32	-	30	-	28	-	24	-	30	2
Câmi	25	-	12	-	48	-	39	-	25	78
Tokmak	12	-	17	-	41	-	24	-	27	20
Hoca Hüseyin	14	-	-	-	20	-	38	-	27	19
Palaslu	33	-	19	-	49	-	36	-	-	-
Medrese	10	-	14	-	15	-	33	-	57	-
Şeyh Çoban	19	-	2	-	80	-	36	-	30	-
Palas	-	67	-	195	-	233	-	412	-	-
Meksat Keşiş	-	43	-	-	-	-	-	-	-	-
Dülger(Zilkar)	-	20	-	162	-	184	-	226	20	-
Bazar	-	37	-	157	-	215	-	319	2	178
Cemaat-i Garibân	-	119	-	-	-	-	-	-	-	-
Keşiş Mahtar	-	26	-	-	-	-	-	-	-	-
Nurmuş Keşiş	-	39	-	-	-	-	-	-	-	-
Billur	-	-	34	-	80	-	90	-	59	-
Himme Sofu Mescidi	-	29	-	29	-	41	-	26	-	29
Mescid-i Ganem	-	-	32	-	86	-	49	-	34	-
Emir Ali Hacı	-	-	26	-	48	-	20	-	70	-
Karagedük	-	-	11	-	114	-	32	-	-	-
Yenice Mescid	-	-	5	-	-	-	-	-	-	-
Civan	-	-	-	122	-	226	-	367	4	40
Kepenek	-	-	-	118	-	146	-	209	-	-
Kal'aardı	-	-	-	240	-	215	-	291	50	-
Mescid-i Şems tâbi-i Mahalle-i Karagedük	-	-	-	-	29	-	51	-	-	-
Şahkulu Mescidi tâbi-i Mahalle-i Palas	-	-	-	-	17	-	8	-	-	-
Yahyabeğ	-	-	-	-	65	-	71	-	43	2
Hamırkesen	-	-	-	-	39	-	33	24	32	-

Tablo:4 Sivas Mahallelerinde Müslim ve Zimmî Hâne Miktârı(devamı)

MAHALLE ADI	1454-55		1519-20		1553-54		1574		1831	
	Müs-Zim	Müs-Zim	Müs-Zim	Müs-Zim	Müs-Zim	Müs-Zim	Müs-Zim	Müs-Zim	Müs-Zim	Müs-Zim
Kilise	-	-	-	-	-	-	-	-	7	143
Kurtmescidi	-	-	-	-	-	-	-	-	3	2
Ağcabölge	-	-	-	-	-	-	-	-	31	80
Çavuşbaşı	-	-	-	-	-	-	-	-	58	-
Ece	-	-	-	-	-	-	-	-	108	129
Örtülüpınar	-	-	-	-	-	-	-	-	15	87
Baldırbazarı	-	-	-	-	-	-	-	-	6	96
Küçükbençiler	-	-	-	-	-	-	-	-	3	98
Kal'a-i Atîk	-	-	-	-	-	-	-	-	20	-
Kal'a-i Cedîd	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-
Zâviye-i Abdulvahab Gazi	-	-	-	-	-	-	-	-	5	-
Kılavuz	-	-	-	-	-	-	-	-	30	-
Hacı Veli	-	-	-	-	-	-	-	-	27	-
Kabalı	-	-	-	-	-	-	-	-	33	79
Hoca Ali Çavuş	-	-	-	-	-	-	-	-	14	-
Gökçebostan	-	-	-	-	-	-	-	-	28	3
Bahtiyarbostan	-	-	-	-	-	-	-	-	41	5
Oğlançavuş	-	-	-	-	-	-	-	-	25	7
Hamamardı	-	-	-	-	-	-	-	-	24	7
Küçükminâre	-	-	-	-	-	-	-	-	87	23
Temürcilerardı	-	-	-	-	-	-	-	-	26	110
Kırcuk	-	-	-	-	-	-	-	-	9	20
Ferhadbostanı	-	-	-	-	-	-	-	-	21	18
Keçibula	-	-	-	-	-	-	-	-	25	11
Hoca Hüsam	-	-	-	-	-	-	-	-	11	-
TOPLAM:	216	351	333	994	1149	1230	1291	2085	1721	1780
GENEL TOPLAM:	567		1327		2379		3376		3501	

(X): Bazı mahalleler değişik defterlere farklı isimlerle yazılmıştır. Bunlar aşağıdaki şekildedir: Hacı Emir Mahmud Mahallesi 1831'de Hacı Mahmud; Câmî Mahallesi 1831'de Câmî'-i Kebîr; Tokmak Mahallesi 1831'de Tokmakkapı; Hoca Hüseyin Mahallesi 1553-54 ve 1574'te Mescid-i Hacı Şah Hüseyin, 1831'de Şah Hüseyin; Palaslu Mahallesi 1519-20'de Palas der zîr-i Kal'a, 1553-54'te Palas der zîr-i Kal',-i Sivas, 1574'te Sivas Altında Palas; Medrese Mahallesi 1519-20, 1553-54 ve 1574'te Medrese-i

Sâhib, 1831'de Gökmedrese; Bazar Mahallesi 1454-55'te Bazarkapusu; Himmetsöfu Mescidi Mahallesi 1831'de Sofu Himmet; Mescid-i Ganem Mahallesi 1831'de Ganem, Emir Ali Hacı Mahallesi 1574'te Emir Ali nâm-ı diğeri Ferras, 1831'de Şemsiferras; Karagedük Mahallesi 1553-54'te Karagedük ve Abdülkerim Mescidi; Civan Mahallesi 1831'de Köhnecivan; Mescid-i Şems tâbi-i Mahalle-i Karagedük 1574'te Şems Mescidi; Şahkulu Mescidi tâbi-i Mahalle-i Palas 1574'te Şahkulu; Mescid-i Mevlânâ Mehmed Mahallesi 1831'de Hacı Mehmed; Mescid-i Ahmed Subaşı Mahallesi 1574'te Ahmed Subaşı nâm-ı diğeri Ali Uryan; Mescid-i Veledebeğ der kurb-ı Paşa Hamamı Mahallesi 1574'te Paşa Câmî'i Yanında Veledebeğ, 1831'de Veledebeğ adıyla kaydedilmiştir. Ayrıca, 1454-55'teki bütün Müslüman mahalle isimlerinin başında "Mescid" ibâresi bulunmaktadır.

Tablo:5 Sivas Zâviyeleri

Zâviyenin Adı	1454-55	1519-20	1553-54	1574	1693-94	1835-36
Abdulvahab Gazî	x	x	x	x	x	x
Hacı Abdurrahman	x	x	x	x	x	-
Hacı Ârif	x	x	x	-	x	x
Hacı Şahin	x	x	x	-	-	-
Baba Şahin	-	-	-	X	X	X
Ahî Mehmed Külâhdûz	x	x	x	x	-	x
Şeyh Hasan	x	-	x	-	x	x
Şeyh Erzurum	x	x	x	x	x	x
Şeyh Çoban	x	x	x	x	x	x
Ahî Cârullah	x	x	x	-	-	-
Ahî Mecdüddin	x	-	-	-	-	-
Akbaş	x	-	-	x	-	x
Ahmed Çelebi	x	x	x	x	x	x
Hulayâr	x	-	-	-	-	-
Hoca Araste	x	x	x	x	x	-
Mahmud Çelebi	x	-	-	-	-	-
Hangâh-ı Tokmak	x	x	x	-	-	-
Melik Acem	x	x	x	x	x	x
Hangâh-ı Hâkî	x	-	-	-	-	-
Dârurrâha	-	x	x	x	x	x
Ahî Emir Ahmed	-	x	x	x	x	x
Şeyh Adil	-	x	x	-	-	-
Elmalu	-	-	x	-	-	-
Alakilisa	-	-	x	-	x	-
Yakaviran	-	-	x	-	-	-
Şeyh Merziban	-	-	-	x	x	-
Büyük Ali Baba	-	-	-	x	x	x
Veled-i Diğeri Ali Baba	-	-	-	-	x	x
Ahî Ali Çelebi	-	-	-	x	x	x
Ali Uryan	-	-	-	x	-	-
Özemiş	-	-	-	x	x	x
Çeltik	-	-	-	x	-	-
Emirci	-	-	-	x	-	-

Tablo:5 Sivas Zâviyeleri(devamı)

Deliklükaya	-	-	-	X	-	-
Kurucakul	-	-	-	X	-	-
Kel Abdal	-	-	-	X	-	X
Tatlucuk	-	-	-	X	-	-
Şeyh Tabduk	-	-	-	-	X	-
Pîr Ahmed bin Ahmed	-	-	-	-	X	-
Adem Fakih Sarayili	-	-	-	-	X	-
Şemseddin Efendi	-	-	-	-	X	X
Şeyh Emir İbrahim	-	-	-	-	X	-
Şeyh Alâeddin	-	-	-	-	X	-
Han Paşa	-	-	-	-	X	-
Şeyh Mihmad	-	-	-	-	X	-
Etmekci Sultan Fakih	-	-	-	-	X	-
Irak Baba	-	-	-	-	X	-
Kadı Burhâneddin	-	-	-	-	X	-
Mahalle-i Şeyh Şemseddin	-	-	-	-	-	-
der Karye-i İslâm	-	-	-	-	X	-
Mevlevihâne	-	-	-	-	-	X

(X): Bazı zâviyeler değişik defterlerde farklı isimlerle yazılmışlardır. Bunları şu şekilde özetleyebiliriz: Abdulvahab Gazi Zâviyesi 1693-94'te Şeyh Abdulvahab; Hacı Ârif Zâviyesi 1693-94 ve 1835-36'da Emir Ârif; Hacı Şahin Zâviyesi 1519-20 ve 1553-54'te Şeyh Şahin, Ahî Mehmed Külâhdûz Zâviyesi 1454-55'te Şeyh Külâhî, 1519-20 ve 1553-54'te Külâhdûz, 1835-36'da Ahî Mehmed; Şeyh Hasan Zâviyesi 1553-54'te Şeyh Hasan Beğ; Şeyh Erzurum Zâviyesi 1519-20 ve 1553-54'te Şeyh Erzururum, Hoca Araste Zâviyesi 1574'te Hoca Araste-Sarı Şeyh, 1693-94'te Sarı Şeyh; Dârurrâha Zâviyesi 1519-20'de Abdulvahab nâm-ı diğer Dârurrâha; Ahî Emir Ahmed Zâviyesi 1693-94'te Emir Ahmed; Büyük Ali Baba Zâviyesi 1574'te Derviş Ali Baba; Ahî Ali Çelebi Zâviyesi 1693-94 ve 1835-36'da Ahî Ali; Kel Abdal Zâviyesi 1574'te Kel Abdal nâm-ı diğer Pağlık; Şemseddin Efendi Zâviyesi 1835-36'da Şeyh Şemseddin Sivasî, olarak kaydedilmiştir.

I . BÖLÜM

ALİ BABA 'NIN KİMLİĞİ

Bugün Sivas'ta Ali Baba adını taşıyan bir mahalle, bir câmi ve bir tekke bulunmaktadır. Ali Baba Câmi'i hâlen faaliyetini sürdürüyor. Tekke binâsı ise, kısmen harap olmasına rağmen ev olarak kullanılmaktadır. Sözügeçen mekân ve müesseselere adını veren ve asırlar boyu hatıralarıyla hafızalardan silinmeyen Ali Baba kimdir? Hangi dönemde yaşamış ve kimlerle münâsebette bulunmuştur? Dinî-tasavvufî ve sosyal hayattaki fonksiyonu nedir?

Ali Baba Zâviyesi'ni tam manasıyla anlayabilmek için, zâviyenin kurucu şeyhi olan Ali Baba'nın her yönüyle tanınmasında büyük fayda vardır. Ulaşabildiğimiz matbû eserlerde Ali Baba'yı tanıtıcı herhangi bir mâlumâta tesadüf olunmamıştır.(1). Kurduğu zâviye ve evlâdı hakkında bini aşkın arşiv vesikası bulunmakla beraber, bu belgelerde de Ali Baba hakkında fazla bir bilgi yoktur.(2).

Ali Baba hakkında matbû eserlerde herhangi bir bilgi bulunmamasının, kendisinin te'lif edilmiş bir eserinin olmayışından kaynaklandığını sanıyoruz.

Ali Baba'ya âit olup olmadığı konusunda kesin bir bilgiye sahip olmadığımız sancak üzerinde "Abdülkâdir El-Ceylânî" ibâresi yazı-

1- Ali-İzzet Özkan, Ali Baba Kimdir, Ankara 1957, isimli broşür bu konuda yazılmış tek matbû eser olmakla beraber, fazla bir ilmî kıymete hâiz değildir.

2- Ali Baba âit olduğu söylenen bir tac, bir sancak ve bir asâ, kendisini tanımamızda bazı ipuçları verebilir. Sarı renkli metal tac üzerindeki eski harflerle yazılmış yazılar, bir hayli silik olduğu için tarafımızdan okunamadı. Tac, sekiz dilimli olup, tepe noktasından alnına gelecek şekilde metal bir şiş yapışık durumdadır(tac için bkz. Abdülbâki Gölpınarlı, Tasavvuf'tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri, İstanbul 1977, s.320; M.Zeki Pakalın, Tarih Deyimleri, III, İstanbul 1983, 3.Baskı, s.371-372.). Yine metalden imâl edilmiş olan asânın el ile tutulan kıvrık kısmının ucu aslan başı şeklindedir.(Tac ve asâ Mehmed Susamış'ta bulunmaktadır.). Temmuz 1927'de Sivas Müzesi'ne teslim edilen(Sivas Müzesi 7 numarada kayıtlı, 1.42x1.24 ebadında baş tarafı sarı alemlî alt tarafı yırtık iki tarafı yazılı yeşil penbe atlas sancak) sancağın alemlî teşhir salonunda Kâdiriye Tarikati'ne âit bir sancağa takılı halde bulunuyor. H.Tekkeşinoğlu'nun anlattığına göre Tokat'ın Artova ilçesi Bayezid Köyü'nden Demanı Baba sülâlesinde Ali Baba'nın hırkası bulunuyormuş.

lı bulunmaktadır. Sancağın müzeye teslimi ânında, kayıtlarda bir yanlışlık yapılmamış ise, bu sancak, kayıtlarda geçen tarife pek uyuyor. Ancak, sancağın alem kısmının Ali Baba'ya âit olduğunu kesin olarak söyleyebiliriz. Çünkü, metal alem üzerine oyularak yazılan "Ali Baba'y-ı Kebîr-i Horasânî" ibâresi açık bir şekilde okunmaktadır. Üzerinde Ali Baba'nın adı yazılı olan alem, gerçekten Ali Baba'nın sağlığında kullandığı sancağın alemi miydi? Yoksa evlâdı tarafından sonradan mı yaptırıldı? Alem üzerinde, bu sorunun cevabını vermemize yarayacak bir ipucu göremedik. Ancak, tarafımızdan görülebilen hiç bir arşiv vesikasında rastlanılmamakla beraber, Ali Baba Câmî'i'nin bahçesinde bulunan mezar kitâbelerinden, bugünkü harflerle yazılmış üçünde de yazılı olan ve Büyük Ali Baba için kullanılan "Horasânî" lâkabı ilgimizi çekmektedir. Resmî vesikalarda böyle bir bilgi bulunmamakla birlikte, Ali Baba, Horasan menşe'li olabilir. Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve gelişme döneminde Anadolu'ya göç eden hemen hemen bütün dervişlerin, Horasan'dan geldiği yâni, "Horasan Erenleri"nden olduğu umûmî bir temâyül halindedir. Bu bakımdan, coğrafî bir mekân anlamından çok, 9. asırdan itibaren yayılmaya başlayan Horasan Melâmetîliği'nin etkilediği tasavvu tarikatlerine mensup, Asya'nın değişik bölgelerinden gelen dervişler için kullanılan bu tabir, Ali Baba'nın evlâdı tarafından, umûmî temâyüle uyularak, Ali Baba için de yakıştırılmış olabilir.(3).

Ali Baba'nın torunu Küçük Ali Baba'nın zuhûruna kadar, Ali Baba, sadece "Derviş Ali Baba"(4), "Ali Baba Es-Sivasî"(5) gibi isim ve lâkaplarla anılmaktaydı. Küçük Ali Baba'nın zuhûrundan sonradır ki, büyük yük bir ihtimalle ikisini birbirinden ayırt edebilmek maksadıyla, de Ali Baba, "Ali Baba'y-ı Atîk"(6), "Büyük Ali Baba Hoca-i Rüstem

3- Horasan Melâmetîliği hakkında bkz. F.Köprülü, "Anadolu'da İslâmiyet", DEFM, S.IV(1338), s.295, dipnot:2; A.Gölpınarlı, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik, s.186; Aynı yazar, Melâmîlik ve Melâmîler, İstanbul 1931, s.22-26, her Türk velîsinin Horasan'dan gelmiş olarak kabul edilmesi hakkında, s.26, 168, Melâmîlik'in intişar sahaları için, s.299-303; A.Y.Ocak, Babaîler İsyanı, s.42.

4- TKGMA, 14 nu. Mufassal, s.29-A.

5- BA, MM, 626 nu. Evkaf Defteri, s.8.

6- RB'den alınan 9, 10, 11 nu. 1078/1668 ve 1079/1668 tarihli Hücetler.

7- BA, MM, 3687 nu. Eyâlet-i Sivas Kalemî Muhâsebe-i Anadolu, 1105/1693-1694 tarihli defter, s.2-3.

Paşa"(7) şeklinde kayıtlarda geçerken, torun Ali Baba, "Veled-i Diğer Ali Baba"(8) ve "Küçük Ali Baba"(9) adıyla vesikalara kaydedilmiştir. İşte bu yüzden, üzerinde "Ali Baba'y-ı Kebîr-i Horasânî" yazılı olan sancak aleminin, Ali Baba'nın sağlığında yapılmadığını, bilâkis, en azından 18. asrın başlarından sonraki bir tarihte îmal edilmiş olduğunu sanıyoruz. Çünkü, henüz torun Küçük Ali Baba yok iken, dede Ali Baba'nın "Kebîr" lâkabını kullanmış olması hemen hemen imkânsızdır. Dolayısıyla Ali Baba'nın sağlığında "Horasânî" lâkabını kullandığı da şüphelidir. Bu bakımdan, Ali Baba'nın Horasan menşe'li bir derviş olması, ihtiyat kaydıyla kabul edilmelidir. Ancak, buna rağmen, Ali Baba, gerçekten Horasan veya diğer Asya memleketlerinin birinden gelmiş olmakla birlikte, "Horasânî" lâkabını kullanmamış ta olabilir. Bizim açımızdan önemli olan, Ali Baba'nın, umûmî temâyül neticesi bile olsa, "Horasan Erenleri" adı verilen derviş gurubuna dahil edilmesidir.

Ali Baba'nın, Horasan Erenleri'nden olması ihtimâlinin yanında, onun, Sivas'lı bir "Ahî" âilesine mensup olması da mümkün gözükmektedir. Ali Baba'nın babası hakkında herhangi bir bilgimiz bulunmuyor. Ancak, oğlunun isminin Ahî Mehmed olması, baba isminin oğula verilmesi geleneğinden hareketle Ali Baba'nın babasının adının "Ahî Mehmed" olması ihtimâli mevcuttur. Çünkü, Ali Baba'nın şeceresine bakılığında ilk dört isim şu şekilde sıralanmaktadır: Ali Baba-Ahî Mehmed-Ali Baba-Ahî Mehmed. Üstelik, Küçük Ali Baba'nın kızının oğullarından birinin adı da Ahî Mehmed'tir. Daha sonraki tarihlerde de bu ismin verilmeğe devam edildiği görülmektedir. Bununla beraber, zâviyenin Ahîlik ile ilgisinin bir evlilik ya da Ali Baba'nın oğlunun Ahîliği kabul etmesi neticesinde meydana gelmiş olması da muhtemeldir.

Bugün, Ali Baba Câmî'i'nin içinde Büyük Ali Baba, oğlu Ahî Mehmed Beğ, onun oğlu Küçük Ali Baba ve onun kızı Fatma Hatun'a âit olduğu söylenen dört adet kabir bulunuyor. Ancak, bunların hiç birinde kitâbe bulunmadığı için, kimlere âit olduğu hakkında kesin bir şey söylenemiyor. Câmî'in bahçesinde bulunan ve kitâbeleri de kısmen ayakta olan kabirler ise, daha sonraki tarihleri ihtivâ etmektedir. Ali Baba'nın kabrinin yanında veya yakınında babasına âit bir kabrin bulunmayı-

8- BA, MM, 3687 nu. defter, s.1-2.

9- RB'den alınan 37 nu. 1145/1732 tarihli Fermân.

şı da, üzerinde önemle düşünülmesi gereken bir konudur. Ali Baba gibi büyük bir şahsiyetin, babasının kabrinin yerinin belli olmaması düşünülemez. Eğer, Sivas'ta veya Sivas çevresinde böyle bir kabir bulunsa idi, evlâdı tarafından koruma altına alınması gerekmez miydi? İşte bu durum, Ali Baba'nın, Anadolu dışından gelip, Sivas'a yerleştiği ihtimâlini kuvvetlendirmektedir. Belki gerçekten, Ali Baba, Horasan menşe'lidir ve babasının kabri de o memlekette kalmıştır.

Arşiv belgelerinde de, Ali Baba'nın babası veya geldiği yer ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. 982/1574 tarihli Sivas Mufassalı'nda ise, Ali Baba'nın birâderi olan Pîrî ve onun oğulları Veled, Hasan ve Hüseyin kayıtlı bulunmaktadır.

Ali Baba'nın doğum tarihi hakkında da herhangi bir mâlumâtımız bulunmuyor. Vefat tarihini ise, kesin olarak biliyoruz. 28 Cemâziyelevvel 982/1574 tarihli bir Mühimme kaydı(10), Ali Baba'nın bu tarihte vefat ettiğini bildirmektedir.

Acaba Ali Baba kaç yıl yaşadı?(11). Ali Baba, Evâil-i Zilhicce 953/1547'de, kendi adına zâviyesi bulunan bir şeyh durumundadır. Üstelik, kesin olmamakla beraber bu tarihlerde Sadrazam Rüstem Paşa'nın(1500?-1561) hocalığını yapmıştır. Rüstem Paşa, hocası Ali Baba'ya vakıf yaptığı tarihte yaklaşık 47 yaşındadır.(12). Bu bakımdan, Ali Baba'nın, talebesinden daha yaşlı veya en azından aynı yaşta olduğu kabul edilirse, ölüm tarihi olan 1574 itibâriyle, kendisinin 75-100 yıl yaşadığı tahmin olunabilir.

10- BA, Mühimme 25/264.

11- Hüseyin Tekkeşinoğlu'nun anlattığı rivâyete göre, Ali Baba çok uzun yaşamış. Uzun yaşamanın sırrını öğrenmek isteyen birisine, Bağdat'ta bulunan Hasan Baba'ya gitmesini tavsiye etmişler.

Dediler ki, Bağdat'ta var bir Hasan Baba

İnce adamdır amma, görünür kaba saba

Adam Bağdat'a gidip, Hasan Baba'yı bulmuş. Hasan Baba;

Büyük kardeşim benden daha genç Sivas'tadır mekânı

Kendisi yüz yaşında, durmadan oynar kanı

diyerek, adamı Ali Baba'ya göndermiş. Adam, Sivas'a gelip, Ali Baba'yı bulmuş ve ona misafir olmuş. Ali Baba, hanımından kilerden karpuz getirmesini istemiş. Hanımı küçük bir karpuz getirmiş. Ali Baba, hanımından, daha büyük bir karpuz getirmesini istemiş ama, hanımı yine aynı karpuzu getirmiş. Bu hâl birkaç kez tekrarlandığı halde, hanımı yine aynı karpuzu getirmiş ve daha büyüğü yok, büyüğünü almadın ki, getireyim gibi olumsuz bir lâf etmemiş. O zaman Ali Baba, konuğuna; İşte uzun yaşamanın sırrı bu. Demedi ki, bir başka karpuz yok. Kadının iyiliğinden dolayı insan çok yaşar, demiş.

12- Ş.Altundağ-Ş.Turan, "Rüstem Paşa", İA, IX, s.800.

Ali Baba vefat ettiği zaman, geride bıraktığı oğlu Ahî Mehmed oniki yaşında bulunuyordu.(13). Bu itibarla, normal olarak Ali Baba'nın vefat ettiğinde fazla yaşlı olmadığı düşünülebilir. Burada yeniden rivâyetlere mürâcaat etmemiz gerekiyor.

Söylenildiğine göre Ali Baba mücerred kalmak için evlenmemiş. Ancak, bir gün caddede yürürken, sarhoşun biri, Ali Baba'nın yakasından tutup, babasının kabrine Kur'ân okutturuyor. Bunun üzerine Ali Baba, ben ölüsem arkamdan kim Kur'ân okutacak diye düşünüyor ve evleniyor.(14).

Görüldüğü gibi, tarihî hakikatleri anlamamız için, bazan rivâyete dayanan bilgiler de işimize yaramaktadır. Aslında, Ali Baba'nın vefatında oniki yaşında bulunan oğlu Ahî Mehmed'i bırakması ancak bu şekilde açıklanabilir.

Bazı rivâyetler(15), Ali Baba'yı Hacı Bektaş-ı Velî ile çağdaş göstermektedir ki, bu durum tarihî gerçeklere uymuyor. Çünkü, Bektaş-ı Velî, 669/1270-1271'de vefat etmiştir.(16). Bu itibarla, Ali Baba'nın Hacı Bektaş-ı Velî'nin halifelerinden birisi olması mümkün değildir.

Rüstem Paşa'nın, Ali Baba için tertip ettirdiği vakfiyede, vakfın mütevellîliğini önce Ali Baba'ya, onun vefatından sonra Ali Baba'nın karındaşına, karındaşından sonra Ali Baba'nın evlâdına bırakması, Ali Baba'nın evlâdına bırakması, Ali Baba'nın bu tarihte evli ve evlât sahibi olduğunun delîli olabilir mi? Yoksa bu durum, Ali Baba'nın bu tarihte henüz evlât sahibiolmadığının işareti mi? Bu kayıt, en azından Ali Baba'nın o tarihte evli olduğunu göstermez mi? Ali Baba'nın, vefat ettiğinde sadece oniki yaşında bulunan oğlu Ahî Mehmed'i bırakması sebebiyle, bu sorulara mantıklı ve mâkûl cevaplar vermenin zorluğu ortadadır. Acaba Ali Baba, daha önceki tarihlerde evlenip, çoluk-çocuk sahibi oldu da,

13- BA, Mühimme 25/264.

14- HT. tarafından anlatılan rivâyet.

15- HT'nin iddiâsı ki, M.Tevfik Oytan, Bektaşîliğin İcyüzü, İstanbul 1988, 8.Baskı, s.370-371 ve Ali-İzzet Özkan'ın adı geçen broşürünü kaynak göstermektedir. Bu bilgiler, Ali Baba'nın Bektaşî olduğu iddiâsına mesned yapılmak istenmektedir.

16- Hacı Bektaş-ı Velî'nin ölüm tarihi hakkında farklı bilgiler bulunuyor. Ancak, Abdülbâki Gölpınarlı, Yunus Emre ve Tasavvuf, İstanbul 1961, s.73, 78 nu. dipnotta geçen 1270-71 tarihi, büyük bir ihtimalle kesinlik arz etmektedir. Çünkü, Aşıkpaşaoğlu Tarihi'nde, Hacı Bektaş-ı Velî'nin, Osmanlı hânedânı ile görüşmediği anlatılmaktadır, bkz. s.195.

bunlar, vakfiye tarihinden sonra ve 1574'ten önce vefat mı ettiler? Yoksa Rüstem Paşa, Ali Baba'nın ileride evlenebileceği ihtimâlini gözönüne aldığı için mi vakfiyesine bahsi geçen kaydı koydurdu? Bu ihtimallerin hepsi de doğru olabilir. Ancak, bunların yeni bulunacak arşiv vesikalarıyla desteklenmeye muhtac olduğu açıktır.

Bu konuda netice olarak şimdilik, Ali Baba'nın, 15. asrın ikinci yarısının ortalarında doğmuş olduğunu kabul etmek durumundayız.

Ali Baba'yı daha iyi tanıyabilmek için, onunla münâsebetleri olduğu hakkında bilgiler bulunan bazı şahsiyetleri ve bunların Ali Baba ile olan münâsebetlerinin gerçek olup olmadığının araştırılması, tartışılması gerekmektedir. Bu konuda, öncelikle Ali Baba'ya vakıf yapan, zâviyesini kurmasına yardım eden ve belki Ali Baba'nın talebesi olan Rüstem Paşa üzerinde durmak icap etmektedir. Ayrıca, Ali Baba'ya ve torunu Küçük Ali Baba'ya bir takım arâzi temlik eden "selâtn-i mâziye" ve yine aynı şekilde Ali Baba Zâviyesi'ne bir takım gelirler vakfeden Atık Valde Sultan ve Ali Baba'nın müsâhibi olduğu iddiâ edilen Pîr Sultan ile ilgili mevzûların da açıklığa kavuşturulmaya ihtiyacı bulunmaktadır.

1- ALİ BABA İLE MÜNÂSEBETİ OLANLAR:

A- RÜSTEM PAŞA

Ali Baba Zâviyesi'ne yapılan esaslı ilk vakfiye, Rüstem Paşa ibn Abdulmuîn tarafından tertip ettirilmiştir. Vakfiyede epey yekun tutan Rüstem Paşa'nın ünvanı içinde geçen "vezîr-i kebîr-i a'zâm", "vekîl-i saltanat", "emînü'l-hilâfeti'l-kübrâ", "câlisu sadri's-sadâret" ve "fi sadâreti'l-vezâreti" şeklindeki kayıtlar, vâkıfın, Kanunî Sultan Süleyman'ın sadrazamı ve dâmâdı Rüstem Paşa olduğunu kesin olarak göstermektedir. Çünkü, vakfiye tarihi Evâil-i Zilhicce 953/1547'dir. Söz konusu Rüstem Paşa ise, 1544-1553 ve 1555-1561 yılları arasında vezir-i a'zâmlık yapmış(17) ve 1561 tarihinde vefat etmiştir.(18). Bu itibarla, Rüstem Paşa'nın birinci vezir-i a'zâmlık döneminde Ali Baba için vakıf tertip ettirmiş olduğu neticesine varılabilir.

Vakfiyede Rüstem Paşa'nın babası olarak "Abdulmuîn" kayıtlıdır. İslâm Ansiklopedisi "Rüstem Paşa" maddesinde ise, onun babasının Mustafa

17- İ.Hâmi Dânişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, V, İstanbul 1971, s.17-18.

18- Hafız Hüseyin Ayvansarâyî, Vefeyât-ı Selâtin ve Mesâhir-i Recâl, haz.Fahri Ç.Derin, İstanbul 1978, s.9.

Bey(Paşa) olabileceği üzerinde durulmuştur. Adı geçen maddede, Rüstem Paşa'nın kız kardeşi olduğu bildirilen Nefise Hanım'ın babasının adının Mustafa olmasından dolayı bu neticeye varılmaktadır.(19). Halbûki vakfiyede açık bir şekilde Rüstem Paşa ibn Abdulmuîn olarak kaydedilmiştir ki, kanaatimizce bu isimden şüphelenmek için herhangi bir sebep bulunmamaktadır.

Ali Baba'ya vakıf yapan zâtın. Kanunî Sultan Süleyman'ın vezir-i a'zâmı ve damadı Rüstem Paşa olduğunu kesin olarak tesbit ettikten sonra, Rüstem Paşa ile Ali Baba arasında nasıl bir münâsebet bulunduğu tartışılması gerekiyor. Rüstem Paşa, Ali Baba için niçin bir vakfiye tertip ettirdi? Aralarındaki münâsebetin niteliği ve derecesi nedir? Vakfiyede bu konuya açıklık getirecek bir bilgi bulunmuyor. Daha önceki bölümde belirtildiği gibi, Şeyh Şemsedin Sivasî, Sultan III.Murad'a bir eser takdim etmesi üzerine, kendisine bir takım mülk temlik edilmişti. Acaba, Ali Baba-Rüstem Paşa münâsebetinde de böyle bir durum söz konusu mudur? Bizim görebildiğimiz kaynaklarda Ali Baba'nın evliyâ, ârif ve mutasavvıf yönü hakkında bilgiler bulunmakla birlikte, onun ilmî yönü, yani, bir eser te'lif ettiği hakkında herhangi bir mâlumât bulunmamaktadır.

17. asrın sonlarından önce düzenlenmiş arşiv vesikalarında, Ali Baba ile Rüstem Paşa arasındaki münâsebeti açıklamaya yardım edecek hiç bir mâlumâta tesadüf edemedik. Ancak, bu tarihlerden sonradır ki, Ali Baba-Rüstem Paşa münâsebetini açıklayan bilgiler vesikalara kaydedilmeye başlanmıştır. Bu münâsebeti gösteren, bizim görebildiğimiz en eski vesika 1105/1693-1694 tarihli Muhâsebe defterinde geçen "Büyük Ali Baba Hoca-i Rüstem Paşa" kaydıdır.(20). Bu ve bundan sonraki birçok belgeden anladığımıza göre Ali Baba, Rüstem Paşa'nın hocalığını yapmıştır.(21). Rüstem Paşa, hocası Ali Baba için vakıf ve hattâ zâviye yaptırmıştır. Ancak, bu durumun 16. ve 17. asırlarda düzenlenmiş vesikalarda niye belirtilmemiş olduğu, üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Bu konuda akla gelen ilk ihtimal,

19- Ş.Altundağ-Ş.Turan, "Rüstem Paşa", İA, s.800-802.

20- BA, MM, 3687 nu. defter.

21- Misâl olarak bkz. BA, S.Ahkâm, 1/70,81; S.Ahkâm, 4/241-242'de kayıtlı 1743 ve 1751 tarihli hükümler; ŞYS'den alınan 1726 tarihli fermân.

Ali Baba'ya Rüstem Paşa tarafından yapılan vakfın; daha sonra Küçük Ali Baba tarafından tertip edilen vakıftan ayırt edilmek maksadıyla, Büyük Ali Baba vakfının Rüstem Paşa tarafından yapıldığının bilhassa belirtilmiş olmasıdır. Nitekim, Küçük Ali Baba vakfı, "Veled-i Diğer Ali Baba vakfı" olarak kaydedilirken, Büyük Ali Baba vakfı, "Rüstem Paşa hocası Büyük Ali Baba"(22), "Müteveffâ Rüstem Paşa binâ eylediği Ali Baba Zâviyesi"(23), "Büyük Ali Baba Zâviyesi'ne Müteveffâ Rüstem Paşa vakf eylediği evkâfın"(24) ve "Merhum Rüstem Paşa vakf eylediği Büyük Ali Baba Zâviyesi"(25) şeklinde kayıtlara geçmesi, bu ihtimâli teyid eder mâhiyettedir. Küçük Ali Baba vakfı tertip edilmeden evvel, böyle bir ihtiyaç olmadığı için, Büyük Ali Baba Zâviyesi vakfının bu özelliği belirtilmemiş olabilir. Ancak, Rüstem Paşa tarafından tertip ettirilen vakfiyede, Ali Baba'nın hocalığı ile ilgili herhangi bir işaret yok iken, 17. asrın sonlarından itibaren düzenlenen vesikalarda, böyle bir durumun ortaya çıkması, hocalık meselesinin, Rüstem Paşa'nın Ali Baba için vakıf yapmasına bir mesned teşkil etmek üzere sonradan yakıştırılmış olabileceği ihtimâlini akla getiriyor. Böylece, zâviyeye âit vakıfların dokunulmazlığının artırılması düşünülmüş olabilir. Kanunî Sultan Süleyman'ın damadı ve sadrazamı Rüstem Paşa gibi büyük bir devlet adamının hocalığını yapmış bir şeyh için tertip edilen vakıflara, başkaları tarafından müdahale edilmesi, diğer küçük vakıflara nazaran, herhalde biraz daha zor olsa gerektir. Nitekim, Küçük Ali Baba vakfına yüzyıllar boyu muhtelif kimseler tarafından müteaddit müdahaleler yapılmış olmasına karşılık, birkaç istisnâ hâric, Büyük Ali Baba vakfına, bu şekilde sıkca müdahalelerin yapıldığını belgelerde göremiyoruz.

Şemsi Yılmaz Susamış'ın babasından naklen anlattığına göre, Ali Baba, Horasan'dan gelmiş olup, Kanunî Sultan Süleyman'ın veziri Rüstem Paşa'nın(veya bizzat padişahın) "hoca vekîli" idi. Rüstem Paşa'nın vefatından sonra İstanbul'dan Sivas'a hicret edip, Ali Baba

22- SSS, 13/66'da kayıtlı 1823 tarihli fermân.

23- RB'den alınan 88 nu. 1703 tarihli fermân.

24- RB'den alınan 1 nu. 1713 tarihli berât tezkeresi.

25- RB'den alınan 18 nu. 1731 tarihli mürâsele.

Zâviyesi'ne yerleşmiştir.(26).

Rivâyetlerde geçen, Ali Baba'nın İstanbul'a gitmesi meselesini, Rüstem Paşa vakfiyesindeki bilgiler pek destekler gözüküyor. Vakfiyede geçen "...Kaza-i Sivas'dan nâm karyede mütavattın ve zâviyesi ol karyede müteeyyin... Ali Baba..." şeklindeki kayıtlar, Ali Baba'nın Sivas'ta ya da Sivas'a yakın bir köyde vatan tutmuş olduğunu açıkca belirtiyor. Bununla birlikte, Ali Baba'nın 1540'lı yıllarda İstanbul'a gittiği, herhangi bir şekilde Rüstem Paşa ile tanışıp, onun takdirini ve dostluğunu kazanarak zâviyesine gelir temin ettiği kabul edilebilir. Diğer taraftan, Rüstem Paşa'nın, Şark istikâmetine yapılan bir sefer esnâsında Ali Baba ile tanışmış olması da mümkündür. Ancak, buna rağmen Ali Baba'nın Rüstem Paşa'ya hocalık yapmış olması ihtimâli çok zayıf kalmaktadır. Çünkü, Ali Baba'nın medrese menşe'li yani ilmiye'ye mensup olduğu hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir.

Ali Baba ile Rüstem Paşa arasındaki münâsebet neticesinde Meşâyih'e mensup olan Ali Baba, zâviyesi için maddî gelire sahip olurken Ehl-i Örf'e mensup olan Rüstem Paşa, halk nazarında sevilen bir şeyhe yardım etmekle manevî destek kazanmış oluyordu.

B- SELÂTİN-İ MÂZİYE

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve gelişme döneminde, Anadolu'ya doğudan gelen göç dalgaları içinde, muhtelif tarikatlere mensup çok sayıda derviş guruplarının bulunduğu biliniyor. Bilhassa, ilk Osmanlı sultanlarının büyük alâkalarını çeken bu derviş gurupları, kendilerine temlik edilen, bilhassa tenhâ, iskâna elverişsiz, muattal arâzilere yerleşip, oraları îmar ve iskân ederek şenlendirmişlerdi. Başta sultanlar olmak üzere hemen bütün devlet ileri gelenleriyle sıkı münâsebetler kuran derviş guruplarının, Osmanlı Devleti'nin teşekkül ve inkişâfında, yeni k... ve kasabaların oluşmasında, islâm-

26- Ali Baba'nın torunlarından Şeyh Hüseyin Tekkesinoğlu da, Ali Baba'nın İstanbul'a gidip, padişah ve devlet ileri gelenleriyle münâsebette bulunduğu rivâyetini anlatıyor. Rivâyete göre Ali Baba, müsâhibi Hubyar ile birlikte İstanbul'a gitmişler. Dirlik alabilmek için fırına girip, kerâmet göstermişler. Ali Baba, padişahın, "dünyanın tadı tuzu nedir?" sorusuna, "yiyip içmek, def'-i hâcet itmek-

laşma ve Türkleşmede çok büyük roller oynadıkları, muâsır kaynaklar-
da yer aldığı gibi, günümüz tarihçileri tarafından da değerlendiril-
miştir.(27).

Elimizdeki belgeler, Ali Baba ve torunu Küçük Ali Baba'nın da, sultanların ve ileri gelen devlet adamlarının ilgi ve yardımlarına mazhar olduklarını gösteriyor. Sivas Kazası'na tâbi adı belirtilmeyen bir karye toprağında bulunan bir miktar yer, "selâtin-i mâziye" tarafından Ali Baba'ya hibe ve temlik edilip, eline mülknâme-i hümayûn verildikten sonra, Ali Baba, zikredilen yerin gelirlerini evlâdına vakf ve şart eylemiştir.(28). Ayrıca, zâviye yakınında bulunan altı adet zemin ve bir adet bağçenin de, Ali Baba'ya temlik edildiğini sanıyoruz.(29).

Sivas Kazası toprağında bulunan Hamza Bostanı, Boyraz Tarlası(Boyraz Yerleri), Delikkapu ve Tebekdeli Tarlası denilen yerler, "selâtin-i mâziye" tarafından Ali Baba'ya temlik edilmiş olup, kendisi bunları vakfetmiştir.(30). Bunlardan, Hamza Bostanı ve Boyraz Yerleri denilen yerler, Küçük Ali Baba'nın vakfiyesinde de yer almaktadır ki, buradan hareketle, bu belgede geçen "Ali Baba'nın torun Ali Baba olduğu neticesini çıkarıyoruz. Vakfiyede açıkça belirtilmemekle beraber, Küçük Ali Baba'nın vakfettiği diğer tuzla, köy, mezraa ve değirmenlerin de, kendisine temlik edildiğini söyleyebiliriz. Çünkü, bunların hepsi vakfiyede "mülk" olarak kaydedilmiştir.

dir" diye cevap verince, zindana atılıyor. Bunun üzerine Ali Baba, "sen ye, iç fakat def'-i hâcet ideme" diye bedduâ ediyor. Gerçekten padişah hastalanıp, def'-i hâcet edemez duruma geliyor. Sonra Ali Baba'nın yardımıyla def'-i hâcet edip, rahatladıkça, kendisine bir köy bağışlıyor. Bu rivâyet, HT ve ŞYS tarafından çok az farkla hemen hemen aynen anlatılmaktadır.

27- Bu konuda bkz. Aşıkpaşaoğlu Tarihi, s.17-18, 50-51, 190-197; Neşri Tarihi, I, haz:Mehmet Altay Köymen, Ankara 1983, s.46-47, 83-85; Oruç Beğ Tarihi, haz:Atsız, tarihsiz, s.24-29; F.Köprülü, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, s.145-172; Ö.L.Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak Vakıflar ve temlikler I İstilâ devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve zâviyeler", VD, II(1942), s.279-304; A.Y.Ocak, Babaîler İsyanı, s.35-56, 153-177.

28- BA, Ahkâm-ı Şikâyet Defteri, 156/246, Evâhir-i Zilhicce 1149/1737 tarihli hüküm.

29- TKGMA, 14 nu. Mufassal Defter, s.29-A.

30- RB'den alınan 45 nu. Evâhir-i Rebi'ülâhir 1172/1758 tarihli ferman; BA, S.Ahkâm, 7/193'te kayıtlı aynı tarihli hüküm.

Büyük Ali Baba Zâviyesi'nin asıl vakıflarının Rüstem Paşa tarafından yapıldığı daha önce belirtilmişti.

Ali Baba'ya ve torunu Küçük Ali Baba'ya bir takım arâzi temlik eden ve vesikalara "selâtin-i mâziye" şeklinde kaydedilen sultanlar kimlerdir? Bu sultanlar ile söz konusu dervişlerin münâsebetleri nereden kaynaklanıyor? Ali Baba ve torununa yapılan hibe ve temlikin sebebi nedir? Bu hibe ve temlikler ne gibi bir hizmet karşılığında yapılmıştır?

Büyük Ali Baba'nın doğum tarihini yaklaşık olarak 15. asrın ikinci yarısının ortaları olarak kabul edersek, onun yaşadığı dönemde başa geçen hükümdarları şu şekilde tesbit edebiliriz: Fatih Sultan Mehmed'in(1451-1481) son yılları, II.Bayezid(1481-1512), Yavuz Sultan Selim(1512-1520), Kanunî Sultan Süleyman(1520-1566) ve II.Selim(1566-1574). Bu itibarla Ali Baba'nın, Fatih Sultan Mehmed'in hükümdarlığı döneminde doğduğu ve II.Bayezid döneminde gençlik dönemini geçirdiği kabul edilirse, kendisinin bu hükümdarla münâsebetinin olması ihtimâli zayıf kalmaktadır. Ali Baba'nın Rüstem Paşa ile olan münâsebetinden ötürü, kendisine arazi temlik eden hükümdarın Kanunî Sultan Süleyman olması ihtimâli daha fazla görünüyor. Bununla beraber, geriye kalan iki hükümdarın da Ali Baba'ya ve zâviyesine yardımlarının olması düşünülebilir.

Küçük Ali Baba'nın doğum ve ölüm tarihlerini tesbit edemedik. Bu bakımdan, onun yaşadığı dönemde hüküm süren padişahları belirleyemiyoruz. Ancak, Küçük Ali Baba'nın, kendisine temlik edilen karye, mezraa, tuzla ve değirmenleri vakfettiği düşünülürse, vakıf tarihi olan Evâil-i Ramazan 1048/1639 öncesinde hükümdar olan sultanın, söz konusu temliki yaptığı kabul edilmelidir. Bu itibarla, 1623-1640 tarihleri arasında hükümdar olan IV.Murad'ın, bahsi geçen temliki gerçekleştirmiş olması gerekir. Ali-İzzet Özkan'ın, yukarıda adı geçen broşüründe kaynak belirtilmeden kaydedilen bir rivâyette, Küçük Ali Baba'nın(İkinci Şah Ali-Ali Efendi) IV.Murad ile birlikte Bağdat Seferi'ne katıldığı ve sefer esnasında yaralanıp, Sivas'a dönüşünde vefat ettiği anlatılıyor.(31).

31- s.6-8; Yukarıda bahsi geçen ve Ali Baba'ya âit olduğu söylenen hırkada kan lekeleri ve yaralanma izleri bulunduğu anlatılmaktadır.

Sultan IV.Murad, İran'a karşı Revan ve Bağdat seferlerini bizzat yönetmiştir. 1044/1634-1635'te düzenlenen Revan Seferi'ne giderken Sivas'a uğrayan IV.Murad, 1638'de katıldığı Bağdat Seferi dönüşünde de Sivas'tan geçmiştir.(32). Revan Seferi'ne giderken Sivas'a uğrayan padişah, şehirde ondört gün kalıp, Kurban Bayramı'nı burada geçirmiştir.(33). IV.Murad'ın, Bağdat Seferi'nden dönerken, zafer sevinci ile sözkonusu temlik yapmış olması muhtemel görünmekle beraber, Revan Seferi'ne giderken şehirde uzun süre kalmış olması, zaferin kazanılması için duâ almak maksadıyla bu şekilde bir yardım faaliyetinde bulunmuş olabileceği ihtimâlini kuvvetlendirmektedir. Ayrıca, yukarıda zikri geçen Ali Baba'nın hırkası meselesi burada tekrar hatırlanmalıdır. Yaralanma ve kan izleri bulnan böyle bir hırka gerçekten mevcut ve hakikaten Ali Baba'ya(ki, Küçük Ali Baba olmalıdır) âit ise, Küçük Ali Baba'nın IV.Murad ile birlikte Revan Seferi'ne katıldığı, savaşta yaralandığı ve zaferin kazanılması üzerine mükâfaten böyle bir temlik mazhar olduğu düşünülebilir.

Küçük Ali Baba, tesis ettiği vakfa, oğlu Ahî Mehmed Beğ'i mütevellî tayin eylemişti. Ancak, vakıf tarihi olan 1639'dan ondört yıl sonra(1653), Ali Baba'nın kızı Fatma Hatun'un mütevellî olarak gözükmemesi, Ali Baba ve oğlu Ahî Mehmed Beğ'in bu arada vefat ettiğini gösterir. Bu bakımdan, Küçük Ali Baba'nın, IV.Murad ile Revan Seferi'ne katılıp, yaralandığı ve bu sebeple Sivas'a döndükten bir süre sonra vefat ettiği ihtimâli doğru olabilir.

Selâtin-i mâziye ve diğer devlet ileri gelenleri tarafından tesis edilen vakıfların, ille de yakın bir münâsebet neticesinde meydana gelmiş olması gerekemeyebilir. Yapılan bu tip vakıflarla, devletin, zâviyeler tarafından gerçekleştirilen sosyal hizmetleri desteklemiş olması da mümkün gözükmektedir. Büyük ve Küçük Ali Baba zâviyelerinin temel fonksiyonlarından birisinin yolculara(âyene ve revende) hizmet olduğu düşünülürse ki, bu özellik kuruluş ve gelişme döneminde kurulan hemen bütün zâviyelere teşmil olunabilir, zikredilen ihtimal kuvvet kazanmaktadır. Vakıfların bu şekilde teşekkülünden sonra, vâkıfın evlâdı ve bölge halkı tarafından, yukarıda tartışılan münâsebet hikâyelerinin yakıştırmış olması ihtimâli aslâ gözardı edilmemelidir.

32- M.Cavid Baysun, "Murad IV", İA, VIII, s.632, 636.

33- Hammer, age, IX, İstanbul 1335; s.204.

C- ATİK VALDE SULTAN

Evâil-i Rebi'ülâhîr 990/1582'de adına vakfiye düzenlenen Nurbânû Vâlide Sultan (Atık Valde Sultan, II.Selim'in hanımı, III.Murad'ın annesi, ölm.22 Zilkâde 990/1583 veya 991/1583)(34) ile Ali Baba arasında da bir münâsebet olabilir. Vakfiyenin(35) son bölümünde(36) Yeniil köylerinin mahsulâtından Ali Baba oğlu Ahî Mehmed Zâviyesi'ne beş mud buğday verilmesinin şart koşulduğu, yazılı bulunmaktadır. 5 Şaban 1116/1704 tarihli, Ruhi Başegmez'den alınan 4 nu. berâтта ise, Üsküdar'da bulunan Atık Valde Sultan Evkâfı'ndan, Yeniil Hasları mahsulünden almak üzere günlük(yevmî) dokuz akçe ve senede yedi mud hinta için, Ali Baba Zâviyesi'nde evlâdiyet üzere zâviyedar olan Osman ve led-i Mustafa'nın berât kaydının, 10 Rebi'ülâhîr 1115/1703'te cülûs sebebiyle yenilediği, bildirilmektedir. Görüldüğü gibi, vakfiyede beş mud olarak belirtilen miktar daha sonraki tarihlerde yedi mud'a çıktığı gibi, ayrıca günde dokuz akçe vazife eklenmiştir ki, bu durumun 19. asrın ilk yarısının ortalarında da aynen devam ettiği görülmektedir.(37).

Vakfiyede belirtilmemekle beraber, Atık Valde Sultan'ın Ali Baba Zâviyesi'ne "âyende ve revendeye hizmet ve fukarâya it'âm-ı taâm eylemek şartıyla" bu yardımı yaptığı anlaşılmaktadır.(38). Bu sebeple, Atık Valde Sultan tarafından, zâviyeye yapılan vakfın, sosyal ve hayrî müesseselerin desteklenmesi faaliyetinin bir parçası olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü, Atık Valde Sultan, Ali Baba Zâviyesi ile birlikte onaltı müesseseye toplam otuzbeş mud buğday verilmesini şart koşmuştur. Dolayısıyla, Ali Baba ile Atık Valde Sultan arasında, hemen hemen aynı dönemde yaşamalarına rağmen, bir münâsebet olduğunu sanmıyoruz.

34- J.Deny-Bekir Kütükoğlu, "Valide Sultan", IA, XIII, s.183; M.Çağatay Uluçay, Padışahların Kadınları ve Kızları, Ankara 1980, s.40.

35- VGM Arşivi, 1766 nu. defter, s.136-170, sıra:27.

36- s.168.

37- RB'den alınan 64 nu. 27 Receb 1238/1823 tarihli fermân.

38- Bu konu ile ilgili yazılan fermân ve berâtlarin hemen hepsinde sözkonusu şart kayıtlı bulunmaktadır. Misâl olarak bkz. RB'den alınan 53 nu. 22 Muharrem 1182/1767, 56 nu. 7 Cemâziyelâhîr 1194/1780, 64 nu. 27 Receb 1238/1823 tarihli fermânlar, 12 nu. 27 Şevval 1152/1740, 13 nu. 16 Safer 1171/1757 ve 19 nu. 11 Receb 1203/1789 tarihli berâtlar.

D- PİR SULTAN

PİR Sultan ile ilgili bazı şifahi rivâyetler, onun, Ali Baba'nın müsâhibi ve tarikat arkadaşı olduğu yolundadır. Rivâyete göre PİR Sultan, asılmaya giderken söylediği şiirinde, Ali Baba ile ilgili şu dörtlükler bulunuyormuş:

Ala gözlüm zülfün kelep eylesin
Döksün mâh yüzüne nikap eylesin
Ali Baba Hak'tan dilek dilesin
Bizi dâr dibinde eğlemesinler

xxx

Eğer Ali Baba söze uyarsa
Fermân büyük yerden beyler kıyarsa
Ala gözlü yavrularım duyarsa
Al'in çözüp kara bağlamasınlar

Meşhur Hallac-ı Mansur için de anlatılana benzer bir rivâyete göre ise, PİR Sultan asılırken, taşlanması emredilmiş. Herkes taş atarken, Ali Baba taş yerine gül atmış. Bunu gören PİR Sultan çok üzül-müş ve şu dörtlükleri söylemiş:

Şu kanlı zâlimin ettiği işler
Garip bülbül gibi zâreler beni
Yağmur gibi yağar başıma taşlar
Dostun bir fiskesi pâreler beni

xxx

PİR Sultan Abdalım can göğe ağmaz
Hak'tan emrolmazsa irahmet yağmaz
Şu ellerin taşı hiç bana değmez
İlle dostun gülü yaralar beni(39).

PİR Sultan, bu dörtlükleri söyledikten sonra asılarak idam edilmiş. Kalabalık dağıldıktan sonra, güyâ Ali Baba, PİR Sultan'ın yanına varıp, ayaklarına yüz sürüp, ağlamış.

Mühimme kayıtlarında bu tip siyasî mahiyetteki idamların gizli ve başka bir suç isnâdiyle yapılmasının emredildiği yukarıda belirtilmişti. Bu bakımdan, PİR Sultan'ın, büyük bir kalabalığın önünde asılması ya da taşlanması hadisesi, tarihî realiteye pek uygun düşmüyor.

İşte bu rivâyetlere istinâden müsâhiplik meselesinin ortaya çıktığı anlaşılıyor. Bu rivâyetlerin gerçek olup olmadığının tesbîti için öncelikle PİR Sultan'ın yaşadığı dönemin belirlenmesi gerekmektedir.

dir. Pîr Sultan'ın yaşadığı zaman diliminin tesbitinde yazılı belgelerden çok onun şiirlerinden istifâde edilmekte ve dolayısıyla kesin bir tarihe ulaşılamamaktadır. Abdalbâki Gölpınarlı, 1547-1554 yılları arasında Sivas valisi olan Hızır Paşa'nın, Pîr Sultan'ı idam ettirdiğini kabul ediyor.(40). Fuad Köprülü ve Sadettin Nüzhet, Pîr Sultan'ın, I.Ahmed döneminde(1603-1617) görevli Hızır Paşa tarafından öldürtüldüğünü kaydetmişler.(41). İ.Aslanoğlu, muhtelif kaynakları değerlendirerek Pîr Sultan'ın 1547-1551 veya 1587-1590 yılları arasında idam edildiği neticesine varıyor.(42). Mehmet Bayrak ise, idam tarihini 1590 olarak kesinleştiriyor. Ahmet Köklügiller de yine bu tarihi kabul etmiş ve Pîr Sultan'ın 16. asrın sonlarında ve 17. asrın başlarında yaşamış olabileceğini belirtmiştir.(43). Asım Bezirci, III.Murad(1574-1595) dönemi paşalarından Divane/Deli Hızır Paşa'nın, Aralık 1588-Mayıs 1590 yılları arasında Sivas valisi olduğunu ve bu dönemde meydana gelen II.Düzmece Şah İsmail olayının bastırılması esnâsında Pîr Sultan'ı idam ettirdiğini belirtmektedir.(44). Yazar, arşiv vesikalarına dayanarak bu neticeye ulaştığı için, kanaatimizce Pîr Sultan'ın ölüm tarihi olarak 1589-1590 yılları kabul edilebilir. Yukarıda zikredilen diğer müelliflerin de çoğunlukla bu tarihleri benimsedikleri görülüyor.

İ.Aslanoğlu, Ali Baba'nın ölüm tarihini 1546 olarak kabul ettiği için, 1979'da yayınlanan bir makâlesinde müsâhiplik meselesini mümkün görmemiş, 1984'te basılan kitabında ise, rivâyet olarak yukarıdaki bilgiyi vermekle yetinmiştir.(45). Cahit Öztelli ve Asım Bezir-

40- Pîr Sultan Abdal, İstanbul 1983, s.9.

41- F.Köprülü, "Pîr Sultan Abdal", Hayat, S.64(1928); Aynı yazar, Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 1981, 3.Basım, s.400.; S.Nüzhet, XVII. Asır Sazşairlerinden Pîr Sultan Abdal, İstanbul 1929, s.14-15.

42- Pîr Sultan Abdallar, İstanbul 1984, s.48.

43- Mehmet Bayrak, Pîr Sultan Abdal, İstanbul 1986, s.133; Ahmet Köklügiller, Pîr Sultan Abdal, İstanbul 1984, s.19.

44- Pîr Sultan, s.56-58.

45- İ.Aslanoğlu, "Pîr Sultan Abdal'ın Zindandaki Yaşamı", Türk Folkloru, Yıl:1, S.4(Kasım 1979), s.28-30; Yazar, bu makâlesinde, Ali Baba'nın vakıf tesis ve ölüm tarihini 1546 olarak veriyor. Torunu Küçük Ali Baba'nın vakıf tesis ve ölüm tarihinin ise, 1631 olduğunu kaydetmiştir. Yazarın yer belirtmeden sözünü ettiği vakfiye elimizdeki 1639 tarihli vakfiye olmalıdır. Ayrıca, yazarın Büyük ve Küçük Ali Baba'nın vakıf tesis ve ölüm tarihlerini aynı olarak göstermesi doğru değildir. Çünkü, Büyük Ali Baba'nın 1574'te vefat ettiğini biliyoruz. Bu bakımdan, vakıf tesis tarihinin ille de vâkıfın ölüm tarihi olması gerekmez.

ci de, İ.Asmanoğlu'nu kaynak göstererek Ali Baba'yı Pîr Sultan'ın müsâhibi olarak kaydetmişlerdir. Ancak, A.Bezirci, Ali Baba'nın Pîr Sultan'ın ölümüne tanık almasının mümkün olmadığını ve bu yüzden ya Ali Baba'nın sonra öldüğünü(İ.Asmanoğlu'na dayanarak Ali Baba'nın 1546'da öldüğünü kabul ediyor) veya müsâhibin bir başka Ali Baba olabileceğini belirtiyor.(46).

Ali Baba'nın vefat tarihini 1574 olarak tesbit ettiğimiz için, Pîr Sultan'ın 1589-1590'larda öldüğü kabul edilirse, Ali Baba'nın Pîr Sultan'ın ölümüne tanık olması mümkün değildir. Üstelik, rivâyetlerde geçen, Ali Baba'nın Pîr Sultan'a gül atması üzerine söylediği şiirin, Ali İzzet tarafından uydurulduğu anlaşılmıştır. Aslında bu şiir, 19. asır şairlerinden Âşık Hüseyin ile Sıdkı Baba'nın bazı dizelerinin karıştırılmasıyla meydana gelmiştir. Aynı şekilde, Ali Baba'nın Pîr Sultan için yazdığı söylenen şiirin de aslında, 19. asırda yaşayan İğdecikli Âşık Veli'ye âit olduğu ortaya çıkmıştır.(47). Bu bakımdan, Ali Baba Pîr Sultan münâsebeti çok zayıf bir ihtimâl olarak kalmaktadır. Müsâhiplik meselesi, Ali Baba'nın dinî hüviyeti mevzuunda önem arz etmektedir ki, bu konu ayrıca incelenecektir.

2- ALİ BABA'NIN SÜLALESİ

Rüstem Paşa vakfiyesinde, Ali Baba ve evlâdı ile karındaşı ve karındaşı evlâdının sözkonusu edilmesi, zâviye kurucusunun âilesiyle birlikte bölgede meskûn olduğu intibâını veriyor. 1574'te zâviye hizmetkârlarından üçünün, Ali Baba'nın karındaşı evlâdı olması da bu ihtimâli kuvvetlendiriyor. Bu bakımdan Ali Baba, Ö.L.Barkan'ın bahsettiği, âile ef-râdıyla birlikte Anadolu'ya gelip yerleşen ve müridlerinin çoğu da umûmiyetle kendi âile ve soylarından olan Kolonizatör Türk dervişlerinden olabilir.(48).

Zâviye kurucusunun soy kütüğünü, Ali Baba'dan daha geriye götüremi-

46- Cahit Öztelli, Pîr Sultan Abdal, İstanbul 1985, 6.Baskı, s.27; A. Bezirci, age, s.46.

47- İ.Asmanoğlu, Pîr Sultan Abdallar, İstanbul 1984, s.68; A.Bezirci, age, s.47.

48- "Kolonizatör Türk Dervişleri", s.279-304; A.Y.Ocak, "Emirci Sultan ve Zâviyesi", İÜFTED, IX(1978), s.168.

yoruz. Buna karşılık, küçük bir kısmı istisnâ kabul edilirse, kurucu şeyhin âilesini Ali Baba'dan zamanımıza kadar takip edebiliyoruz. Zâviye, vakıf ve zâviyeye bağlı diğer müessese görevlilerinin, genellikle kurucu şeyh âilesine mensup olması, Ali Baba'nın şeceresini çıkarmamızı kolaylaştırıyor. Rüstem Paşa'nın tertip ettirdiği vakf ile Küçük Ali Baba vakfının "evlâdlık vakıf" olması, yaklaşık beşyüz yıllık bir şeyh âilesi şeceresinin çıkartılabilmemesinin başlıca sebebi durumundadır. Bu özelliğin, sadece Ali Baba Zâviyesi'ne has olmadığı görülmektedir ki, hemen hemen bütün zâviyelere teşmil edilebilen bu durumun, Anadolu ve Rumeli'de köklü ve nüfuzlu şeyh âilelerinin teşekkülüne imkân sağladığı anlaşılmaktadır.(49).

Şecereyi çıkarabilmemizdeki en büyük engel ise, vâkıfın evlâdı arasındaki evlâdlık mücâdelesidir. Bu mücâdeleler esnâsında vâkıfın evlâdı, birbirlerini "ecânibden" olmakla suçlamışlardır. Bazı belgelerde, evlâdlık durumu kabul edilmekle beraber "derece-i evvel", "derece-i sâ-nî", "derecede müsâvi"de bulunmak ya da bunlarla birlikte "aslah, erşed ve ekber" olmak meseleleri gündeme getirilmiştir. Ayrıca, "evlâd-ı inâs ya da evlâd-ı zükûr"dan olmak ta, karşılıklı suçlamalara ve birbirlerinin yabancı, yani âileen olmadıkları yolundaki iddiâlara sebep olabilmıştır. Diğer taraftan, âilenin başka üyeleri bulunduğu halde, vakıf gelirlerine tek başına sahip olabilmek için, kendisinden başka âile ferdinin bulunmadığı iddiâsıyla, üzerine vazife tevcih ettirip, berât alındığı da görülmektedir ki, böylesi durumlar da, şecerenin eksiksiz olarak ortaya çıkmasını engellemektedir. İsimleri daha belirgin kılan sıfatların, kişi aynı kişi olmasına rağmen, vazife değiştiğinde farklılık göstermesi de işimizi zorlaştırıyor. Meselâ, evlâdtan İsmail, zâviyedar olarak "Es-Seyyid Eş-Şeyh", mütevelli olarak "Ağa", imam ve muallim olarak "Halife" ünvanıyla anılmaktadır. Bu tip sıfatlarla anılan kişinin, aynı kimse olup olmadığının anlaşılabilmesi için büyük bir itinâ gösterilmesi gerekmektedir.

İşimizi zorlaştıran bir başka unsur ise, bazı belgelerde kişinin sadece kendi adıyla anılmış olmasıdır. Bazan birkaç kuşak dede-baba-

oğul ismi birlikte yazılırken, bazan sadece meselâ İbrahim Çavuş ya da İbrahim Halife şeklinde kayıtların bulunması, bu kişilerin, seçerinin neresinde bulunduğu tesbitini zorlaştırmaktadır. Bu gibilerde evlâdtan olduğu belgede kayıtlı ise, belge tarihine ve belgede geçen diğer işâretlere(meselâ evlâd-ı inâsdan vb. gibi) bakılarak yaklaşık bir neticeye varılmaya çalışılmıştır.

Cülûs dönemleri hariç, muhtelif zamanlarda İstanbul'dan çıkartılan fermân ve berâtlerin yanında, bölgede bulunan değişik kadılardan alınan i'lâm vehüccetler, olağanüstü yetkilerle bölgeden geçen paşa ve vezirler ile bölge valisinden alınan buyruhdular, umûmiyetle çelişkili durumların ortaya çıkmasına sebep teşkil etmiştir. Bu karışık duruma merkezde Şeyhülislâm'dan ve bölgede bulunan değişik müftilerden alınan fetvâlar da eklendiğinden de, bazan durum, içinden çıkılmaz hâle gelebilmektedir.

Söz konusu vesikalar her zaman birbirlerinin hükmünü ortadan kaldırmamakla beraber, ilerki bölümlerde daha geniş bir şekilde ele alınacak olan bu durumun, âile fertlerinin tesbitinde karşımıza büyük güçlükler çıkardığını söyleyebiliriz.

Rüstem Paşa'nın vakfiyesinden, Ali Baba'nın bir kardeşinin olduğunu anlıyoruz. 1574 tarihli Mufassal'da geçen "Veled veled-i Pîri birâderzâde-i Ali Baba" kaydı, Ali Baba'nın kardeşinin isminin Pîri olduğunu gösteriyor. Aynı yerde geçen "Hasan birâer-i o" ve "Hüseyin birâder-i o" kayıtları ise, Pîri'nin Veled, Hasan ve Hüseyin adlarında üç oğlunun bulunduğunu işâret etmektedir ki, bu üç isim, zâviye hizmetkârları arasında bulunuyor. Yine aynı yerde kayıtlı ve "mu'takı Ali Baba" şeklinde vasıflı olan Ayas veled-i Abdullah, Kirkor veled-i Abdullah ve Mustafa veled-i Abdullah'ın Ali Baba ile herhangi bir akrabalık bağı bulunmayan, belki Ali Baba'nın irşâdiyle müslüman olmuş gayr-i müslim menşe'li kimseler olduğunu sanıyoruz.(50). Ali Baba'nın kardeşinin neslinin daha sonrası hakkında herhangi bir mâlumâtımız bulunmuyor.

Ali Baba'nın 1574'te vefatından sonra oniki yaşındaki oğlu Ahî Mehmed kalmıştı. Bu itibarla, Ahî Mehmed'in doğum tarihinin yaklaşık

1562 olduğunu kabul ediyoruz. Ahî Mehmed'in ölüm ve oğlu Sağır Ali Baba'nın doğum tarihlerini tesbit edemedik. Ancak, torun Ali Baba'nın, vakıf tarihi olan 1639'dan birkaç sene sonra vefat ettiğini sanıyoruz.

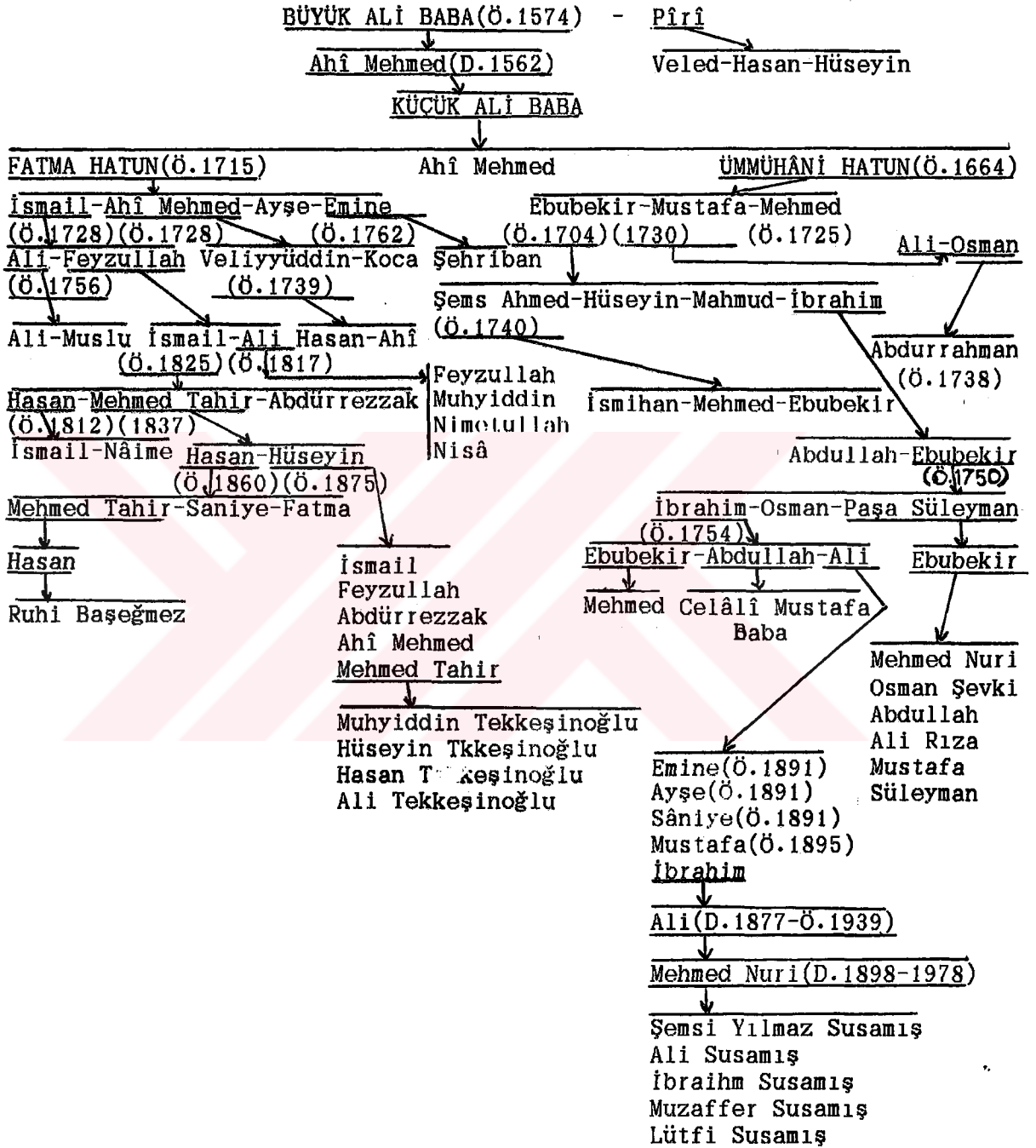
Küçük Ali Baba, vakfiyesinde, mütevellî olarak oğlu Ahî Mehmed'i tayin etmişti. 1653'lerde zâviyedar ve mütevellî olarak Küçük Ali Baba'nın kızları Fatma ve Ümmühâni hatunlar görüldüğü için, bu ikinci Ahî Mehmed'in bu tarihlerde vefatetmiş olması muhtemeldir. İşte bu tarihlerden itibaren başlayıp, zamanımıza kadar devam eden, evlâdlar arası vakıf gelirlerine sahip olabilme mücadelesini görüyoruz ki, bu mücadele, sözkonusu iki kızkardeşin evlâdı arasında devam edip gelmiştir. Yaklaşık ikiyüzelli yılı aşkın bir süredir devam eden bu mücadelede, Osmanlı dönemi boyunca umûmiyetle ekonomik çıkar hesapları belirleyici motif halinde iken, zamanımızda mezhep farklılığının ön plâna çıktığı görülmektedir. Âile içinde meydana gelen mezhep farklılığının ne zaman ve ne sebeple başladığı hakkında arşiv vesikalarında herhangi bir bilgi bulunmazken, vâkıfın, bugün hâlen sağ olan evlâdı tarafından farklı rivâyetler anlatılıyor. Bu bahsi, Ali Baba'nın dinî hüviyeti bölümünde yeniden ele almak üzere burada kapatırken, bu farklılaşmanın bile, vakıf gelirlerine sahip olabilme mücadelesinin bir sonucu olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.(51).

Bu bölümde, Ali Baba'nın sülâlesi hakkında genel bir fikir verebilmek maksadıyla, vesikalardan tesbit edebildiğimiz kadarıyla şecere çıkartılmaya çalışılmıştır. Hazırlanan şecere tablosunda(52) Fatma Hatun'un evlâdı net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Buna karşılık, Ümmühâni Hatun'un evlâdı, sürekli olarak vakıf gelirlerinden uzak tutulmaya çalışıldığı ve yabancı olmakla(ecânibden olmağla) suçlanan taraf olduğu için, tam olarak tesbit edilememiştir. Ancak, ufak tefek yanlışlıklar(ki, bunlar, şecerede yer değişikliğine sebep olabilir) olsa bile, bu şekilde bir şecerenin tesbiti herhalde faydadan uzak olmasa gerektir.

51- Vakıf gelirlerinin paylaşılması yüzünden, vâkıfın âilesi içinde, asırlar boyu süren bir tevliyet dâvâsı, diğer zâviyelere de teşmil olunabilir. Bir örnek için bkz. A.Gölpınarlı, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik, s.262-266.

52- Bkz. Tablo:6 Ali Baba'nın şeceresi.

Tablo:6 Ali Baba'nın Şeceresi(x)

(x)- Şecere tamamen arşiv vesikalarına dayanılarak çıkartılmıştır
Soyadlarıyla yazılanlar bugün hâlen sağdır.

3- ALİ BABA'NIN DİNİ HÜVİYETİ

Ali Baba nasıl bir derviştir? Nelere inanıyordu ve nasıl yaşamıştı? Ne gibi fikirler taşıyordu? Kimlerin tesirinde kaldı ve kimleri yetiştirdi?

Tesbit edebildiğimiz kadarıyla, kendisinin herhangi bir eseri bulunmadığından, Ali Baba'nın bu yönünü anlayabilmemiz çok güç görünüyor. Eğer, onun tarafından yazılmış şiir ya da nesir herhangi bir eseri mevcut olsa idi, Ali Baba'nın dinî hüviyetini kolaylıkla tesbit edebilirdik. Üstelik, ne Rüstem Paşa ve ne de Küçük Ali Baba vakfiyelerinde bu yönde bir bilgi bulunmuyor. Yine görebildiğimiz kadarıyla, ne arşiv vesikalarında ve ne de diğer yazılı kaynaklarda, Ali Baba'nın dinî kimliğini açıklayacak mâlumâta tesâdüf olunmamıştır. Bununla beraber, bu konuda tamamiyle çaresiz bir durumda da değiliz.

Ali Baba ve evlâdı ile alâkalı bir takım bilgi ve işâretler, onun dinî cephesini anlamamızda yardımcı olabilir. Biz, bu konuda kesin bir hüküm vermek yerine, konuyla ilgili bilgi ve işâretleri değerlendirmekle yetineceğiz.

Ali Baba Zâviyesi'nin hâlihazırdaki durumuna bakılırsa, bir Rufâî tekkesi olduğu görülecektir. Semâhâne'nin kible cânibindeki mihrâbda bulunan Rufâî şişleriyle yapılmış süslemeler, kolaylıkla böyle bir hüküm vermemize yolaçmaktadır. Ancak, tekkenin bu hâlinin ne zamandan beri devam ettiğini bilemiyoruz. Bugünkü tekke binâsının, muhtemelen 19. asrın başlarında inşâ olduğunu sanıyoruz ki, bu bakımdan, tekkenin o tarihlerden itibaren böyle birkimliğe kavuştuğu söylenebilir. Buna karşılık, Ali Baba Zâviyesi şeyhlerinden Şeyh Hasan Efendi'nin, 1850'de "Tarikat-i Aliyye-i Kâdirîye'den" yani Kâdirî Tarikati'ne mensup olarak gözükmesi(53) yukarıdaki hükmü kesinleştirmemizi engelliyor. Bununla beraber, evlâd-ı vâkıfın, muhtelif tarikatlere mensup olması da mümkündür. Nitekim, bugün, âilenin ulaşabildiğimiz kollarından ikisi Sünnî, birisi Bektaşî-Alevî'dir.

Küçük Ali Baba'nın kızı Ümmühâni Hatun kanadından gelen evlâd-ı

53- RB'den alınan 12 nu. Buyruldu.

vâkıfın, baştan beri Sünnî ve hattâ Mevlevî-Rufâî Tarikati'ne mensup olduklarını sanıyoruz. Evlâd-ı vâkıfın, Ali Baba Câmi'i'nde görev yapan en son bireyi olan Mehmed Nuri Susamış ve onun evlâdı bu şekildedir.(54). Nitekim, 1742'de, aynı kanada mensup olan İbrahim Halife'nin, tevliyet ve zâviyedarlığa ortaklık dâvâsında, Mevleviye Şeyhi Eş-Şeyh Es-Seyyid Mehmed Efendi tarafından desteklenmesi de(55) bu yoldaki kanaatlerimizi pekiştirmektedir. Aynı şekilde, Ummühâni Hatun'un kocası ve evlâdından bazılarının adlarının "Şems Ahmed" olması ki, zâviyeye âit bir kısım evrâkı aldığımız Yılmaz Susamış'ın bir adı da Şemsi'dir, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin dostu Şems Tebrizî'nin adı ile alâkalı olabilir.

Küçük Ali Baba'nın öteki kızı Fatma Hatun kanadından gelen evlâd-ı vâkıfın, tesbit edebildiğimiz kollarından birisi Sünnî'dir ki, bu kol, yukarıda Kâdirî olduğunu söylediğimiz Şeyh Hasan Efendi'nin evlâdını teşkil etmektedir. Zâviyeye âit ana evrak gurubu da bu kola mensup olan Ruhi Başegmez'den alınmıştır. Şeyh Hasan Efendi'nin kardeşi Şeyh Hüseyin Efendi'nin evlâdının sonhalkasını teşkil eden

54- Şemsi Yılmaz Susamış'ın ve bilhassa Kültür Bakanlığı'nda müşâvir olan Yavuz Bülent Bakiler'in anlattıklarına göre, Şeyh Efendi(Mehmed Nuri Susamış), âyin esnâsında bir takım kerâmetler göstermekteydi. Bunları şu şekilde özetleyebiliriz:

Avurtlarına şiş geçirme(kanamıyor, kanarsa Şeyh Efendi besmele çekip eliyle silince kan duruyor).

Kızgın demiri dile bastırma.

Yâ Hay deyip, dervişlerden birinin başını kesip, bir kenara koyma ve zikre devam edip, sonra yeniden başı gövdenin üzerine koyup, kesilen kısma besmeleyle elini sürerek eski hâline getirme.

Dervişin karnına kılıç çalma(yara anında açılıp kapanıyor).

Çok keskin bir kılıcı müridin karnına koyup, üzerinden yürüme.

Zikir esnâsında orada bulunan herkesin gusül abdestli olması gerekmektedir. Bir defasında, müridlerden birisinin avurduna şiş sokuluyor. Müthiş bir kan akıyor. Şeyh Efendi, mendiliyle bastırıyor, ancak mendil kan damlayacak hâlegeldiği halde kan durmuyor. Bunun üzerine Şeyh Efendi, kimin gusül abdesti yoksa çıksın, diyor. Orada bulunanlardan birisi başını öne eğerekten dışarı çıkıyor ve o an kan kesiliyor. Şeyh Efendi, ertesi sabah kalktığı anda kanla ıslanmış mendilin bembeyaz olduğunu görüyor.

Şeyh Efendi, şişi müridin gırtlığına dayayarak bir çekiçle kuvvetle vurur, fakat şiş batmaz.

55- RB'den alınan 13 nu. Arz.

Muhiddin, Hasan, Hüseyin ve Ali (soyadları Tekkeşinoğlu) ise, Bektaşî-Alevî'dir. Bu kesim, Ali Baba Zâviyesi'nin baştan beri bir Bektaşî zâviyesi ve Ali Baba'nın da kendileri gibi Alevî olduğunu iddiâ etmektedirler. Onlara göre, Şemsi Yılmaz Susamış'ın âilesi, aslında evlâd-ı vâkıfa mensup değildir ve bunlar zâviyede görevli iken, bir yolunu bulup, zâviyeyi ele geçirmişlerdir. Buna karşılık, Yılmaz Susamış, Küçük Ali Baba'nın erkek çocuğu olmadığını ve Alevî olduğunu gizleyen zâviye hizmetkârlarından birisi ile Küçük Ali Baba'nın kızlarından birisinin evlenmesi neticesinde bugünkü karışık durumun ortaya çıktığını anlatmaktadır. Halk arasında anlatılan bir rivâyete göre ise, evlâd-ı vâkıfın zâviye ve vakıf yönetimini ele geçirme mücâdelesinde esnâsında bir öldürme hadisesi olmuş, evlâdın bir kısmı bir Alevî köyüne sığınmış ve bu şekilde aslında Sünnî olan âilenin bir bölümü Alevîleşmiştir...

Bu revâyetlerden herhangi birini destekleyen hiç bir vesikaya rastlayamadık. O halde gerçek nedir? Bu farklı mezhebî durum nereye kadar uzanmaktadır? Bir kere Yılmaz Susamış âilesinin evlâd-ı vâkıftan olmadığı iddiâsı, yüzyıllar boyu tekrarlanagelmiş olup, evlâd-ı vâkıf arasındaki mücadelelerin neticesinde çıkmış olan bir durumdur. Ancak, Fatma Hatun evlâdı arasında meydana gelen farklı mezhebî durumu izah etmek oldukça güç görünüyor. Acaba, gerçekten bu farklı mezhebî durum Küçük Ali Baba'nın kızlarına kadar uzanmakta mıdır? Bir başka ifade ile, bu farklılığın sebebi, Fatma Hatun'un evliliği midir? Yani, Ali Baba ve torunu Küçük Ali Baba birer Sünnî derviş idiler de, evlâdın bir kısmı sonradan mı Alevîleştiler? Bunun tam tersi bir durum da söz konusu olabilir. Âile önceden gayr-i sünnî bir kimlik taşıırken, Küçük Ali Baba'nın kızı Ümmühâni Hatun'un Şems Ahmed ile evliliği neticesinde, evlâd-ı vâkıfın bu kesimi Sünnîleşmiş te olabilir. Bu iki ihtimâlden birisi doğru kabul edilirse, Fatma Hatun evlâdı arasındaki farklılığın izahı gerekecektir. Gelişmenin bu yönde olduğu düşünülürse, 1826'da Yenicerilik'in ve ona bağlı olarak Bektaşî zâviyelerinin kapatılması ya da Sünnî birer kimlik edinmeleri neticesinde Fatma Hatun evlâdının bir kolunun Sünnîleştiği kabul edilmelidir. Ruhi Başeğmez'den alınan evrak arasında bulunan Kâdirî ve Nakşibendî silsile-nâmeleri, böyle bir kimlik değiştirme ameliyesinin neticesinde, zâviye arşivine dâhil olmuş olabilir.

Ali Baba ve evlâdının bir kısmı tarafından kullanılan "baba" ve "dede" lâkapları da, yukarıda bahsedilen ihtimâli destekleyen işaretler olarak kabul edilebilir. Aynı şekilde, 18. asrın başlarından itibaren kullanılmaya başlanan "seyyid" lâkâbı da bu yöndeki işaretlere eklenebilir. Bunların yanında, "ahî" lâkâbının da sıkça kullanılması dikkatlerden uzak tutulmamalıdır.

Ali Baba'nın Horasan menşe'li bir derviş olduğu yolundaki bilgiler, onun nereden geldiğini açıklığa kavuşturabileceği gibi, aynı zamanda dinî kimliğini anlamamıza da yardımcı olabilir. Ancak, onun "Sivasî" lâkâbını kullandığı da bilinmektedir.(56).

Ali Baba'nın uzun süre "mücerred" yani bekâr kalmak istemesi, arslan başlı demir asâ ve sekiz dilimli metal tâc taşıması onun dinî kimliğini açıklayıcı ipuçları verebilir mi?

Ali Baba'nın, Pîr Sultan'ın müsâhibi yani tarikat arkadaşı olduğu yolundaki iddiâlar da dikkate alınmalıdır. Aynı şekilde, vesikalarda onun, Kanunî Sultan Süleyman'ın sadrâzamı Rüstem Paşa'nın hocası olarak kaydedilmesi ve Rüstem Paşa vakfiyesinin iki yerinde, Ali Baba ve evlâdından sonra mütevellî olacakların "Sünnî" olmalarının şart koşulması da, Ali Baba'nın dinî hüviyetini açıklayıcı işaretler olarak kabul edilebilir.

Ne var ki, bu saydığımız işaretlerin hiç birisi Ali Baba'nın dinî kimliğini kesin olarak ortaya koymamaktadır. Ali Baba ve evlâdı tarafından kullanılan lâkaplar değişik şekillerde değerlendirilebilir. Bu lâkapların, değişik dönemlerde farklı mânâlar kazandıkları bilinmektedir. Meselâ, genelde Hz.Ali'nin oğlu Hz.Hüseyin'in neslinden gelenler için kullanılan "Seyyid"(57) lâkâbının, 18. asrın başlarından itibaren Ali Baba evlâdı tarafından kullanıldığını görüyoruz. Bu kavram, evlâdın bugünkü mezhebî durumuna göre hem Sünnî, hem de Alevî kesimince de kullanılıyordu. Yani, Seyyid lâkâbı, Fatma ve Ümmühâni hatunların evlâdı tarafından ortaklaşa kullanılmıştır. Ancak, Ali Baba evlâdının, gerçekten sey yid olduğu, yani Hz.Hüseyin soyundan geldiğini söylemek zordur.

56- BA, MM, 626 nu.Evkaf Defteri, s.8, 19 Zilhicce 995/1587 tarihli vesika.

57- M.Z.Pakalın, age, III, s.200.

Ali Baba'dan itibaren yaklaşık yüzelli yıl kullanılmayan seyyid lâkabı, sonradan nasıl kullanılmaya başlanmıştır? Belki, evlâdtan birisinin yaptığı bir evlilik neticesinde böyle bir durum meydana gelmiştir. Ancak, bu gelişmenin sadece Ali Baba evlâdına has olmadığı, Osmanlı genelinde böyle bir değişimin yaşandığı anlaşılmaktadır. Önceki tahrir defterlerinde hiç bir işaret bulunmazken, sonraki defterlerde bazı kimselerin seyyidlik sıfatını kazanarak "sâdât" olarak kaydedilmesi(58) bu değişimin ifadesi olmalıdır. Meselenin bu boyutu, konumuzu ilgilendirmekle beraber, daha geniş araştırmaları gerektirmektedir. Yapılacak yeni araştırmalar, değişik bölgelerde farklı hadiselerin meydana gelmiş olduğunu gösterebilir. Bizim, Ali Baba evlâdının seyyidliğini şüphe ile karşılamamızın bir başka sebebi de, evlâdın, aynı dönemde değişik vazifeler için farklı sıfatlarla vesikalara kaydedilmiş olmasıdır. Fatma Hatun'un oğlu İsmail, 1691, 1695 ve 1698 tarihli vesikalarda sadece adı ile kaydedilirken(59), yine 1698'de "İsmail Çelebi"(60), 1700'de "Ali Babazâde İsmail Beğ"(61) 1704'te ve 1717'de "İsmail Ağa"(62), 1726'da ise, "Es-Seyyid Eş-Şeyh" sıfatlarıyla kaydedilmiştir.(63). Ümmühâni Hatun evlâdından Şems Ahmed, sadece "şeyh" sıfatı ile anılırken, onun oğlu Ebubekir, "seyyid-şeyh" sıfatlarıyla vesikalara kaydedilmiştir.(64).

Yukarıda adı geçen İsmail'in oğulları Ali ve Feyzullah ta, değişik zamanlarda farklı lâkaplar kullanmışlardır. Ali, 1728'de babasının arzıyla imam tayin edildiğinde "Es-Seyyid Ali Halife" olarak karşımıza çıkıyor.(65). 1731 ve 1740 tarihli üç berât kaydında ise, sadece adı ile kaydediliyor ve kendisinin bu tarihlerde Küçük Ali Baba Zâviyesi'nin mütevellî ve zâviyedarı olduğu belirtiliyor.(66). 1743 tarihli bir vesikada "Seyyid Ali Ağa" kardeşi "Seyyid Feyzullah Çelebi"

58- Bahaeddin Yediyılmaz, Ordu Kazası Sosyal Tarihi, Ankara 1985, s.96.

59- RB'den alınan vazife tevcih vesikaları.

60- RB'den alınan 7 nu. Mürâsele.

61- RB'den alınan 10 nu. Mürâsele.

62- RB'den alınan 12 ve 14 nu. mürâseleler.

63- RB'den alınan 34 nu. Fermân.

64- VGM Arşivi, 1088 nu. HD, varak:54-B.

65- RB'den alınan 7 nu. Berât.

66- RB'den alınan 9, 10 ve 11 nu. berâtler.

ile birlikte Ali Baba Zâviyesi'nin zâviyedar ve mmütevellisi olarak gözükmektedir.(67). 1170/1756-1757'de vefat ettiğinde ise, sadece "Seyyid Ali" olarak vesikaya kaydedilmiştir.(68). Bu misalleri çoğaltmak mümkündür.

Zâviyeye âit vesikalarda geçen "baba" ve "dede" tabirlerine dayanarak, Ali Baba ve evlâdının dinî kimliği konusunda hüküm vermenin de sağlıklı olmayacağı kanaatindeyiz. "Baba" lâkabının, genellikle Bektaşî, Kalenderî ve Haydarî tarikatleri mensuplarınca kullanıldığı bilinmekle birlikte(69), tesbit edebildiğimiz kadarıyla Kâdirî, Halvetî ve Bayramî tarikatlerine mensup şeyh ve dervişlerin de bu sıfatla anıldıklarını görüyoruz.(70).

1838 ve 1862 tarihlerini taşıyan dört berât kaydında, Ali Baba Zâviyesi, "Ali Dede Vakfı" ve "Veled-i Diğer Ali Dede Zâviyesi" olarak zikredilmiştir.(71). Bu tarihler arasında, öncesinde ve sonrasındaki vesikalarda zâviye, yine "Ali Baba Zâviyesi" olarak kaydedilmektedir. Bahiskonusu vesikalarda kullanılan "dede" lâkabının, herhangi bir tarikata mensûbiyeti ifâde edip etmediğini bilemiyoruz. Ancak, Mevlevî ve Kalenderî şeyhlerine "ded" denildiği bilinmektedir.(72). Demekki, "baba" ve "dede" lâkaplarından hareket ederek Ali Baba'nın Bektaşî ya da Mevlevî olduğu neticesine varılamaz. Çünkü, Bektaşî, Mevlevî ve hattâ Ahî zâviyelerinde yapılan tâyin ve tevcihlerin merkez zâviyedeki şeyhin inhâsıyla gerçekleştiği bilgimiz dâhilindedir.(73). Halbûki, Ali Baba Zâviyesi'ne yapılan tâyin ve tevcihlerin hiç birisinde böyle bir işaret bulunmamaktadır.

67- RB'den alınan 21 nu. Mürâsele.

68- RB'den alınan 46 nu. Fermân.

69- M.F.Köprülü, "Baba", İA, II, s.165-166.

70- İstanbul Fındıklı'da bulunan Ali Baba Dergâhı, Kâdirî Tarikati'ne mensuptur, bkz. Ahmet Güner, Tarikatler, İstanbul 1986, s.201; "Hânedân-ı Halvetî'den Saçlı Baba'y-ı güzîn", bkz. Hafız Hüseyin Ayvansarayî, Mecmuâ-i Tevârih, haz:Fahri Ç.Derin-Vahid Çabuk, İstanbul 1985, s.350; İstanbul'un fethinde hazır bulunan Baba Yusuf Bayramî, Hacı Bayram halifesinden idi, bkz. H.H.Ayvansarayî, age, s.86.

71- RB'den alınan 27, 28, 33 ve 34 nu. berâtler.

72- M.Z.Pakalın, age, I, s.410.

73- A.Gölpınarlı, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik, s.247; S.Faroqhi, "Şeyh Âileleri", s.212-219; Ö.Bakırer-S.Faroqhi, "Dediği Dede ve Tekkeleri", Belleten, XXXIX(1975), s.466-467.

Ali Baba evlâdı arasında sıkça kullanılan "Ahî" lâkabının da yine, zâviyenin Ahîliğe mensûbiyetini ifâde etmediğini sanıyoruz. Çünkü, zâviye mensuplarının esnafla ilişkisinin bulunduğu ya da bizzat herhangi bir zanaatle meşgul olduklarına dâir bir vesıkaya tesadüf olunmamıştır.

Bahiskonusu lâkaplardan başka, Ali Baba'nın "mücerred" kalmak istemesi, sekiz dilimli tâc taşıması, Pîr Sultan'ın tarikat arkadaşı ve Horasan Erenleri'nden olduğunun söylenmesi, onun, gayr-i sünî bir derviş olduğu tezine mesned yapılabilir mi? Yani, Ali Baba'nın önceleri bekâr kalmak isteyerek geç evlenmesinden hareketle onun, yüzlerini tamamen tıraş eden, çıplak gezen, ahlâkî ve dinî kuralları hiçe sayıp, serserî bir hayat süren Kalenderîler'den(74) olduğu söylenebilir mi? Yine onun, metal tâcının sekiz dilimli oluşunu sekizinci imama işaret sayıp, Şîî fikirler taşıyan bir derviş olduğu kabul edilebilir mi?(75). Aynı şekilde, Ali Baba'nın, arslan başlı demir asâ taşımasının dinî ya da mezhebî bir anlamı olabilir mi? Bilindiği gibi asâ taşımak Hz.Peygamber'in sünnetidir ve Halvetîlik'in bir şûbesi olan Şabanîlik'te şeyhlerin uzun bir asâ taşımaları tarikat icâbıdır.(76). Ali Baba'ya âit olduğu söylenen ve hâlen Şemsi Yılmaz Susamış'ta bulunan sözkonusu asânın Ali Baba tarafından ne amaçla kullanıldığını bilemiyoruz.

Ali Baba'nın, Pîr Sultan'ın tarikat arkadaşı olduğunun söylenmesi de, çok ciddî bir iddiâdır. Ali Baba-Pîr Sultan münâsebeti çok zayıf ve hattâ imkânsız olmakla birlikte, müsâhiplik iddiâsı, Ali Baba'nın mezhebi mevzuunda kıymet ifâde etmektedir. Bilindiği gibi, Pîr Sultan,

74- Franz Babinger-CI.Huart, "Kalenderiye", İA, VI, s.128-129; Kalenderiye Tarikati'ne mensup olanların başlıca özellikleri; dünya işlerinden tamamen uzak olmak, geleceği düşünmemek, tecerrüd, fakr, dilenme ve melâmettir, bkz. F.Köprülü, "Abdal" Türk Edebiyatı Ansiklopedisi, I(1935) s.36; Ö.L.Barkan, "Kolonizatör Türk Dervişleri", s.285, 11 nu. dipnot; Kalenderîlik'in, Bektaşîlik'in teşekkülündeki rolü için bkz. A.Y.Ocak, "Kalenderîler ve Bektaşîlik", İÜEF Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan, İstanbul 1981, ss.297-308.

75- Tarikat erbâbının kullandığı tâclardaki dilimlerin ne anlama geldiği hakkında bkz. M.Z.Pakalın, age, III, s.371, Aynı yazar, Bektaşîler'in, oniki imama işaret olarak oniki dilimli tâc giydiklerini kaydetmiştir, bkz. age, I, s.201; Ayrıca bkz. A.Gölpınarlı, Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri, s.320.

76- M.Z.Pakalın, age, I, s.91; Prof.Dr. A.Y.Ocak, Kalenderîler'in ucu ejder veya hayvan başlı asâ taşıdıklarını söylemiştir.

İran Safevî hânedânına bağlı isnâ-âşeriyeden Kızılbaş bir Türkmen zümresine mensuptur.(77). İ.Aslanoğlu, Ali Baba Câmî'i'nin 1956'daki imamından(Mehmed Nuri Susamış olmalıdır) rivâyetle, "aslında Ali Baba'da da biraz Alevîlik varmış. Torunları sonradan dönmüşler" diyor. (78). Bu rivâyetin doğruluğu ve dayanağı konusunda şüpheliyiz. Çünkü, bir insanın biraz Alevî biraz Sünnî olması mümkün değildir. Büyük bir ihtimâle bu rivâyet, evlâdın bugünkü mezhebî durumundan kaynaklanmaktadır.

Bilindiği üzere, Yavuz Sultan Selim devrinde(1512-1520) Anadolu'da Kızılbaşlar'la yapılan mücahedeleler sırasında çok sayıda zâviye tahrip olmuş veya terkedilmişti. Kanunî döneminde(1520-1546) ise, bu tip zâviyeler ihyâ edildiği gibi yenilerinin yapılmasına da hız verilmişti.(79). Ali Baba Zâviyesi'nin, Yavuz Sultan Selim devrenin sonlarında ya da Kanunî döneminin ilk yıllarında kurulduğu düşünülürse, Ali Baba'nın, gayr-i sünnî fikirler taşıyan, Safevî taraftarı ve devlete cephe almış bir derviş veya serseri bir hayat süren Kalenderî-meşrep bir şeyh olması ihtimâli biraz zayıf kalmaktadır. Bununla beraber, Ali Baba'nın, Safevî taraftarı olmayıp, devletten yana tavır alan gayr-i sünnî bir derviş olması ihtimâli de gözardı edilmemelidir. Belki de o, devletin, gayr-i sünnî tarikatleri düzene sokma faaliyetleri esnâsında sünnî bir kimlik edinmiştir. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti, ortalıkta serserivârî gezinip halkı rahatsız eden ve dinî kuralları hiçe sayan dervişleri, evlenip bir yere yerleşmeye ve beş vakif namazı kılmaya zorluyordu. Bu nizâma uymayanlar sürgüne gönderiliyor, Sünniliği kabul edip, evlenerek âileleriyle bir yere yerleşenler ise tâkibâttan urtulabiliyorlardı.(80).

77- Köprülüzâde Mehmed Fuad, "Bir Kızılbaş Şairi Pîr Sultan Abdal", Hayat, III(1928), S.64, s.3-4; Sadettin Nüzhet, XVII. Asır Saz Şairlerinden Pîr Sultan Abdal, İstanbul 1929, s.10-21.

78- İ.Aslanoğlu, age, s.42.

79- A.Y.Ocak, "Zâviyeler", VD, XI(1978), s.258.

80- Bu bilgi, Prof.Dr.A.Y.Ocak'tan alınmıştır. Ayrıca, bu bilgiyi destekleyen bazı arşiv vesikaları da bulunmaktadır. Misâl olarak bkz. A.Refik, 16. Asırda Râfızîlik ve Bektaşîlik, s.13'te kayıtlı 1 nu. 23 Ramazan 966/1558 tarihli hüküm, s.32'de kayıtlı 42 nu. 15 Safer 980/1572 tarihli hükümde geçen, "evvelki fıska müteallik âdetlerin terk idüb ohl-i sünnet ve cemaatden olub evkâl-ı hamsöye müdâvemet idüb yoluk ve çıplak yürümemek..." şeklindeki kayıtlar. Aynı şekilde,

Ali Baba'nın da, önceleri mücerred kalmak isteyip, geç yaşta evlenmesi, onun da, böyle bir tâkibât neticesinde kimlik değiştirmiş olabileceği ihtimâlini akla getirmektedir. Belki, Rüstem Paşa ile olan münâsebetin temelinde de bu ihtimâl bulunuyor. Yani, Rüstem Paşa vakfı, Ali Baba'nın Sünnî bir kimlik edinmesi ve evlenip âilesiyle birlikte Sivas'a yerleşmesi karşılığında yapılmış olabilir. Rüstem Paşa vakfiyesinde geçen, Ali Baba'nın "Sivas'dan nâm karyede mütevattın" olduğu şeklindeki kayıt da, bu bakımdan bir mânâ ifade edebilir. Dikkat edilirse Ali Baba'nın ikâmet ettiği yer kesin olarak belirtilmemektedir. Aynı şekilde, vakfiyede, Ali Baba ve evlâdından sonra zâviyede mütevellî olacakların "Sünnî" olmalarının şart koşulması da, böyle bir ihtimâle mesned teşkil edebilir.

Rüstem Paşa vakfiyesindeki bahis konusu şartlar, Ali Baba'nın, Horasan Erenleri'nden olduğu yolundaki bilgiler ile birleştirilirse, biraz daha anlam kazanabilir. Belki de Ali Baba, Horasan Melâmetîliği'nin tesirinde kalmış, serbest fikirler taşıyan bir dervîşti ve sünnî-gayr-i sünnî ayırımı yapmaksızın her kesime hitap ediyordu. Bu yüzden belki, onun çevresinde her meşrepten insanlar bulunduğu için, Rüstem Paşa, sözkonusu şartı vakfiyesine koydurarak, zâviyenin sünnî bir kimlik edinmesini ve bu kimliğin muhâfazasını garanti altına almak istedi. Görülüyor ki, bu konuda kesin bir neticeye varmak oldukça zordur. Bu bakımdan biz, Ali Baba'nın tarikati mevzuunda kesin bir hüküm vermemekle birlikte onun, devlet merkeziyle iyi münâsebetler kurmuş, bulunduğu bölgenin iskânında önemli rol oynamış bir Türk dervîşi olduğunu söylemekle yetiniyoruz. Evlâdının bugünkü farklı mezhebî durumu ise, rivâyetlere bakılırsa bir evlilik ya da cinâyet sonucunda ortaya çıkmıştır. Arşiv vesikalarındaki bilgiler ise, vakıf gelirlerine ve zâviye yönetimine sahip olma mücadelesi veren evlâd-ı vâkıfın farklı kutuplarının, çeşitli tarikatlere mensup kimselerden destek bulma çabalarının neticesinde bugünkü durumun meydana geldiği hissini vermektedir.

s.34'te kayıtlı 45 nu. 25 Cemâziyelâhir 984/1576 tarihli hükümde de, Kızılbaşların teftişi ânında katli olunmaktan korkan bazı dervîşlerin Halvetî Tarikati'ne girdikleri anlatılıyor. Merkezî kontrollerin baskısı neticesinde Sivas'ta bulunan Seyyidler ve Şehir A'yânı'nın, bu gibileri şehirde barındırmadıkları anlaşılıyor, bkz. Jean-Lois Bacque-Grammont, "Seyyid Tamâm, un Agitateur Heterodoxe A Sivâs(1516-1518)", IX.TTK, Bildiriler, II, Ankara 1988, ss.865-874.

II . BÖLÜM

ALİ BABA ZÂVİYESİ

1- ZÂVİYENİN FİZİK YAPISI

A- Câmi-Zâviye-Türbe-Mektep-Çeşme

Bugün, Ali Baba adını taşıyan mahallede bir câmi, câmi içinde türbe, tekke ve tekke önünde çeşme(Asâ Suyu) bulunmaktadır. Hâlen mevcut olmamakla beraber, vesikalardan anlaşıldığına göre, bu müesseselere ek olarak zâviye bünyesinde bir de mektep bulunduğu bilinmektedir.(1).

Rüstem Paşa vakfiyesinden anlaşıldığına göre, bu tarihlerde(1547) Ali Baba adını taşıyan tek müessese zâviyedir. Buradan hareketle, Ali Baba Zâviyesi'nin 16. asrın ilk yarısının ortalarında kurulduğu kabul edilebilir.

Rüstem Paşa vakfiyesinde "Kaza i Sivas'dan nâm karyede mütevattın ve zâviyesi ol karyede müteeyyin olub..." şeklinde geçen kayıt, zâviyenin bu tarihlerden önce kurulu bulunduğunu gösteriyor. Ali Baba'nın vatan tuttuğu ve zâviyesini kurduğu, ismi belirtilmeyen karye neresidir? Biz, Rüstem Paşa vakfiyesinin aslını göremedik. İstifâde ettiğimiz 10 Cemâziyelevvel 1271/1855 tarihli vakfiye sûretinde, bir takım yanlış aktarmalar ya da eksiklikler bulunabileceği ihtimâlından dolayı, vakfiyede geçen "karye" kelimesiyle hangi yerleşim biriminin kastedildiği hakkında kesin bir şey söyleyemiyoruz. Karye adının belirtilmemesi, zâviyenin Sivas şehir merkezinin yakınındaki bir sahada kurulmuş olmasının bir neticesi midir? Yoksa, bugün şehir merkezinde bulunan zâviye, vakıf tarihinden önce, Sivas'a yakın bir köyde mi kurulmuştu? Vakfiyede geçen sözkonusu karışık ifadeden başka vesikalarda bu hususu açıklayıcı bir kayda tesadüf edilmemiştir. Bu yüzden, zâviyenin, bugün kurulu olduğu yerde baştan beri bulunduğunu söylemek durumundayız.

1- Genellikle zâviyelerin bünyesinde bulunan üniteler için bkz. A.Y. Ocak, "Zâviyeler", VD, XII(1978), s.264; İbrahim Gökçen, age, s.24 ve s.70'te kayıtlı 45 nu. vesika.

14 Numaralı Mufassal'da "Ali Baba Mescidi Mahallesi"nin kayıtlı bulunması(2), 1547'lerde mevcut olan zâviyenin yanında 1574'lerden önce bir de mescidin inşâ edilmiş olduğunu göstermektedir. Küçük Ali Baba vakfiyesinde ise, ecdâdı Ali Baba'nın adını taşıyan zâviye ve mescidin yanında, kendisinin binâ ettirdiği mektep kayıtlı bulunuyor.

Büyük ve Küçük Ali Baba dönemlerinde bahsi geçen mescid, 1714'lerde "minber vaz' olunub, hatip tâyin edilmek" sûretiyle câmi hâline gelmiştir.(3). 1203/1788-1789 tarihli iki hurûfat kaydı, câmi ve türbenin Küçük Ali Baba tarafından binâ edildiğini haber veriyor(4) ki, bu durum, Büyük Ali Baba döneminde mevcut olan mescidin, daha sonra yıkıldığıнын ve Küçük Ali Baba tarafından yeniden inşâ olunduğunun bir işareti olsa gerektir. Câmi içinde bulunan türbenin ise, Küçük Ali Baba tarafından dede ve babasının kabirleri üzerine yaptırılmış olduğu kabul edilebilir.

1714'lerde câmi haline gelen müessesese, 1200/1785-1786'da Şeyh Feyzullah Efendi(evlâd-vâkıfdan mütevellî-zâviyedar) tarafından yaptırılan minârenin de eklenmesiyle bugünkü haline gelmiştir.(5). Ancak, câmi'in 20. asrın başında yeniden inşâ edildiği görülmektedir. 1318 Hicrî tarihli inşâ(büyük bir tamir de denilebilir) kitâbesinde geçen "Harâbe-müşrif iken oldu böyle umrânı" şeklindeki manzum kayıt, câmi'in bu tarihten önce harap olmaya yüz tuttuğunu veya tamamen yıkılmış olduğunu gösteriyor. Ali Baba Câmi'i'nin, 1574'lerden beri(önceleri mescid) mevcut olduğu bilinmekle birlikte, çeşitli tarihlerde birkaç kez tamir ve yeniden inşâ edilmiş olduğu muhakkaktır.(6).

Bugün ev olarak kullanılan kısmen harap durumdaki zâviye binâsının Sivas'ın tarihî eserlerinin tanıtıldığı bir makâlede, 20. asrın başlarında yapıldığı tahmin olunmuştur.(7). Ancak, bazı belgelere istinâden

2- s.19-A.

3- VGM Arşivi, 1118 nu. HD, s.138.

4- VGM Arşivi, 548 nu. HD, s.109-110.

5- Minârenin yapılış tarihi için bkz. Minârede bulunan Hicrî 1200 tarihli kitâbe; H.Acun, agm, s.186.

6- Ali Baba Câmi'i'nin 1792'de yapıldığı yolunda bir kayıt bulunuyor. Bu bilgi için bkz. Yurt Ansiklopedisi, IX(1982-1983), s.6946. Bu bilginin nereden alındığı belirtilmemektedir.

7- Câmi kitâbesinden hareketle böyle bir tahmin yürütülmüş olabilir, bu konuda bkz. H.Acun, agm, s.189.

bu tarihi en azından 19. asrın başlarına kadar geriye götürebileceğimizi söyleyebiliriz. 27 Muharrem 1231/1815 tarihli Gazi Rişvan Ağası Ali Ağa(Serbövvâbîn-i Dergâh-ı Âlî) vakfiyesi(8), bugün hâlen faaliyette olan zâviyenin köşk kısmı ile zâviye önünde bulunan mâi câri çeşmenin, o sırada misâfireten Sivas'ta ikâmet eden, Benderli Ali Ağa tarafından yaptırıldığını, belirtmektedir.

Benderli Ali Ağa, Ali Baba Zâviyesi'nin ön kısmına(zâviyenin kuzey tarafına bitişik durumda) bir köşk ve zâviye bahçesine bir çeşme yaptırıyor. Demekki, zâviyenin arka kısmında bulunan Semâhâne, Çilehâne, Mutfak(bu üçü alt katta bulunuyor) ve üst kattaki Kafesli Kadınlar kısmı, daha önceki bir tarihte yapılmıştır. Semâhâne'deki süslemelerden ve tekkede bulunan bir takım eşyâdan, bir Rufâî Tekkesi olduğu anlaşılan(9) binânın, Ali Baba döneminden kalma bir yapı olduğu elbette söylenemez.

Rüstem Paşa vakfiyesinde belirtilen zâviyenin, bugünkü Ali Baba Câmi'i'nin oturduğu zemin üzerinde bulunduğunu sanıyoruz. Bu sahada önceleri sadece zâviye binâsı bulunurken, zamanla mescid(sonradan câmi), türbe ve minârenin eklenmesiyle Osmanlı mimarisindeki "zâviyeli câmi" tipini andıran bir müessesenin ortaya çıktığı söylenebilir.(10). Belki, zamanla mahallede iskânın artmasıyla câmi genişletilmiş ve zâviye ile türbe kısımlarının da ibâdet mekânına dâhil edilmesiyle bugünkü durum ortaya çıkmıştır.

Bugünkü zâviye binâsı esas olarak iki bölümde incelenebilir. Kuzeydeki giriş bölümünde, alt kısmın sağ tarafı ihtiyarlar odası, sol tarafı ise gençler odasıdır. Bu ikisinin ortasında bulunan holün üst katında köşk bulunmaktadır ki, büyük bir ihtimalle bu ön kısım ve köşk Benderli Ali Ağa tarafından yaptırılmıştır. Güneydeki ikinci bölümün alt katında, ortada geniş bir semâhâne(kible tarafındaki mihrab dolayısıyla aynı zamanda mescid), mutfak ve çilehâne, üst katında ise, kafesli kadınlar kısmı bulunuyor. Ali Baba Câmi'i ve bugünkü zâviye

8- SSS, 10/19'da kayıtlı vakfiye.

9- H.Acun, agm, s.189.

10- Müessesenin tarihî gelişimi ve bugünkü durumu, Semavi Eyice, "İlk Osmanlı Devrinin Dinî-İçtimâî Bir Müessesesi Zâviyeler ve Zâviyeli Câmiler", İÜİFM, 23(1962-63), No:1-2, ss.1-80, isimli makâlede anlatılan zâviyeli câmi tipine uymaktadır. Ancak, bu konuda kesin hükmü uzman san'at tarihçilerine bırakıyoruz.

binâsının etrafında bulunan bazı binâların da zâviye müstemilâtından olduğu söylenilebilir. Zamanla, zâviyenin fonksiyonunu yitirmesi neticesinde bu binâların değişik şahıslar eline geçerek, normal evler hâline geldikleri anlaşılmaktadır.

Elimizdeki belgelere bakılırsa Ali Baba Zâviyesi, 17. asırlarda daha geniş bir müstemilâta sahip bulunuyordu. 20 Şevval 1095/1683 tarihli hüccet'e göre, zâviye etrafında bulunan odaların bir çoğu ve zâviye haricinde bulunan han tamamen harap olmuştu.(11). 25 Rebi'ülâhir 1096/1685 tarihli hüccet, zâviye müstemilâtı hakkında biraz daha fazla mâlumâtı ihtivâ ediyor. Buna göre, zâviyenin odaları, âyende ve revendenin(yolcular) konduğu hanı, iki ahuru, kapıcı odası, fırını, câmekânı, misâfirhânesi, misâfirhânenin kahve odası ve misâfirhânenin önünden çıkan suyu bulunmaktadır.(12). Evâil-i Muharrem 1099/1688 tarihli hüccet ise, zâviye bünyesinde bulunan harem, matbah(mutfak), samanlık, ahur ve han'ın harâbe-müşrif ve tamir ve termîme muhtaç olduğunu haber veriyor.(13). Küçük Ali Baba'nın kızı Fatma Hatun(zâviyedar ve müteveli) vefat ettiğinde bıraktığı menzilin müstemilâtı da, zâviye bünyesinde bulunduğu için zikredilmeğe değer. 15 Safer 1134/1721 tarihli hüccet'te, "zâviye-i mezbûrede vâki" olduğu bildirilen ve sınırları belirtilen menzil içinde şu bölümler bulunuyordu: Üç bâb fevkâni oda, bir matbah evi, bir bâb kiler, bir çardak, bir bâb fevkâni oda ve tahtı ahur, bir lüle mâi câri(çeşme), bir miktar havlu(avlu), hâricinde bir bâb kebîr oda, bir kahve odası, bir çardak, bir kahve odası ve tahtı(alt katı) anbar, bir bâb ahur seküsi ile bir bâb samanhâne ve bitişik seküsi ile bir bâb ahur, eşcâr-ı müsmire ve gayr-ı müsmireyi muhtevî bir kıt'a bağçe, bir lüle mâi câri(çeşme) ve bir kıt'a havlu.(14).

Verilen bu bilgiler, muhtelif sebeplerle hazırlanan belgeler dayandığından, zâviyenin bütün müstemilâtını tanıtmaktan uzak olmakla

11- RB'den alınan 21 nu. Hüccet.

12- RB'den alınan 24 nu. Hüccet.

13- RB'den alınan 26 nu. Hüccet.

14- RB'den alınan 45 nu. Hüccet.

beraber, zâviyenin, İslâm dünyasındaki diğer zâviyelerle benzer özelliklere sahip olduğunu göstermeye yeter.(15).

Küçük Ali Baba'nın vakıf yapmasından bir süre sonra, sanki iki tane zâviye varmış gibi, hemen bütün vesikalarda "Büyük Ali Baba Zâviyesi" ve "Küçük Ali Baba Zâviyesi" kayıtları geçmeye başlamıştır. Üstelik, bu iki zâviyeye mütevellî, zâviyedar ve diğer vazifeliler tayin edilmiştir. Yapılan bu tayin ve tevcihler, iki adet zâviyenin mevcut olmasının bir neticesi olmayıp, Ali Baba Zâviyesi'ne esaslı iki vakfın yapılmasının sonucudur. Zâviyedar, tek olan Ali Baba Zâviyesi'nin zâviyedarı olduğu halde, iki vakıftan vazife(maaş) aldığı için(ki, bu durum bilhassa 17. asrın ikinci yarısı yani Fatma ve Ümmü-hâni hatunlar dönemi için geçerlidir) Büyük Ali Baba Zâviyesi zâviyedarı ve Küçük Ali Baba Zâviyesi zâviyedarı şeklinde vesikalara kaydedilmiştir. Halbûki Küçük Ali Baba, tertip ettiği vakfiye ile yeni bir zâviye kurmamış, bilâkis, vakfının bütün gelirlerini ecdâdı Büyük Ali Baba'nın zâviyesine ve bu zâviyede sâkin bulunan ecdâdının evlâd-ı zükûruna(erkek evlâdına) bahşetmiştir. Bu durum, vakfiyede çok açık bir sûrette belirtilmektedir. Küçük Ali Baba'nın ihdas ettiği tok müessesese, sıbyan tâlimi için kurdurduğu mektep'(muallimhâne)tir. Bu bakımdan, yüzlerce vesikada geçen Küçük Ali Baba Zâviyesi, aslında Büyük Ali Baba Zâviyesi'nden ayrı bir zâviye değildir. Zâten, EVâhir-i Şevval 1091/1680 tarihli hüccette şahitlerin, "diğer Ali Baba'nın(Küçük Ali Baba) başka zâviyesi yokdur, Rüstem Paşa vakfına mülhaktır" şeklinde şahitlik etmeleri de bu hususa açıklık getirmektedir.(16). Bu çelişik durum, tamamen iki ayrı vakıf bulunmasından ve bu vakıflardan yararlanma hususunda vakfiyelerdeki iki ayrı şarttan kaynaklanmaktadır. Rüstem Paşa vakfiyesinde, vakıf gelirleri bütün evlâda (erkek-kadın) bırakılırken, Küçük Ali Baba vakfı sadece erkek evlâda şart koşulmuş, bu yüzden iki vakfa, evlâd-ı vâkıftan olmak kaydıyla

15- Misâl olarak bkz. A.Y.Ocak, "Zâviyeler", s.264; İbrahim Gökçen, age, s.70; Mevlevî tekkelerinin müştamilâtı için bkz. A.Gölpınarlı, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik, s. 340-343; Kırşehir'deki Ahî Evran Zâviyesi'nin müştamilâtı için bkz. İlhan Şahin, "Osmanlı Devrinde Ahî Evran Zâviyesi'nin Husûsiyetine Dâir Bazı Mülâhazalar ve Vesikalar", Ahîlik ve Esnaf, İstanbul 1986, s.160.

16- RB'den alınan 19 nu. Hüccet.

bazan aynı bazan da ayrı ayrı kişiler sahip olmuşlardır. 1251-1252 Hicrî tarihli Muhâsebe Defteri'nde de bu durum açıkça görülmektedir. Defterde, Büyük ve Küçük Ali Baba (Diğer Ali Baba) zâviyelerinin isimleri ve bunların gelir-gider durumları kayıtlı bulunmakla birlikte, sadece Büyük Ali Baba Zâviyesi bölümünde, binâ olarak zâviye yazılmıştır ve bu binâ da mütevellinin oturduğu ev' (hâne)dir. (17).

Bugün herhangi bir bakıyesi bulunmayan ve nerede kurulduğu belli olmayan mektebin, Küçük Ali Baba tarafından yaptırıldığı ve görevlilerine vakıftan maaş tahsis edildiği anlaşılıyor. Küçük Ali Baba, "tâlim-i sıbyân için müceddeden" bir "muallimhâne" binâ ettirmiştir. Muallimhâne'ye "riâyet-i hurûf ile Hazreti Kur'ân'ı kırâate kâdir, mücevvid ve sâlih ve dindar kimesne muallim" ve "ehl-i Kur'ân'dan bir müeddeb ve müstakîm kimesne halife" tayin edilecektir. Vakfiyeden anlaşıldığına göre, muallimhânedeki çocuklara (sıbyân) Kur'ân öğretilecektir. (18). Sıbyân eğitiminin, umûmiyetle zâviye ya da mescid bünyesinde yapıldığı bilinmekle beraber (19), Ali Baba Zâviyesi müstemilâtı içinde ayrı bir mektep binâsının mevcut olduğu anlaşılmaktadır. 15 Muharrem 1255/1839 tarihli bir hüccet'te, bir menzilin sınırları tarif edilirken iki yerde "mektep" kelimesi geçmektedir (20) ki, buradaki ifâdeden, sıbyân eğitiminin yapıldığı ayrı bir binânın, zâviye müstemilâtı içinde bulunduğunu rahatlıkla belirtebiliriz.

Ali Baba Tekkesi önünde, bağçe içinde hâlen kullanılır halde bir çeşme bulunuyor. "Asâ Suyu" ya da "Susamış Suyu" adı verilen bu çeşme üstüne, halk arasında bazı menkıbelerin olduğu görülmektedir. Önce bu konuda anlatılan rivâyetleri kısaca özetledikten sonra, çeşme hakkında tesbit edilen vesikalara mürâaat edilerek, konunun hakîki durumunun ortaya çıkmasına çalışılacaktır.

Anlatıldığına göre; mescid yapılırken, ustalar ve işçiler içmek için su istiyorlar. O muhitte su bulunmadığından, Ali Baba duâ ediyor işçiler de âmin diyorlar. Ali Baba asâsını vurunca, yerden su çıkı-

17- Sivas Müzesi'nde bulunan numarasız defter, s.4, 140-141.

18- Bu tip mektepler için bkz. L. Brunot-Vedat Günyol, "Mektep", İA, VII, ss.652-659.

19- Zâviyelerin eğitim hizmetleri için bkz. "Zâviye", İA, s.476; "Mescid", İA, VIII, s.59; A.Y. Ocak, "Selçuklu ve Osmanlı Dönemi Tekkelerinde Dinî-Tasavvufî Eğitime Genel Bakış", Atatürk'ün 100. Doğum Yılında Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri, Ankara 1981, ss.73-80.

20- RB'den alınan 68 nu. Hüccet.

yor. Bu yüzden "Asâ Suyu" ve "Susamışlar Suyu" adını alan su, şifâli olarak biliniyor. Sıtma ve romatizma hastaları, 1989 yılı itibâriyle otuz sene öncesine kadar şifâ umuduyla bu çeşmeye su içmeye geliyorlarmış.(21).

7 Safer 1087/1676 tarihli hüccet'te geçen bilgiler, bugün anlatılan rivâyetin, o tarihlere kadar uzandığı intibâını veriyor. Buna göre, "Ali Baba'nın zâviyesinde vâki sükenâsı evlâdına meşrûta olan dârda... yenâbi'-i nâyi'a câri olub", suyun fazlası israf olmaktadır. "...zâiden câri olub israf olan yenâbi'-i mezkûreden tahmînen iki lüle su" El-Hac Zâhid Mahallesi'nde binâ olunan bir evin bahçesindeki çeşmeye verilerek, ev sahibi ve mahalle ahâlisinin faydalanmasına sunulmuştur.(22). Belgede, suyun çıktığı yer olarak bildirilen "yenâbi'-i nâyi'"(yenâbi': pınarlar, kaynaklar anlamında ve nâyi': susuz, süssamış mânâsında kullanıldığında) "Susuz Kaynaklar" ya da "Susamış Kaynaklar" anlamına gelmektedir. Buradan hareketle, önceleri "Susamış Kaynaklar" adını alan suyun, zamanla "Susamış Suyu" haline dönüştüğü neticesine varılabilir mi? Ne yazıkki, vesikalarda rastladığımız çeşme ile ilgili diğer bilgiler, bu benzetmeyi pek destekler görünmüyor. Bu konuda tesadüf ettiğimiz ilk vesika 1047/1637 tarihli-dir. Vesikaya göre, bu tarihte Behram Paşa vakfından Ali Baba Mescidi'ne bir masura(23) su veriliyor.(24).

1637'lerde dışarıdan su alan zâviyenin, 1676'larda dışarıya su vermesi biraz garip görünüyor. Üstelik dışarıya verilen su, zâviyenin ihtiyacından fazla olan kısımdır. Bizce bunun tek izahı olabilir ki, o da, zâviye içinde çıkan kaynak suyunun 1637'lerden sonraki bir tarihte hizmete girmiş olmasıdır.

Bu konuda tesbit ettiğimiz ikinci vesika, Benderli Ali Ağa'nın

21- Yılmaz Susamış, bu rivâyeti anlatıyor ve soyadlarının buradan kaynaklandığını belirtiyor. Hüseyin Tekkeşinoğlu da, benzer rivâyetler anlatmaktadır. Ali-İzzet Özkan, sözkonusu broşüründe, asâ suyunun Küçük Ali Baba-IV.Murad münâsebeti sırasında, ordunun susuz kalması üzerine, Küçük Ali Baba'nın asâsını yere vurmasıyla çıktığını anlatmaktadır, s.7.

22- RB'den alınan 15 nu. Hüccet.

23- Masura: Resmî su ölçüsü, lüle'nin dörtte biri, bkz. M.Z.Pakalın, age, II, s.414.

24- SVBMA, 1 nu. defter, belge nu: 303.

vakfiyesidir. Vakfiyeden anlaşıldığına göre, bu zât, Ali Baba Tekkesi önüne bir köşk ve iki lüle(25) mâî cârî çeşme yaptırmıştır. Ali Baba Câmî'i bahçesinde bulunan çeşme kitâbesi, bu vesikadaki bilgileri destekliyor. Câmî'in giriş kapısının sol tarafında duvara dayalı bir halde duran, dört köşesinde küçük kopmalar olan mermer kkitâbede, aşağıdaki manzum dörtlük tezyîni bir sûrette yazılı bulunmaktadır:

Çeşme yaptı Benderî Ali Ağa
Maksadı feyz-i Ali Baba'y-ı Velî
Çarsûye kendi tarihi haber
Kevser icrâ eyledi el-hak Ali

Dörtlüğün son mısırâı ebced hesabıyla 1235 Hicri tarihine tekâbül ediyor.(26).

Benderli Ali Ağa'nın vakfiyesi ile aynı tarihi taşıyan bu konuda rastladığımız son belge ise, Ali Ağa tarafından yaptırılan çeşmenin suyunun nereden geldiği hususuna açıklık getiriyor. Buna göre, Hacı Hüseyin Ağa Câmî'i Evkâfı'ndan olmak üzere Alacadeğirmen Bendi'nden iki lüle su, Ali Baba Dergâhı'na verilmiştir.(27).

Vesikalardan anlaşıldığına göre, değişik zamanlarda, muhtelif bendlerden getirilen su, zâviye önündeki çeşmeye bağlanarak kullanıma sunulmuştur. Üstelik, zâviyeye getirilen su, şehirde kullanılan su şebekesinin bir parçası durumundadır.(28). Bu bakımdan, Ali Baba'nın evliyâ ve kerâmet sahibi bir velî olduğuna inanılmasının bir neticesi olarak, zâviye dâhilinde çıkan kaynak suyu ya da çeşmeye çeşitli bendlerden getirtilen su üzerine, zamanla halk arasında bir takım

25- Lüle hakkında bkz. M.Z.Pakalın, age, II, s.372.

26- Kitâbe ile vakfiye tarihi arasındaki 4-5 yıllık fark, kitâbenin daha sonra yazdırılmış olmasının bir neticesi olabilir.

27- "Bâis-i terkîm-i hurûf oldur ki, bâ berât-ı şerîf-i âlişân mütevellisi olduğumuz Hacı Hüseyin Ağa Câmî'i Evkâfı'ndan olmak üzere Alacadeğirmen Bendi'nden iki lüle su cereyân itmek şartıyla Ali Baba Dergâhı için Es-Seyyid Mehmed Tahir Efendi'ye senevî kırk para icârı ile iki lüle su verilmişdür. Tarafımızdan ve taraf-ı âhardan bir kimse dahil u taarruz eylemeyeler.

Sene 1231/1815-1816

Bende-i El-fakir Derviş Mehmed El-mütevelli-i vakf-ı mezbur", RB'den alınan vesika.

28- SVBMA, I nu. defter, belge nu:303, burada, Behram Paşa vakfından dağıtılan su şebekesi çizelge halinde verilmiştir.

menkıbelerin teşekkül etmiş olduğunu kabul etmek durumundayız.(29).

2- ZÂVIYENİN İŞLEYİŞİ

Zâviyelerin nerelerde bulunduğu, gelir-gider durumları, şeyhlerin sülâleleri ve hattâ tarikat durumları hakkında arşiv vesikalarında bol miktarda mâlumât bulunmasına rağmen bu müesseselerin dinî ve sosyal fonksiyonlarını nasıl icrâ ettikleri hakkında fazla bir bilgi bulunmuyor. Zâviyelerde bulunan görevlilerden ve zâviyelerin müstemilâtlarından hareketle bir takım tahminler yürütülebilir. Aynı şekilde, zâviyede bulunan dervişlerin tarikat durumları da, zâviyenin işleyişi hakkında bazı ipuçları verebilir. Bunlardan başka, zâvilerin bulunduğu yerler(köy-kasaba-şehir) de, müessesenin icrâ ettiği fonksiyonu anlamamıza yardım edebilir.

Zâviyelerin işleyişi hakkında en faydalı bilgiye seyahatnâmelerde ulaşmamız mümkün olmaktadır. Bunların başında hiç şüphesiz ki, Evliya Çelebi ve İbn Batuta seyahatnâmeleri gelir. 13. Asır İslâm dünyasını teferruatlı bir şekilde tanıtan İbn Batuta, uğradığı memleketlerde gördüğü ve misafir olduğu zâviyelerle alâkalı, başka kaynaklardan elde edemeyeceğimiz bilgiler veriyor. Bun, diğer zâviyeler için misâl teşkil edeceği kuvvetle muhtemel bulunan, Mısır zâviyeleriyle ilgili verdiği bilgiler, zâviyelerin işleyişini tasvir eden hemen hemen yegâne kaynak durumundadır.(30).

Ali Baba Zâviyesi'ndeki dinî ve sosyal faaliyetler hakkında bazı belgelere tesadüf edilmiştir ki, bunların, zâviyenin işleyişini anlamamıza yardımcı olacağını sanıyoruz.

Öncelikle, zâviye müstemilâtıyla alâkalı bilgiler, bu konuda

29- M.F.Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutsavvıflar, Ankara 1981, 4.Basım, s.17'de, "Bilhassa her büyük şeyhin ölümünden sonra âme muhayyelesi onu bir kerâmet hâlesiyle ihâta etmekte idi. Tarihi kıymeti olmayan hurafelerle dolu menâkıp kitapları değil, sûfilik tarihinin en kıymetli kaynakları bile bu gibi muhayyelât ile doludur." diyerek bu konuya işaret etmektedir. Bu konuda yapılmış bir çalışma için bkz. A.Y.Ocak, Türk Halk İnançlarına ve Edebiyatında Evliyâ Menkabeleri, Ankara 1984; Ayrıca bir misâl için bkz. Elvan Çelebi, Menâkıbu'l-Kudsiye Fî Menâsıbi'l-Ünsiyye.

30- Seyahatnâme, s.32-33.

işimize yarayacaktır. Zâviyenin bugünkü durumundan hareketle şu neticelere varılabilir:(31).

- 1- Giriş kısmının sağ tarafındaki odada ihtiyarlar-evliler oturur.
- 2- Giriş kısmının sol tarafındaki odada gençler-bekârlar oturur.
- 3- İkinci bölümde yer alan geniş bir semâhânedeki zikir ve âyin yapıldığı kolaylıkla tahmin olunabilir. Ayrıca, semâhânenin kible istikâmetinde Rufâî şişleriyle süslenmiş bir mihrâbın bulunması burasının aynı zamanda mescid vazifesi de gördüğünün işareti olsa gerektir.
- 4- Mihrâbın sağ tarafında bir "Çilehâne" bulunuyor. Esas olarak tarikat mensuplarının takvâ bakımından yükselebilmeleri için belli bir süre dünya nimetlerinden ellerini eteklerini çekmeleri anlamına gelen "çile"nin doldurulduğu, umûmiyetle yaşanılması zor, küçük bir odaya bu isim verilmektedir ki, hemen hemen bütün tarikatlerde "çile çekmek" âdeti vardır.(32). Bu bakımdan, zâviye bünyesinde bir çilehânenin bulunmasından hareketle, bu âdetin Ali Baba Zâviyesi'nde de yürürlükte olduğunu söyleyebiliriz.
- 5- Mihrâbın sol tarafından açılan bir kapıyla mutfağa girilir. Burada pişirilen yemeklerin, tahta sofralar(bugün zâviyenin ikinci katında bu şekilde büyük bir sofra bulunmaktadır) üzerinde zâviyede barınan derişlere ve gelip geçen misafirlere ikrâm edildiği anlaşılıyor.
- 6- Semâhânenin ikinci katı kafesli kadınlar kısmıdır. Bu kısımda, semâhânedeki yapılan zikir ve âyinleri izleyen ya da bizzat dinî merâsimlere katılan kadınların yer aldığı tahmin olunabilir. Zâviyedar ve diğer zâviye görevlilerinin âilele yle birlikte, zâviyeye bitişik ya da yakın hânelerde barındıklarını düşünürüz ki, bu bakımdan, kafesli kadınlar bölümünün, bunlara âit harem kısmı olmaktan ziyâde dışarıdan gelen kadınlara mahsus bir yer olduğunu sanıyoruz.
- 7- Köşk. 1815 tarihli vakfiyeden anlaşıldığına göre, Benderli Ali Ağa tarafından yaptırılan köşk, zâviyenin diğer bölümlerine nazaran biraz daha tezyin edilmiş vaziyette bulunmaktadır. Umûmiyetle saray ve konakların yazlık bölümlerini teşkil eden köşkün(33), Ali Baba Zâviye-

31- Bu konudaki bilgiler Yılmaz Susamış'tan alınmıştır.

32- Bu konuda bkz. A.Gölpınarlı, "Çile", İA, III, ss.397-399; M.Z.Pakalın, age, I, s.370-374; Mustafa Kara, Tasavvuf ve Tarikatler Tarihi, İstanbul 1985, s.214-215.

33- M.Z.Pakalın, age, II, s.304.

si'nde de aynı amaçla kullanıldığı tahmin olunabilir. Ayrıca, zâviyenin diğer kısımlarına nazaran daha süslü bir vaziyette olmasından hareketle, bu bölümde daha ziyâde ağırlıklı misafirlerin konuk edildiği söylenebilir.

Zâviyenin bugünkü müstemilâtına bakıldığında, genellikle dervişlerin barınağı durumundaki bir mekân olduğu fikri uyanmaktadır. Buradan hareketle, son devirlerde(19. ve 20. asırlar) zâviyenin sosyal hizmet yönünden ziyâde tarikat ve dinî yönünün ağırlık kazandığı neticesine varılabilir. Çünkü, zâviyenin daha eski tarihlerdeki müstemilât durumu, bilhassa "âyende ve revendeye hizmet" fonksiyonunun ağırlıklı bir şekilde icrâ edilmiş olduğu intibâını vermektedir.

1683, 1685 ve 1688 tarihlerinde düzenlenmiş üç hüccet'ten anlaşıldığına göre, zâviyenin müstemilâtı aşağıdaki şekildedir:

- 1- Zâviyenin etrafında bulunan odalar. Bu odalarda, zâviyede bulunan dervişlerin barındığı düşünülebilir.
- 2- Âyende ve revendenin konduğu han. Adından da anlaşılacağı üzere, bu handa, gelip geçen yolcular ağırlandırmaktadır.
- 3- İki ahur. Zâviye mensuplarının ve zâviyeye gelen misafirlerin hayvanlarının bağlanıp, yemlendiği yerlerdir.
- 4- Kapıcı odası. Zâviyeye gelen misafirleri karşılayan kapıcının ikâmet ettiği oda.
- 5- Fırın.
- 6- Câmekân. Sözlük mânâsı, "esvab ve çamaşır yeri veya odası, soyunup giyinecek mahal" olan(34) câmekânın, bir çeşit sandık odası olarak kullanıldığı düşünülebilir.(35).
- 7- Misafirhâne. Misafirlerin ağırlandığı bu kısmın bir de kahve odası bulunuyordu ki, adından da anlaşılacağı üzere burada misafirlere kahve ikrâm ediliyordu.
- 8- Harem. Burada zâviye mensuplarının ve misafirlerin hanımlarının ikâmet ettiğini sanıyoruz.
- 9- Matbah(mutfak).
- 10- Samanlık.

34- Ş.Sami, Kâmûs-ı Türki, İstanbul 1978, s.466.

35- M.Z.Pakalın, age, I, s.256.

Ali Baba Zâviyesi'nin muhtelif bölümlerinde ağırlanan misafirlere neler ikrâm ediliyordu? Şüphesiz ki, misafirlere ikrâm edilen yiyecek maddeleri mevsimlere göre farklılıklar gösteriyordu. Ayrıca, erken devirlere âit elimizde bu konuyla ilgili belge bulunmadığı için, verdiğimiz bilgiler son devirleri ihtivâ etmektedir. 19. Asırda düzenlenen masraf defterleri teferruatlı fakat net olmayan bilgiler veriyor. Buna rağmen, zâviyede misafirlere ikrâm edilenler hakkında bir fikir verebilmek maksadıyla, bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1- Yağlar: Zeytinyağı ve sâfiyağ. Sâfiyağ, tereyağı olmalıdır.
- 2- Etler: Lahm-i ganem(koyun eti), kuyruk ve pastırma.
- 3- Meyva ve bostan: Karpuz, bostan, armud, üzüm, yaş üzüm, elma, kızılçık, incir, sarı çir, pesdil, zerdali, fişne, perverde, erik kurusu, elma kurusu, kayısı, kabuk çir.
- 4- Sebzeler: Batılcan, lahana, soğan, sarımsak, kabak, hıyar, turp, şalgam, bamya, ıspanak, pancar, kara büber, büber, fasulye.
- 5- Tatlılar: Kadayıf, sini(baklava-börek), tağar bekmezi, çalma bekmezi, eşki bekmez, bekmez, şeker.
- 6- Kahvaltılık: Zeytin, peynir.
- 7- Tahıl-bakliyât: Mercimek, yarma, bulgur, pirinç, haslık hinta, nân-ı azîz, leblebi, şaîr, fiğ, burçak.
- 8- Tütün(duhan) ve kahve.

Bunlar, normal zamanlarda ikrâm edilen yiyecek maddeleridir. Ayrıca, mübârek gecelerde helva ve zamanı geldiğinde aşûre pişirilerek fukarâya ikrâm edildiği de anlaşılıyor.

Zâviyeye gelen misafirlere ve at vesâir hayvanlarına verilecek yiyecek miktarlarının belli prensipler dâhilinde düzenlendiği görülmektedir. Bu konuyu açıklayan teferruatlı bilgi veren vesikalara sahip değiliz. Ancak, 1698 tarihli bir mürâsele'deki bilgilere dayanarak böyle bir hüküm verebiliyoruz.(36). Bu mürâsele'den anlaşıldığına göre, zâviyeye inen ezyâf(misafirler) yedirilmekte ve atlarına

36- RB'den alınan 8 nu. Mürâsele: "Medine-i Sivas'da vâki Ali Baba vakfının mütevelliyesi Fatma Hatun ba'de's-selâm inhâ olunur ki, vakf-ı mezbur zâviyesine nüzül iden ezyâfı it'âm ve atlarına yarımşar yem virüb bir vecihle kusurun yoğiken bazı levendât tâifesi ko-nub ziyâde talebiyle rencide eylediklerinden der-i devlete i'lâm olundukda men' ve def' olunmak üzere fermân-ı âlî vârid olmağın si-

yarımşar yem verilmektedir.

Zâviye müstemilâtı içinde bulunan odalarda ve hânelerde günlük yıkanmaya mahsus normal gusülhânelerin bulunması icâbeder. Ancak, bazı belgelerden, zâviye dâhilinde haam bulunmadığı anlaşılıyor. Hâne masrafı başlığı altında tutulan masraf listelerinde "uşaklara hamam parası:3 kuruş) ve (hamama verilen:20 kuruş" şeklindeki kayıtların bulunması, böyle bir neticeye varmamıza sebep olmuştur. Aynı listede bulunan "bir batman sabuna verilen:46.5 kuruş" şeklindeki kayıt, zâviyede bulunanların ve belki de gelip geçenlerin temizlik ihtiyaçlarının da, zâviye gelirlerinden karşılandığı fikrini verebilir. Bununla beraber, bu konuda kesin hüküm vermemizi sağlayacak başka belgeye sahip bulunmuyoruz. Ancak, ihtivâ ettiği müstemilâtıyla orta büyüklükte bir külliyeyi andıran Ali Baba Zâviyesi dâhilinde büyük çapta bir hamamın bulunmadığını söyleyebiliriz. Büyük bir ihtimalle, bu vazifeyi şehir merkezinde bulunan büyük hamamlar görmekteydi.

Zâviyenin işleyişi esnâsında bir takım problemlerin ortaya çıktığı görülmektedir ki, bunun başlıca sebebi, zâviyenin esas fonksiyonu dışında hizmet vermeye zorlanmasıdır. Şehir yöneticilerinden bazılarının ve asker kökenli olarak nitelendirebileceğimiz Levendân Tâifesi'nin, bazı dönemlerde, zâviye yönetimi üzerinde baskı unsuru haline geldikleri anlaşılıyor. 16. ve daha sonraki asırlarda bilhassa büyük şehirlerde toplanarak, toplum hayatını olumsuz yönde etkileyen işsiz güçsüz levent topluluklarının(37), gelip geçenlerin konuk edildiği mekânlar olan zâviyelere de musallat oldukları görülmektedir. Hattâ bunların, şehirlerde barınabilmek için, bilhassa zâviyeleri tercih ettikleri de düşünülebilir. Bu şekilde, bekâr evleri ve kirâ hânelerine göre daha mûsâit durumda bulunan barınma ortamlarına kavuşmuş oluyorlardı. Bu konuyu teferruatlı bir biçimde açıklayacak vesikalara sahip değiliz. Ancak, 17. ve 18. asırlarda meydana geldiği anlaşılan iki hadise, düzenli ya da başıbozuk levent bölük-

cil-i mahfuza kayd, mücebiyle bi't-taleb mürâsele tahrir ve irsâl olunmuşdur lede'l-vüsûl âyende ve revendeye şart-ı vâkıf üzere taamlarını ve yemlerini virüb ziyâle talebiyle nizâ iden olursa meclis-i şer'e gelüb mürâfaa olasin vesselâm. Hurriren fî gurre-i Rebi'ülevvel sene 1110/1698. El-fakir Abdüsselâm el-kadı bi-medine-i Sivas." 37- Mustafa Akdağ, Türkiyenin İktisadî ve İctimai Tarihi, II, Ankara 1979, 2.Baskı, s.461-464.

lerinin, Ali Baba Zâviyesi'ne de musallat olduğunu gösteriyor. 1698 tarihli mürâseleye göre(38), Ali Baba Zâviyesi'ne gelen misafirler yedirilmekte ve atları yemlenmekte iken, zâviyeye levendân tâifesi konup, fazla yiyecek istemek sûretiyle rencidede bulunmuşlardır. Levendân tâifesinin zulmünün men'i için fermân-ı âlî gelip, sicil-i mahfuz'a kaydedilince, kadı da, vakıf mütevelliyesi Fatma Hatun'a sözkonusu mürâseleyi vermiştir.

1764'te, Sivas kadısına hitâben yazılan bir hüküm de, aynı konuya temas etmektedir. Buna göre: "zâviye-i mezbûre levendân tâifesine mahsus kadîmi konak değil iken medine-i Sivas'da Şhirkethüdâsı ve Bedestenkethüdâsı olanlar hilâf-ı şer'-i şerif levendân tâifesin zâviye-i mezkûra kondurub ve it'âm-ı taâm itdirdüb dervişân vesâir fukarâ sâkin olamayub zâviyenin harâbına" sebep olmaktadır. Ali Baba Zâviyesi'nin Reis-i Mütevellisi Seyyid Feyzullah'ın, bu zulmün men' edilmesi yolundaki arz-ı hâli üzerine, Hazine-i Âmire'de mahfuz bulunan Anadolu Muhâsebesi Defterleri'ne bakılıp, zâviyenin, "kadîm- den levendân tâifesine menzil tahsis" olunmadığının görülmesi üzerine, sözkonusu hüküm kaleme alınmıştır.(39). Öyle anlaşılıyor ki, şehirlerde biriken ve anarşi unsuru haline gelen levent bölükleri, şehir yöneticileri tarafından, çeşitli mekânların yanında bilhassa zâviyelere yerleştirilerek, düzen sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak, kalabalık bir şekilde zâviyeye yerleştirilen leventlerin, zâviyenin normal düzenini de bozdukları anlaşılıyor ki, bunun üzerine zâviye yönetimi şikâyetle bulunmak zorunda kalmıştır. Aslında bu durum, zâviye dışında meydana gelen bir takım siyasî ve sosyal hadiselerin, zâviyeyi nasıl olumsuz yönde etkilediğinin tipik bir misâlini teşkil etmektedir. Zâviyelerin asıl fonksiyonlarını icrâ edemez hale gelişlerinin sebepleri aranırken, bu tip gelişmelerin de dikkate alınmasında büyük fayda olsa gerektir.

Zâviyenin esas fonksiyonu dışında hizmet vermeye zorlandığının değişik bir misâline 1809 yılında tesadüf ediyoruz. Buradaki misâlde zorlayıcı unsur olarak Sivas ahâlisi gösterilmektedir. 1809'da Sivas

38- RB'den alınan ve 36 nu. dipnotta verilen vesika.

39- BA, S.Ahkâm, 10/74.

Kazası Nâibi'ne hitâben yazılan hüküm'den(40) şu sonuçlar çıkarılabilir:

- 1- Bu tip zâviyelerde dervişler sâkin olup, tezkir ve tehlil etmektedirler.
- 2- Zâviyede eskiden beri, Sivas ahâlisine konak verilmemektedir.
- 3- Sivas ahâlileri(memleket), zâviyeye konak i'tâsıyla, zâviyenin harâbına ve dervişlerin meşakkatlerine sebep olmuşlardır.
- 4- Ali Baba Zâviyesi mütevellî ve zâviyedarının istid'âsı üzerine, sözkonusu hüküm yazılarak, "vâki olan teaddiyâtın men'i için tenbihâtı hâvi mahallinde şer'e havâle" olunması uygun görülmüştür.

Vesikada adı geçen "memleket" ve "Sivas ahâlileri" kelimeleri ile kimlerin kastedildiği açıkca anlaşılmamaktadır.

Zâviyenin işleyişi esnâsında daha bir takım problemlerin meydana gelmiş olması normaldir. Mesela, zâviyenin bulunduğu mahalle ahâlisinin çöplerini döktükleri mezbelelik te, bazan mahalle ahâlisi ile zâviye mensupları arasında anlaşmazlık çıkmasına sebep oluyordu.(41). Bunlardan başka, bizzat zâviye yönetiminden kaynaklanan bazı problemlerin de ortaya çıktığı görülmektedir. Ancak, böyle durumlarda gerçeği bulmak oldukça zordur. Çünkü, zâviye yönetimine sahip olmak, âile mensupları arasında, asırlar boyu süren çekişmelere sebep olduğundan, muhâlif olan kesimin, yönetimdeki kesimi, zâviyeyi harap etmekle suçlaması, her zemen gerçeğin ifadesi olmayabilir. Meselâ, 1747'de Ali Baba Zâviyesi vakfının evlâdiyet ve meşrûtiyet üzere nâzırı olan Şeyh Seyyid Ebubekir(Ümmühâni Hatun evlâdından), vakıf mütevellileri olan Seyyid Ali ve Seyyid Feyzullah'ın(Fatma Hatun evlâdından) vakıf hâsılâtını, kendi hevâ ve hevesleri doğrultusunda harcayıp, zâviye müstemilâtının(câmi, mektep, dershâne vesâir levâhıkı) harâbına sebep olduklarını iddiâ ediyor.(42). 1744'te Sivas kadısı ve mütesellimi'ne hitâben yazılan hüküm(43), aynı problemin bu tarihte de gündem de olduğunu haber veriyor. Bu vesikada da, nâzır Es-Seyyid Eş-Şeyh Ebubekir, vakıf mütevellisi olan ve isimleri belirtilmeyen dört kişinin,

40- BA, S.Ahkâm, 23/6.

41- BA, S.Ahkâm, 7/172.

42- BA, S.Ahkâm, 3/84.

43- BA, S.Ahkâm, 2/15.

vakıf gelirlerini kendi hevâ ve heveslerine göre harcayıp, harap olan câmi ve zâviyeyi tamir ettirmediklerini iddiâ etmektedir. Aynı tarihli başka bir hüküm ise, meselenin daha önceki tarihlerden beri devam edip geldiğini haber vermektedir.(44). Buna göre; bu tarihte nâzır olan Şeyh Es-Seyyid Ebubekir, vakıf mütevellisinin(adı verilmiyor), vakıf gelirlerini kendi işlerine harç ve sarf ederek vakfı harap ettiğini, gerekli tamir ve termimi yaptırmadığını, kendisinin ve diğer görevlilerin maaşlarını vermediğini iddiâ etmektedir. Ebubekir'in arz-ı hâli üzerine, Dîvân-ı Hümâyûn'da mahfuz kuyûd-ı ahkâma mürâcaat olduğunda, Ebubekir'in selefi Şeyh Ahmed zamanında da aynı problemin ortaya çıktığı ve neticede Şeyh Ahmed lehine hüküm verildiği anlaşılmıştır.

Görüldüğü gibi, bu üç vesikada da, Ümmühâni Hatun evlâdı ile Fatma Hatun evlâdı arasındaki çekişmeye şahit oluyoruz. 1685'te meydana gelen bir hadise ise, aynı gerçeği doğrulamakla birlikte, bu defa şikayetçi taraf bizzat Fatma Hatun'un kendisidir. Buna göre; Fatma Hatun, kızkardeşi Ümmühâni Hatun'un oğulları Mustafa ve Mehmed'in, zâviyenin ekser odalarını, âyende ve revendenin konduğu hanı, iki ahuru ve kapıcı odasını tamamen yıktıklarını, fırın, câmekân, misafirhânenin kahve odasını ve misafirhânenin önünden çıkan suyu başkasına sattıklarını iddiâ etmiştir.(45). Aynı vesikada, şahidlerin, Fatma Hatun'un iddiâlarını doğruladıkları görülüyor.

Sözkonusu hüccet'ten, zâviyenin tamiri ânında yapılan işlemlerle alâkalı bazı bilgileri de öğreniyoruz. Buna göre; zâviyedar ve müteveli olan şahıs, öncelikle, zâviyenin tamire muhtaç olduğu yolunda bir fetvâ almaktadır. Fetvâ ve İstanbul'dan gelen emr-i münif'e bakılarak, konuyla ilgilenmek üzere kadı tarafından bir nâib ve muhammin (eksper) tayin edilmektedir. Nâib, muhammin ve isimleri hüccetin sonuna eklenen ve "bî-garaz müslümanlar" olarak vasıflandırılan şahidler(keşif heyeti), zâviye üzerinde gerekli incelemeyi yapıp, harap olan kısımları tesbit etmekte ve tamirin kaçâ mâlolacağı belirlenmektedir.

44- BA, S.Ahkâm, 1/288.

45- RB'den alınan 24 nu. Hüccet.

Zâviyenin işleyişi, zâviyede verilen hizmetler ve yapılan kontrollerin anlaşılmasında, zâviye görevlileri hakkında verilecek bilgilerin de faydalı olacağı açıktır. Zâviyeye yapılan vakıfların vakfiyelerinde belirtilmeyen bazı görevlilerin, daha sonraki tarihlerde tayin edilmeye başlanması, zâviye müstemilâtının artmasıyla ilgili olduğu kadar, evlâd-ı vâkıfın sayısının artmasına paralel olarak "her kişiye bir iş" düşüncesiyle de hareket edildiği izlenimi bulunmakla birlikte, tayin edilen her görevlinin, göreviyle alâkalı hizmeti göreceği varsayımından hareketle, zâviyede verilen hizmetlerin tasvir edilebileceğini düşünüyoruz. Bu bakımdan, bu bölümde, vesikalarda adı geçen görevlilerin sırasıyla tanıtımı yapılmaya çalışılacaktır.

A- Zâviye Görevlileri

a- Zâviyedar

Zâviyedar, zâviyenin, zâviye şeyhi, tekyeninin, postninin, seccâdenin ve meşihat kelimeleri sözlük ve ıstılâhî olarak hemen hemen aynı mânâda kullanılmıştır. Kısaca, zâviyede oturan, zâviyedeki dervişlerin şeyhi durumunda bulunan, baş zâviye yöneticisi olarak tanımlayabileceğimiz zâviyedar, genel olarak bütün zâviyelerde(bilhassa evlâdlık zâviyelerde) kurucu şeyhin evlâdı arasından seçilmiştir. Umûmiyetle, kurucu şeyhin erkek ve kız çocuklarının nesli tükeninceye kadar bu durum böylece sürüp gitmiştir. Aslında, zâviyeye vakıf yapan kimseler, düzenledikleri vakfiyelerinde, zâviye ve vakıf yönetimini kimin üstleneceğini açıkça belirtmişlerdir. Zâviye vakıfları ise, ya zâviye kurucusu ve evlâdı tarafından ya da kurucu şeyhin kerâmetine inanan veya onun manevî nüfuzundan istifâde etmek isteyen varlıklı kimselerce yapıldığından, zâviye ve vakıf yönetimine genellikle zâviye kurucusu ve evlâdının tayin edilmesi tabii bir netice olsa gerektir.

Ali Baba Zâviyesi'ne esaslı ilk vakfı yapan Sadrâzam Rüstem Paşa vakfiyesinde, zâviyedarın kim olacağı konusunda herhangi bir işaret bulunmamakla beraber, tevliyetin kime âit olacağı açıkça gösterilmiştir. Buna göre, Ali Baba, sağlığında isterse bizzat, isterse nâib tayin ederek vakfı yönetecektir. Vefâtından sonra kardeşi, kardeşinin vefâtından sonra Ali Baba'nın evlâdı, evlâdının nesli tükendiğinde kardeşinin evlâdı vakfa sahip olacaktır. Bunların da nesli tükendiğinde zâviyede oturan ve Ehl-i Sünnet ve'l-cemaat mezhebi üzere zâviyede seccâdenin

olanlar, onların da nesli tükendiğinde Fukarâ'y-ı Medine-i Münevvere, vakıf gelirlerine mutasarrıf olacaklardır. Vakfiyeden açıkca anlaşılacağı gibi, mütevellinin tayininde belirleyici unsur, Ali Baba'nın sülâlesinden olmaktır. Ali Baba sülâlesi inkıraz bulduğunda ise, müteveli olacak kişinin Sünni olması şart koşulmuştur. Bunların da sonu geldiğinde ya da (neûzübillah) zâviye harap olduğunda, vakıf gelirleri Medine-i Münevvere fukarâsına tahsis olunacaktır ki, bu şart başka vakıflarda da sıkça görülen bir özelliktir. Ayrıca, Ali Baba'nın vefatından sonra kardeşinin vakfa sahip olmasıyla ilgili şart, Ali Baba'nın vefat etmeden önce, zâviyesini oğluna (oniki yaşındaki Ahî Mehmed) vasiyet etmesi sebebiyle gerçekleşmemiştir. (46). Bu bakımdan, Ali Baba'nın, Rüstem Paşa vakfiyesindeki şartları değiştirebilme yetkisine de sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Rüstem Paşa'nın, vakfiyede, zâviyedarın kim olacağı hususunda herhangi bir şart koşmaması, doğal olarak, Ali Baba ve sülâlesinin bu vazifeyi ifâ etmesini kabulünün bir neticesi olsa gerektir. Çünkü, Ali Baba Zâviyesi'nde gelir kaynaklarına mutasarrıf olan evlâd, aynı zamanda zâviye yönetimine de sahip olmuştur. Hattâ Rüstem Paşa'nın, vakıf gelirlerini Ali Baba'nın kız-erkek bütün evlâdına bırakmasının bir neticesi olarak, bazı dönemlerde zâviye yönetiminde kız evlâd ta söz sahibi olabilmıştır. Buna karşılık, Ali Baba'nın torunu Küçük Ali Baba'nın tertip ettiği vakfiyede, vakıf gelirlerini sadece erkek evlâdına bırakması, zâviye ve vakıf yönetimi konusunda âile mensupları arasında asırlar boyu süren bir münâzaaya sebep olmuştur. Küçük Ali Baba vakfiyesinde tevliyet görevi, kendisinin vefâtından sonra, Büyük Ali Baba Zâviyesi'nde sâkin olan erkek evlâdına bırakılmıştır. Küçük Ali Baba, gelir fazlasının, müteveli eliyle erkek evlâd arasında eşit bir şekilde taksim edilmesini şart koşmuştur. Bu ikinci vakfiyeye göre, zâviye ve vakıf yönetiminde, kız evlâdın herhangi bir dahli olmayacaktır. Ancak, kız evlâdtan "seyyibe, muhtâc veyâhut marîz olub zâviye-i mezkûrede sâkine olanlara, hâsıl olan gallât-ı menâfi'den kifâyet mikdârı infâk" olunacaktır. Demekki, dul, muhtâc veya hastalıklı olup ta, zâviyede yaşayanlar hariç, diğer kız evlâdın zâviye ve vakıf yönetimiyle herhangi bir alâkası olmayacaktır.

Ali Baba Zâviyesi'ne yapılan iki esaslı vakıftaki bu iki değişik şart, zâviye ve vakıf yönetimi hususunda asırlar boyu devam eden mücadelenin başlıca sebebi olmuş görünüyor. Zâviye bir tane, yönetimle alâkalı şart iki tane olduğu için, âilenin muhâlif kalan kesimi kendi şartlarına uyan vakfiyeyi ibrâz ederek kendi lehlerine karar alınmasına çalışmışlardır. Buna karşılık, öbür taraf kendi durumlarına uygun olan vakfiyeyi göstermek sûretiyle, alınan kararı kendi lehlerine çevirmek istemişlerdir.

Küçük Ali Baba, sağlığında hem Rüstem Paşa ve hem de kendisinin tertip ettiği vakfa tasarruf etmiştir. Onun, her iki vakfa da mutasarrıf olması, vakfiyelerde belirtilen şartlara uygun görünüyor. Ancak, Küçük Ali Baba'nın vefâtından sonra zâviyedar ve mütevellî olan, kızları Fatma ve Ümmühâni hatunların iki vakfa birden tasarruf ettikleri görülmektedir ki, onların Rüstem Paşa vakfına mutasarrıf olmaları, vakfiyede belirtilen şartlara uygun olmakla beraber, Küçük Ali Baba vakfına tasarruf etmeleri, vakfiyede kaydedilmiş bulunan tevliyet şartlarına uymamaktadır. Üstelik, Küçük Ali Baba, erkek evlâdının nesli tükendiğinde bile, kız evlâdının vakfa sahip olmasını istememiş, böyle bir durum meydana geldiğinde, zâviyede her kim sâkin olursa, vakfiyede belirtilen diğer kurallara uymak şartıyla, vakfa tasarruf edebileceğini vakfiyesine kaydettirmiştir. Nitekim, 1684'te, Fatma Hatun ile Ümmühâni Hatun'un oğulları Mustafa Çelebi ve Mehmed Çelebi bin Şems Ahmed arasında meydana gelen tevliyet dâvâsında Fatma Hatun, Küçük Ali Baba'nın kızı olduğundan, zâviyede sâkin olmadığından ve dul ve muhtaç durumda bulunmadığından dolayı, Küçük Ali Baba vakfı tevliyetinden men' edilmiştir.(47). Ancak, Fatma Hatun aleyhine neticelenen hemen hemen tek dâvâ, sözkonusu tevliyet dâvâsı olmuştur. Bundan başka, zâviyedarlık ve mütevellîlik konusunda açılan hemen bütün dâvâlar, Fatma Hatun lehine neticelenmiş görünüyor. Meselâ, 1676'da ecânıbden olarak gösterilen ve sahte arz ile zaviyedarlığı ele geçirdiği belirtilen Abdulganî, Fatma Hatun ile olan zâviyedarlık dâvâsını keybetmiştir.(48). Diğer birçok

47- VGM Arşivi, 450 nu. defter, s.1-2'de kayıtlı hüccet.

48- RB'den alınan 1 nu. Berât.

dâvâda, evlâdtan olanlar bile "ecânibden" yani yabancı olmakla itham edildiği için, berâtta adı geçen Abdulganî'nin gerçek durumu hakkında bir şey söyleyemiyoruz. Aynı şekilde, 1666'da meydana gelen dâvâda, Fatma Hatun, Rüstem Paşa vakfiyesindeki şartları ileri sürerek, Ümmühâni Hatun'un oğulları Mustafa, Ebubekir ve Mehmed'i dâvâdan men' ettirmiştir. Bu dâvâda Fatma Hatun, kendisi "batn-ı a'lâda", kardeşi oğulları ise "batn-ı esfelde" olmaları sebebiyle dâvâyı kazanmıştır. (49). 1684'te kız evlâdtan olmak, zâviyede sâkin olmamak, dul ve muhtaç durumda bulunmamak gibi sebepler yüzünden dâvâyı kaybeden Fatma Hatun, 1680'de "Diğer Ali Baba'nın vakfını Rüstem Paşa Zâviyesi'nde sâkin olan müteveli zabt" ve "mahsûlünü vakf-ı mezbûreyle ma'an âyende ve revendeye it'âm" ettiği için ve Fatma Hatun da bu şartlara hâiz bulunması sebebiyle, dâvâyı kazanmıştı. (50). Sözkonusu hüccette şahidler, "Ali Baba'nın başka zâviyesi yoktur Rüstem Paşa vakfına mülhaktır" şeklinde şahidlik yapmışlardır. Ancak, iki vakfiyedeki birbirleriyle çelişkili iki şart, evlâd arasında uzun süreli mücadelelere konu teşkil ettiğinden, karışıklığı önlemek için, vakıfların ve zâviyelerin birbirinden ayrıldığı görülmektedir. Nitekim, 1681 tarihli bir hüccete göre, Sivas valisi, müftüsü ve kadısına hitâben gelen emr-i şerif-i âlişân'da, Büyük ve Küçük Ali Baba zâviyeleri vakıflarının zâviyedarlık ve mütevellilik durumları aşağıdaki şekilde düzenleniyordu:

Büyük Ali Baba Evkâfı:

Zâviyedar: Fatma Hatun

Müteveli: İsmail ve Mehmed (Fatma Hatun'un oğulları iştirâken).

Küçük Ali Baba Evkâfı:

Zâviyedar: Mehmed ve Mustafa (Ümmühâni Hatun'un oğulları iştirâken).

Müteveli: Osman (Mustafa'nın oğlu olduğunu sanıyoruz).

Aynı hüccette, Fatma Hatun'un zâviyede sâkin olmadığı da belirtiliyor. Zâviyede oturmak, Küçük Ali Baba vakfının şartı olduğu için, Fatma Hatun'un zevci ve vekili olan Veli Beğ, Küçük Ali Baba'nın müstakil mülkünü vakf ettiğini inkâr ediyor. Ancak, şahidler, Ümmühâni Hatun'un oğulları Mehmed ve Mustafa'yı doğruladığı için, Fatma Hatun

49- RB'den alınan 4 nu. Hüccet.

50- RB'den alınan 19 nu. Hüccet.

dâvâdan men' olunuyor. Anlaşıldığına göre Fatma Hatun, her iki vakfa birden tasarruf etmek istemiş ve bu yüzden kendi durumuna uyan Rüstem Paşa vakfiyesindeki şartları ileri sürmüştür. Küçük Ali Baba vakfiyesindeki şartlar, kendi durumuna uymadığı için, böyle bir vakfiyenin varlığını bile inkâr yoluna gitmiştir.(51).

Sözkonusu hüccette belirtilen mütevellî ve zâviyedarın ayrı kimseler olmaları istisnâî bir durumdur. Çünkü, bundan başka hemen hemen bütün belgelerde zâviyedar ve mütevellinin aynı kişi olduğu görülmektedir. Hattâ yeni yapılan tayin ve tevcihlerde, berât yenilenmelerinde gönderilen berât-ı âlişânlar, hem zâviyedarlık ve hem de mütevellilik vazifelerini ihtivâ etmektedir. Tevliyet ve zâviyedarlık cihetlerine ayrı ayrı berât-ı şerif verilmesine, 17 Zilhicce 1277/1861'de meydana gelen cülûs-ı hümâyûn münâsebetiyle, berâtlerin yenilenmesi esnâsında tesâdüf ediyoruz. Bunun dışındaki bütün tayin ve tevcihlerde, zâviyedarlık ve mütevellilik için tek bir berât kaleme alınmış görülmektedir. 1861'de meydana gelen cülûs sebebiyle, aynı kişiler için bir mütevellilik ciheti berâtı, bir de zâviyedarlık ciheti berâtı verilmiştir.(52).

Büyük ve Küçük Ali Baba zâviyeleri vakıflarının tevliyet ve zâviyedarlık cihetleri, 17. asrın ikinci yarısı içinde birkaç kez Ümmühâni Hatun evlâdı eline geçmişse de, bu cihetlerin genellikle Fatma Hatun ve evlâdı elinde bulunduğu görülmektedir. Fatma Hatun'un 1715'te vefatına değin bu durum böylece devam etmiştir. Bu tarihte, Fatma Hatun'un yerine mahlûlünden oğulları Ahî Mehmed ve İsmail ile kızkardeşi oğlu Mehmed zâviyedar ve mütevellî olmuşlardır.(53). Ümmühâni Hatun'un diğer oğullarının tevliyet ve zâviyedarlığa karıştırılmadığı görülmektedir ki, bu durum uzun süre devam etmiştir. Tâ ki, 1762'de, Büyük Ali Baba Zâviyesi zâviyedar ve mütevelliyesi olan Emine Hatun'un(Fatma Hatun'un kızı) vefatı üzerine Ümmühâni Hatun evlâdından İbrahim Çavuş, bu cihetleri kendi üzerine tevcih ettirebilmiştir. Ancak, İbrahim Çavuş, "hiylesinden nâşî benden gayri evlâd-ı vâkıfın batn-ı evvelinde evlâdı olmayub ve sinnen kebîrim" diyerek, gizlice

51-ŞYS'tan alınan Hüccet.

52- SVBMA, 1 nu. Vakıf Defteri, 38 nu. kayıt; RB'den alına 32 nu. Berât; HT'den alınan 34 nu Berât

53- RB'den alınan 5 nu Berât.

yalnız kendi üzerine arz alıp, acele ile İstanbul'a giderek kendi üzerine tevcih ettirmiştir ki, diğer hisse sahipleri olan Es-Seyyid Feyzullah, Şehribâni, Sâniye, Nisâ, Zeyneb ve Fatma'nın itirazları üzerine, sözkonusu cihetlere adı geçenlerin hepsinin tasarruf etmeleri hakkında 26 Zilkâde 1175/1762'de İstanbul'dan emir gelmiştir.(54). İbrahim Çavuş, 1761'de Küçük Ali Baba Zâviyesi zâviyedar ve mütevellisi Seyyid Feyzullah'ın, zâviyede oturmadığını, tamire ihtiyacı olan mahalleri tamir ettirmediğini, imâretinde yemek pişirtip mukîm ve müsâfirine yedirmediğini, mektebinde çocuklara tâlim-i Kur'ân-ı Azimüşşân ettirmediğini ve ovlâd-ı vâkıfın hissesini vermediğini iddiâ ederek, bu vakıftan da hisse almak istemiş ancak, vesikadan anlaşıldığına göre bunu başaramamıştır.(55). İbrahim Çavuş, Seyyid Feyzullah'ın ortağı Seyyid Ali öldüğünde de Küçük Ali Baba vakfından hisse talep etmişti.(56).

1774'lerde de Ümmühâni Hatun evlâdından bazılarının zâviyedarlık ve mütevellilik vazifelerine iştirak ettikleri anlaşılıyor. Ancak, bu tarihlerde de, "Reis-i Müteveli" Fatma Hatun evlâdından Seyyid Feyzullah'tır ve Ümmühâni Hatun evlâdının iştirâki sadece Büyük Ali Baba Zâviyesi vakfındadır.(57).

Fatma Hatun'u tevliyetteki reisliği 1837'lere kadar devam etmiş görünüyor. 1837'de Küçük Ali Baba Zâviyesi müteveli ve zâviyedarı Es-Seyyid Eş-Şeyh Mehmed Tahir(Fatma Hatun evlâdından) vefat edince, Ümmühâni Hatun evlâdından Es-Seyyid Eş-Şeyh Ali Halife ibn İbrahim, Sivas nâibinden i'lâm alarak sözkonusu vazifeleri kendi üzerine tevcih veberât ettiriyor. Ancak, Mehmed Tahir'in oğulları Hasan ve Hüseyin'in itirazı üzerine, Ali'nin ref'inden Hasan ve Hüseyin'e iştirâken tevcih olunuyor. Aynı vesikaya göre, Ali Halife'nin 1834'te Mehmed Tahir aleyhine açtığı dâvâyı kaybetmesi, 1837'eki dâvâyı da kaybetmesine sebep olmuştur.(58). Ali Halife'nin, dâvâyı bırakmadığı

54- BA, Cevdet Evkâf-8570.

55- BA, Cevdet Evkâf-30956.

56- RB'den alınan 14 nu. Berât.

57- RB'den alınan 16 nu. Berât.

58- RB'den alınan 26 nu. Berât.

anlaşıyor. 1839'da Sivas Eyâleti müşiri Hafız Paşa huzurunda görülen dâvâda şahidlerin, Ali Halife ile Seyyid Hasan ve Hüseyin'in evlâd-ı zükûrdan ve batn-ı evvelden olduklarını "noseb ve intimâlarının codd-i a'lâlarına iltikâ" ettiğini söylemeleri ve Sivas müftüsünün de bu yolda fetvâ vermesi üzerine, Ali Halife'ye, Küçük Ali Baba vakfına tasarruf edebileceğine dâir, kadı tarafından bir mürâsele verilmiştir.(59). Aynı mürâseleye göre, Seyyid Hasan ve Hüseyin, Ali Halife'nin evlâd-ı vâkıftan olmadığını iddiâ etmişler ve Ali Halife de önceleri evlâtdan olduğunu isbat edememişti. Ali Halife'nin tevliyet ve zâviyedarlığa ortak olması üzerine, Seyyid Hasan ve Hüseyin, Ali Halife'nin "başka bir mahalde şahid-i zor ile aldığı i'lâm ve inhâlarla tevliyet ve zâviyedarlığı tekrar üzerine tevcih" ettirdiğini iddiâ ederek tekrar şikayette bulunmuşlar, bunun üzerine Rumeli Kadıaskeri ve Evkâf Müfettişi'nin i'lâmları üzerine Evkâf-ı Hümâyûn Nâzırı'nın i'lâm etmesiyle 21 Rebi'ülâhir 1256/1840 tarihli Rûûs mücebince sözkonusu vazifeler tekrar bunlar üzerine tevcih olunmuştur.(60).

1855 tarihinden itibaren Büyük Ali Baba Zâviyesi vakıflarına Ümmühâni Hatun evlâdından Derviş Mustafa, Seyyid Derviş İbrahim, Ayşe Emine ve Saniye tasarruf ediyorlardı ve bu durum 1865'te de devam ediyordu.(61). Aynı tarihlerde Küçük Ali Baba Zâviyesi vakıflarına Fatma Hatun evlâdından Es-Seyyid Eş-Şeyh Hüseyin tasarruf etmekteydi. Hüseyin, Evâhir-i Rebi'ülâhir 1256/1840'tan beri aynı vazifeyi îfâ ediyordu ve 1277 Hicrî yılının ilk günlerinde(1860) vefat eden kardeşi Hasan'ın yerine geçen oğlu Mehmed Tahir, kendisiyle aynı vazifeyi paylaşıyordu. Ancak, Mehmed Tahir bu tarihte henüz küçük yaşta bulunduğundan, "edâ'y-ı hizmete kesb-i liyâkatine kaar" emmisi Hüseyin, kendisinin nâibi ve kaimakâmı olacaktı.(62).

Belgelerden anlaşıldığına göre, 19. asrın ortalarından itibaren Büyük Ali Baba Zâviyesi vakıflarına Ümmühâni Hatun evlâdı, Küçük Ali Baba Zâviyesi vakıflarına ise, Fatma Hatun evlâdı tasarruf etmeye başlamışlardır.

59- SSS, 20/7'de kayıtlı Mürâsele.

60- RB'den alınan 29 nu. Berât.

61- RB'den alınan 36 nu. Berât.

62- RB'den alınan 30 ve 32 nu. Berâtler; HT'den alınan 34 nu. Berât.

Zâviyelerden birisinin vakıflarına sahip olan evlâd-ı vâkıfın, diğ er zâviye vakıflarına da tasarruf etmek istemesi üzerine evlâd-ı vâkıf arasında bir takım münâzaalar çıktığı görülmüştür. Meselâ, 1837-1840 yılları arasında Küçük Ali Baba Zâviyesi vakıflarından hisse elde etmek için mücadele veren ve zaman zaman amacına ulaşan Es-Seyyid Derviş Ali Halife'nin, bu tarihlerde Büyük Ali Baba Zâviyesi vakıflarına da sahip olduğu görülmektedir. Gurre Şaban 1270/1854'te vefa eden Ali Halife, bu tarihte Büyük Ali Baba Zâviyesi vakıflarına tasarruf ediyordu. Büyük Ali Baba Zâviyesi'nin zâviyedar ve mütevellisi olan Ali Halife'nin vefatı üzerine oğulları Es-Seyyid Derviş Mustafa, Seyyid Derviş İbrahim ile kızları Ayşe, Sâniye ve Emine hatunlar iştirâken bu vazifelere tayin olunmuşlardır.(63).

Vakıf ve zâviye yönetimine sahip olmak hususunda meydana gelen mücadeleler, sadece Fatma ve Ümmühâni Hatun evlâdı arasında olmayıp, bazı dönemlerde, Fatma Hatun'un kız ve erkek evlâdı arasında da bu tip münâzaalar meydana gelmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi, Fatma Hatun'un vefatından sonra, oğulları Ahî Mehmed ve İsmail ile kızkardeşi Ümmühâni Hatun'un oğlu Mehmed, her iki vakfın yönetimine gelmişlerdi. Bunlardan, önce Ümmühâni Hatun'un oğlu Mehmed ve daha sonra da Ahî Mehmed vefat edince bütün vazifeler İsmail'in üzerinde toplanmıştı. İsmail'in de vefat etmesi üzerine, İsmail'in oğlu Ali ile Ali'nin halaları(Fatma Hatun'un kızları) Emine ve Ayşe hatunlar arasında dâvâ başlamıştır. Önce, her iki vakfın yönetiminin Ali'ye verildiği görülüyor. Bunun üzerine Emine ve Ayşe, kendilerinin batn-ı evvelde, Ali'nin ise, batn-ı sâvide olduğunu ve Büyük Ali Baba Zâviyesi'nin zâviyedarlık ve mütevelliliğinin kendilerine verilmesini haklı olarak talep ediyorlar. Çünkü, gerçekten de Büyük Ali Baba vakfı, evlâd-ı vâkıfın kız veya erkek batn-ı evveline meşrû bulunmaktadır. Bu konuda uzun süre dâvâ ve nizâlar devam etmiş görünüyor. Önceleri, halalarının isteğini kabul etmeyen Ali, daha sonra, vakfın borcu olduğunu söylüyor ve bunun yarısını ödemeleri şartıyla Büyük Ali Baba Zâviyesi vakfını halalarına terk ediyor. Önce bu şartı kabul eden Emine ve Ayşe hatunlar, daha sonra bunu kabul etmiyorlar ve böylece bir sürü dâvâ ve nizâ meydana geliyor. Neticede, Büyük Ali Baba Zâviyesi yönetimi Emine ve Ayşe'ye, Küçük Ali Baba Zâviyesi yönetimi ise, Ali'

ye verilmiştir.(64). 1730'lu yıllarda Büyük Ali Baba Zâviyesi mütevellî ve zâviyedarlığını elde eden Emine ve Ayşe hatunların, 1716'lardan beri kendi hisselerini alabilmek için dâvâ açmak zorunda kaldıkları görülüyor. 1716'da vakfın borcu olduğunu ileri süren ve "Bir vakfın deyni edâ olmadıkca mürtezikası vazife talep etmeğe kâdir olur mu? Cevâb-ı bâ-savâbında olmazlar" şeklinde fetvâ alan zâviyedar ve mütevellî İsmail Ağa(Fatma Hatun'un oğlu, Emine ve Ayşe'nin kardeşi), Emine ve Ayşe'nin hisselerini vermiyor.(65). Ancak, Emine ve Ayşe, 1727'de açtıkları dâvâda hisselerini almağa muvaffak olmuşlardır.(66).

Halaları Emine ve Ayşe hatunlar ile dâvâları bu şekilde neticelenen Ali'nin, amcası Ahî Mehmed'in oğlu Veliyyüddin ve kendi kardeşi Feyzullah ile de dâvâlaştığı görülüyor. Tarihsiz bir arz-ı hâle göre, Seyyid Veliyyüddin, Seyyid Ali'nin mutasarrıf olduğu Küçük Ali Baba Zâviyesi vakfının tevliyet ve zâviyedarlık hissesinin yarısını kendi üzerine berât ettirmiştir. Vesikaya göre, Seyyid Veliyyüddin, "birkaç müfsidler tahrik ile kadıyı tama'-ı hâma düşürüb bir takrib ile yedinden arz alub tevliyet-i mezbûrun ve zâviyedarlık nısfını berât itdirüb gadr-ı küllî" etmiştir. Bunun üzerine, Kal'a Dizdârı, mütevellî, müderris, hadimü'l-fukarâ, müfti, kadı, imam, müezzin, hatib, Dârurrâha mütevellisi ve Abdulvahab Gazi zâviyedarı gibi meslek erbâbı 28 kişi, sözkonusu arz-ı hâli kaleme almışlardır. Vesikada da açıkca belirtildiğine göre, "medine-i Sivas'ın ulemâ ve sulehâ ve eimme-i hutebâ ve a'yân ve esrâf ve zuafâ ve fukarâ kullarının" arz-ı hâlidir bu. Vesikanın, muhâlif kimse olan Seyyid Veliyyüddin ile alâkalı kısmı, bu tip şikayetlerin ortak özelliklerini ihtivâ etmektedir. Ancak, bu arz-ı hâl, şikayetçi tarafın, Sivas'ın bütün ileri gelenlerini arkasına alabildiği hemen hemen tek vesikadır.(67).

64- Bu konuda misâl olarak şu vesikalar verilebilir: RB'den alınan 3 nu. 1730 tarihli i'lâm; RB'den alınan 37 ve 38 nu. 1732 ve 1742 tarihli fermânlar; RB'den alınan 49 ve 53 nu. 1731 ve 1732 tarihli Hüccet.

65- RB'den alınan 39 nu. Hüccet.

66- RB'den alınan 47 nu. Hüccet.

67- RB'den alınan 4 nu. Arz.

Zâviye ve vakıf yönetimine sahip olmak hususunda evlâd-ı vâkıf arasında meydana gelen sürekli mücadelelerin yanında, bazı dönemlerde, yönetimde bulunan kişinin kendi istek ve rızâsıyla vazifesinin tamamını ya da bir kısmını, evlâd-ı vâkıftan başka birine devrettiği de görülmektedir. 1740'ta meydana gelen bu şekildeki bir feregat örneği, yönetim hususundaki birkaç misâlden birisini teşkil etmiştir. Bu tarihlerde Küçük Ali Baba Zâviyesi vakfının mütevellisi olan Seyyid Ali, elinde olan tevliyet ve zâviyedarlığın yarısını, kendi hüsn-i rızâsıyla kardeşi Seyyid Feyzullah'a ferâgat ve kasr-ı yed etmiştir. Sivas kadısının arzı ve 2 Cemâziyelevvel 1153/1740 senesinde verilen Rûs-ı Hümâyûn ile gerçekleşen bu hadise üzerine, Seyyid Ali ve Seyyid Feyzullah'a ayrı ayrı berât verilmiştir.(68). 1740'ta meydana gelen bu ortaklığa, 1742'nin sonlarında(5 Zilkâde 1155), Ümmühâni Hatun evlâdından İbrahim Halife'nin de katılmasıyla, Küçük Ali Baba Zâviyesi tevliyet ve zâviyedarlığı üç kişi tarafından paylaşılmaya başlanmıştır. Ancak, 1742'de İstanbul'da "misâfireten mevcut bulunan hâlen Sivas müftisi Es-Seyyid Numan Efendi ve Mevleviye Şeyhi Eş-Şeyh Es-Seyyid Mehmed Efendi ve Es-Seyyid Receb Efendi ve Es-Seyyid Mehmed Efendi ve Mehmed Ağa" adındaki kimselerin kendisini doğrulaması üzerine tevliyet ve zâviyedarlığa ortak olan İbrahim Halife, 24 Safer 1156/1743'te(yaklaşık dört ay sonra) ortaklıktan ayrılmak zorunda kalmıştır. İbrahim Halife'nin vazifeden ayrılma sebebi "evlâd-ı inâsdan" olmasıdır. Seyyid Ali'nin yaşça bütün evlâdın büyüğü, Seyyid Feyzullah'ın da İbrahim'den yaşlı olduğunu, "mahfel-i kazada cem-i ğafîr ve cem'-i kesîr ihbâr etmeleriyle", Seyyid Ali ve Seyyid Feyzullah'ın ricâsı üzerine, Sivas nâibi, inâyet ricâsıyla arz gönderiyor. Defter-i Hâkânî'de yazılı bulunan mühürlü ve tuğralı vakfiyede "vâkıf-ı merkum(Küçük Ali Baba), zâviyesinde sâkin evlâd-ı zükûrundan sinnen kebîr mütevellî ola deyu şart ve tahsis" eylediğini, Reisülküttab Râğîb Mehmed Efendi'nin i'lâm etmesi üzerine, 24 Safer 1156/1743'te sâdir olan Rûs-ı Hümâyûn mücebince, İbrahim Halife görevden alınıyor. 1761'de Seyyid Ali'nin vefatı üzerine, üçte birlik tevliyet ve zâviyedarlık hissesini yeni-

68- RB'den alınan 10 ve 11 nu. Berâtler.

den üzerine kaydettiren İbrahim Halife, Seyyid Feyzullah'ın arzı üzerine, tekrar uzaklaştırılıyor.(69).

İbrahim Halife'nin vazife hissesinin ref'i, yani görevden alınması, ilk bakışta Küçük Ali Baba'nın vakıf şartlarına uygun görünüyor. Ancak, Küçük Ali Baba'nın kızları Fatma ve Ümmühâni hatunlardan sonraki evlâdın tamamı, aslında evlâd-ı inâs durumunda bulunmaktadır. Buna rağmen, bu şekilde bahânelerle zaman zaman karşılıklı suçlamaların yapıldığı görülmektedir.

1740'ta Küçük Ali Baba Zâviyesi tevliyet ve zâviyedarlığının nısfını kardeşi Seyyid Feyzullah'a feragat eden Seyyid Ali, 1750'de "ecdâdımız Diğer Ali Baba vakfının evlâdiyet ve meşrûtiyet üzere mütevellisi ve zâviyedarı iken sonradan nısf tevliyet ve zâviyedarlığı küçük karındaşım Feyzullah nâm kimesneye fâriğ ve kasr-ı yed idüb oğlum Seyyid Muslu'dan ziyâde ikrâm eylemiş iken bundan sonra karındaşım mezbur Feyzullah bu kullarına türlü cevâ ve eziyetler idüb" diyerek şikayette bulunuyor ve Seyyid Feyzullah'ın berât kaydının ref' ve terkîn edilmesini istiyor.(70). Vesikada, Seyyid Feyzullah'ın ağabeyi Seyyid Ali'ye ne tür bir eziyette bulunduğu ve dâvânın neticesinin ne olduğu hakkında herhangi bir mâlumât bulunmuyor. Ancak, Seyyid Ali'nin, kendi oğullarını hisse sahibi yapabilmek maksadıyla böyle bir yola başvurduğu düşünülebilir. Ne var ki, dâvâ 1775'lere kadar sürmüş ve Seyyid Feyzullah'ın lehine neticelenmiş görünüyor.(71).

Seyyid Feyzullah ta, ihtiyarladığında aynı yolu takip etmiş, pîr ve ihtiyar olup, idareye kudreti olmadığından kendi hüsn-i rızâsıyla

69- RB'den alınan 13 nu. Arz ve 14 nu. Berât.

70- RB'den alınan 13 nu. Arz.

71- RB'den alınan 60 nu. Fermân. Fermân'dan anlaşıldığına göre, Seyyid Feyzullah, "karındaşı mezbur ile ittifâken edâ'y-ı hizmet idüb mahsûlün ve rüsûmun ber müceb-i şart-ı vâkıf beynlerinde tevzî ve taksim olmak lâzım iken karındaşı mezbur Seyyid Ali tama'-ı hâlınden nâşi senin tevliyetde alâka ve medhalin yokdur" diyerek berâtını ifnâ(yok) ettiğini söylemiş ve hâlin üzerinde olan nısf hisse tevliyet ve zâviyedarlık için yeni bir berât verilmesini ricâ etmiş. Bundan sonra, daha önce berât kaydı bulunan Feyzullah ile arz-ı hâl sahibi aynı kişi ise, yeni bir berât verilmesinde beis bulunmadığını, Reisülküttab'ın bildirmesi üzerine, sözkonusu fermân kaleme alınmıştır.

hisselerini, oğlu İsmail ve kardeşi Ali'nin oğlu Seyyid Ali Halife'ye kasr-ı yed ve feragat etmiştir. 12 Şaban 1796'da gerçekleşen devir işleminde dayanılarak 4 Cemâziyelâh 1223/1808'de meydana gelen cülûs sebebiyle berâtler yenilenmiştir.(72).

Zâviye ve vakıf yönetimine sahip olabilmek için bazan, aslında aynı anlama gelen kavramlardan da istifâde edilmek yoluna gidildiği görülmektedir. Bu yola bilhassa, Ümmühâni Hatun evlâdının mürâcaat ettiği anlaşılmaktadır. Ümmühâni Hatun'un vefatıyla birlikte, her iki vakfa da Fatma Hatun'un sahip olması ve kızkardeşi evlâdını vakıflara dahlettirmek istememesi üzerine, Ümmühâni Hatun evlâdının, vakıflardan hisse alabilmek için tatbik ettikleri usûllerden birisi de, zâviyedarlığın yanında, zâviye de bir de meşihatlık vazifesi bulunduğunu iddiâ etmeleri olmuştur. Ümmühâni Hatun'un 1664'te vefatıyla başlayan bu dâvâ, aralıklı olarak 1774'lere kadar devam etmiş görünüyor. Fatma Hatun ve evlâdı, Ümmühâni Hatun evlâdının bu iddiâlarını reddederek, zâviyedarlık ve meşihat ikisi bir maddedir diyorlar. Ümmühâni Hatun evlâdının genellikle Askerî'den berât alıp, Askerî Ruznamçesi'ne kaydettirdikleri görülüyor ki, normal yoldan erişemedikleri hedeflerine bu şekilde ulaşmak istedikleri anlaşılıyor.

Fatma Hatun evlâdının itirazı üzerine berâtleri iptal edilen Ümmühâni Hatun evlâdı, bu sefer de duâgû berâtı ihdas ettiriyorlar ki, duâgûluğun, iki taraf arasında sık sık el değiştirmesine rağmen, son dönemlere kadar devam etmesi, bu cülûn tuttuğunu gösteriyor.(73).

19. Asrın ortalarından itibaren, Büyük Ali Baba Zâviyesi yönetiminin Ümmühâni Hatun evlâdı, Küçük Ali Baba Zâviyesi yönetiminin ise, Fatma Hatun evlâdı eline geçtiği yukarıda belirtilmişti. Zâviye ve vakıf yönetiminin bundan sonrasını belgelerden takip etme imkânından mahrum bulunuyoruz. Tekke ve Zâviyelerin 1925'te kapatılmasından üç yıl sonra, 1928'de düzenlenen bir Şehâdetnâme(74), bu konuda rastlaya bildiğimiz son vesika durumundadır. Vesikada, küçük-büyük ayrımı ya-

72- RB'den alınan 21 nu. Berât.

73- Bu konuda şu vesikalar misâl gösterilebilir: RB'den alınan 9 ve 10 nu. 1668 tarihli hüccetler; RB'den alınan 40, 41, 42 ve 43 nu. fermânlar ki, 1743, 1745 ve 1746 tarihli idirler.

74- ŞYS'tan alınmıştır.

pılmaksızın sadece Ali Baba vakfı mütevellî ve zâviyedarından bahsediliyor. Tekke ve zâviyeler o tarihte kapatılmış durumda bulunduğu için, zâviyeden bahsedilmeyişi normal olmakla birlikte, zâviyedarın bahsedilmesi enteresandır. Vesikadan, 1915 tarihli berâta göre Tekkeşinzâde Ali Efendi'nin, Ali Baba vakfı mütevellî ve zâviyedarı olduğunu anlıyoruz. Vesika, Ali Efendi'nin oğlu "Mehmed Nuri Efendi'nin dahî ehl-i nâmus ve hüsn ü hâl sahibi" bulunduğu, Ali Baba Mahallesi birinci ve ikinci muhtarları ile iki azasının şehâdeti durumundadır. Kesin olmamakla birlikte, sözkonusu baba ve oğulun, Ümmühâni Hatun kanadına mensup olduğunu sanıyoruz. Zaten, Fatma Hatun evlâdı, son dönemlerde ve hâlen, vakıf yönetiminden uzak bulunmaktadır. Bu bakımdan, zâviye ve vakıf yönetiminin 20. asırda Ümmühâni Hatun evlâdı tarafına geçtiğini söyleyebiliriz.

Zâviye ve vakıf yönetimi, yani zâviyedarlık ve mütevellîlik vazifeleri, üzerinde en çok mücadele yapılmış olan mevzûlardır. Elimizdeki belgelerin büyük bir kısmı bu tür mücadeleleri ihtivâ etmektedir. Bu tür vesikalar, karşılıklı suçlamaları içerdiğinden, çoğu zaman gerçeği bulmamızı zorlaştırmıştır. Buna rağmen, verilen bilgilerin, bu konuyu yeterince açıklığa kavuşturduğunu sanıyoruz.

Zâviye ve vakıf yönetimi hususunda, evlâd-ı vâkıf arasında asırlar boyu süren mücadeleyi bu şekilde özetledikten sonra, zâviyedarların nasıl tayin edildiği konusuna gelmek istiyoruz. Zâviyedarlık ve mütevellîlik vazifesi, umûmiyetle aynı kişi tarafından ifâ edildiği için, Rüstem Paşave Küçük Ali Baba vakfiyelerinde kayıtlı bulunan tevliyet şartları, zâviyedar tayinlerinde de ölçü kabul edilmiştir. Zâviyeye yapılan vakıflar evlâdlık vakıf olduğundan, genellikle, evlâd-ı vâkıfın en yaşlısı zâviyedar tayin olunmuştur. Ancak, burada, Rüstem Paşa ve Küçük Ali Baba vakıflarındaki farklı iki şartın, bu konuda büyük bir karışıklığa sebep olduğunu yeniden ifade etmeliyiz. Bununla beraber, evlâd-ı vâkıfın en yaşlısının zâviyedar ve tabi aynı zamanda mütevellî olması kuralının genellikle işlediği söylenebilir.

Zâviyedarın, vazifeye başlayabilmesi ve vazife ücretini alabilmesi için, pâdişahın tuğrasını taşıyan berât-ı hümâyûn alması gerekiyordu. Berâtın alınabilmesi için, öncelikle kadı, tayin olunacak kişiyi İstanbul'a arz etmesi gerekiyordu. Bununla beraber bazan, zâviyedar ola-

cak kişinin bizzat Divân-ı Hümâyûn'a arz-ı hâl sunduğu da görülüyor. (75). Zâviyedar adayının vasıfları, vakfiyede belirtilen şartlara uyarırsa, Rüûs-ı Hümâyûn sâdır olmaktadır. Bundan sonra, berâtın kaleme alınabilmesi için, "Nişân-ı Hümâyûn yazıla ki" başlığıyla bir Berât Tezkeresi yazılmaktadır. Neticede, tayin olunan zâviyedarın, "bi'n-nefs edâ'y-ı hizmet etmesi şartıyla zikr olunan zâviyede zâviyedar ve vakf-ı mezkûrun mütevellisi olub" gerekli hizmetleri gördükten sonra, "bundan evvel zâviye-i mezbûrede zâviyedar ve vakf-ı mezkûra mütevellî olanlar vazife-i muayyenesiyle ne minvâl üzere mutasarrıf olagelmışler ise mezbur dahî ber vech-i meşrûta ol minvâl üzere vazife-i muayyenesin evkâf-ı mezbur mahsûlünden alıb mutasarrıf" olması, şartıyla berât-ı şerif-i âlişân verilmektedir.(76). Berât, herhangi bir dâvâ sebebiyle verildi ise, kadı ve mütesellim'e hitâben fermân gönderilmektedir ki, bunun üzerine kadı mürâsele, mütesellim de buyruldu vermektedir. Böylelikle, zâviyedar tayin olunan kişiye, kimsenin karıştırılmaması sağlanmış oluyordu.(77).

75- RB'den alınan 6 nu. Berât.

76- Misâl olarak. RB'den alınan 5 nu. 1715 tarihli Berât verilebilir.

77- RB'den alınan 1 nu. Buyruldu: "Mehmed Şeri(mühür). Şeriatmeab Sivas kadısı efendi hazretleri zîde fazlühü inhâ olunur ki, zîr-i hükümet-şîârınızda vâki Ali Baba zâviyedarlığı evlâdiyet ve meşrûtiyet üzere zâviyedarından taraf-ı şehriyâriden hatt-ı hümâyûn-ı saâdet-makrûn ile batn-ı evveliyet olub vakf-ı mezbûrun şartı mücebince Fatma Hatun' a tevcih olunub ber müceb-i hatt-ı hümâyûn-ı saâdet-makrûn merkûme Fatma Hatun zâviye-i mezbûrede zâviyedar olması bâbında tarafımızdan dahî buyruldu tahrir ve isdar olunmuşdur vüsûlünde gerekdir ki, vech-i meşruh üzere taraf-ı şehriyâriden sâdır olan hatt-ı hümâyûn-ı saâdet-makrûn mücebince vakf-ı mezbûrun şartı mücebince zâviyedarlığı merkûme Fatma Hatun zabt u rabt ve hâsıl olan rüsûmâtın ahz u kabz itdîrüb batn-ı sânde olan vârislerin bir vecihle dahl u taarruz itdirmeyüb müceb-i buyruldu birle muâmil olasız deyu buyruldu. Fî 12 Muharrem 100/1688."

RB'den alınan 2 nu. Mürâsele: "Merhum Ali Baba evlâdından Fatma Hatun inhâ olunur ki, Merhûm-ı müşârunileyhin zâviyesi sen batn-ı evvelde olmağla ber müceb-i şart-ı vâkîf tevliyet ve zâviyedarlığı sana deyu sadâretde hükûm olunmağın zâviye-imezbûrenin vakfiye-i ma'mûlünbihâsında mukayyed olan evkâfını zabt u rabt idüb âyende ve revende sarf ve it'âm idesin. Tahriren fî Evâhîr-i Ramazani'l-mübârek li-sene seb'a ve seb'in ve elf:1077/1667. İ-fakîr Ahmed el-kadî bi-medine-i Sivas."

Vazifeye başlayış için, Rûûs-ı Hümâyûn'un verilmiş tarihi çok önemlidir. Vakıftan alınan maaş ve ücretler bu tarihe göre hesaplanmaktadır. Cülûs sebebiyle yenilenen berâtlerde, ilk tevcih sebebiyle verilen Rûûs-ı Hümâyûn tarihi mutlaka belirtilmektedir. Ayrıca, berâtı yenilenecek olan kimse, eski berâtını da göstermektedir.(78).

Üsküdar'da bulunan Atık Valde Sultan Evkâfı'ndan Yeniil Hassı mahsûlünden almak üzere günlük 9 Akçe vazife ve yıllık 7 mud hinta cireyi "fukarâya it'âm-ı taâm etmek şartıyla" Ali Baba Zâviyesi'nde zâviyedar olanlara berât verilmesi için, Dârussaâde Ağası ve Harameyni's-Şerifeyn Evkâfı Nâzırı Beşir Ağa'nın arz gönderdiği görülüyor.(79). Genellikle, isim belirtilmeden "Ali Baba Zâviyesi'nde zâviyedar olanlar" şeklinde ifade edilen bu tip berâtler, zâviyedarın kimliğinden çok sözkonusu ücretleri alabilmesi için gerekli idi. Ayrıca, bu tip berâtlerde arz sahibinin değiştiğine de dikkat edilmelidir. Dârussaâde Ağası ve Harameyni's-Şerifeyn Evkâfı Nâzırı, sadece berât tevcihi ve yenilenmesinde değil, aynı zamanda bu konuyla ilgili dâvâlarda da arz göndermekteydi.(80).

Osmanlı müesseselerinin değişimine paralel olarak, tayin ve tevcih işlemlerinde de bir takım farklılıkların meydana geldiği müşâhade olunmaktadır. Yukarıda belirtildiği üzere, önceleri Sivas kadısının arzı ve verilen Rûûs-ı Hümâyûn ile berât tevcihleri gerçekleşiyordu. 1762 tarihli bir berât kaydındaki bilgiler, daha evvelkilere nazaran biraz değişik görünüyor. Bu tarihte verilen berât, Sivas nâibinin arzı, Reisülküttab'ın i'lâmı ve tarihi belirtilen Rûûs-ı Hümâyûn ile gerçekleşmiştir.(81). 1761, 1778 ve 1783 tarihlerini taşıyan dört berât kaydında, "i'lâmı mücebince" berât tevcih olduğuna şahit olduğumuz Reisülküttab(82), 1826'da Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin kurulmasından sonra, yerini Evkâf-ı Hümâyûn Müfettişi'ne bırakmış görünüyor.

78- RB'den alınan 22 nu. Berât.

79- RB'den alınan 12 nu. Berât.

80- RB'den alınan 56 ve 64 nu. fermânlar.

81- Reisülküttabların, 17. asır sonlarıyla 18. asır başlarındaki vazifelerinden birisi "Divân-ı Hümâyûn'dan verilen hükümleri ve berâtleri tashih ettikten sonra resid etmek, yani muâmelelerini ikmâl eylemek"ti. Bkz. İ.Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, Ankara 1984, 2.Baskı, s.242-243.

82- RB'den alınan 14, 16, 17 ve 18 nu. berâtler.

1838 tarihli tevliyet ve zâviyedarlık berâtında, Küçük Ali Baba Zâviyesi vakfının tevliyet ve zâviyedarlığına evlâd-ı vâkıftan Es-Seyyid Eş-Şeyh Hasan ve Es-Seyyid Eş-Şeyh Hüseyin halifelerin, Evkâf-ı Hümâyûn Müfettişi Mevlânâ Mehmed Emin Âsaf Beğ'in i'lâmı, Darbhâne-i Âmire Müşiri Vezir Es-Seyyid Mehmed Hasib Paşa'nın telhisi ve Şeyhülislâm Mekkezâde Mevlânâ Mustafa Âsım'ın işareti ile tayin olundukları, kayıtlı bulunmaktadır.(83).

Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti 1826'da kurulmakla beraber, İmparatorluk çapında bütün vakıfların bu nezârete bağlanması ancak 1839'da gerçekleşmiştir.(84). Ali Baba Zâviyesi vakıflarınının 1251-1252/1835-1836 tarihlerinde nezârete ilhak olduğu anlaşılmaktadır.(85).

Yukarıda zikri geçen 1838 tarihli berâtda, tevliyet ve zâviyedarlığa tayin olunan kimselerin, "ber müceb-i nizâm vakf-ı mezbur umûrunu hüsn-i idâre ve rü'yet ve hayrâtının i'mârına şart-ı vâkıfın icrâsına dikkat eylemek ve sal be sal lâzım gelen muhâsobesini mahallinde marifet-i şer'ile görüb mehmur ve mûmzâ defterini cânib-i nezârete bâ irsâl yedlerine sûret almak ve zâviye-i mezbur derûnunda âyende ve revendeye it'âm-ı taâm eylemek ve bir gûne terk ve tekâsül ederler ise ref'lerinden âhara verilmek şartıyla" ellerine berât verilmesini ve ilmühaberinin Mülhakât Zemini Defterleri'ne i'tâ olunmasını, Darbhâne-i Âmire Müşiri telhis etmişti.(86). 1840 tarihli berâtda ise, sözkonusu şartlarla tevcih olunmasını, Evkâf-ı Hümâyûn Nâzırı Es-Seyyid Mehmed Şevki i'lâm etmektedir. Bu değişiklik, vakıfların tek elde toplanması çalışmalarının bir neticesi olmalıdır. Aynı berâtda, tevliyet ve zâviyedarlık dâvâlarının İstanbul'da Şeyhülislâm huzûrunda görülmesinin gerektiği belirtilmektedir ki, bunun, değişik müftülerden alınan farklı fetvâlar ve değişik kadılar huzûrunda görülen dâvâlara farklı hükümler verilmesinin bir sonucu olduğunu sanıyoruz. Sözkonusu berâtda Evkâf Müfettişi'nin yanında, Rumeli Kadıaskeri'nin de i'lâmının bulunması, diğer berâtlerde rastlayamadığımız bir durumdur. Ancak, tevliyet

83- HT'den alınan 26 nu. Berât, aynısı SSS, 19/251-252.

84- Bahâeddin Yediyıldız, "Vakıf", İA, XIII, s.163.

85- ŞYS'tan alınan 9 Zilkâde 1254/1839 tarihli berât kaydı.

86- SSS, 19/251-252.

ve zâviyedarlık berâtleri ile alâkalı dâvâlardaki asıl değişiklik, Şeyhülislâm'ın ağırlığının artmasıdır. 1809'dan sonraki berâtlerde, Şeyhülislâm'ın işâreti'nin bulunmasının yanında(87), zikri geçen 1840 tarihli berâtde, bu tip dâvâların bizzat Şeyhülislâm huzûrunda görülme gerektiğinin belirtilmesi, vakıflar üzerindeki kontrolün merkezileşmesi ile alâkalı olmalıdır. Bu şekilde, taşradaki müftü ve kadıların, bu tür dâvâlardaki fonksiyonlarının bittiği söylenebilir.

Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin kuruluşundan itibaren verilen berâtlerde, i'lâm ve telhisi bulunan makâm ve kimselerin artması, bütün berâtlere has bir durum değildir. Bu tür berâtler, genellikle, üzerinde münâzaa bulunan konuları ihtivâ etmektedir. Üzerinde herhangi bir münâzaa bulunmayıp, normal olarak yapılan tevliyet ve zâviyedarlık tayinlerinde, sadece kuyûd'a mürâcaat olunduğu belirtilmektedir. Mütevellî ve zâviyedar aday ya da adaylarının şartları, kuyûd'a yani eskiden beri tutulan kayıtlara uyuyorsa, tayin ve tevcihleri yapılmaktadır.(88).

Ali Baba Zâviyesi'nde, evlâd-ı vâkıftan olan kadınların, genel olarak bütün dönemlerde tevliyet ve zâviyedarlık hissesi almalarının yanında, bazı dönemlerde tek başlarına bizzat tevliyet ve zâviyedarlık vazifesini ifâ ettikleri görülüyor. Rüstem Paşa ve Küçük Ali Baba vakıflarındaki farklı iki şarta rağmen kadınlar, her iki vakıftan da hisse almaya devam etmişlerdir. Bazı dönemlerde erkek-kadın evlâd-ı vâkıftan beş-altı kişi mütevellî ve zâviyedar olarak görülmektedir. Aslında bunlardan birisi ki, o da genellikle erkeklerdendir, zâviyedar yani zâviye şeyhi olup, diğerkleri sadece hisselerini almakla yetinmekteydiler. Vakıf yönetimi bölümünde de izah edileceği üzere, zâviye ve vakıf idaresindeki karışıklığı önlemek amacıyla, böyle durumlarda evlâd-ı vâkıfın en yaşlısı Reis-i Mütevellî seçiliyordu. Reis-i Mütevellî, hem zâviye şeyhi ve hem de vakıf yönetiminden sorumlu olup, diğerk hissedarların paylarını vermekle yükümlüdür.

Kadınların tek başlarına tevliyet ve zâviyedarlık vazifelerini ifâ

87- RB'den alınan 21, 24, 25 ve 26 nu. berâtler.

88- RB'den alınan 32 ve 36 nu. 1862 ve 1865 tarihli berâtler; HT'den alınan 34 nu. 1862 tarihli berât.

ettiklerinin iki örneğine tesadüf edilmiştir. Bunlardan ilki, Küçük Ali Baba'nın kızları Ümmühâni ve Fatma hatunlardır. Ümmühâni Hatun hakkında fazla vesika bulunmamakla beraber, yaklaşık altmış yıl mütevellî ve zâviyedar olan Fatma Hatun, hakkında en fazla belge bulunanlardan birisidir. Hakkında fazla vesika bulunması, uzun süre mütevellî ve zâviyedar olmasının yanında, kardeşi oğulları ile giriştiği uzun süreli zâviye ve vakıf yönetimi mücadelesinin de bir neticesidir.

Fatma Hatun'un kızları Emine ve Ayşe hatunlar da, müşterek olarak uzun süre Büyük Ali Baba Zâviyesi'nin tevliyet ve zâviyedarlık vazifelerini ifâ etmişlerdir.

Mütevellî ve zâviyedar olan kadınların, bizzat görev yapmayıp, vekil tayin ettikleri görülüyor ki, bilhassa zâviye ve vakıflarıyla alakalı dâvâlarda, vekillerin görev yaptığı anlaşılıyor. Kadın mütevellî ve zâviyedarlar, genellikle kocalarını ya da oğullarını vekil tayin etmişlerdir. Ancak, bazan yabancı birisinin vekil tayin edildiği de görülmektedir.(89).

b- Duâgû

Hiç bir vazife ile mükellef olmadığı halde, edeceği duâlar mukâbilinde maaş alan kimse için kullanılan bu tâbir(90), tesbit edebildiğimiz kadarıyla 18. asrın başlarından itibaren Ali Baba Zâviyesi'ni de ilgilendirmeye başlamıştır. Bazan bir köyün tamamının duâcı olarak kaydedildiğini gördüğümüz(91) Osmanlı toplumunda, muhtelif sebeplerle ihdasedilmiş olan duâgûluğun, yaygın halde bulunduğunu tahmin ediyoruz.

Elimizdeki vesikalara göre, duâgû nâmıyla ücret alan kimse, buna karşılık "vâkıfın rûhu ve devâm-ı ömr-i devletimçün duâyâ müdâvemet" gösterecektir.(92). Aslında, vâkıfın rûhu için duâ edilmesi, düzenlenen vakfiyelerinde belirtilmektedir. Ancak, bu vazife bir ücret karşılığı olmadığı gibi, herhangi birinin inhisârına da bırakılmamıştır.

89- RB'den alınan 1 ve 60 nu. 1653 ve 1705 tarihli hüccetler.

90- M.Z.Pakalın, age, I, s.479.

91- Bahâeddin Yediyıldız, Ordu Kazası Sosyal Tarihi, Ankara 1985, s.96.

92- SSS, 1/126'da kayıtlı 1779 tarihli berât.

Meselâ, Küçük Ali Baba, vakfiyesinde, Muallimhâne'de Kur'ân öğrenip, mezun olan çocuklardan her birinin yüzer adet Salâvât-ı Şerife ve yedişer adet Fatiha-i Şerife Sûresi okuyarak, sevâbını Hz.Peygamber'in "rûh-ı pâkine" hediye etmelerini ve kendisini de duâ-i hayr ile anmalarını istemiştir. Küçük Ali Baba, mübârek gecelerde, mukîm ve misâfirine yeteri kadar yemek yedirilip, kendisinin hayır duâ ile anılmasını da istemektedir. Aynı şekilde, gelip geçen yolcuların da, zâviyede yemek yedikten sonra, vâkıfın rûhu için duâ etmeleri istenmiştir.

Bunlardan başka, ne Rüstem Paşa ve ne de Küçük Ali Baba vakfiyelerinde "duâgû" adıyla birisinin tayin edileceğine dâir herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Buna rağmen, zâviye bünyesinde duâgû nâmıyla ücret alan kimselerin bulunmasının üç sebebinin bulunduğunu sanıyoruz:

1- Bunlardan ilki, vakıf gelirlerinden pay alamayan evlâd-ı vâkıfın, böyle bir vazife ihdas ederek vakıftan gelir temin etme çabasıdır. Bunun en çarpıcı misâlini, İrmenis Karyesi'nin geliri üzerinde meydana gelen münâzaalar teşkil etmiştir.

Sivas Sancağı'nda, Tozanlı Nâhiyesi'ne bağlı İrmenis Karyesi'nin nisf mâlikânesi Küçük Ali Baba vakfıdır. Bu durum vakfiyede de kayıtlı bulunmaktadır. Ancak, Ümmühâni Hatun'un torunu Şeyh Şems Ahmed sözkonusu köyün gelirine meşihat ve bilâ berât duâgû adı altında tassarruf etmiştir. Receb 1153/1740'ta Şeyh Şems Ahmed vefat ettiğinde, bu vazifeleri devralan oğlu Ebubekir, durumu resmîleştirmek istemiş ve Askerî'den berât almıştır. Buna karşılık, Küçük Ali Baba Zâviyesi mütevellî ve zâviyedarları Seyyid Alli ve Seyyid Feyzullah (Fatma Hatun'un torunları), "zâviyedarlık ve meşihat ikisi bir madde ve vakf-ı mezbûrun gallesi ecdadları câmi'-i şerifi ve mektebine Resûl-i Ekrem ve Nebiyyi Muhterem Peygamberimiz Muhammed Mustafa Sallallâhü Teâlâ Aleyhi Vesellem Hazretlerinin rûh-ı tayyibeleri için cüz-i şerif tilâvetine ve âyende it'âmına vakf" olduğu halde Seyyid Ebubekir'in üç seneden beri müceddeden bir Askerî berât ihdas ettirerek zulmettiğini söylüyorlar ve berât kaydının iptal edilmesini istiyorlar. Bunun üzerine, Reisülküttab Mehmed Râğıb'ın i'lâmı mücebince

Seyyid Ebubekir'in Askerî berât kaydı ref' olunmuştur.(93).

Seyyid Ali ve Seyyid Feyzullah'ın şikayetleri üzerine, aynı doğrultuda Evâhir-i Rebi'ülâhir 1158/1745'te yeni bir hüküm verilmesi, Seyyid Ebubekir'in müdahalesini sürdürdüğünü gösteriyor.(94). Askerî berât kaydının iptali için emr-i şerif ve vali tarafından buyruldu verilmiş olmasına rağmen Seyyid Ebubekir, "âhardan hevâsına tâbi Şeyh Halil nâm kimesne ile" birlikte İrmenis Karyesi gelirlerini tasarrufa devam ediyor. Halbûki, Seyyid Şeyh Halil, "kadîmden ashâb-ı tezvirâtdan(yalancı) olub şahid-i zor ikâmetiyle vülât ve kuzât kapularına varub hilâf-ı inhâ gammaz ile" başkalarının "cihetlerini ref' ve gadr" eyleyen birisidir. Ayrıca, "bu misillü vakıflarda dahî cihât ihdas etmek âdet-i müstemiresi"dir. Rakipleri hakkında bu iddiâları ileri süren Seyyid Ali ve Seyyid Feyzullah, adı geçen kimse-lerin, vakıf işlerine karıştırılmaması ve tahsil ettikleri vakıf mahsûlünün geri alıverilmesini istiyorlar.(95). Mahsûl-i vakf'ın geri alınması için 25 Safer 1160/1747 tarihli buyruldu ve 26 Safer 1160/1747 tarihli Sivas kadısınca verilen i'lâm bulunmaktadır.(96).

Seyyid Ebubekir ve Seyyid Şeyh Halil, İrmenis Karyesi'nin nisf mâlikâne gelirinin yanında, Ali Baba Mahallesi'nde bulunan zâviyeye âit bazı menzilleri de satarak vakfa müdahalelerini sürdürürler. Halbûki, bu menziller, Mescidzâde Ömer Efendi tarafından Ali Baba Câmi'i'ne vakf edilmiştir. Vakıf mütevellisi Seyyid Feyzullah, "Şeyh Halil'in bu misillü tezvirât âdet-i müstemiresi olub, bir kimesne fevt oldukça şâhid-i zor ikâmetiyle evlâdı var iken emvâl ve emlâkîni vakf eyledi deyu nice eytâmlara gadr ve hayf ve nicelerin katline kasd idüb ve nicelerin ehl-i örf'e gammaz ve tecrim ve bunun emsâli fesedâtının nihâyeti" olmadığını söylüyor ve bahsi geçen menzillerin vakf için geri alıverilmesi, Şeyh Halil'in ise, "ıslâh-ı nefis için Samsun Kal'ası'na kalebend ve şer ve mazarratı ibâdullah üzerinden def' u ref' olunmak bâbında" emir verilmesini istiyor.(97).

93- RB'den alınan 40 nu. Evâsıt-ı Receb 1156/1743 tarihli Fermân.

94- BA, S.Ahkâm, 2/133, aynısı RB'den alınan 42 nu. Fermân.

95- BA, S.Ahkâm, 2/344, aynısı RB'den alınan 43 nu. Fermân.

96- RB'den alınan i'lâm ve buyruldu.

97- RB'den alınan 11 nu. Arz.

Seyyid Feyzullah'ın isteklerinin gerçekleşip gerçekleşmediğini bilemiyoruz. Ancak, sözkonusu müdahalenin 1760'ta da devam ettiği görülmektedir. Bu tarihte vakıf mütevellileri Seyyid Feyzullah ve İbrahim, 1746'da verilen emrin yenilenmesini istemişlerdir.(98). Daha sonraki tarihlerde bu mesele ile alâkalı vesikaya tesadüf edilmesine bakılırsa, dâvânın 1760'lı yıllarda kapanmış olduğu neticesine varılabilir.

2- Padişah tarafından, sırf bu amaçla bir yerin gelirinin temlik edilmesi. Bu şekilde padişahın, büyük bir velînin hayır duâsını almak istemesinin yanında, zâviyenin ekonomik bakımdan desteklenmesinin de amaçlandığı düşünülebilir.

Sivas Şehri'nin batısında bulunan Çorak Mezraası'nın bu amaçla bizzat Ali Baba'ya temlik edildiğini sanıyoruz. Ancak, bu konuda rastladığımız en eski vesika 1735 tarihlidir. Muharrem 1148/1735'te Çorak Mezraası'na ber vech-i duâgû mutasarrıf olan Es-Seyyid El-Hac Mehmed'in berâtı bulunmadığı için, kadının arzıyla berât verilmiştir.(99). Bu tarihe kadar, bu konuda vesikaya tesadüf edilmeyişi, herhangi bir problem çıkmayışının bir neticesi olabilir. Ancak, sözkonusu mezraaya "duâgû" olarak tasarruf edenlerle, Büyük Ali Baba Zâviyesi zâviyedarlarının uğraşması ve bu mezraanın vakfa âit olduğunu iddiâ etmelerinden hareketle, Çorak Mezraası'nın bizzat Ali Baba'ya temlik edildiğini sanıyoruz.

20 Ramazan 1149/1737'de Ali Baba Zâviyesi zâviyedarlarının, Seyyid Şeyh El-Hac Mehmed'in tasarrufuna müdahalelerinin men'i için Sivas nâibi bir mürâsele vermiştir. 18 Zilkâde 1149/1737 tarihinde aynı doğrultuda bir de buyruldu verildiği görülmektedir.(100). Cemâziyelâhîr 1156/1743 tarihli vesikadan anlaşıldığına göre, Büyük Ali Baba Zâviyesi zâviyedarları Emine ve Ayşe hatunlar, Es-Seyyid Eş-Şeyh Mehmed'in tasarrufuna mâni oldukları için, kendisinin şikayeti üzerine müdahalelerinin önlenmesi yolunda buyruldu ve i'lâm verilmiştir.(101).

98- BA, S.Ahkâm, 8/41-42, aynısı RB'den alınan 47 nu. Fermân.

99- VGM Arşivi, 1088 nu. HD, varak: 51-B.

100- RB'den alınan 20 nu. Mürâsele ve buyruldu.

101- RB'den alınan 10 nu. Arz.

Vesikalarda açıkça belirtilmemekle beraber, adı geçen Mehmed Efendi'nin evlâd-ı vâkıftan ve Ümmühâni Hatun evlâdından olduğunu sanıyoruz. Aynı şekilde, 1769'dan önce, duâgû olarak sözkonusu mezraaya sahip olan Şeyh Ali'nin de Ümmühâni Hatun kanadına mensup olması ihtimâli mevcuttur.

1769'da Çorak Mezraası'na Şeyh Ali'nin feregatinden Seyyid Hacı Musluhiddin'in(Fatma Hatun evlâdından) tasarruf ettiğini görüyoruz. Bu sıralarda, evlâd-ı vâkıfın Fatma Hatun kanadına geçen duâgûluk ve Çorak Mezraası'na mutasarrıf olma durumunun 1838'lere kadar devam ettiği anlaşılıyor.(102). Ancak, bu dönemde de, Büyük Ali Baba Zâviyesi mütevellilerinin müdahalelerini sürdürdükleri görülüyor. 9 Rebi'ülâhir 1183/1769'da Ali Baba Zâviyesi mütevellileri İbrahim Çavuş, Şehribâni, Sâniye, Nisâ ve Fatma, Meclis-i Şer'e gidip, Çorak Mezraası'nın eskiden beri vakıf tarafından zabt edildiğini iddiâ ediyorlar. Ancak, vakfiyede iddiâlarını destekleyen bir kayda tesadüf edilmediğinden, Seyyid El-Hac Musluhiddin'in tasarrufunu te'kid için Sivas kadısı mürâsele vermiştir.(103). 3 Muharrem 1193/1779'da cülûs sebebiyle berâtı yenilenen Musluhiddin(104), 24 Receb 1224/1809 tarihinde kendi isteğiyle vazifesini Mehmed Tahir ve Muhyiddin'e feragat ve kasr-ı yed etmiştir.(105). 23 Safer 1249/1833'te, 1809 tarihli berâtı te'kid için Sivas Muhassılı Serbevvabin Seyyid İbrahim, Sivas kadısına buyruldu gönderiyor.(106). Mehmed Tahir 1837'de vefat edince, hissesinin oğulları Seyyid Hasan ve Seyyid Hüseyin'e tevcihi için Sivas nâibi arz göndermiş(107), bunun üzerine 26 Receb 1254/1838'de berât verilmiştir.(108). Burada, Mehmed Tahir ve oğulları Seyyid Hasan ile Seyyid Hüseyin'in aynı zamanda mütevellî olduklarını ifade etmeliyiz.

Sivas Sancağı'nda bulunan Haydarnı Mezraası'nın da Çorak Mezraası gibi Ali Baba'ya temlik yoluyla verildiği ve duâgû olarak tasarruf edildiği söylenebilir. 9 mudluk yer olan ve mâlikânesinin "ber

102- VGM Arşivi, 1087 nu. HD, varak:40-A'da bulunan Zilhicce 1182/1769 tarihli kayıt.

103- RB'den alınan 24 nu. Mürâsele.

104- SSS, 1/126.

105- RB'den alınan 20 nu. Berât.

106- RB'den alınan 9 nu. Buyruldu.

107- BA, Cevdet Evkâf-9394.

müceb-i hükm-i hümâyûn" Ali Baba tasarrufunda olduğu belirtilen mezraaya, Seyyid Şeyh El-Hac Mehmed, Askerî berât ile "ber vech-i duâgû" tasarruf ediyor. Evâil-i Zilhicce 1155/1743'te Büyük Ali Baba Zâviyesi zâviyedarları Emine ve Ayşe hatunların şikayeti üzerine Mehmed'in Askerî berât kaydı iptal olunuyor.(109). Burada, Çorak Mezraası ile ilgili dâvânın, aynı tarihlerde Emine ve Ayşe hatunlar aleyhine neticelendiği hhatırlanmalıdır. Bu konuyla alâkalı başka hiç bir vesikaya tesadüf olunmamıştır.

3- Başka bir zâviyenin meşihatine, ber vech-i duâgû, Ali Baba evlâdının sahip olması. Bu konuda da tek misâle ve tek vesikaya sahip bulunuyoruz. Daha önce, yine aynı şekilde duâgû adı altında İrmenis Karyesi'nin nısf mâlikâne gelirine, uzun süre müdâhale ettiğine şahit olduğumuz Seyyid Ebubekir, Receb 1153/1740'ta vefat eden babası Şeyh Şems Ahmed'ten, Özemiş Zâviyesi'nin meşihatini bilâ berât duâgû olmak kaydıyla devralıyor. Ancak, ücretini Küçük Ali Baba Evkâfı'ndan alacaktır.(110). Ali Baba evlâdının, Özemiş Zâviyesi ile bağlantısı hakkında sadece bu vesikaya tesadüf olunmuştur.

c- Hizmetkârân-ı Zâviye

Ali Baba Zâviyesi'nin kuruluşundan itibaren, zâviye hizmetlerinin akrabâ ve tâbilerince görüldüğü tahmin olunabilir. Ancak, bu konuyu açıklayıcı bilgilere, 1574'lere kadar rastlayamıyoruz. 1574'te yazılan Mufassal defterdeki zâviye kaydından, zâviyenin sekiz adet hizmetkârının bulunduğu anlaşılıyor. Bu kayda göre, hizmetmârlar, "zâviye-i mezkûra ettikleri hizmet mukâbelesinde Avâriz-ı Dîvâniye ve Tekâlif-i Örfiye'den masunlardır." Söz konusu vergilerden muaf tutulmak sûretiyle devlet desteğine mazhar olan hizmetkârlardan üçü, Ali Baba'nın kardeşi Pîrî'nin oğulları Veled, Hasan ve Hüseyin idi. Ayas, Kirkor ve Mustafa adını taşıyan üç kişi, "veled-i Abdullah" ve "mutak-ı Ali Baba" şeklinde deftere kaydedilmiştir. Bu bakımdan, bu üçünün gayr-i müslim menşe'li ve Ali Baba tarafından ihtidâ ettirilip, azâd edildiklerini söyleyebiliriz. Geriye kalan iki kişiden

108- HT'den alınan 27 nu. Berât.

109- BA, S.Ahkâm, 1/70.

110- VGM Arşivi, 1088 nu HD, varak: 54-B.

birisi hizmetkâr olarak kaydedilen Karaca, diğeri ise, an hademe olarak vasıflandırılan İneyet veled-i Tanrıvermiş'tir.(111). Kayıtlarda başka bilgi bulunmamasıyla birlikte adı geçen hizmetkârların, zâviyenin normal temizlik ve bakım işlerini gördükleri tahmin olunabilir. Bunlardan başka, belki mutfak işleri de hizmetkârlarca görülüyordu.

28 Cemâziyelevvel 982/1574 tarihli Mühimme kaydındaki bilgiler de bu konuda bazı ipuçları veriyor. Buna göre, Ali Baba bu tarihte vefat ve ölmeden önce, zâviyesini oniki yaşındaki oğlu Ahî Mehmed'e vasiyet ettiğinden, Rûm Beğlerbeği mektup göndererek, vasiyetin onaylanıp, Ahî Mehmed'in zâviyedar tayinini istemiştir. Aynı vesikada, hizmetkâr ve akrabâsının tekyeyi ma'mur edeceği de belirtilmiş ve vesikanın alt kısmına on kişinin adı yazılmıştır. Ancak, bunların akrabâdan mı yoksa hizmetkârdan mı oldukları belirtilmiyor. Bununla beraber, bu isimlerin, aynı tarihli Mufassal defterde kayıtlı ve hizmetkâr oldukları açıkça belirtilenlerle herhangi bir benzerlikleri bulunmuyor.

Ali Baba Zâviyesi'nde bulunan hizmetkârlar hakkında başka vesikaya tesadüf edilmemiştir. Ancak, 19.asırda yazılmış Mürûr Tezkereleri'nde ve masraf defterlerinde uşaklardan bahsedilmektedir ki, bunların yukarıda bahsi geçen hizmetkârlar ile benzerliklerinin olup olmadığı konusunda bir şey söyleyemiyoruz.(112).

d- Cüzhan

Rüstem Paşa ve Küçük Ali Baba vakfiyelerinde cüzhan tayin edileceğine dair herhangi bir kayıt bulunmuyor. Rüstem Paşa vakfiyesinde, istenirse câbi, kâtip, zâbit ve hâfız tayin olunabileceği belirtilmiştir. Küçük Ali Baba vakfiyesinde tayin olunan vazifeliler ise, muallim, halife, imam ve müezzin'dir. Buna rağmen, Cemâziyelâhir 1126/1714 tarihli Hurâfat kaydında, Kulköy Karyesi mahsûlünden almak üzere, rûhu için evlâdına Bir Akçe ile cüzhan tayin olunacağını Ali Baba vakfiyesinde tasrih olunduğu belirtilmektedir. Bu vesikaya göre, 1714'te cüzhan olan ve "âhardan" olarak vasıflandırılan Hacı Mehmed

111- TKGMA, 14 nu. Mufassal defter, s.29-A.

112- RB'den alınan 1840 tarihli Mürûr Tezkeresi.

vefat etmiş ve yerine, Sivas nâibi Osman'ın arzıyla "ber vech-i şart-ı vâkîf" Şems Ahmed tayin olunmuştur.(113).

Kulköy Karyesi ve bu karye mahsûlünden ücret alan cüzhan hakkında başka hiç bir vesikaya tesadûf edilmemiştir. Ancak, 25 Şaban 976/1569 tarihli Mufassal sûretinde geçen ve 50 Akçe maktû' geliri olduğu belirtilen, Hamo Nahiyesi'ne bağlı Köykulu Mezraası'nın, Kulköy Karyesi ile aynı yer olması kuvvetle muhtemeldir. Mufassal sûretine göre, adı geçen mezraa, Ali Baba zâviyedarı tarafından îmar edildiği için, geliri zâviyeye verilmiştir.(114).

Ali Baba ya da bir başkasının, bizim göremediğimiz başka bir vakfiyesi yoksa, Şems Ahmed'in, "ber vech-i şart-ı vâkîf" cüzhan tayin olunması mümkün değildir. Duâgû bölümünden hatırlanacağı üzere, adı geçen kişi, uzun süre, Küçük Ali Baba vakfına dâhil olan İrmenis Karyesi'nin gelirine müdâhalede bulunmuştu. Kanaatimizce bu tip gelişmeler, zâviye ve vakıf yönetiminden uzak tutulan Ümmühâni Hatun evlâdının, vakıf gelirlerinden pay alabilme çabasından başka bir şey değildir.

Ali Baba Zâviyesi'nde cüzhan tayin olduğuna dâir başka bir vesikaya 1792'de tesadûf ediyoruz. Ancak, bu vesikaya göre cüzhan, vakıf fazlasından günlük On Akçe alacaktır. Zilhicce 1206/1792'de düzenlenmiş Hurûfat kaydında, Küçük Ali Baba'nın Sivas'ta binâ eylediği câmi ve türbenin i'kâd-ı şem', kandil, cüzhan, türbedar ve ferraşı olmadığı için, yalnız cüzhan tayin olunan "evlâd-ı vâkıfıdan derece-i sâvide olan evlâd-ı evlâd-ı zükûrdan Seyyid Mehmed Tahir'in" berâtı olmadığından, mütevellisi Seyyid Feyzullah'ın arzıyla tevcih olduğu anlatılmaktadır.(115). Aynı tarihli başka bir Hurûfat kaydında, Mehmed Tahir ile benzer özelliklere sahip olan Seyyid Abdürrezzak Halife'nin de türbedar ve ferraş nasbolunduğu belirtiliyor.(116). Adı geçen iki kişi de, evlâd-ı vâkıfın Fatma Hatun kanadına mensup olan Seyyid Feyzullah'ın(mütevelli) torunudur.

113- VGM Arşivi, 1118 nu. HD, s.129.

114- RB'den alınan sûret.

115- VGM Arşivi, 548 nu. HD, s.110.

116- VGM Arşivi, 548 nu. HD, s.109.

e- Türbedar

Büyük Ali Baba, oğlu Ahî Mehmed Beğ, onun oğlu Küçük Ali Baba ve onun kızı Fatma Hatun'un gömülü bulunduğu türbe, bugün, Ali Baba Câmî'i içinde bulunmaktadır. 1792 tarihli Hurûfat kaydından(117), Küçük Ali Baba tarafından yapıldığını öğrendiğimiz türbenin bakım ve temizlik işleriyle meşgul olacak bir türbedârın, ilk defa ne zaman tayin olunduğunu bilemiyoruz. Bu konuda rastladığımız tek bilgi, yukarıda bahsi geçen 1792 tarihli Hurûfat kaydında bulunmaktadır. Türbe câmî'in içinde bulunduğundan, türbenin temizlik, bakım ve koruma işlerinin câmî görevlilerince yürütüldüğünü ve bu yüzden uzun süre türbedar tayin olunmadığını sanıyoruz. Zaten, bahsi geçen vesikada, türbedar tayin olunan kişinin aynı zamanda ferraş tayin edildiği de belirtilmektedir.

f- Ferraş

Ferraş, Arapça'da yayıcı, döşeyici, hizmetçi mânâlarına gelmektedir. Konumuz itibariyle ferraş, câmî, mescid ve imâret gibi müesseselerin temizliğini yapan ve halı, kilim ve hasır gibi mefruşâtını yapan kimsedir.(118).

Ali Baba Zâviyesi'nde ferraş tayin olduğuna dâir rastlanılan ilk vesika 1704 tarihlidir. Ancak, bu tarihte berât yenilenmesi yapıldığından, ferraşın daha evvelki tarihlerde de mevcut olduğunu kabul etmek durumundayız. Bu vesikaya göre, ferraş günde Bir Akçe ücret alıyordu.(119). Bahsi geçen vesikada ferraşın ismi belirtilmezken, Şevval 1117/1706 tarihli Hurûfat kaydında Meryem oğlu İbrahim'in Ali Baba Mescidi'ne müezzin ve ferraş tayin olduğu belirtiliyor. (120). Cemâziyelâhir 1178/1764 tarihli Hurûfat kaydında ise, Büyük Ali Baba Evkâfı'ndan olan câmî'in ferraşı olmadığından, lâzım ve mühim olduğu için, günde İki Akçe ile Seyyid İsmail'in, mütevellisi Seyyid Feyzullah'ın arzıyla ferraş tayin olduğu kaydediliyor.(121).

117- VGM Arşivi, 548 nu. HD, s.109, 110.

118- M.Z.Pakalın, age, I, s.608.

119- VGM Arşivi, 1121 nu. HD, s.13.

120- VGM Arşivi, 1121 nu. HD, s.15.

121- VGM Arşivi, 1117 nu. HD, s.63.

Ramazan 1186/1772'de bu defa Ali Baba Tekyesi'ne günlük Bir Akçe ile ferraş tayin olunduğu görülüyor. Buna göre, babası Ali'nin mahlûlünden ferraş olan Faruk ta vefat ettiğinden yerine Turuncu Derviş Hüs-nü'ye, mütevellisi Seyyid Feyzullah'ın arzıyla tevcih olunmuştur.(122). Son olarak 1792'de, Küçük Ali Baba'nın binâ eylediği câmi ve türbeye türbedar ve ferraş tayin olunduğunu görüyoruz.(123)

Verdiğimiz vesikalara dikkat edilirse, değişik müesseselere farklı kimselerin bazan sadece ferraş bazan da türbedar-ferraş ve müezzin ferraş tayin olunduğu görülmektedir. Halbuki, tesbit edebildiğimiz kadarıyla sadece bir câmi, bir türbe ve bir tekve bulunmaktadır. Hattâ, türbe de câmi'in içinde bulunduğundan, ferraş tayin olunabilecek sadece iki müessese bulunmaktadır. Kanaatimizce bu karışık durum, müesseselerin çokluğundan değil, evlâd-I vâkıfdan değişik kimselerin aynı vazife için, Rüstem Paşa ve Küçük Ali Baba vakıflarından ayrı ayrı ücret almalarından kaynaklanmaktadır.

g- Hatib-İmam-Müezzin

1574'lerden evvel kurulduğu anlaşılan Ali Baba Mescidi'nin, 1714'lerde minber konulmasıyla câmi haline geldiğini biliyoruz. Bu tarihte Sivas kadısının arzıyla Ebubekir adında biri(ki, Ümmühâni Hatun'un oğlu olması muhtemeldir) hatib tayin edilmiştir. Ebubekir'in maaşı, zâviye mahsûlünden almak üzere günlük Dört Akçe'dir.(124). 1143/1730-1731 tarihli Hurâfat kaydında Ebubekir'in, "Büyük Ali Baba Zâviyesi Mescidi Câmi'i'nde" hatib olduğu belirtilmektedir ki, mescidten câmiye geçiş döneminde yazılan bu kayıttan, hatib olan kimsenin, maaşını (günlük Dört Akçe) Büyük Ali Baba vakfından alacağını anlıyoruz.(125) Nitekim, bundan sonra düzenlenen bütün kayıtlarda bu durum açıkça belirtilmektedir.

Ali Baba Câmi'i'ne hatib olanların maaş olarak aldıkları günlük Dört Akçe'nin 1914'lere kadar değişmeden devam ettiğini kayıtlardan

122- VGM Arşivi, 1123 nu. HD, varak:1-A.

123- VGM Arşivi, 548 nu. HD, s.109.

124- VGM Arşivi, 1118 nu. HD, s.138.

125- VGM Arşivi, 1088 nu. HD, varak:45-B.

takip edebiliyoruz. Aynı şekilde bu görevin, son dönemlere kadar Ümmühâni Hatun kanadına mensup evlâd-ı vâkîf tarafından yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Zilhicce 1167/1754'te Büyük Ali Baba Zâviyesi Câmi'i'nde günlük İki Akçe ile müstakilen müezzin olan Seyyid İbrahim hitabet görevini Seyyid Osman ile paylaşıyordu. Bu tarihte vefat eden Seyyid İbrahim'in hisseleri, oğulları Seyyid Abdullah ve Seyyid Ebubekir'e tevcih olunmuştur.(126).

Adı geçen Seyyid Ebubekir bin Es-Seyyid İbrahim, Rebi'ülâhir 1227/1812'de vefat ettiğinde, mahlûl kalan günlük Dört Akçe'lik hitâbet görevine "imtihan" ile Es-Seyyid Hafız Mehmed ibnü'l-müteveffâ Es-Seyyid Hafız Ebubekir tayin olunmuştur.(127). Ali Baba Zâviyesi bünyesinde tayin olunan görevlilerin imtihana tâbi tutulduklarına dâir rastladığımız yegâne vesika budur. 14 Şevval 1274/1858'de günlük Dört Akçe ile, Zağralı Mehmed Efendi ibn Ali, onun 12 Muharrem 1301/1883'te ölmesi üzerine oğlu Ömer, 30 Şevval 1332/1914'te onun da vefatı üzerine, küçük oğlu Mehmed Zihni Efendi(Hafız Ebubekir Efendi niyâbetiyle) hatib tayin olunmuşlardır.(128).

Zağralı Mehmed Efendi ibn Ali'nin evlâd-ı vâkıftan olup olmadığını tesbit edemedik. Ancak, onun 13 Şevval 1274/1858'de yapılan tayini ile alakalı bilgiler, hatib tayinindeki merhaleleri anlamamızı sağlıyor. Hatib tayini, meclis mazbatası, Sivas nâibi ve Evkâf Müdürü'nün arzı ve Evkâf-ı Hümâyûn Nâzırı'nın telhisi ile gerçekleşmektedir.(129)

Küçük Ali Baba vakfiyesinde, "cedim merhûm-ı mûmâileyhin mescid-i şerifi imamına yevmî ü. akçe ve müezzinine yevmî bir akçe vazife" verilmesi şart koşulmuştur. Bu bakımdan, görevleri ve alacakları ücretleri vakfiyede belirtilen yegâne görevliler muallim-i mekteb-halife ile imam ve müezzin olmuştur. Ancak, bu konuda rastladığımız ilk vesika, meydana gelen bir anlaşmazlığı ihtivâ ediyor. Ali Baba Zâviyesi mütevelliyesi Fatma Hatun'un(vesikada adı belirtilmiyor) şikayetine

126- VGM Arşivi, 1122 nu. HD, varak:27-A.

127- VGM Arşivi, 550 nu. HD, s. 57.

128- VGM Arşivi, 217 nu. Esas Defteri, sıra:2033.

129- VGM Arşivi, 420 nu. Sivas Askerî Defteri, s.421, sıra:1171.

göre, "ceddi Ali Baba, zâviye-i mezbûrede imam olanlara" günlük Üç Akçe vazife tayin ve kendisi de şart-ı vâkıf üzere verdiği halde, hâlen imam olan ve adı belirtilmeyen kimse, "şiddete sülûk idûb ben-den evvel zâviye-i mezbûrede imam olanlar zâviye-i mezbûrun vakf kar-yelerinden -nâm- karyenin mahsûlüne mutasarrıf imiş ben dahî ol kar-yenin mahsûlün alırım deyû füzûlen bindoksan senesinde(1679) zabt" etmiştir. Evâil-i Cemâziyelâhir 1099/1688 tarihli fermândan anlaşıl-dığına göre, Fatma Hatun, vesikada adı belirtilmeyen imamın müdâhale-sinin durdurulmasını ve zabt ettiği vakıf mahsûlünün geri aliverilme-sini istemektedir.(130).

Bahsi geçen fermânda açıkca belirtilmemekle beraber, bu anlaşmaz-lığın da, evlâd-ı vâkıfın, vakıf mahsûlünden pay alma dâvâsı ile alâ-kalı olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, adı belirtilmeyen imamın, evlâd-ı vâkıfa mensup olmaması da mümkündür. Çünkü, 17 Zilkâde 1101/1690'da Ali Baba Zâviyesi imamı olan Hasan'ın yerine, evlâd-ı vâkıf-tan Mehmed Halife, Fatma Hatun'un arzıyla tayin olunmuştur.(131). Mehmed Halife(Fatma Hatun'un oğlu Ahî Mehmed), 2 Receb 1140/1728'de vefat edince yerine vakıf mütevellisi İsmail'in(Fatma Hatun'un oğlu) arzıyla Es-Seyyid Ali Halife(İsmail'in oğlu) tayin edilmiştir.(132). Es-Seyyid Ali Halife'nin imamlık berâtı, 19 Receb 1143/1730'da mayda-na gelen cülûs sebebiyle yenilenmiştir. Konuyla ilgili ve benzer diğer vesikalarda, berât resminin müteveli tarafından "teslîm-i ha-zine" olunacağını berâta şerh verildiği kaydedilmektedir.(133).

Receb 1130/1718 tarihli Hurûfat kaydına göre, Ali Baba Zâviyesi mescidinde Üç Akçe ile imam olan Ömer üzerinden Mehmed almıştır.(134) Ancak, 1730 tarihli Hurûfat kaydı, Ömer'in imamlık berâtının bu ta-rihte yenilendiğini haber veriyor.(135). Vesikalara bakılırsa, aynı tarihlerde iki kişi aynı göreve tayin olunmuş gibi görünmektedir. An-cak bu durum, Ali Baba Zâviyesi Câmî'i'ne aynı zamanda iki kişinin i-mam tayin edilmesinin değil, iki ayrı kişinin imamlık için berât ala-

130- RB'den alınan 2 nu. Fermân.

131- RB'den alınan vazife tevcih kaydı sûretli.

132- RB'den alınan vazife tevcih kaydı sûretli ve 7 nu. Berât.

133- RB'den alınan vazife tevcih kaydı sûretli.

134- VGM Arşivi, 1118 nu. HD, s.134.

135- VGM Arşivi, 1088 nu HD, varak:45-A.

bilme mücadelesinin bir neticesi olsa gerektir.

15 Zilhicce 1202/1788'de Ali Halife'nin oğlu Es-Seyyid Musluhiddin'e zâyiden berât veriliyor. Ancak, verilen berât, günlük Üç Akçe ile imam ve günlük Üç Akçe ile muallimlik vazifelerini ihtivâ etmektedir.(136). Görebildiğimiz vesikalara göre, 1788 ilâ 1838 yılları arasında bu durum devam etmiştir. 5 Receb 1224/1809'da Es-Seyyid Musluhiddin veled-i Es-Seyyid Ali, kendi isteğiyle imamlık ve muallimlik görevlerini Mehmed Tahir Halife'ye(Musluhiddin'in amcasının oğlunun oğlu) feragat etmiştir.(137). Mehmed Tahir'in, aynı zamanda duâgû olarak vakıftan ücret aldığı burada hatırlanmalıdır. Aynı şekilde, 1809'dan itibaren duâgû ve imam-muallim olan Mehmed Tahir, 1825'ten itibaren 1838'e kadar bu vazifeleriyle birlikte Küçük Ali Baba Zâviyesi vakfının mütevellî ve zâviyedarı idi. 22 Şaban 1254/1838'de vefat edince, yerine oğlu Es-Seyyid Hüseyin Halife tayin olunmuştur. (138).

Küçük Ali Baba vakfiyesinde, günlük Bir Akçe ile müezzin tayin olduğunu biliyoruz. Müezzinlik konusunda rastladığımız ilk vesika da bir anlaşmazlığı ihtivâ ediyor. Evâhir-i Zilhicce 1125/1713 tarihli fermâna göre, vakıf mütevellîyesi Fatma Hatun, Derviş Ali Baba Mescid-i Şerifi'nde, vazifeli müezzin olmayan Ömer adında birisinin, kendisine vazife tayin olunmadığı halde, "ben mescid-i merkûmda bir müddet müezzinlik eyledim galle-i vakftan bana müezzinlik vazifesi ver" diyerek müdâhale ettiği yolunda şikayette bulunmuştur. Fatma Hatun'un, dâvâsına muvâfık Şeyhülislâm'dan aldığı fetvâyı ibrâz etmesi üzerine, Ömer'in müdâhalesi men' olunmuştur.(139). Yukarıda adı geçen Ömer'in, birkaç kez imamlık hususunda da dâvâ çıkardığı anlatılmıştı. Bu şekildeki dâvâlar, zâviye bünyesindeki görevlerin, evlâd-ı vâkîf elinde toplanması çabalarıyla alâkalı olsa gerektir.

1730'lardan itibaren Büyük Ali Baba vakfından, günlük İki Akçe almak üzere, yeni müezzin tayinine başlandığı anlaşılıyor. Bu konuyla ilgili Şaban 1142/1730 tarihli Hurûfat kaydında, "Sivas'da Ali Baba

136- RB'den alınan 11 nu. Berât Tezkeresi.

137- RB'den alınan 15 nu. Berât Tezkeresi ve 23 nu. Berât.

138- RB'den alınan 28 nu. Berât.

139- RB'den alınan 25 nu. Fermân.

Zâviyesi Câmî'-i Şerîfi'nin müezzini olmayub hâli olmağla yine Büyük Ali Baba Zâviyesi Evkâfı kurâ ve mezâri' olmağla müsâdesine binâen müceddeden yevmî iki akçe vazife ile Seyyid Mustafa Çelebi'ye(Ümmühâni Hatun'un oğlu) sadaka buyruldu"denilmektedir.(140). Seyyid Mustafa Çelebi, tayin olunduktan yaklaşık iki ay sonra(Şevval 1142/1730) vefat ettiğinden, mahlûlünden oğlu Seyyid Ali'ye, mütevelliyesi Emine Hatun'un(Fatma Hatun'un kızı) arzıyla tevcih olunmuştur.(141). Bundan kısa bir süre sonra da Seyyid Ali, kendi isteğiyle vazifesini Es-Seyyid İbrahim'e(Ümmühâni Hatun'un oğlu Ebubekir'in oğlu) devretmiştir.(142).

Büyük Ali Baba vakfından müezzinlik vazifesi karşılığı olarak günlük iki akçe alan Ümmühâni Hatun kanadına mensup kimselerin, aynı vazife için, Şaban 1125/1713'ten itibaren Küçük Ali Baba vakfından da ücret almaya başladıkları anlaşılıyor. Nitekim, 1713'te Küçük Ali Baba vakfiyesindeki bilgilere dayanılarak evlâd-ı vâkıfın bu kanadına mensup Ebubekir Halife, Küçük Ali Baba Mektebi'nde bir akçe ile halife ve mescidinde bir akçe ile müezzin tayin olunmuştur.(143). Ebubekir'in berâtı, Cemâziyelâhir 1143/1730'da yenilenmiştir.(144). Bu şekilde yapılan ilk tayinlerin, kadı'nın arzıyla yapılması enteresandır. Çünkü, diğer tayinler genellikle, ya vakıf mütevellisinin arzıyla ya da eski berâta bakılarak yapılmaktadır. Kadı'nın arzıyla yapılan ilk tayinlerin, vakıf mütevellisinin isteği dışında gerçekleştiğini sanıyoruz. Böylelikle, vakıf gelirlerinden mahrum bırakılan Ümmühâni Hatun evlâdının, vakfiyelerdeki bilgilere dayanılarak verilen kadı arzlarıyla vazife sahibi olmuş oldukları görülmektedir.

Daha önce de birkaç kez belirtildiği gibi, mescide müezzin tayin edilmesi, câmî'den ayrı bir mescidin bulunmasından değil, Küçük Ali Baba vakfiyesinde böyle bir vazifeli tayininden kaynaklanmaktadır.

Ebubekir, Rebi'ülâhir 1163/1750'de vefat edince halifelik ve müezzinlik vazifeleri, oğulları Seyyid İbrahim ve Seyyid Osman'a, müteveli Seyyid Ali'ni arzıyla tevcih olunmuştur.(145). İbrahim'in

140- VGM Arşivi, 1119 nu. HD, s.94.

141- VGM Arşivi, 1139 nu. HD, varak:28-A.

142- VGM Arşivi, 1088 nu. HD, varak:55-B.

143- VGM Arşivi, 1118 nu. HD, s.128.

144- VGM Arşivi, 1088 nu. HD, varak:45-A.

145- VGM Arşivi, 1122 nu. HD, varak:25-A.

ölmesiyle de, hisseleri culları Seyyid Abudallah ve Seyyid Ebubekir'e metevelli Seyyid Ali'nin arzıyla tevcih edilmiştir.(146). Rebi'ül-âhir 1167/1754 tarihinde her iki vazifenin tamamına Seyyid Abdullah ve Seyyid Ebubekir mutasarrıf görünüyorlar ki, bu tarihlerde, hissenin diğer yarısına sahip olan Seyyid Osman'ın vefat ettiği anlaşılmaktadır.(147).

Müezzinlik konusunda rastladığımız son vesika 1928 tarihini taşıyor. Zâviye-i Ali Baba Mahallesi'nden Tekkenişinzâde Mehmed Nuri'nin istid'âsına göre, kendisi bir sene öncesine kadar Ali Baba Câmi'i'nin mütevellisi olup, "câmi'-i şerifin nezâfet ve tahâreti ve diğer umûr-ı husûsâtı"nı ve müezzinlik vazifesini ifâ etmektedir. O tarihte kendisi asker ve babası da ihtiyar olduğu için, sözkonusu vazifeler muvakkaten akrabâlarından Halil adında birine tevdi edilmiştir. Ancak, Halil Ağa, vazifesini doğru dürüst yapmamaktadır. "Hattâ bu Ramazan-ı Şerif bidâyetinde dokuz gün açmış bilâhare Terâvih Namazı merkûmun hânesinde kirli kalîçe üzerinde edâ kılınmıştır ki, bu çirkin hâl bütün mahalle halkı derûnunda birçok dedikoduyu mûcib olmuş ve mesele Evkâf Müdürü'ne ihbâr-ı keygiyet edilmesine rağmen üç gün daha küşâd edildikten sonra tekrar kapadılmıştır." Mehmed Nuri, şikâyetini bu şekilde ifade ettikten sonra, babasının elinde bulunan berât mücebince, bahis konusu vazifelerin tekrar kendisine iâdesini istiyor.(148).

Adı geçen Mehmed Nuri'nin aynı tarihte, babası Tekkenişinzâde Ali Efendi'den, tevliyet ve zâviyedarlık vazifelerini devralabilmek için, kendisinin "ehl-i nâmus ve hüsn-i hâl" sahibi olduğuna dâir Ali Baba Mahallesi muhtar ve âzâlarının şehâdetnâme verdiğini, yukarıda zâviyedar kısmında belirtmiştik. Öyle anlaşılıyor ki, uzun süren savaşlar, Tekke ve Zâviyelerin kapatılması ve benzeri sebeplerle Anadolu'daki diğer vakıf müesseseleri gibi, Ali Baba Zâviyesi de perişan bir vaziyettedir. Elde kalan tek müessese câmi'dir. Vesikada adı geçen mütevellî ve müezzin, sadece câmi'ye âit muhtelif temizlik ve bakım işlerini yürütmektedir. Zâviyeye âit vakıflarla birlikte di-

146- VGM Arşivi, 1122 nu. HD, varak:27-A.

147- VGM Arşivi, 1086 nu. HD, varak:36-A.

148- ŞYS'tan alınan istid'â.

ğer vazifelerin de ortadan kalkmış olduğu anlaşılıyor. Belki de, bahis konusu iki vesika, evlâd-ı vâkıfın Ümmühâni Hatun kanadına mensup kimselerin, câmi yönetimine sahip çıkarak, hiç olmazsa burasının muhâfazasına çalıştıklarının ifadesi olsa gerektir.

Tesbit edebildiğimiz kadarıyla, Alî Baba Câmî'i'nin son imam ve müezzini Mehmed Nuri Susamış'tır ki, onun da babasının adı Şeyh Ali idi. Bu bakımdan, bunların yukardakilerle aynı kişiler oldukları sonucuna varıyoruz. Bugün, perişan vaziyetteki tekke binâsı da, adı geçen Mehmed Nuri Susamış'ın evlâdının mülkiyetinde bulunmakla beraber, zâviye vakfı olan tuzlalar ile birlikte hâlen dâvâ konusu olmaya devam ediyor. Ali Baba Câmî'i'nde ise, T.C. Diyânet İşleri Başkanlığı'nca tayin edilen imamlar vazife yapmaktadır.

h- Muallim-i Mekteb - Halife

Küçük Ali Baba vakfiyesinde, "medine-i mezkûrede tâlim-i sıbyân için müceddeden binâ eylediğim Muallimhâne'de riâyet-i hurûf ile Hazreti Kur'ân'ı kırâate kâdir mücevvid ve sâlih ve dindar kimesne muallim nasb olunub yevmî üç akçe vazife verile ve zikr olunan Muallimhâne'de ehl-i Kur'ân'dan bir müeddeb ve mmüstakim kimesne halife nasb olunub yevmî bir akçe vazife verile" denilmektedir. Çocuklara dinî bilgiler ve bilhassa Kur'ân öğrenimi için Küçük Ali Baba tarafından açıldığı anlaşılan Muallimhâne'ye tayin olunacak muallimin, hakkını vererek Kur'ân'ı okuyan, salih ve dindar birisi olması istenmektedir. Aynı şekilde, muallim yardımcısı(149) olacak kişi de(halife-i mekteb) doğru, edebli ve Kur'ân ehli olacaktır.

Küçük Ali Baba vakfiyesinde, tayin edilecek imam, müezzin, muallim ve halifenin evlâd-ı vâkıfa mensup olacağına dâir herhangi bir işaret bulunmuyor. Nitekim, ilk dönemlerde bu vazifelerden bazılarını yabancı kimselerin tayin edildiği anlaşılıyor. Meselâ, yukarıda bazı dönemlerde imam ve müezzin olarak gördüğümüz Ömer'in, aynı dönemlerde muallim-i mekteb vazifesini de ifâ ettiğini görüyoruz. Ömer'in muallimlik berâtı 10 Rebi'ülâhir 1115/1703'te cülûs sebebiyle yenilenmiş-

149- Halife-i mekteb konusunda geniş bilgi için bkz. M.Z.Pakalın, age, I, s.708-710.

tir.(150). Ancak, daha sonra, imamlık ve müezzinlikte olduğu gibi, bu vazifenin de evlâd-ı vâkîf eline geçtiği anlaşılıyor. 19 Zilkâde 1143/1731'de cülûs sebebiyle, muallim-i mekteb olan Veli'nin(Fatma Hatun'un oğlu Ahî Mehmed'in oğlu) berâtının yenilenmesi, bu gelişmenin işareti olmalıdır.(151).

18. Asrın ikinci yarısından itibaren müstakil muallim tayin edilmediği anlaşılıyor. Bu tarihlerden sonra, imam olan kimselerin, aynı zamanda muallimlik vazifesini de ifâ ettiklerini görüyoruz.(152). Aynı şekilde, müstakil halife tayin olduğuna dâir hiç bir vesikaya tesadüf edilmemiştir. En azından 1713'lerden itibaren durum bu şekildedir. Çünkü, bu tarihten itibaren rastladığımız vesikalarda müezzinlik ve halifeliğin aynı kişi tarafından yürütüldüğü görülmektedir.(153).

Küçük Ali Baba vakfivesinde kayıtlı bulunan muallim, imam ve müezzinin günlük ücretleri 1837'de de değişmeden devam etmiştir. Fakat, vakfiyede bahsi geçen halife, bu tarihte mevcut görünmüyor. Bu tarihte Hoca-i Mekteb adını alan muallimlik ile imamlık ve müezzinlik görevlerinin üçü aynı şahıs tarafından ifâ edilmektedir. Bu üç hizmetin karşılığı olarak verilen yıllık toplam 63 Kuruş ücrete, mütevellî tarafından verilen 200 Kuruş'un da ilâve edildiği görülüyor.(154). Bu şekilde, vakfiyede şart koşulmamasına rağmen mütevellî, yetkisini kullanarak, Akçe'nin değer kaybı sebebiyle yetersiz kalan sözkonusu ücrete takviyede bulunmuştur. Vakfiyenin düzenlendiği tarihlerde(1639) üç kişiye yeterli olduğu anlaşılan ücretlerin, yaklaşık iki asır sonra üçünün birlikte bir kişiye yetmemesi, Akçe'nin değer kaybının ulaştığı noktayı göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca, muallimlik, imamlık

150- RB'den alınan vazife tevcih kaydı sûreti.

151- RB'den alınan vazife tevcih kaydı sûreti; HT'den alınan 8 nu. Berât.

152- RB'den alınan 11 ve 15 nu. Berât Tezkereleri ve 23 ve 28 nu. Berâtler.

153- VGM Arşivi, 1118 nu. HD, s.128; 1088 nu. HD, varak:45-A; 1122 nu. HD, varak:25-A; 1086 nu. HD, varak:36-A; 1122 nu. HD, varak:27-A.

154- Sivas Müzesi'nde bulunan 1251-1252 Hicrî tarihli numarasız Vakıf Muhâsebe Defteri, s.4.

ve müezzinlik görevlerinin aynı kişi tarafından yürütülmesi ve ayrı bir halife tayin edilmemesi, bir takım malî problemlerin varlığının yanında, mektebe olan ilginin azalmasıyla da alâkalı olabilir.

Ali Baba Zâviyesi bünyesinde tesbit edebildiğimiz vazifeliler bunlardır. Zâviye bünyesinde bulunmakla birlikte, daha çok vakıf işlerinde görev alan mütevellî, kâtib, câbi, nâzır, zâbit, kayyum ve sâire ise vakfın işleyişi bölümünde incelenecektir.

B- Zâviye'nin Fonksiyonu

a- Yolculara hizmet

Bilindiği gibi zâviye, "herhangi bir tarıkata mensup dervişlerin bir şeyhin idaresinde topluca yaşadıkları ve gelip geçen yolculara bedâva yiyecek, içecek ve yatacak yer sağlayan, yerleşme merkezlerinde veya yol üzerindeki binâ yahut binâ topluluğunu ifade etmektedir."(155). Bu bakımdan, zâviyeleri, dinî ve tasavvufî hüviyetli gönüllüler topluluğunun, sosyal hizmet sundukları yerler olarak tarif etmek yanlış olmasa gerektir. Genel olarak bütün İslâm dünyasındaki zâviyelerin ortak ve en belirgin özelliği, ücretsiz konaklama hizmeti görmektir. Bu özellikleri sebebiyle vakıflarla beslenip, vergi muâfiyetleriyle desteklenen zâviyeler, faaliyetlerini yüzyıllar boyu sürdürebilmişlerdir.(156). Umûmiyetle ana yollar üzerinde, şehirlerin dış mahallelerinde, geçit yerlerinde bulunan köylerde, korkulu ve tehlikeli geçitlerde kurulan zâviyeler, yeni fethedilmiş toprakların Türkleşmesinde, harap ve terkedilmiş durumdaki müessese ve toprakların şenlendirilmesindeki hizmetlerinin yanında asıl, din farkı gözetmeksizin gelip geçen yolculara verdikleri karşılıksız hizmetlerle dikkatleri çekmektedirler.(157). Ancak, ulaşım yollarından sapa kalan yerlerde kurulan bazı zâviyelerde de, "âyende ve revende" hizmetinin görüldüğünden bahsedilmesi, bu tip zâviyelerde bulunan yatırlara gelen ziyaretçilere verilen hizmetlerle alâkalı ol-

155- "Zâviye", İA, s.468

156- Bu konuda misâl olarak bkz. F.M.Emecen, age, s.105; İ.Gökçen, age, s.76-77; Tuncer Baykara, "Abdi Beğ-Sultan Tekkesi", İUEFTD (İ.H.Uzunçarşılı Hatıra Sayısı), 32(1979), s.106.

157- Semâvi Eyice, "Akyazılı Sultan Tekkesi", Belleten, XXXI(1967), s.562-563; A.Y.Ocak, "Emirci Sultan ve Zâviyesi", s.163.

malıdır.(158).

Osmanlı döneminde bu özelliği azalmakla beraber, önemli ticaret yollarının kesiştiği kavşak noktasında bulunan Sivas Şehri'nin biraz dışında kurulmuş olan Ali Baba Zâviyesi'nin de, asırlar boyu, şehre gelen misafirlerin bir kısmına konaklama hizmeti verdiği anlaşılmaktadır. Ancak, zâviyede konaklayan misafirlerin niteliği hakkında herhangi bir mâlumâtımız bulunmuyor. Misafirlerin, genellikle tarikat mensubu dervişler olduğu tahmin olunmakla birlikte, prensip olarak her tür misafirin zâviyede ağırlandığı kabul edilmelidir. Hattâ bazan, şehir yöneticilerinin, zâviye yönetiminin isteği hilâfına, başıbozuk levent bölüklerini zâviyeye yerleştirdiklerini de görmekteyiz.(159).

Ali Baba Zâviyesi'ne yapılan esaslı iki vakfiyede de, gelip geçen yolculara hizmet verileceği kayıtlı bulunuyor. Rüstem Paşa vakfiyesinde, vakfedilen köy ve mezraaların gelirlerinin, Ali Baba dilerse, "âyende ve revendeye ve âzâd ve bendeye re's-bülend ve ednâ-efkendeye sarf" olunacağı, belirtilmiştir. Demekki, zâviyede, hür veya köle, zengin ya da fakir bütün misafirlere hizmet verilecektir. Aynı şekilde, Küçük Ali Baba vakfiyesinde de, zâviyede misafir olan yolculara yemek verileceği, kaydedilmiştir. Zâviye gelirlerinin mühim bir kısmının, gelip geçen misafirlere sarfedildiği, gelir ve masraflar bölümünde rakamlarla ifade edilecektir. Yine aynı bölümde belirtileceği üzere, Atık Valde Sultan Evkâfı'ndan Yenil köyleri mahsûlünden Ali Baba Zâviyesi'ne senede beş mud hinta verileceği, Evâil-i Rebi'ülâhır 990/1582 tarihli vakfiyede kayıtlı bulunuyor.(160). Vakfiyede, sözkonusu beş mud hintanın, hangi şartla Ali Baba Zâviyesi'ne verileceği belirtilmemiş. Ancak, daha sonraki vesikalarda, bu miktarın, senede yedi mud hinta ve günlük Dokuz Akçe olmak üzere artırıldığı görülmektedir ki, bu vesikalarda, miktarı belirtilen malî desteğin, "âyende ve revendeye it'âm-ı taâm" edilmek şartıyla, sağlandığı kayıtlı bulunmaktadır.(161). Bu bakımdan,

158- Ö.Bakırer-S.Faroqhi, "Dediği Dede ve Tekkeleri", Bellekten, XXXIX(1975), s.466-467.

159- Bu konuda zâviyenin işleyişi bölümünde izahat verilmiştir.

160- VGM Arşivi, 1766 nu. defter, s.136-170.

161- RB'den alınan, 8 nu. Buyruldu, 9 nu. Arz, 64 nu. Fermân.

prensip itibariyle, gelip geçen yolculara hizmet vermesi şartıyla, zâviyeye malî destek sağlandığını kabul edebiliriz. Vesikalara bakılırsa, Ali Baba Zâviyesi'nde, asırlar boyu bu hizmet sürdürülmüştür. Nitekim, 1251-1252 Hicrî tarihinde yapılan kontrollerde, zâviyede, "âyende ve revendeye it'âm olunmakta" olduğu ve vazifelilerin, "bilâ kusur hizmetlerini edâ" ettikleri görülmüştür.(162).

Bazı dönemlerde, muhtelif sebeplerle, "âyende ve revende" hizmetinin kesintiye uğradığı da anlaşıyor. Zâviyenin, bu fonksiyonunu icrâ edemez hale gelişinin sebebi olarak, evlâd-ı vâkıf arasındaki mücadeleler, vakıf gelirlerinin muntazam olarak toplanamaması, gelir kaynaklarının zamanla tahrip olması ve şehir yönetimi tarafından, zâviyenin asıl fonksiyonu dışında hizmet vermeye zorlanması vesâireyi sıralayabiliriz. Bunlardan en önemlisi hiç şüphesiz ki, evlâd-ı vâkıf arasındaki mücadeleler sebebiyle zâviyenin bakımsız hale gelmesi, gerekli tamir ve bakım hizmetlerinin yapılamamasıdır. Zaman zaman şikâyetlere konu olan bu durumun, aynı zamanda zâviyenin gelir kaynakları arasında bulunan değirmen, tuzla vesâirenin de tahrip olmasının başlıca sebebi olduğu söylenebilir. Gelir kaynaklarının harap olmasının diğer önemli bir sebebi ise, dışarıdan yapılan müdâhalelerle, gelir kaynaklarının başkalarının eline geçmesi ve bu yüzden uzun süre gerekli tamir ve bakımlarının yapılamamasıdır. Bunda, bazı dönemlerde yoğunlaşan eşkıyalık hadiselerinin de rolünün bulunduğu tahmin edilebilir.

Zâviyenin gelir kaynaklarına yapılan müdâhaleler, vakfın işleyişi bölümünde teferruatlı bir şekilde açıklanmaya çalışılacaktır. Ancak, burada, tarihsiz bir vesikada, Küçük Ali Baba vakfiyesinde geçen değirmenlerin tamamının muattal durumda olduğunun, kayıtlı bulunduğu, belirtilmekle yetinilecektir. Aynı vesikada, Elekçi, Cirhin ve Acıpınar tuzlalarının harap olduğu, Dikilitaş, Ağcaeniş, Celalli, Beğlik ve Pur tuzlalarının ise, başkasının zabtında bulunduğu belirtilmektedir. Yine aynı vesikada, İrmenis, Divriğin ve Uzun karyelerinin, "âharın zabtında" olduğu kayıtlıdır ki, burada "âhar" olarak zikredi-

162- Sivas Müzesi'nde bulunan 1251-1252 Hicrî tarihli numarasız Vakıf Muhâsebe Defteri, s.140-141.

lenler, Ümmühâni Hatun evlâdından Şeyh Bekir Efendi, Derviş Ali ve Celâlî Hacı Mustafa'dır. Sözkonusu vesikada, Ali Baba Zâviyesi yakınında bulunan bağçenin de Akbaş Zâviyesi mütevellisi tarafından zabt edilmiş durumda olduğu yazılıdır.(163). 18. asır içinde yazıldığını sandığımız bu vesikaya bakılırsa, Küçük Ali Baba vakfından zâviyeye gelen gelirin büyük bir kısmı ya harap durumdadır ya da başkalarının elindedir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, zâviyenin önemli fonksiyonlarından birisi olan âyende ve revende hizmetinin muntazam bir şekilde sürdürülememesinin başlıca sebebi, evlâd-ı vâkıfın, zâviye ve vakıf yönetimi üzerinde asırlar boyu devam ettirdikleri mücadeledir. Bu mücadelenin, zâviyenin işleyişini aksatan dolaylı sebeplerinin yanında bazan, doğrudan zâviyenin harabına sebep olduğu görülmektedir ki, bunun en çarpıcı misâline 17. asrın ikinci yarısı içinde rastlıyoruz. 1680'li yıllarda, Fatma Hatun ile kızkardeşi Ümmühâni Hatun'un oğulları Mustafa ve Mehmed arasındaki tevliyet ve zâviyedarlık mücadelesi esnâsında, yönetimin sık sık el değiştirmesi sebebiyle, zâviye müştemilâtının büyük çapta tahrip olduğu anlaşılıyor. Fatma Hatun'un iddiâsına göre, zâviye yönetimi Mehmed ve Mustafa'da iken, "zâviye-i mezbur bilküllüye harab olub ve etrâfında olan ekser odaları harâbe-müşrif olub ve hâricinde olub âyende ve revende konduğu han dahî bilküllüye harâbe" olmuştur.(164). İddiâyâ göre, Mehmed ve Mustafa, "Zâviye-i mezbûrenin ekser odalarını ve âyende ve revende koduğu hanı ve iki ahuru bilküllüye ve kapucu odasını dahî bilküllüye hedm(yıkmaq) idüb ve fırunu ve câmekânı ve misafirhânenin kahve odasını ve misafirhanenin önünden çıkan suyu" başkasına satmışlardır. Fatma Hatun'un şikayeti üzerine nâib, muhammin(eksper) ve "udûl-ı müslimîn"den oluşan keşif heyetinin incelemeleri sonunda, "filvâki âyende ve revende konduğu han ve iki ahur ve kapucu odası bilküllüye harâbe olub aslâ binânın eseri olmayub ancak yerleri hâli kalub ve misafirhanenin kahve odası ve câmekân ve fırun ve dahî bazı mevâzi" in

163- RB'den alınan Küçük Ali Baba vakfı gelir kaynaklarını gösterir liste.

164- RB'den alınan 21 nu. 20 Şevval 1095/1683 tarihli Hüccet.

harâbe olduğu anlaşılmıştır. Mahalle halkı da bu durumu doğrulamış, Mehmed ve Mustafa'nın, hizmetkârlarıyla birlikte bahsi geçen yerleri yıktıklarına ve sattıklarına şâhdlik etmişlerdir.(165). 1683 ve 1685 tarihini taşıyan bu iki hüccette, zâviyenin sözkonusu kısımlarının harap olduğu tescil ve tamir için gerekli tahmîni bedel belirlenmekle birlikte, aynı konuda 1688'de yeni bir hüccet yazılması, zâviyenin uzun süre harap bir durumda kaldığını göstermektedir. Bu üçüncü hüccette, zâviyenin haremi, mutfağı, samanlık ve ahuru ile hanı'nın harap olduğu belirtilmektedir.(166). Demekki, geçen süre zarfında zâviyenin harap olan kısımları çoğalmıştır. Üstelik, 1685'te 500 Kuruş olarak belirlenen tahmîni tamir bedeli, 1688'de 800 Kuruş'a çıkmıştır.

b- Dervişleri barındırma

Zâviyelerle ilgili bütün vesikalarda, asıl görevin, âyende ve revende hizmeti olduğu belirtilmekle beraber, zâviyelerin tabîi olarak bilhassa tarikat mensubu dervişler için barınak yeri teşkil ettikleri kolaylıkla tahmin olunabilir.(167). Aslında zâviyelerin varlık sebebi de, mensup oldukları tarikatın propagandasının yapılması değil midir? İmparatorluk topraklarını baştan başa dolaşan dervişler için, yolları üzerindeki tekke ve zâviyelerde konaklamak, herhalde seyahatlerini büyük ölçüde kolaylaştırıyordu. İbn Batuta Seyahatnâmesi'nde, zâviyeye gelen misafirlere, yolda hangi zâviyelere uğradığının ve şeyhinin kim olduğunun sorulduğunun kayıtlı bulunması, bu durumu açıkça gösteriyor.(168). Bilhassa, tayin ve tevcihleri, tarikat mer

165- RB'den alınan 24 nu. 25 Rebi'ülâhir 1096/1685 tarihli Hüccet.

166- RB'den alınan 26 nu. Hüccet.

167- Meselâ Niksarlı Ahî Pehlivan, "tarikat şeyhi ile tarikat usûlleri göre terbiye görmüş olan ve şeriatin zâhirî hükümlerine göre dâimâ ibâdetlerini yerine getirmeye çalışan sulehâü's-sûfiyenin oturması için bir zâviye" yaptırmıştır. "Sûfîler, fukarâ, mesâkin ve sulehâ bu kuruluşta ortak bir hayat sürmekte, akşam ve sabah yemeklerini beraber yemekte, ayrıca geleni gideni misafir etmektedirler." Bkz. B. Yediyıldız, "Niksarlı Ahî Pehlivan ve Dârü's-sulehâsı", Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu(2-6 Temmuz 1986), Ankara 1987, s.283-284.

168- Seyahatnâme, I, s.32.

kezlerindeki şeyhler kanalıyla gerçekleşen Mevlevî ve Bektaşî zâviyelerinde(169), aralarındaki sıkı bağlar sebebiyle, bu durumun daha belirgin olduğu söylenebilir. Bir bakıma, zâviyede konaklayan yolcuların büyük bir kısmının tarikat mensubu dervişlerden oluşacağı da kabul edilebilir.

Ali Baba Zâviyesi'nin, şehir merkezinde kurulmuş bir zâviye olması itibariyle, daha çok, şehre gelen dervişler için konaklama vazifesi gördüğü tahmin olunabilir. Ayrıca, diğer bütün zâviyelerde olduğu gibi, Ali Baba Zâviyesi'nin de, bir şeyh âilesi tarafından kurulup yaşatıldığı ve dolayısıyla o şeyh âilesi için asırlar boyu barınak vazifesi gördüğü, dikkatlerden uzak tutulmamalıdır.

Osmanlı müesseselerinin bozulmasına paralel olarak, tekke ve zâviyelerin de genellikle 19. asırdan itibaren esas fonksiyonlarını kayb ettikleri biliniyor.(170). Bilhassa, kuruluş döneminde siyasî, sosyal, iktisadî ve askerî etkinlikleri görülen zâviyelerin, 19. asırdan itibaren sadece âyin ve ibadetle meşgul olan dervişlerin barınak yerleri haline geldikleri anlaşılıyor. Bu konuda belki bazı istisnâlar gösterilebilir.(171). Ancak, umûmiyetle durum bu şekildedir ve Ali Baba Zâviyesi de bu gelişmeden kendisini kurtaramamış görünmektedir.(172). Bununla beraber, kanaatimizce bu değişikliklerin sebepleri sadece zâviyelerin iç bünyelerinde meydana gelen bozulmalarda aranmayıp, aynı zamanda, imparatorluk çapında etkili olan bazı dış unsurların da dikkate alınmasında büyük fayda vardır.

c- Fakirlere yemek ikrâmı

Zâviyelerin sosyal hizmet fonksiyonlarının bir bölümünü de, fukarânın yedirilip içirilmesi ve giydirilmesi olarak ifade edebili-

169- Bu konuda bkz. A.Gölpınarlı, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik, s.247; A.Y.Ocak-S.Faruki, "Zâviye", s.471.

170- Semâvi Eyice, "Akyazılı Sultan Tekkesi", s.592.

171- İstiklâl Harbi'nde bazı tekkelerin önemli ve faydalı faaliyetleri için bkz. Mustafa Kara, Tekkeler ve Zâviyeler, İstanbul 1977, s.152-165.

172- 1809 tarihli hükümde geçen, "bu makûle zâviyede dervişân sâkin olup tezkir ve tehlil ideğ almış iken" şeklindeki kayıt, böyle bir gelişmenin ifadesi olmalıdır, bkz. BA, S.Ahkâm, 23/6.

riz. Bazı zâviyelerin, âyende ve revende hizmetinin yanında, zâviye çevresinde yaşayan fakir fukarânın beslenip barınmasında ve giydirilmesinde de hizmetlerini olduğu anlaşılmaktadır.(173). Hattâ bu yüzden, zâviyelerin iskânda önemli rol oynadıkları bilinmektedir. Zâviyeden dağıtılan yiyecek ve giyeceklerle hayatlarını sürdüren fukarânın, zamanla zâviye çevresinde temelli yerleşmeleri, yeni mahalle, köy ve kasabaların teşekkülüne imkân vermiştir.(174).

Zâviyelerin, bir çeşit aşevi olma özellikleri sebebiyle, buralarda yedirilip içirilip ve giydirilen, hattâ bazan temizlik ihtiyaçları karşılanan ve fukarâ olarak vasıflandırılan, muhtaç durumdaki bu insanlar kimlerdir? Herhalde, bunların başında hayatlarını dilemekle geçiren gezgin dervişlerin geldiğini söylemek, yanlış olmasa gerektir. Sivas Müzesi'nin tekke ve zâviyelerden devralınan eşyanın bir bölümünün sergilendiği reyonunda, dervişlere âit dilenmeye mahsus eşyalardan bol miktarda bulunması, Sivas'taki zâviyelerin, bu tip dervişler için barınak yerleri olduğu intibâını vermektedir. Zâten, fukarâ terimi ıstılâhî olarak tarikat mensubu derviş anlamında kullanılmaktadır.(175). Bunun yanında, muhtelif sebeplerle işsiz güçsüz kalmış, normal fakir fukarânın da, zâviyelerde barınma imkânı buldukları düşünülmalıdır.

1764 tarihli hükümde, Ali Baba Zâviyesi Reis-i Mütevellisi Seyyid Feyzullah'ın, Şehrkethüdâsı ve Bedestenkethüdâsı'nın Levendân Tâifesi'ni zâviyeye yerleştirmeleri sebebiyle dervişân vesâir fukarânın zâviyede barınamaz hale geldiğini söylemesi(176), "fukarâ" tâbiriyle dervişlerin yanında, başka muhtaç durumdaki kimselerin de kastedildiği izlenimini uyandırmaktadır. Ayrıca, mübârek gecelerde ve Aşûre günlerinde pişirilen yemekler ve helvaların fukarâya yedirildiği belgelerde kayıtlı bulunmaktadır.(177).

173- Ö.L.Barkan, "Kolonizatör Türk Dervişleri", s.294.

174- M.Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi, I, s.495.

175- M.Z.Pakalın, age, I, s.636.

176- BA, S.Ahkâm, 10/74.

177- Meselâ, Kadir Gecesi'nde fakir ve garipler için hazırlanan dört batman helvanın tahminî bedeli(iki yıllık) 400 Kuruş idi, bkz. Sivas Müzesi'nde bulunan 1251-1252 tarihli numarасız defter, s.4. Aynı defterde, yolcular ile fukarâ ve zuafâ it'âm-ı taâmına iki yılda 11210 Kuruş sarfedildiği kayıtlıdır, bkz. s.140-141.

3- ZÂVIYENİN BÖLGENİN İSKÂNINDAKİ ROLÜ

Osmanlı tarihi boyunca, devletin şuurulu bir iskân siyaseti takip ettiği bilinmektedir.(178). Bilhassa, önemli yollar boyunca kurulan zâviyelerin, "âyende ve revendeye hizmet" gibi sosyal bir görevi ifâ etmeleri sebebiyle, bu politikanın içinde yer aldıkları ve devlet desteğine mazhar oldukları anlaşılmaktadır. Fakat, umûmiyetle boş ve ıssız yerlere yerleşip, oraları imâr ve iskân eden dervişler ve onların faaliyet merkezleri olan zâviyeler, kendiliğinden bir kolonizasyon ve iskân hareketini temsil etmişlerdir. Bu şekilde kurulan zâviyelerin çevresinde meydana gelen yeni yerleşmelerle birçok köy ve kasabalar teşekkül etmiştir. Bu gerçeği görebilmek için, bugünkü Türkiye haritasına bakmak bile yeterli olacaktır.(179).

Boş ve ıssız yerlerde kurulan zâviyelerin, tabii bir gelişme neticesi olarak, buldukları bölgelerde yeni yerleşim birimlerinin teşekkülüne imkân sağlamalarının yanında, genellikle, şehirlerin biraz dışında kurulan zâviyelerin de, şehirlerin büyümesinde ve yeni mahallelerin kurulmasında mühim rol oynadıkları söylenebilir. Sancak merkezleri üzerine yapılan araştırmalarla ortaya çıkan bilgiler bu fikri teyid eder mahiyettedir. Mufassal Tahrir defterleri ve Şer'i

178- Bu konuda bkz. Ö.L.Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", İÜİFM, XI(1950), ss.524-565; Aynı yazar, "Kolonizatör Türk Dervişleri", ss.279-304; Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretleri İskân Tesebbüsü(1691-1696), İstanbul 1963; Aynı yazar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı", Türk Kültürü Araştırmaları, XV/1-2(1976), ss.269-288; Aynı yazar, Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı, İstanbul 1967; Yusuf Halaçoğlu, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Ankara 1988.

179- Anadolu'da birçok köy adının Tekke, Tekkeköy, Tekkevıran, Tekkedere, Tekkekaya, Tekkegüney, Tekkekızıllar, Tekkeyenicesi, Dıştekke, Dedeköy, Veliköy vesair olması tekkelerin, Anadolu'nun iskânı hususunda oynadıkları rolü açıkca gösteriyor. Bu konuda bkz. Mustafa Kara, Tekkeler ve Zâviyeler, s.107; Daha geniş bilgi için bkz. Köylerimiz 1 Mart 1968'e kadar, Ankara 1968.

Mahkeme Sicilleri'ne kaydedilmiş bulunan mahalle isimleri incelendiğinde, bilhassa, şehirlerin kenar mahallelerinin, bir takım zaviye kurucularının adlarını taşımaları, zâviyelerin, şehirlerin büyümesinde de rollerinin bulunduğunu göstermektedir. Bu konuda misâl olmak üzere, Manisa'daki Eyne Ali Baba Zâviyesi ve Mahallesi'ni verebiliriz. Fatih ve II.Bayezid devirlerinde yaşamış olan Eyne Ali Baba, şehir dışına kurduğu zâviyesi ile, kendi adını taşıyan bir mahallenin teşekkülüne ve dolayısıyla şehrin genişlemesine imkân hazırlamıştır. (180).

Şehirlerde kurulan yeni mahallelerin, bilhassa zâviyelerin çevresinde oluşmasının bir takım sebepleri olmalıdır. Bu konuda akla gelen ilk ihtimal, zâviye kurucusu şeyhe bağlı müridlerin ve şeyhin kerâmetine inanan kimselerin, ona yakın olmak bahanesiyle zâviye çevresine yerleşmiş olabilecekleridir. İkinci ihtimal olarak, zâviyelerin; gelip geçen yolcuların, bilhassa dervişlerin ve fukarânın ücretsiz yedirilip içirildikleri yerler olması sebebiyle, bir takım işsiz güçsüz kimselerin barınabilmek maksadıyla zâviye çevresine yerleştiği fikri ileri sürülebilir.(181). Üçüncü ihtimal ise, muhtelif sebeplerle vantsız ve topraksız kalmış kimselerin zâviyelere sığınmalarındadır. Bilhassa, güvenlik imkânlarının kalmadığı anarşi dönemlerinde, köy ve mezraalarını terkedip şehirlere gelen kimselerin barınabilmeleri için en uygun yerlerin zâviyeler olacağı rahatlıkla söylenebilir.(182).

180- F.M.Emecen, age, s.105; Yazar aynı yerde, Manisa zâviyelerinin genellikle aynı özellikleri taşıdıklarını belirtiyor. Benzer misâller için bkz. Rifat Özdemir, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, Ankara 1986, s.75-96; Mehmed Ali Ünal, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı(1518-1566), Ankara 1989, s.217-220; Doğan Kuban, "Anadolu Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", VD, VII(1968), s.60, yazar burada, Osmanlılar'ın Erzurum'u fethettiklerinde, şehrin oniki mahallesinden dokuzunun bir zâviyeye tekâbül ettiğini, belirtmektedir.

181- Bu konuda bkz. M.Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi, I, İstanbul 1979, 3.Basım, s.495-497.

182- Meselâ, 17. asrın başlarında meydana gelen "Celalî Fetreti"nde köylerin boşalması sebebiyle devlet, bütün Anadolu'da evâız hânelerini üçte bire indirmişti. Köylerini terkeden ahâlinin bir kısmının dağlara çekildiği, bir kısmının başka sancak ve vilâyetlere göç ettiği ve bir kısmının da şehirlere ilticâ ettiği bilinmektedir, bu konuda geniş bilgi için bkz. M.Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celâlî İsyanları", İstanbul 1975, s.446-448.

Sivas Şehri'nin büyümesinde, öteki dinî müesseselerin yanısıra zâviyelerin de mühim rol oynadıkları görülüyor. Aslında, bunun en çarpıcı misâlini Ali Baba Zâviyesi ve Mahallesi teşkil etmektedir. Şehrin kuzay tarafında ve biraz dışında kurulan zâviye, "Zâviye-i Ali Baba" ve "Ali Baba" adını taşıyan iki mahallenin ortaya çıkmasını sağlamış görünüyor. Ayrıca, Şeyh Çoban, Tokmak, Ali Uryan ve Sarı Şeyh zâviyelerinin de, aynı zamanda mahalle adı olmaları hasebiyle, iskânda rollerinin olduğu söylenebilir. Bunların yanında, şehrin epey dışında kurulan Abdulvahab Gazi Zâviyesi, Câmî'i ve Türbesi'nin de yeni mahallelerin teşekkülünde tesirinin olduğu görülüyor. 982 Hicrî tarihli Mufassal'da, "Abdulvahab Gazi yanında Mahalle-i Cedîd" ve "Abdulvahab Gazi yanında Mescid-i Musa" mahallelerinin kayıtlı bulunması bu durumu açıkça göstermektedir. 19. asrın başlarında "Zâviye-i Abdulvahab Gazi" adıyla müstakil mahalle haline gelen bölge, iskân itibariyle bugün de önemini korumaktadır. Aynı defterde kayıtlı "Mahalle-i Cedîd der kurb-ı Zâviye-i Şeyh Erzurum" mahallesinin de, şehrin güney kenarında kurulu bulunan adı geçen zâviye etrafında teşekkül ettiği anlaşılmaktadır. Söz konusu mahallelerden ikisinin bilhassa "Mahalle-i Cedîd" olarak adlandırılması, konuya açıklık kazandırmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki, zâviyelerin yakınlarında meydana gelen yeni yerleşmeler, bir süre sonra o mekânın yeni bir mahalle haline gelmesine sebep olmuştur.

Ali Baba Zâviyesi'nin iskânda oynadığı rolün tam mânâsıyla anlaşılabilmesi için, öncelikle, kurulduğu sahanın tesbiti gerekiyor. Bunun yanında, zâviyenin kurulduğu sahanın daha önce meskûn olup olmadığına da bilinmesinde fayda vardır. Görebildiğimiz belgelerden anlaşıldığına göre Ali Baba Zâviyesi, bugünkü bulunduğu saha üzerinde kurulmuştur. Kesin olmamakla birlikte, zâviyenin, sultanlar ya da ileri gelen devlet büyüklerince temlik edilen ve Sivas'ın biraz dışında bulunan bağçeler üzerine kurulduğunu söyleyebiliriz. İ. Aslanoğlu, Ali Baba Câmî'i'nin 1956'daki imamından (tesbit edebildiğimize göre Derviş Ali oğlu Mehmed Nuri Susamış olmalıdır) naklen, çok zengin olan Rüstem Paşa'nın, Sivas'ta mülkü olan bostanlarının tümünü Ali Baba'ya bağışladığını, Ali Baba tekkesi ve câmî'inin burada kurulduğunu anlatıyor. Buna göre Ali Baba, "halkın gözünden uzak olsun diye câmî

ve tekkeyi bostanın en uzak köşesine yaptırmış".(183). Bu rivâyet, tarihî gelişmeyi anlamamıza yardımcı olmakla birlikte, zâviyenin kuruluş yeri hakkında verdiği bilgi masalımsı bir hava taşıyor. Çünkü, zâviyelerin Osmanlı topraklarında genel olarak 14. asrın ortaları ile 16. asrın ortaları arasında kurulduğu ve bu dinî-ictimâî müesseselerin şehirlerin biraz dışında binâ olunduğu biliniyor.(184). Ayrıca, zâviyenin öyle çok tenhâ bir mahalde değil, bilhassa gayr-i müslim nüfusun meskûn olduğu bir yerde veya bu mahallin yakınında kurulduğu da bilgimiz dâhilindedir.(185). 1574 tarihinde Ali Baba Mescidi Mahallesi'nde 9'u müslim, 55'i gebrân(gayr-i müslim) olmak üzere toplam 64 hâne bulunuyordu. Zâviyenin kuruluş tarihini 16. asrın ilk yarısı ortaları olarak kabul edersek, geçen elli yıl içinde, sözkonusu müslim ve gayr-i müslim nüfusun, sonradan gelip zâviye çevresine yerleşmiş olabileceği ihtimâli bulunmakla beraber, bilhassa gayr-i müslim nüfusun önceden beri aynı mahalde meskûn bulunduğunu sanıyoruz. Asırlar boyu yeni mahalleler teşekkül ettiği ve muhtelif sebeplerle mahalle sınırları sık sık değiştiği için, bu konuda kesin bir hüküm vermemizin zorluğu ortadadır. Bununla birlikte zâviyenin, en azından, müslüman nüfusu o mahalleye çektiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Ayrıca, gayr-i müslim olarak kaydedilen; Murad, Kazan, Çalapverdi, Körpe, İsrâil, Mısırşeh, Şehrüz, Babacan, Bahadır, İhtiyar, Rikab, Ceder, Sadaka, Şemsetin, Kemahî, Tımar, Kürd, Zekeriyye, Bünyad, Sehamir, Sabit, Güçbeğ, Sefer, Melik, Makdese, Emirşe, Bâli, Küçük ve Devletyar isimleri bilhassa kültür tarihimiz bakımından enteresan bir mahiyet arz ediyor. Acaba bu lip isimleri taşıyan şahıslar, 1071 Malazgirt Zaferi'nden önce Anadolu'ya gelip hristiyanlaşan Türklerden midirler? Yoksa bunlar, Türk kültürünün tesiriyle mi böyle isimler almışlardır? Biz bu aşamada bunlardan birisini veya bir başka şıkkı tercih edecek bilgiye sahip değiliz.

183- İ.Aslandoğlu, Pîr Sultan Abdallar, s.42.

184- M.Z.Pakalın, age, III, s.648; Semâvi Eyice, "İlk Osmanlı Devri- nin Dinî-İctimâî Bir Müessesesi Zâviyeler ve Zâviyeli Câmiler", İÜİFM 23(1962-1963), No:1-2, s.23-29.

185- TKGMA, 14 nu. defter, s.19-A.

Ali Baba Zâviyesi Mahallesi'nin, 982 Hicrî tarihli Mufassal'dan önceki defterlerde kaydedilmemiş olmasından hareketle, 16. asrın ilk yarısı ortalarında kurulan zâviyenin, geçen elli yıl zarfında yeni bir mahallenin teşekkülüne sebep olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca, zamanla iskânın artmasıyla, 19. asırda Ali Baba adını taşıyan iki mahallenin ortaya çıktığı görülmektedir ki, bu durum, zâviyenin, etrafına nüfus çekme fonksiyonunu asırlar boyu devam ettirdiği izlenimini vermektedir. Zâviye-i Ali Baba Mahallesi'nin daha çok zâviye sâkinlerini ve zâviye çevresinde sâk'in olanları barındırdığı, Ali Baba Mahallesi'nin ise, şehir merkezi itibarıyla zâviyeden dışarıya doğru iskânın artmasıyla oluştuğu anlaşılmaktadır.

5 Rebi'ülevvel 1195/1781 tarihinde düzenlenen bir hüccet, zâviye çevresine yapılan iskân hususunda açıklayıcı bilgiler verecek mahiyette görünüyor. Buna göre, zâviye yakınında bulunan Hubyar Bostanı denilen yere, daha önce mütevellî izniyle bazı kimseler tarafından menzil ihdas ve binâ edilmiş. Menzil sahipleri o tarihten beri zâviyeye her yıl toplam 107 Vakıyye Şem'-i Ruğan veriyorlarmış. Ancak, zamanla menzillerde değişiklikler, artma ve azalmalar meydana geldiğinden, 107 Vakıyye Şem'-i Ruğan'ın tahsilinde güçlükler ortaya çıkmış. Bir takım dâvâ ve münâzaalardan sonra, menzil sahiplerinden toplam 1931 Akçe alınmak üzere sulh yapılmış. Anlaşmaya göre, menzil sahipleri, miktarı belirtilen parayı kendi aralarında toplayıp, her yıl Berât Gecesi girdiğinde zâviyeye teslim edeceklerdi. Ayrıca, sözkonusu menzillerin alım satım ve intikâlinde, mütevelliden izin tezkeresi alınması gerektiği aynı hüccette kayıtlı bulunmaktadır.(186).

Zâviye çevresine binâ olunan menzillerin sahipleri ile ilgili kayıtlar, bunların menşe'leri ve dinî durumları hakkında mâlumât sahibi olmamızı sağlamaktadır. Sözkonusu menzillerde yaşayan ve zâviyeye icâre verenler arasında bulunan "Höyüklüoğlu, Köydinlioğlu, Dökseli, Divrikli, Kızılcaköylü ve Gerçeli" lakaplarını taşıyan kişilerin, isimlerini aldıkları köylerden gelip, Ali Baba Zâviyesi Mahallesi'ne

186- RB'den alınan 59 nu. Hüccet. Aynı hüccet SSS, 1/345-346'da da kayıtlıdır. Burada ayrıca, zikri geçen 1931 AKçe'nin mahalle sâkinlerine dağılımı da gösterilmiştir.

yerleştikleri anlaşılmaktadır. Ancak, bu tür lakaplar taşıyan kimselerin, Evâil-i Ramazan 1150/1737 tarihli icâre listesinde bulunmaması sözkonusu kimselerin bu tarihlerden sonra zâviye çevresine yerleştikleri ya da eskiden yapılmış olan menzillere yerleştikleri fikrini vermektedir. 1737'de zâviyeye icâre veren menzil sayısı 34 iken, 1781'de 41 olmuştur ki, bu durum, zâviye çevresine yapılan iskânın gittikçe arttığına açık bir göstergesidir. Bunlardan daha sonra düzenlendiği anlaşılan tarihsiz bir belgede ise, icâre veren hâne sayısı 43'e yükselmiştir.(187). 1737'de zâviyeye icâre veren toplam 34 hânenin 4'ü, 1781'de toplam 41 hânenin 2'si ve tarihsiz belgede kayıtlı toplam 43 hânenin 7'si gayr-i müslimdir. 1210/1795-96'da değişiklik sebebiyle düzenlenen bir belgeden anlaşıldığına göre, bu tarihte icâra verilen toplam 14 hâne sahibinin tamamı müslümandır.(188). Buradan hareketle, zâviye çevresine umûmiyetle müslümanların yerleştiği söylenebilir.

Demekki, zâviye özellikle gayr-i müslim nüfusun yaşadığı bir mahalde kurulmuş, zamanla zâviyeye âit bahçe ve bostanların iskânı ile Ali Baba Mahallesi teşekkül etmiştir.

Ali Baba Mahallesi'nin(nâm-ı diğer Kazgancılar)(189) muhtelif dönemlerde barındırdığı hâne miktarı aşağıdaki şekildedir:

Ali Baba Mahallesi

Tarih(190)	Hâne-i Müslim	Hâne-i Reayâ
1574	5	39
1737	30	4
1781	39	2
?	36	7

Ali Baba Mahallesi		Zâviye-i Ali Baba Mahallesi	
Tarih(191)	Müslim Zimmî	Müslim Zimmî	
1828	43	?	29
1831	43	3	28

187-188- RB'den alınan icâre defterleri.

189- SSS, 12/75.

190- 1574'tekilere mücerred'ler dâhil değildir. 1737, 1781 ve tarihsiz dönemdeki rakamlar, zâviyeye icar veren hanelerin miktarıdır.

191- 1828'de sadece müslüman nüfus kaydedilmiştir.

Zâviye çevresine iskân ne zaman başlamıştır ve kimler iskân edilmiştir? Tabii bir gelişme olarak, zâviyenin kuruluşundan itibaren iskânın başladığı kabul edilebilir. Ancak, rastladığımız en eski icâre listesi 1737 tarihli olduğu için, zâviye çevresindeki mahallenin 18. asrın başları veya bu tarihten biraz önce teşekkül etmeğe başladığını söyleyebiliriz. Bu bakımdan, zâviyenin hemen etrafına, zâviye mensuplarınınca inşâ edilen binâlarla Zâviye-i Ali Baba Mahallesi'nin, daha sonraları zâviyeye âit bahçe ve bostanların inşaata açılmasıyla Ali Baba Mahallesi'nin ortaya çıktığını sanıyoruz.

1737'de zâviyeye icâre veren hâne sahiplerinden 4'ü gayr-i müslim, 7'si beğ-ağa-beşe, 3'ü çelebi-molla, 2'si kahveci-dellak, 2'si kadın, 2'si hacı'dır. Toplam 34 hâne sahibinden geriye kalan 14'ünün herhangi bir sıfatı bulunmamaktadır. Ancak, bunların, sözkonusu menzillerin ilk sahipleri olup olmadıkları hususunda kesin bir şey söyleyemiyoruz. Çünkü, zamanla menzil sahiplerinin değiştiği görülmektedir.

Menzillerin sahip değiştirmesi, vakıf mütevellisinin izni ile mümkün oluyordu. Böyle bir satış meydana geldiğinde, vakıf mütevellisi, "kânûn-ı hazreti pâdişâhî üzere resm-i öşrûn" alıp, menzilin yeni sahibine bir fûruht tezkeresi veriyordu. Kimsenin müdahale etmemesi için böyle bir vesikanın düzenlendiği anlaşılıyor. Bu tür vesikalarda menzilin eski ve yeni sahipleri, menzilin sınırları ve müştemilâtı ayrıntılı bir biçimde kaydedilmektedir. Ayrıca, menzil sahibinin, zâviyeye yıllık ne kadar icâre vereceği de belirtiliyor ve "otuzüç senede bir akd-i cedîd ve doksandokuz senede üç akd-i cedîd" yapılması kabul ediliyordu. Vesikada bunlardan başka tarih, vakıf mütevellisinin ve şahidlerin adları bulunmaktadır.(192).

192- RB'den alınan tarihsiz, 1209, 1248 ve 1250 Hicri tarihli Fûruht Tezkereleri.

III. BÖLÜM

ALİ BABA ZÂVİYESİ VAKIFLARI

1- GELİR KAYNAKLARI VE MASRAFLAR

Ali Baba Zâviyesi'nin kuruluşundan itibaren, zâviye vakıflarıyla ilgili muhâsebe işlerinin mütevellî, nâzır, kâtip, câbi ve diğer vazifeliler tarafından yürütülüşü bilinmekle beraber, 1835'te Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'ne(kuruluş tarihi:1826) bağlı, taşrada Evkaf müdürlüklerinin kuruluşuna(1) kadar, bu hususları ihtivâ eden resmî belgelere tesadüf edilmemiştir. 1835'ten itibaren çeşitli dönemlerde tutulmuş muhâsebe defterlerinde ise, zâviye gelir ve masrafları teferruatlı bir biçimde gösterilmiştir. Her ne kadar, vakfiyelerde gelirin nerelerden geldiği ve nerelere sarfedilmesi gerektiği hakkında yeterli bilgi bulunuyorsa da, umûmiyetle gelir miktarları rakam olarak ifade edilmemektedir. Üstelik, zamanla gelir ve masraflarda bir takım değişiklikler olacağı da tabiidir. Aynı şekilde, Tapu-Tahrir Defterleri'nde, zâviyeye vakfedilmiş köy ve mezraaların mâlikâne gelirleri ayrıntılı bir şekilde verilmiş olmakla birlikte, bu rakamlar çok eski rakamları ihtivâ ettiğinden, değişen iktisadî şartlara paralel olarak bunların da bazı değişikliklere uğradığı kabul edilmelidir. En son Mufassal defter tarihi olan 1574'ten 1835'lere kadar geçen 250 yılı aşkın süre içinde zâviyenin gelir ve masrafları hakkında herhangi bir bilgiye tesadüf edilmeyişi, rakamlarda meydana gelmesi muhtemel değişiklikleri takip etmemizi zorlaştırmaktadır. Diğer taraftan, vakıf yönetiminin sık sık el değiştirmesi ve vakıf mallarına yapılan müdahaleler sebebiyle vakıf mahsûlünün tam olarak toplanabildiği de söylenemez. Uzayıp giden mülkiyet dâvâları yüzünden, bazı gelir kaynaklarının uzun süre yabancılar elinde kaldığı görülmektedir ki, bu ve benzeri sebepler yüzünden, vakfiyelerde belirtilen gelir kaynak-

1- Bahâeddin Yedi yıldız, "Vakıf", İA, XIII, s.163.

larının her zaman vâkıfın istediği doğrultuda kullanılmış olduğu söylenemez.(2). Bunlardan başka, üretimi etkileyen faktörlerdeki değişikliklerin, zâviyeye giren gelir miktarında, olumlu ya da olumsuz bir takım tesirler meydana getireceği de unutulmamalıdır.

Bu bölümde, öncelikle zâviyeye gelir getiren kaynaklar tanıtılmaya çalışılmış, ardından, tesbit edilebildiği kadarıyla gelir ve masraf miktarları verilmiştir. Bu şekilde, zâviyenin malî cephesi bir nebze olsun aydınlatılmış olacaktır.

A- Gelir Kaynakları

Zâviyenin başlıca gelir kaynağı; Rüstem Paşa ve Küçük Ali Baba tarafından yapılan vakıflardır. Bu ikisinden başka daha bir takım küçük vakıflar yapılmıştır ki, bunların dökümü aşağıda verilecektir.

Zâviyeye gelir temin eden ikinci kaynak, sultanlar tarafından temlik edilen muhtelif mülklerdir.

Fazla bir yekûn tutmamakla birlikte, zâviye mensupları tarafından imâr edilen verimsiz ve muattal araziler de zâviyeye gelir temin eden üçüncü gurubu teşkil etmiştir.

Zâviye mensupları tarafından satın alınan arazi vesâir gibi bazı gelir kaynaklarının da zâviyeye sarfedildiği söylenebilir.

Vakıf ya da temlik yoluyla elde edilen bazı köy ve mezraaların mâlikâne gelirlerinin(öşür vesâir) yanında, bilhassa zâviye mensup-

2- Meselâ Tokat muzâfâtında... İlbeğli Kazası'nda vâki Kışlak-ı Ağcaeniş ve Cemaat-i Alabedirlü arazisindeki zâviyeye âit tuzlayı, Zaralızâde Vezir Lütfullah Paşa tam ondört sene fuzûli zabt etmiştir. Yapılan müdahalenin men'i için, Ali Baba Zâviyesi müteveli ve zâviyedarı Es-Seyyid Eş-Şeyh İsmail'in arzı üzerine Selh Receb 1138/1726 tarihinde bir fermân gönderiliyor, bkz. RB'den alınan 34 nu. Fermân; Bir başka misâl için bkz. RB'den alınan 25 nu. 5 Zilhicce 1200/1786 tarihli Mürâsele, belgeden anlaşıldığına göre, nisf mâlikânesi Ali Baba Zâviyesi'ne âit olan, Sivaslı Kazası'na tâbi Zara Karyesi civarında bulunan Tece, Akviran ve Devecik karyeleri, ekrâd ve eşkiyâ şer-i mazarratından harâbe-müşrif olmuştur.

larınca işletilen tuzlalardan, zâviyeye önemli ölçüde gelir temin edildiği görülmektedir. Bazı dönemlerde bizzat zâviye mensuplarınınca işletilen bir takım arazinin işletildiği de görülmektedir ki, bunlar daha ziyade zâviyeye yakın bağçeler ile vâkıfın evlâdından bazılarının oturduğu köylerdeki zâviyeye âit araziden ibarettir.(3)

Zâviyeye gelir getiren önemli bir başka kaynak ise, zâviye çevresine iskân edilen mesken sahiplerinden alınan ve bir çeşit zemin kirası diyebileceğimiz icâre gelirleridir.

Vesikalarda, zâviye mensuplarının sadaka ile geçindikleri yolunda herhangi bir mâlumâta tesadüf olunmamıştır. Bununla birlikte, zâviyede ikâmet eden ya da gelip geçen dervişlerden bazılarının sadaka ve benzeri yardımlarla hayatlarını devam ettirdikleri tahmin olunabilir.(4). Zâviyenin asıl fonksiyonu "âyende ve revendeye" hizmet ve fukarâ ve dervişâna yedirip içirmek olduğu ve vâkıfın evlâdı vakıf gelirlerinden pa. aldıkları için, bunların sadaka ve sair îânelere muhtaç olduklarını sanmıyoruz.

a- Vakıfları

1- Rüstem Paşa vakfından elde edilen gelirler(5): Rüstem Paşa'nın, merhum Sinan Paşa'dan satın alıp vakfettiği köy ve mezraalar: Kaza-i Niksar'da bulunan;

3- Zâviyelerin ziraî faaliyetleri hakkında bir misâl için bkz. S. Faroqi, "Agricultural Activities in a Bektashi Center: the tekke of Kızıl Deli 1750-1830", Peasants, Dervishes and Traders in the Ottoman Empire, London 1986, ss.70-96, bu makâlede Balkanlar'da bulunan yirmiden fazla tekkenin mâlik oldukları çayır, mera, koru, tarla, bağ ve bağçeler ile yetiştirdikleri hayvan miktarları tablolar halinde verilmiştir.

4- Sivas Müzesi'nde, tekke eşyalarının bulunduğu teşhir salonunda sergilenen, sadaka toplamaya mahsus bazı tekke eşyası, bu tahminimizi destekler mahiyettedir. Ancak, bu eşyaların hangi tekkeye âit olduğu, müze kayıtlarından anlaşılamamaktadır; Ayrıca bkz. "Zâviye" İA, s.472.

5- Vakfiyenin eski harflerle yazılı sûreti, VGM Arşivi, 582/1 nu. defter, s.287-289, sıra:197. bugünkü harflere çevirisi ise, 2232 nu. defter, s.169-173'te kayıtlıdır.

- Karye-i Hisarcık(6)
- Karye-i Kızılyaka(7)
- Karye-i Bişürmi(8)
- Karye-i Kebiryün(Kiryün?)(9)
- Karye-i Kirale(10)
- Karye-i Kâgün(11)

Karye-i Bişürmi'ye tâbi;

- Mezraa-i Kurucagöl
- Mezraa-i Oğuzvıran
- Mezraa-i Zenad
- Mezraa-i Yenice

Kaza-i Zile'de vâki;

- Karye-i Eymür(12)

Kaza-i Sorgun'da bulunan:

- Karye-i Kayabeğli(13)

Kaza-i Sivas tevâbi'inden Nahiye-i Oğnevır'de vâki;

- Karye-i Hâktük(14)
- Karye-i Kuşcu Hasan(15)
- Karye-i Ötük(16)

6- Bugünkü Ordu ili, Aybastı ilçesi merkez bucağa bağlı Hisarcık Köyü olmalıdır. 1269/1853 tarihli Mufassal defter sûretinde köyün 142 nefer nüfusa ve 6000 Akçe gelire sahip olduğu kayıtlıdır.

7- Nefer:42, yekûn hâsılât: 1200 Akçe.

8- Bugünkü Tokat ili, Reşadiye ilçesi, merkez bucağa bağlı Büşürüm Köyü olmalıdır. Alanzena ile birlikte nefer:87, gelir:5000.

9- Bu köyün ismi 1251-1252 Hicrî tarihli defterde Geyran olarak geçmektedir. Bugünkü ismi Yeniceler olan köy, Tokat ili, Turhal ilçesi, merkez bucağa bağlıdır. Nefer:Sağıryün ile birlikte 185, yekûn gelir:3000.

10- Nefer:58, yekûn gelir:3000.

11-Nefer:?, yekûn gelir:6000.

12- Tokat ili, Reşadiye ilçesi, merkez bucağa bağlı Eymir Köyü, Zile'den epey uzak olmakla beraber, vakfiyede geçen köy olabilir. Nefer:58, gelir:6200.

13- Bu köyün ismi, 1251-1252 Hicrî tarihli defterde geçmemektedir. 1853 tarihli Mufassal sûretinde ve Köylerimiz 1981 isimli eserde de bulunmayan köyün, sonradan ortadan kalktığı tahmin edilmektedir.

14- Nefer:54, gelir:3147.

15- Sivas ili, Zara ilçesi, merkez bucağa bağlı Kuşcu Köyü. Nefer: 24, gelir:2000.

16- Sivas, Hafik, Doğanşar Bucağı Ütük Köyü.

- Karye-i Netce(17)
- Mezraa-i Karğın(18)
- Mezraa-i Kuzucak(19)
- Mezraa-i Bayadkulu(20)

Mezraa-i Kuzucak hududunda;

- Bir göz değirmen

Kaza-i Bayramlı'da vâki;

- Karye-i Karataş(21)
- Karye-i Kovanı(22)
- Karye-i Güdülüs(23)
- Karye-i Temürcilü(24)
- Karye-i Enderin(25)

Toplam onyedî köy, yedi mezraa ve bir adet değirmenin bütün gelirleri(26) Ali Baba Zâviyesi'ne vakfedilmiştir.

17- 1853 tarihli Mufassal sûretinde Mezraa-i Ötük-Mezraa-i Netce-köydivanı, Mezraa-i Akvirandivanı ve Mezraa-i Kabakdivanı ile birlikte kaydedilmiştir. Nefer:?, gelir:1000. Karyenini sonradan mezraa olarak alınması, terkedilmeye başlandığını ve nüfusun azaldığını gösterebilir.

18- Sivas ili, Yıldızeli ilçesi, Çırçır bucağına bağlı köy. Nefer:?, yekûn gelir:2000. 1251-1252 Hicrî tarihli defterde ve 1853 tarihli Mufassal sûretinde mezraa olarak kayıtlı bulunmaktadır.

19- Gelir:4000.

20- gelir:505.

21- Tokat ili, Reşadiye ilçesi, merkez bucağına bağlı köy.

22- Tokat ili, Reşadiye ilçesi merkez bucağına bağlı köy. Nefer:30, gelir:2000.

23- Tokat, Reşadiye, merkez bucağına bağlı eski adı Körtolos, yeni adı Doğantepe olan köy, vakfiyede geçen köy olmalıdır, nefer:35, gelir:8000.

24- Tokat, Reşadiye, merkez bucağına bağlı köy, nefer:52, gelir:3400.

25- Tokat, Reşadiye, merkez bucağına bağlı eski adı İdrinköy, yeni adı Gölkonak olan köy, vakfiyede geçen köy olabilir, nefer:22, gelir:5150.

26- Rüstem Paşa vakfiyesinde; Kaza-i Bayramlı'da Karye-i Karataş, Karye-i Kovanı, Karye-i Güdülüs, Karye-i Temürcilü ve Karye-i Enderin adlarındaki beş köyün bütün tevâbii ve levâhıkı ve bütün gelirlerinin vakfedildiği belirtilmekle beraber, RB'den alınan 57 nu. Evâsıt-ı Şevval 1201/1787 tarihli Fermân'da, Karahisar-ı Şarkî Sancağı'nda İskefsir Nahiyesi'nde Enderin ve Güdülüs karyelerinin onaltıda bir hissesi ve Demürciler Karyesi'nin onaltı sehm mâlikânesi Ali Baba'ya âit iken, İskefsir müftüsünün müdahale ettiği kayıtlıdır.

2- Ali Baba ibn Ahî Mehmed Beğ(Küçük Ali Baba) vakfından elde edilen gelirler(27):

-Boyraz Yerleri adındaki mülk mezraalar.

-Hamza Bostanı nâm bir kıt'a bostan yeri.

Tavra Karyesi Nehri üzerinde bir sakf altın dâir;

-Üç göz mülk değirmen

-Değirmenlere bitişik bir kıt'a çayır

-Soğuk Çermik yakınında beş kıt'a çayır.

Sırasöğüd Mevzii'nde bulunan Pirkinik Suyu üzerinde dâir;

-Bir göz mülk değirmen

El-Hac Zâhid Mahallesi yakınında, Pirkinik Suyu üzerinde dâir;

-Bir göz mülk değirmen

Yeniil Kazası'na tâbi Ulaş Karyesi sınırı dâhilinde Tecer Suyu denilen nehr üzerinde, bir sakf(çatı) altında dâir;

-Üç göz mülk değirmen

Sivasili Kazası'na tâbi Ötük Karyesi'nde vâki Köseadağı Nehri üzerinde dâir;

-Bir göz değirmen

Sivasili Kazası'na tâbi Gemriz Karyesi sınırı dâhilinde Köseadağı Nehri üzerinde dâir;

-Bir göz mülk değirmen

Sivasili Kazası'na tâbi mülk-i mahzı olan;

-Uzun Karyesi'nin(28) tamam mâlikâne-i muayyenesi

Tozanlu Kazası'na tâbi mülk-i sahîhi olan;

-Divriğin Karyesi'nin(29) nısf mâlikâne-i muayyenesi

Divriğin Karyesi'nde, Tozanlu Nehri üzerinde dâir;

-Bir göz mülk değirmen

Tozanlu Kazası'na tâbi Tığnıs Karyesi(30) hıttası dâhilinde, Tozanlu Nehri üzerinde, Tozanlu Suyu üzerinde bir sakf altında dâir

-iki değirmen ocağı

27- Elimizde birkaç sûreti bulunan vakfiyenin bir sûreti TKGMA, 14 nu. Mufassal, s.19, bi sûreti de VGM Arşivi, 2141 nu. defter, s.42' de kayıtlı bulunuyor.

28- Nefer:15, gelir:2200.

29- Sivas, Hafik, Beykonağı Köyü.

30- Tokat, Reşadiye, merkez bucağa bağlı Çaykırı Köyü.

Budaközü Kazası'nda mülk-i sahîhi olan;

-Emrullah Tuzlası

Emrullah Tuzlası'na tâbi;

-Dikilitaş Tuzlası(31)

-Koyunağılı Tuzlası

-Elekçi Tuzlası

Hargün Nahiyesi'nde tevâbi'yle mülkü olan;

-Sertan Tuzlası

Sivasili Kazası'nda;

-Beğli Tuzlası

Beğli Tuzlası'nın müteallikât ve perâkendesini olan;

-Gerdekli Tuzlası

-Celalli Tuzlası

-Pur Tuzlası

-Çamözü ve Acıböğrüm'de olan küçük tuzla

-Cirhin Karyesi'ndeki küçük tuzla

Tokat Kazası'na tâbi, Tozanlu Nahiyesi'nde mülkiyet üzere mutasarrıf olduğu;

-Gibis Karyesi'nin(32) rub' mâlikânesi

-İrmenis Karyesi'nin(33) rub' mâlikânesi

-Değeryer(Tekerye) Karyesi'nin (34) rub' mâlikânesi

Bu şekilde toplam onüç göz değirmen, onbir tuzla, altı kıt'a çayır, bir köyün tamam mâlikânesi, bir köyün nisf mâlikânesi, üç köyün rub'(dörtte bir) mâlikânesi, bir kıt'a bostan yeri ve Boyraz Yerleri denilen mezraalar, torun Ali Baba tarafından, dede Ali Baba'nın zâviyesine vakfedilmiştir.

3- Benderli Ali Ağa'nın vakfından elde edilen gelirler(35):

Benderli Ali Ağa, mütevellî eliyle "alâ vechi'l-halâl istirbah" olunmak üzere 300 Kuruş vakfetmiştir.

31- Gelir: fi sene:500.

32- Tokat, Reşadiye, merkez bucağa bağlı Bağtaş Köyü. Nefer:77, gelir:1700.

33- Sivas, Hafik, Doğanşar Bucağı'na bağlı Çatpınar Köyü. Nefer:62, gelir:4050.

34- Tokat, Reşadiye, merkez bucağa bağlı Çayönü Köyü, nefer:138, gelir:6800.

35- SSS, 10/19.

4- İsmihan binti Hasan vakfından elde edilen gelirler(36):

İsmihan Hatun, bir miktar eşyasını 820 Kuruş'a satıyor ve bu parayı, sene be sene mütevellî eliyle devr-i şer' ve ilzâm-ı ribh olunarak onu onbirbuçuk hesabı üzere istirbah olunmak şartıyla vakfediyor.

5- Küçük Hanım binti Mehmed Beğ vakfından elde edilen gelirler(37):

Bir bâb kış evi, bir bâb fevkâni oda tahtı bir bâb kış evi, bir aralık ve bir yazlık. Bunlardan kış evini kendi sükenâsı için ayırıp, diğerlerini icâra verilmek üzere vakfediyor.

6- Kezban binti Osman vakfından gelen gelirler(38):

Bütün malının sülüsü(üçte biri) olan 800 Kuruş'u "alâ vechi'l-halâl" istirbah olumak üzere vakfediyor.

7- Rukiye binti Türkmân Hacı Ali'nin vakfından elde edilen gelirler(39):

-Bir bâb kış evi, iki bâb fevkâni oda tahtı ahur, odunluk ve bir miktar havlu'yu müstemil müstâzî menzil

-Menzil derûnunda bulunan 85 Kuruş'luk eşya

-Menzil derûnunda bulunan 15 Kuruş'luk nükud akçe

Bir çamaşır leğeni

-Bir çamaşır kazganı

-15 Vakıyyelik bir kebîr kazgan

Leğen ve kazganlar, zâviyede vakfiyet üzere kullanılacak. Toplam 100 Kuruş istirbah, menzil ise icâr olunacak.

8- Karahisar-ı Sâhib Sancağı'nda, Sincanlı Kazası'nda Çatöyük Karyesi'nde, Merhum Lala Sinan Paşa'nın yaptırdığı câmi'-i şerifin evkâfından, Sivas'ta Bedesten yakınında bulunan 150 Akçe icâre-i müeccele-i kadîmi olan bir bâb dükkandaki hissesinde Safiye Hatun, Ali Bab Câmî'-i Şerifi'ne şem'-i ruğan için 2 Kuruş vakfediyor.(40)

36- RB'den alınan vakfiye, belge kayıt nu:96.

37- SSS, 5/174.

38- SSS, 19/248.

39- SSS, 6/89.

40- RB'den alınan Gurre Cemâziyelevvel 1182/1768 tarihli Tezkere.

9- Atık Valde Sultan Evkâfı'ndan, Yenil köylerinin mahsûlünden her sene Ali Baba Zâviyesi'ne beş mud hinta verilmesi şart koşulmuştur.(40). Bu miktar, daha sonra yılda yedi mud'a çıktığı gibi, buna ek olarak günlük dokuz akçe vazife verildiği de görülmektedir. (41). 1251-1252 Hicrî tarihli Muhâsebe Defteri'nde ise, 35 Kile hinta(iki yıllık) verildiği kaydedilmiştir.

Vakıf tarihleri değişik zamanlara yayılmış olmakla birlikte, Ali Baba Zâviyesi'ne oldukça büyük miktarda vakıf desteğinin olduğu anlaşılıyor. Vakıflardan gelen geliri yaklaşık olarak şu şekilde ifade edebiliriz: 19 köy, 8 mezraa, 14 değirmen, 11 tuzla, 6 kıt'a çayır, 1 kıt'a bostan yeri, 2049 Kuruş nakit para, müstemilâtıyla birlikte 2 ev ve bir miktar eşya. Sadece Rüstem Paşa, Küçük Ali Baba ve Atık Valde Sultan vakıflarından gelen gelirlerin hesap edildiğini tahmin ettiğimiz 1105/1693-94 tarihli muhâsebe defterinde verilen rakamlara göre, Sivas'ta en büyük gelire sahip Dârurrâha Zâviyesi'nden sonra, Büyük ve Küçük Ali Baba zâviyeleri ayrı ayrı hesap edildiğinde bile, gelir bakımından ilk sıralarda yer almaktadırlar. İkisinin geliri toplandığında ise, Dârurrâha'dan sonra ikinci sıraya yükselmektedir ki, bu durum, Ali Baba Zâviyesi'nin sahip olduğu vakıf gelirinin büyüklüğünün işareti olsa gerektir.

Vakfiyelerde kayıtlı köy ve mezraaların tamamının ne kadar geliri olduğunu tesbit edemedik. Bunun başlıca sebebi 982/1574 tarihli Sivas Mufassalı'nı, çalışmamızın yarısından itibaren göremeyişimizdir.(42). Ancak, Defter-i Mufassal sûretleri bir ölçüde bu açığı kapatmamızı sağlamıştır. Buna göre, sadece Rüstem Paşa'nın vakfettiği köy ve mezraaların yıllık geliri 60.000 Akçe'nin üzerindedir. İstifade ettiğimiz defter-i hâkânî sûreti 1835 tarihli olmakla birlikte, bu sûretin, Sivas'ın son mufassalı olan 1574 tarihli defterden çıkartılmış olması gerekir.

41- VGM Arşivi, 1766 nu. defter, s.136-170, sıra:27'de vakfiyenin tercümesi, Mahfuz 1/60, s.2-212'de aslı kayıtlıdır.

42- RB'den alınan 37 ve 38 nu. 26 Cemâziyelâhir 1293/1876 tarihli berâtler.

43- TKGMA'de bulunan Sivas defterleri hâlen araştırmaya kapalıdır.

Büyük Ali Baba vakfının tesbit edilebilen gelirleri şu şekildedir(40):

<u>Yıl</u>	<u>Toplam Gelir(Kurus)</u>
1251-1252(iki yıllık)	21288
1253	11035
1275	28042.5
1276	21971
1277	25673

Zâviye gelirlerinin tamamı bazanaynı muhâsebe defterinde gösterilirken, bazan, meselâ sadece bir karyenin ya da mezraanın gelirlerinin muhâsese tutulmuştur ki, zâviyenin toplam geliri hakkında bir fikir verebileceği düşüncesiyle bu tip bilgilerin de verilmesi faydalı görülmüştür.

Büyük Ali Baba vakfında olan Eymür maa Kürt Karyesi'nin yekûn mâlikâne hâsılâtı aşağıdaki şekildedir:

<u>Yıl</u>	<u>Gelir(Kurus)</u>
1289	8800
1290	18100
1292	13750
1293	20000

Küçük Ali Baba vakfının tesbit edilebilen toplam geliri şu şekildedir:

<u>Yıl</u>	<u>Gelir(Kurus)</u>
1251	8912
1252-1253(iki yıllık)	16636
1253	8967
1265-1271(yedi yıllık)	163382

Küçük Ali Baba vakfından nısf hisse tevliyet ve meşihat cihetine mutasarrıf olan sabî Mehmed Tahir'in hissesiyle ilgili tutulan muhâsebe kayıtları da, bu vakfın toplam gelirini anlamamıza yardımcı olacaktır.

<u>Yıl</u>	<u>Nısf Hisse(Kurus)</u>	<u>Toplam Gelir(Kurus)</u>
1275	18460	36920
1276	17500	35000
1277	17500	35000

Zâviyeler, genellikle vakıf gelirlerine dayandıklarından ve bu gelirler, zâviye kurucusunun evlâdı tarafından idare edildiklerinden dolayı hem zâviyeler, hem de kurucu şeyh âileleri asırlar boyu varlıklarını devam ettirebilmişlerdir.(45). Ancak, Osmanlı çapında zâviyeler ve zâviye vakıfları hakkında henüz derinlemesine araştırmalar yapılmadığı için, zâviyelerin ne kadar gelire mâlik oldukları ve bunların zamanla uğradıkları değişiklikler yeterince bilinmiyor. Tapu-Tahrir defterlerinde, gelirlerinin bir zâviyeye âit olduğu kaydedilen bazı köy, mezraa vesâir gelir kaynakları ise, o zâviyeye giren gelirin tamamını göstermekten uzak bulunmaktadır. Çünkü, zamanla ilâve olarak yapılan vakıf, temlik ve benzeri şekillerdeki daha bir takım gelirler, zâviye bütçesine dâhil olabildiği gibi, bazı hallerde muhtelif sebeplerle bu gelirler zâviyenin tasarrufundan alınabilmektedir.(46). Zâviye vakıflarının gelir ve gider durumlarını göstermesi bakımından, 1835'lerden sonra tutulmaya başlanan vakıf muhâsebe defterleri önemli bir boşluğu doldurmakla beraber, bunlar, hem son dönemleri ihtivâ etmekte, hem de muntazam ve teferruatlı bir şekilde tutulmadıklarından, verilen bilgiler itinayla kullanılmaya muhtaç durumda bulunmaktadır. Bununla birlikte, bilhassa vakfiyelerdeki bilgilerle karşılaştırılarak kullanıldıklarında sağlıklı sonuçlar elde edilmesi de mümkündür. Bu bakım-

45- S.Faruki, "Şeyh Âileleri".

46- Bazı zâviye gelirleri için bkz. M.Tayyib Gökbilgin, XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukâtaalar, İstanbul 1952, s.171-172, 174, 182-183, 185-186, 190-191, 192-193; Bazı zâviyelere zamanla daha bir takım gelirlerin ilâve edildiğine dâir en güzel misâl Ali Baba Zâiyesi'dir; Muhtelif sebeplerle bazı zâviyelerin gelirlerinin geri alındığına dâir bkz. BA, Mühimme, 4/192 29 Cemâziyelâhir 968/1561 tarihli hüküm; Ö.L.Barkan, Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukûkî Esasları: Kanunlar, İstanbul 1943, s.45; Aynı yazar, "Kolonizatör Türk Dervişleri", s.309; M.T. Gökbilgin, age, s.183.

dan, Osmanlı genelinde zâviye gelirlerinin bir karşılaştırmasını yapabilme imkânından şimdilik mahrum bulunuyoruz. Zâviyeler hakkında yapılacak derinlemesine araştırmalardan sonra böyle bir imkânın ortaya çıkması ümit edilebilir. Biz bu aşamada, değişik tarihli iki muhâsebe defterine dayanarak, Sivas'ta bulunan zâviyeler için böyle bir karşılaştırma yapma şansına sahip bulunuyoruz.

Zâviyenin adı	Geliri(Kurus)	
	1105/1693-94 (Bir yıllık)	1251-1252/1835-36 (iki yıllık)
Abdulvahab Gazi	3600	8567.5
Ahî Ali	1440	6445
Ahî Emir Ahmed	1440	8970
Ahmed Çelebi	1440	3290
Küçük Ali Baba	3600	8912
Büyük Ali Baba	2520	21169
Dârurrâha	21240	241836
Melik Acem	2880	4221
Özemiş	1440	4757
Şahin Baba	1440	5670
Şeyh Çoban	2880	7379.5
Şeyh Erzurum	1440	934
Şeyh Hasan	1440	247
Şeyh Şemseddin Efendi	5040	31800
Şeyh Merziban	2880	-
Şeyh Tabduk	1440	-
Hacı Abdurrahman	4320	-
Pîr Ahmed	1080	-
Adem Fakih	1440	-
Alakilisa	1440	-
Şeyh İbrahim Sultan	1440	-
Şeyh Alâeddin	1440	-
Han Paşa	1440	-
Şeyh Mihmad	1440	-
Sarı Şeyh	1440	-
Etmekci Sultan Fakih	1440	-

Irak Baba	1440	-
Kadı Burhâneddin	1440	-
Ahî Mehmed Külâhdûz	-	8047.5
Akbaş	-	734.5
Kel Abdal	-	690
Mevlevîhâne	-	6440

1- 1105 tarihli muhâsebe defterinde rakamlar şu şekilde verilmiştir: Meselâ, Abdulvahab Gazi, yevm:10, fî sene eşhür:1800. Bütün "fî sene eşhür" kısımları "yevm" kısımlarının 180 katıdır. Bu bakımdan, "fî sene eşhür" kısımlarının tam yılı değil yarı yılı içerdiği anlaşılıyor. Bu yüzden, yukarıda verilen rakamlarda, gelir olarak vesikadaki rakamların iki katı verilmiştir.

2- Tabloda "-" şeklinde boş bırakılan yerler, o zâviyenin o tarihte gelirinin olmadığı değil, o tarihte deftere kaydedilmemiş olduğunun işaretidir.

3- 1105 tarihli defterdeki Şeyh Şemseddin Efendi Tekyesi ile sadece vakıf olarak kayıtlı Mahalle-i Şeyh Şemseddin Efendi der Karye-i İslâm, aynı zâviyenin parçası olduklarından gelirleri birlikte verilmiştir.

4- Büyük ve Küçük Ali Baba zâviyeleri vakıflarının gelirleri birlikte hesaplandığında 1105'te toplam 6120, 1251-1252'de ise toplam 30.081 Kuruş olduğu görülecektir.

b- Sultanlar tarafından temlik edilen mülkler

Ali Baba-Selâtin-i mâziye bölümünde bahsedilen iki vesikadan başka hiç bir belgede, zâviyeye mülk temlik edildiği hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bu bakımdan, bu yolla zâviyeye ne kadar gelir geldiğini bilemiyoruz. Ancak, vakfiyelerde adı geçmeyen bazı gelir kaynaklarının temlik edilmek sûretiyle zâviyeye dâhil olduğunu sanıyoruz. Zâviye yakınında bulunan altı zemin ve bir bağçe, bu hususta verebileceğimiz ilk örneği teşkil etmektedir. 1574 tarihli Mufassal' da "Zemin-i Çardıvar..." şeklinde kayıtlı altı zemin ile zâviye havâlisinde bulunan bağçenin yıllık toplam dîvânî geliri 160 Akçe'dir.(47). Tarihsiz bir vesikada, sözkonusu altı adet zemin, Küçük Ali Baba Zâviyesi gelir kaynakları içinde gösterilirken, zâviye yakınındaki bir adet bağçenin Akbaş Zâviyesi mütevellisi elinde olduğu kayıtlıdır.(48). 1251-1252 Hicrî tarihli Muhâsebe Defteri'nde, Küçük Ali Baba bölümünde kayıtlı, senevî öşrü 500 Kuruş olan yedi tarlanın bahsi geçen altı adet zemin ve bir adet bağçe olması gerekir.

Yine Sivas yakınında bulunan iki tarla ile Çorak Mezraası'nın mâlikâne gelirinin de, temlik yoluyla zâviyeye dâhil olduğu anlaşılıyor. 20 Mud'luk yer olan Çorak Mezraası ile sözkonusu iki tarlanın 941/1534-1535'lerde Ali Baba'nın zabtında olduğu görülmektedir.(49). 1251-1252 Hicrî tarihli defterde, Çorak Mezraası'nın dörtte bir hissesinin zâviyeye âit olduğu ve iki yıllık gelirinin 360 Kuruş olduğu kayıtlı bulunuyor. Bu defterde, Büyük Ali Baba Zâviyesi bölümünde kayıtlı olan mezraa, yukarıda bahsi geçen tarihsiz vesikada Küçük Ali Baba Zâviyesi vakfı içinde gösterilmiştir.

47- TKGMA, 14 nu. Mufassal, s.29.

48- RB'den alınan tarihsiz, Küçük Ali Baba vakfının gelir kaynaklarının yazılı bulunduğu belge. Sözkonusu bağçe, Ali Baba Zâviyesi ile Akbaş Zâviyesi arasında uzun süre ihtilâf konusu olmuştur. Akbaş Zâviyesi mütevellileri, adı geçen bağçenin kendi vakıflarına âit Zemin-i Altunbâb ya da Altunpâre ile aynı yer olduğunu iddiâ etmişler ve bu yüzden iki zâviye arasında anlaşmazlıklar meydana gelmiştir. Bu konuda yazılan fermânlarda, bağçe ile zeminin iki ayrı yer olduğuna hükmedilmiştir, bkz. ŞYS'tan alınan 29 Şaban 1238/1823 tarihli Fermân, aynı fermân SŞS, 13/66'da kayıtlıdır; BA, S.Ahkâm, 28/7'de kayıtlı Evâil-i Şaban 1237/1822 tarihli hüküm.

Karye-i Mihmad Beğ ve Kışlak-ı Ağcaeniş'te bulunan Gerdeklü, Berklü, Beğlik, Kızılcakışla ve Kuyucak tuzlalarının da Büyük Ali Baba'ya temlik edilmiş olduğunu sanıyoruz. Ancak, bu tuzlaların, zâviye mensuplarınca açılmış ve imâr edilmiş olması da mümkündür. Önceleri bu tuzlaların hımsu(beşte biri) mîrî'ye âit iken Zilkâde 980/1573 tarihli Berât-ı Hümâyûn ile, hâsıl olan tuz, örüsünden haricte satılmamak üzere, mîrî'ye âit olan beşte birlik hissenin de zâviyeye kaydedildiği anlaşılmaktadır.(50). 1853 tarihli Mufassal sûretinde geliri belirtilmeden zâviyeye âit olduğu kaydedilen sözkonsu tuzlalar, 1251-1252 Hicrî tarihli defterde kayıtlı bulunmazken, yukarıda bahsi geçen tarihsiz vesikada, Küçük Ali Baba vakfı içinde gösterilmiştir. Bu bakımdan, eğer sözkonusu tuzlalar, başkasının eline geçmemiş ise, 1251-1252 tarihlerinde kapandığı kabul edilebilir.

Rüstem Paşa vakfiyesinde adı geçmeyen Gemriz Karyesi'nin nisf mâlikânesi, 1251-1252 Hicrî tarihli Muhâsebe Defteri'nde Büyük Ali Baba Zâviyesi'ne kayıtlı bulunmaktadır. Evâhir-i Zilhicce 1149/1737 tarihli hükümde, Ali Baba'ya temlik edildiği yazılı olan ve adı belirtilmeyen karyenin, işte bu Gemriz Karyesi olduğunu tahmin ediyoruz ki,(51) Evâhir-i Şevval 1087/1676 tarihli Defter-i Rûzname-i Hümâyûn sûretinde, Gemriz Karyesi'nin 2700 Akçe olan divânî gelirinin Kandiyе Kal'ası'nda Serdengeçti olan İsmail Mahmud'un timarı, 2000 Akçe'lik mâlikâne gelirinin ise, kime âit olduğu belirtilmemiştir.(52). Rûzname sûretinin, zâviyeye âit evrak arasında bulunması ve adı geçen muhâsebe defterinde bu köyün Büyük Ali Baba Zâviyesi vakfına dâhil gösterilmesi sebebiyle, Gemriz Karyesi'nin mâlikâne gelirine Büyük Ali Baba döneminden beri zâviyenin sahip olduğu neticesine varıyoruz. 1251-1252 Hicrî tarihinde Gemriz Karyesi'nin 12 Kile hinta, 12.5 Kile şaır ve 1 Kile fiğ(iki yıllık) geliri bulunuyordu ve evlâd-ı vâkıfdan Es-Seyyid Eş-Şeyh Ehubekir, Es-Sey-

49- ŞYS'tan alınan 1853 tarihli Defter-i Mufassal sûreti.

50- TKGMA, 14 nu. Mufassal, s.29'a ekli vesika.

51- Sivas, Zara, merkez bucağa bağlı eski adı Kemeriz, yeni adı Gümüşçevre olan köy, sözkonusu Gemriz Karyesi olabilir.

52- RB'den alınan sûret.

Seyyid Eş-Şeyh Osman, Şeyh Ahmed ve Şeyh diğer Ebubekir, berât-ı hümâyûn ile, nezâret-kitâbet-cibâyet vazifesi karşılığı olan altı mud hinta bedeli olarak mezkur karyeyi zabt ediyorlardı.

Mâlikânesi, "ber müceb-i hükm-i hümâyûn" Ali Baba'nın tasarrufunda bulunan, Sivas Sancağı'nda ve nâhiyesinde dokuz mud'luk yer olan Mezraa-ı Haydarnı'nın da temlik ya da îmar sûretiyle gelirinin zâviyeye dâhil edildiğini sanıyoruz. Evâil-i Zilhicce 1155/1743 tarihli hükümde, Defter-i Mufassal'da(982 Hicrî tarihli 14 nu. Mufassal olmalıdır) Büyük Ali Baba üzerine kayıtlı olduğu belirtilen mezraayı, bu tarihte âhardan olarak gösterilen Ümmühâni Hatun evlâdından Seyyid Şeyh El-Hac Mehmed, askerî berâtiyle ber vech-i duâgû üzerine kaydettirmişti. Büyük Ali Baba Zâviyesi zâviyedarları Emine ve Ayşe hatunların(Fatma Hatun'un kızları) şikayetleri üzerine 1743'te yazılan sözkonusu hükümde, Şeyh Mehmed'in askerî kaydı terkîn olunarak, tekrar Emine ve Ayşe hatunlara zabt ettirilmiştir. (53).

c- Zâviye mensuplarınınca îmar edilen bos araziler

Bu konuda verebileceğimiz en güzel misâl, 23 Şaban 976/1569 tarihli Mufassal sûretinde kayıtlı bulunuyor. Buna göre, Divriği Kazası, Hamo Nahiyesi'ne tâbi Köykulu Mezraası ve yine Hamo ve Zengi Nahiyesi'nde üç kıt'a Âb-ı şor mümellah(tuzla), hâriç-i defter olup, bölgenin fethinden o tarihe kadar bir akçe geliri olmayıp, hâsılı harcına vefâ etmediğinden başka ihyâ olunması dahî güç olduğundan kimse tâlip olmamış ve bu yüzden battal kalmıştır. Kendi akçesiyle ihyâ ve âbâdân eden Ali Baba Zâviyesi zâviyedarı, tahrir ânında, beşte birini mîrî'ye vermek üzere, mezraa için 50 Akçe maktû' verilmesine tâlip olmuş ve bu üslup üzere verilmesi "mâl-ı pâdişâhiye anfa'" olup, Divriği Kazası'nda bulunan Mîrî Memleha'ya zararı olmadığı anlaşıldığından. sözkonusu mezraa ve üç tuzla Ali Baba Zâviyesi zâviyedarının uhdesine kayd olunmuştur.(54).

53- BA, S.Ahkâm, 1/70.

54- RB'den alınan sûret.

d- Zâviye mensuplarınca satın alınan gelir kaynakları

Bu şekilde elde edilen gelirin, zâviyede sarf edilip edilmediğini bilemiyoruz. Rastladığımız birkaç satın alma senesinde(temessük), satın alma işleminin şahıs adına mı yoksa zâviye için mi yapıldığı açıkça belirtilmiyor. Söz konusu belgelerdeki satın alma işleminin üç şekilde gerçekleştiği görülmektedir:

1- Yabancılardan alınan gelir kaynakları: Bu konuda rastladığımız tek satın alma işlemi Evâsıt-ı Şevval 1136/1724 tarihinde gerçekleşmiştir. Kal'a Mustahfızı Hacı Halil'in, berât-ı pâdişâhî ile mutasarrıf olduğu mustahfız timarı toprağında bulunan Kepçelipınar yakınındaki bir kıt'a zemin-iki kile tohum istiab eden tarlanın dörtte bir hissesinin ya sına Fatma Hatun mâlik bulunmaktadır. Dörtte bir hisselerin diğer yarısı, sahibi olan İbrahim Beğ'den, 50 Kuruş'a Fatma Hatun tarafından satın alınıyor. Satış işlemi, Hacı Halil'in, kânûn-ı pâdişâhî üzere resmini alıp, izin temessükü vermesiyle gerçekleşmiştir.(55).

2- Aile mensupları arasında birbirlerinden hisse alımı: bu şekilde gerçekleşen en çarpıcı satın alma işlemi, Evâil-i REBî'ülevvel 1117/1705 tarihli olup, satın alımın, zâviye adına yapıldığı hissini vermektedir. Buna göre, nisf mâlikânesi Ali Baba Zâviyesi'ne(Küçük Ali Baba vakfından) âit olan Divriğin Karyesi sakinlerinden Şeyhzâde Mehmed Çelebi(belgede açıkça belirtilmemekle birlikte Küçük Ali Baba'nın kızı Ümmühâni Hatun'un oğlu olmalıdır), tasarrufu altında bulunan tarlaları ve harman yerini, Ahî Beğ ve kardeşi İsmail Ağa'ya(Küçük Ali Baba'nın kızı Fatma Hatun'un oğulları) satıyor. Kimsenin müdahale etmemesi için, berât-ı pâdişâhî ile mutasarrıf olan timar sahibi Himmet Ağa, kendisine âit olan resm-i öşrûn alıp, tezkere vermiştir.(56). Bu konuda rastladığımız entere- san bir satış örneği daha var ki, burada, zâviye mensupları elinde

55- RB'den alınan temessük.

56- RB'den alınan tezkere.

bulunan bir tarla, dolaylı yoldan yine zâviye mensuplarına satılıyor. 5 Rebi'ülevvel 1095/1684 tarihinde, Ümmühâni Hatun'un oğlu Mustafa Beğ bin Ahmed, tahminen 10 Keyl tohum istiaab eden bir kıt'a tarlasını, El-Hac Murtazâ Beğ ibn Ömer adında birine (Tokat Kazası'na bağlı Alibeğli Karyesi'nden) 270 kıt'a Esedî Kuruş'a satıyor. 21 Zilhice 1096/1685'te, yani aynı yılın sonunda Murtazâ Beğ, sözkonusu tarlayı, 400 kıt'a Esedî Kuruş'a, Fatma Hatun'un kocası Veli Beğ ibn Tatar Muslu'ya satıyor. İki satış ta, Edirne'de yapılmıştır. (57). Bu şekilde dolaylı yoldan satış yapılması, âilenin iki kolu arasındaki dargınlığın bir neticesi olabilir.

Zâviyedar Seyyid Muhyiddin Efendi bin Ali Ağa ve kızkardeşleri Nimetullah ve Nisâ, zâviyede vâki sınırları belirtilen menzil, bağçe, havlu ve fırını Seyyid İsmail Efendi bin Feyzullah Efendi'ye 733 Kuruş'a satmışlardır ki, bu satış örneği de, âile mensupları arasında gerçekleşmiştir. (58).

Zâviye mensuplarından birisinin dışardan biri ile evlenmesi neticesi gelin tarafından getirilen mülkler de bu başlık altında incelenebilir. (59).

3- Âile mensuplarınca dışarıya satılan vakıf mülklerin tekrar geri alınması: Evâsıt-ı Receb 1177/1764 tarihli fermâna konu teşkil eden bir satış meselesi bu guruba dâhil edilebilir. Küçük Ali Baba'nın vakfettiği, Tokat muzâfâtından Tozanlu Nahiyesi'ne tâbi Tıgnıs Karyesi'nde bulunan bir bâb mülk değirmen, bundan önce mütevellî

57- RB'den alınan 22 ve 23 nu. hüccetler.

58- RB'den alınan 67 nu. 29 Muharrem 1235/1819 tarihli hüccet.

59- Sinan Paşa Evkâfı'ndan Sivas'ta Kürkçülerbaşı'nda vâki bir bâb kürkçü dükkanından hisseye tasarrıf olan Mehterbaşı oğlu Rıdvan Beğ vefat ettiğinde terekesi, hatunu Safiye Hatun'un mihrini karşılamamış, bunun üzerine mihr karşılığı olarak sözkonusu dükkandaki hissesi hanımına verilmiştir. Kimsenin müdâhale etmemesi için de, Sinan Paşa vakfı mütevellî vekili Seyyid Hamza, Safiye Hatun'a bir tezkere vermiştir, bkz. RB'den alınan tarihsiz tezkere. Safiye Hatun'un Ali Baba evlâdı ile akrabâlık derecesini bilemiyoruz. Ancak, yakın akrabâ ya da zâviye sâkini olduğunu söyleyebiliriz. Bu şekilde, başka bir vakfa âit olan gelir kaynağı, zâviye sâkinlerinden birinin eline geçmiştir. Safiye Hatun, buradan elde ettiği geliri Ali Baba Zâviyesi'ne vakfetmiştir, bkz. SSS, 6/89.

olan evlâd-ı vâkıfdan Şeyh Mehmed tarafından, köy sâkinlerinden Ali'ye, muğâyir-i şart-ı vâkıf sattıktan sonra vefat ediyor. Yeni mütevellî Seyyid Feyzullah, değirmeni zabt etmek istediğinde Ali, sözkonusu değirmeni mülkiyet üzere satın aldığı söyleyerek vermek istemiyor. Bunun üzerine Seyyid Feyzullah, İstanbul'a arz-ı hâl göndererek, değirmenin alıverilmesini istiyor.(60).

Bu misallere birkaçını daha ilâve etmek mümkündür. Ancak, zâviyeye giren gelirin bu cephesinin anlaşılabilmesi için verilen bilginin yeterli olduğunu sanıyoruz. Aslında bu tip belgeler, zâviye kurucusunun evlâdının malî durumu açısından da önem arz etmektedir. Zâviye ile alâkalı bütün evrak elimizde olsa idi, bu konuda meydana gelen gelişmelerin tamamını anlamak, malî durumdaki iniş ve çıkışları takip etmek mümkün olurdu. Zâviye ile ilgili evrak, büyüyen ve çeşitli sebeplerle dağılan âile fertleri arasında dağılmış olduğundan, elimizde bulunan evrak, ancak bazı dönemlerdeki gelişmeleri anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Zâviye mensuplarının dışarıdan mülk satın alması, herhalde o dönemde zâviyenin malî durumunun iyi olduğunun göstergesi olarak kabul edilebilir. Buna karşılık, eğer bir dönemde, zâviyede görevli şahıslar, sık sık dışarıdan borç alıyorsa, bunu, zâviyenin malî bakımdan pek de iyi durumda olmadığını işareti saymak ta yanlış olmasa gerektir.(61).

60- RB'den alınan 49 nu. Fermân.

61- Borç alma ya da borç verme işleriyle ilgili düzenlenen belgelere "Deyn Temessükü" adı verilmektedir. Deyn temessükünde, borcun kimden alındığı, alınış tarihi, ne zaman ödeneceği, bazan na kadar güzeşte(gecikme ücreti) alınacağı, bazan gerektiğinde borç karşılığı gösterilen rehin, borcu alan ve şahidler kayıtlı bulunmaktadır. Bu konuda misâl olmak üzere aşağıdaki deyn temessüklerini verebiliriz: Evâsıt-ı Zilhicce 1234/1819'da 361 gün vâdesiyle, Ali Baba Tekyenişini Ali Ağa'nın oğlu Feyzullah, Taylu Efendi'den 384 Kuruş borç almış, rehin olarak, babasından intikal eden melk evlerden kendi hissesine isabet eden kısmı, göstermiştir. RB'den alınan temessük. Ali Babazâde Tahîr Efendi'nin oğulları Şeyh Hasan ve Şeyh Hüseyin, 10 Cemâziyelevvel 1255/1839 senesinde, Derviş Ağa'dan, her ay birer para olarak ödemek şartıyla 1000 Kuruş borç almışlardır, RB'den alınan temessük. Şeyh Hasan Efendi, 7 Receb 1256/1840'ta Gaffar Ağa'dan 8300 Kuruş, 25 Muharrem 1257/1841'de Duhancı Osman Efendi'den 6600 Kuruş, Şevval 1259/1843'te Celalli Hatib oğlu

e- icâre gelirleri

Küçük Ali Baba vakfından olan Hubyar Bostanı denilen zemin üzerine, tahminen 18. asrın başlarından itibaren, mütevellî izniyle bir takım evlar binâ ve ihdas olunmuştur ki, bu evlerden alınan yıllık icâre gelirleri de, zâviyenin önemli gelir kaynakları arasında bulunuyordu. Önceleri, hâne sahipleri, zâviyeye yılda 107 Kıyye Şem'-i Ruğan(Ruğan-ı Çerağ) ödüyorlardı. 18. asrın sonlarında ev sayısında azalma ve çoğalmalar(killet ve kesret) meydana geldiğinden, sözkonusu gelirin toplanması güçleşmiş, bu yüzden, vakıf mütevellîsi ile menzil sahipleri arasında anlaşmazlıklar olmuştur. İki taraf arasında yapılan görüşmelerden sonra, her sene Berât Gecesi girdiğinde, menzil sahiplerinin vakfa toplam 1931 Akçe vermeleri(62) ve alım-satım ve intikal olduğunda mütevellîden izin almaları şartıyla sulh olunmuştur.(63). Ancak, bir süre sonra yeniden eski sisteme dönmüştür ki, bunun, hâne ve hâne sahiplerindeki değişiklik(tağyır) nedeniyle yapıldığı anlaşılıyor.(64). Daha sonraları, hâne sayısında ve dolayısıyla toplanan şem'-i ruğan miktarında da artış olduğu görülmektedir.(65).

Abdullah Emmi'den 181 gün vâdesiyle 740 Kuruş, EVâsıt-ı Cemâziyel-evvel 1268/1852 tarihinde 61 gün vâdesiyle Tokadî Kazancı oğlu Bogos'tan 200 Kuruş, 1858 tarihinden evvel Dedezâde Abdullah Ağa'dan 1500 Kuruş borç almıştır. Şeyh Hasan Efendi'nin halîlesi(hanımı), Kayyım Hüseyin Efendi'den 25 Rebi'ülevvel 1276/1859'da üç ay vâde ile 6000 Kuruş borç almış, üç ay sonra ödeyemediği takdirde "güzeşte" vermek üzere "tahvil" yazılmıştır, RB'den alınan temessükler.

62- SSS, 1/346; 1931 Akçe'nin menzil sahiplerine dağılımı için bkz. Tablo:7.

63- SSS, 1/346.

64- RB'den alınan 1210/1795-1796 tarihli vesika; Ayrıca bkz. Tablo: 8.

65- RB'den alınan vesika; Ayrıca bkz. Tablo:9; Ayrıca, 107 Kıyye Şem'-i Ruğan'ın mahalle sâkinlerine dağılımı için bkz. Tablo:10.

Tablo:7 Zâviye Toprağında Kurulan Menzillerin Arsa İcâreleri

<u>Hâne</u>	<u>Meblağ(Akce)</u>
Süleyman Efendi	45
Deli Hacı oğlu Ahmed Beğ	19
Oruc oğlu	37
Nemegerek oğlu Ömer Beğ	31
Hacı Yusuf oğlu Seyyid Ahmed Efendi	55
Gedik Ahmed Ağa	46
Emir Hasan torunu Hasan	37
Kalyoncu Halil Beğ	31
Kebabcı Ahmed Beğ	12
Kürt oğlu Mehmed Beğ	31
Şib oğlu evi	37
Höyükli oğlu Seyyid Mehmed Ağa	46
Köydinli oğlu Seyyid Osman Ağa	92
Şerbetci oğlu Ali Beğ	67
Hasan Beşe hatunu	30
Çukadar İsmail	61
Delice Mustafa	41
Kürt Süleyman	37
Dökseli Halil	55
Balcı oğlu zimmî	71
Kürt Hacı Hüseyin	55
Çukadar Halil Ağa	46
Karagöz zimmî	77
Hacı Ömer Ağa	46
Saraç Hasan	31
Divrikli Ömer Beğ	55
Ağacık oğlu Hacı Ali	55
... Osman	31
Tatar İnce Mehmed	41
Köse Ahmed	55
Tortum oğlu	46

Tablo:7(devamı)

Emine Hatun	76
Tokmak oğlu Mahmud Beğ	66
Debbağ Molla Hüseyn	46
Kızılcaköylü Cüce Hasan	55
Hallı Beğ	43
Hamal Hüseyn	31
Emir İsmail	31
Debbağ Mustafa	32
Gergerli oğlu Seyyid Ahmed Çelebi	55
Cerir oğlu Hüseyn ve Hasan	77

Yekûn hâne:41

1931 Akçe

Tablo:8 Zâviye Toprağında Kurulan Menzillerin Arsa icâreleri
(Tağyir Olduğu İçin Müceddeden Deftere Yazılanlar)

<u>İsim</u>	<u>Miktar (Sem'-i Ruğan)</u>
Süleyman Efendi Hânesi	4 Kıyye
Kapancı Ahmed Efendi Hânesi	3 Kıyye
Dâmâdı Ahmed Hânesi	2 Kıyye
Kalyoncu Alemdar'dan Lezgi oğlunun aldığı hâne	3.5 Kıyye
Usta Mehmed Hânesi Cafer hânesinden	1 Kıyye
Delibaşı'nın Şerbetci oğlu Ali Beğ'den aldığı bostan	3 Kıyye
Canbaz Ömer hatunu Hânesi	3 Kıyye
Receb Efendizâde Hüseyin Ağa çırağı	
Seyyid Ömer Hânesi Cafer hânesinden	1 Kıyye
Kıllı Hüseyin'in oğlu Hasan Hânesi	
Bedir Ömer'den almıştır	1 Kıyye 135 Dirhem
Türkman oğlu Yusuf Beğ Hânesi	
Timarlı Halil Beğ'den almıştır	4 Kıyye
Köse Mustafa Hânesi	3 Kıyye
Manav Mehmed Hânesi	1 Kıyye
Köydinlizâde çırağı Mehmed Beğ Hânesi mukaddemen Oruç oğlu'nundur	2 Kıyye
Delice Yüzbaşı'nın Divrikli'den aldığı hâne	- -
<hr/> Yekûn hâne:14	<hr/> 31.5 Kıyye 135 Dirhem

Tablo:9 Zâviye Toprağında Kurulan Menzillerin Arsa icâreleri

<u>Hâne</u>	<u>Ruğan(Kıyye)</u>
Hums oğlu	6
Börekci El-Hac Osman	2.5
Beğli oğlu Hüseyin Beğ	3
... Mustafa	2.5
Mesci oğlu Ömer Efendi	4
Hacı Kadir Dâmâd-ı İbrahim Efendi	3.5
Receb Beşe	1
Cafer	2
Şib oğlu Ömer	2
Çabkun Mehmed	2
Kebabcı İsmail	2
Karakız evi	1.5
Kör Veli	1.5
Köydinli oğlu Ahmed Ağa	8
Mücellit Emir	4
Topal Süleyman	2
Hasan Beşe	2
Cınkır Manok	4
Ketenci oğlu Mehmed Çelebi	3
Ketenci oğlu kirâcısı evi	3
Boşnak Salih	1.5
Sefer Beğ oğlu Mehmed	3
Balcı oğlu Manok	4
Mamukarı evi	1.5
Ahircan oğlu	3
Milkon oğlu	3
Milkon oğlu Ösib	3
Milkon oğlu kirâcısı evi	3
Kargınlı Hüseyin Beğ	3
Divrikli Beğ ...	3

Tablo:9(devamı)

Katırcı Himmət	4
Hacı Ali	2
Karaca Ahmed	2
Tortum oğlu Ahmed	2
Tokmak oğlu	8
Ahmed Beğ	2.5
Yıldızlı oğlu	3
Koca Beğ evi	4
Celeb Ahmed evinde olanlar Sarı Mustafa	4
Hammal Ahmed	2
Kavukcu Hacı Ahmed	4
Cirit Mehmed Çelebi	3.5
Cirit oğlu Hüseyin Ağa'nın Hubyar Bostanı'ndan aldığı zemin için	300 Dirhem
<hr/>	
Yekün hâne:43	129 Kıyye 100 Dirhem

Tablo:10 Zâviye Toprağında Kurulan Menzillerin Arsa İcâreleri

<u>Hâne</u>	<u>Ruğan-ı Cerâğ(Kıyye)</u>
Ahmed Beğ bin Mustafa	3.5
Hüseyin Beğ bin Mahmud	2.5
Mehmed Beğ bin Salih	4
Zahide binti Karagöz	3
Halil birâder-i İbrahim	7
Müderris Beşe	2
Pilikoğulları	2
Hacı Cafer	2
Ebubekir bin Ahmed	2
Molla Ömer	1
Ebubekir bin Mehmed	2.5
Ali Beşe bin Ma'kud	2.5
Osman bin Veli	2.5
Abdurrahman bin Ali	1
Ahmed bin Abdullah	1
Ğazer veled-i Bogos	6
Ayşe binti ---	4
Kahveci Veli	3
Kocabab veled-i Minas(x)	4
Manok veled-i Koyasar(x)	1.5
Ahicâne veled-i Minas(x)	6
Ahmed bin Kürd Ömer(x)	1.5
Karamanoğlu Mehmed ve kızkarındaşı Asiye	2
Hasan Ağa bin Mustafa Beşe	8
Hüseyin Çelebi bin Osman	4
İsmail Çelebi bin Ömer(x)	4
Ömer bin Halil	3
Mehmed bin Osman	2

Tablo:10(devamı)

Süleyman bin İsa	2.5
Dellak Ali	3
Mehmed bin Receb	3
Köse Ahmed Beğ	4
Hacı Mustafa	4
Ebubekir bin Ömer	3
<hr/>	
Yekûn hâne:34	107 Kıyye

(x)- Başında hâne yazılı değildir.

B- Masraflar

Zâviyede yapılan masrafları esas olarak dört grupta toplamak mümkündür:

- a- Ücret ve maaşlar
- b- Tâmirât ve aydınlanma
- c- Yolcu ve fakirlerin yedirilmesi
- d- Gelir fazlasının evlâd-ı vâkıfa taksimi

Câmi, türbe ve çeşmenin tamir masrafları ile câmi ve türbenin aydınlatma masrafları, bazan aynı başlık altında verildiği için, bu ikisini aynı kategoride incelemek zarureti hâsıl olmuştur. Aynı şekilde, bazı muhâsebe defterlerinde âyende ve revendeye sarfedilecek miktar, evlâd-ı vâkıf arasında taksim edilecek olan miktarlarla aynı başlık altında verilirken, bazan bu ikisi ayrı ayrı kaydedilmiştir. Bu bakımdan, ilgili tablolarda, bunlar da aynı kategoriye alınmıştır. Ayrıca, mübârek gecelerde helva ve Aşûre duhûlünde aşûre pişirilip fakirlere yedirilmesi de aynı kategoride incelenmiştir.

a- Ücret ve maaşlar

Büyük Ali Baba'nın vazifeliler kategorisinde; nâzır kâtib câbi ve hatib görülürken, Küçük Ali Baba vakfında hoca-i mekteb(bazan halife), imam-ı câmi(bazan imam-ı mescid), müezzin ve nâzır-kâtib-câbi bulunmaktadır. Adı geçen vazifeliler, 1835'ten sonra tutulmaya başlanan muhâsebe defterlerinde geçmektedir ve bunlar tablo hâlinde gösterilmiştir.(66).

Rüstem Paşa vakfiyesinde zâviyedar(daha sonra postnişin) ve mütevellî'den başka, istenirse câbi, kâtib, zâbit(nâzır karşılığı kullanılmış olabilir) ve hâfız tayin olunabileceği, bunların azl ve nasblarının mütevellî'nin yetkisinde olacağı kaydedilmekle beraber, bu vazifelere karşılık ne kadar ücret ödeneceği belirtilmemiştir.

Küçük Ali Baba vakfiyesinde tayin olunan vazifeliler ise, mütevellî(ecdâdı Ali Baba Zâviyesi'nde sâkin olan evlâd-ı zükûrun sinen kebiri olacak), muallim, halife, imam ve müezzindir. Bunlardan muallim ve imam günlük 3'er Akçe, halife ve müezzin günlük 1'er Akçe alacaklardır.

Ali Baba Zâviyesi vakıflarına(ücretini Ali Baba vakfından almak üzere) nâzır-kâtib-câbi tayinine, Küçük Ali Baba'nın kızı Ümmühâni Hatun'un 1664'te vefatından sonra başlandığı anlaşılmaktadır. Bu tarihten sonra tevliyet ve zâviyedarlık Fatma Hatun ve evlâdı eline geçtiği için, Ümmühâni Hatun'un evlâdı, vakıftan ücret alabilmek için, mütevellî'nin izin ve rızası hilâfına, senede 6 Mud hinta vazife ile sözkonusu görevleri kendi üzerlerine tevcih ettirmişlerdir.(67). Ancak, Fatma Hatun ve evlâdının itirazı üzerine, bazan, bu vazifelerin, Fatma Hatun'un evlâdı eline geçtiği görülmektedir ki, bu değişikliğin sebebi, Ümmühâni Hatun evlâdının yabancı(ecnebî) ilan edilmesidir.(68).

Nezâret-kitâbet-cibâyet adıyla anılan bu üç görevin genellikle tek bir kişi tarafından yürütüldüğü görülüyor. Bu üç göreve karşılık verilen ücret 6 Mud hinta idi ve bu durum asırlar boyu devam etmiştir. Ancak, sözkonusu görevler, Fatma Hatun evlâdı eline geçtiği dönemlerde, verilen ücretin günlük 3 Akçe'ye çevrildiği anlaşıyor.(69).

67- RB'den alınan 29 nu. 18 Rebi'ülâhir 1126/1714 tarihli Fermân.

68- RB'den alınan Gurre Rebi'ülâhir 1116/1704 tarihli Mürâsele; RB'den alınan 18 Muharrem 1126/1714 tarihli Berât Tezkeresi; 5 Receb 1109/1698'de Ümmühâni Hatun'un oğlu Ebubekir'in ref'inden Fatma Hatun'un oğlu İsmail'e tevcih edilmiştir; 5 Cemâziyelâhir 1102/1691 ve 7 Şevval 1106/1695 tarihlerinde de İsmail'in üzerinde gözükmektedir, ilgili vesikalar RB'den alınmıştır.

69- RB'den alınan 7 Şevval 1106/1695 tarihli Buyruldu; Ümmühâni Hatun evlâdından Şems Ahmed 1714'lerde bu üç hizmet karşılığı 6 Mud hinta alıyordu, yine aynı koldan gelen Şeyh Ebubekir bin Şeyh Süleyman, 1876'da vefat ettiğinde, oğulları Şeyh Süleyman, Şeyh Mustafa, Şeyh Ali Rıza ve Abdullah Halife 6 Mud hinta vazife ile sözkonusu hizmetleri îfâ ediyorlardı, bkz. RB'den alınan 37 ve 38 nu. 26 Cemâziyelâhir 1293/1876 ve 22 Rebi'ülâhir 1293/1876 tarihli berâtlar.

Küçük Ali Baba vakfına ilk olarak Zilhicce 1139/1727 tarihinde "nâzır" tayin edilmiştir.(70). 1252-1253 Hicri tarihli muhâsebe kaydında, Küçük Ali Baba vakfından kâtib-câbi-nâzır'a 600 Kuruş(iki yıllık) ücret ödendiği görülmektedir ki, yukarıda ücreti belirtilmeden tayin olunan nâzır'a daha sonraları kâtib ve câbi'nin de dâhil edildiği anlaşılıyor. Küçük Ali Baba vakfiyesinde, böyle bir görevlendirmenin yapılmadığı burada tekrar hatırlanmalıdır. Zâviye ile ilgili belgeler incelendiğinde, evlâd-ı vâkıfın artmasına paralel olarak bir takım yeni vazifeler ihdas olunduğu görülmektedir. Buna karşılık, değişen ekonomik şartlar sebebiyle vakfiyede belirtilen ücretlerin yetersiz kalması üzerine bazan birden fazla görevin bir kişi tarafından yürütüldüğü anlaşılıyor.(71). Vazifeli

70- VGM Arşivi, 1088 nu. HD, varak:52-B.

71- Es-Seyyid Musluhidin veled-i Es-Seyyid Ali, 15 Zilhicce 1202/1788'de, Küçük Ali Baba vakfından almak üzere yevmî 3 Akçe ile imam ve yevmî 3 Akçe ile muallim cihetlerine mutasarrıf bulunuyordu, bkz. RB'den alınan 11 nu. Berât Tezkeresi; Musluhiddin, 5 Receb 1224/1809'da kendi rızâsıyla, sözkonusu vazifeleri Mehmed Tahir Halife'ye feragat etmiştir, RB'den alınan 15 nu. Berât Tezkeresi; Halbûki, 10 Rebi'ülâhir 1115/1703'te sadece muallimlik cihetine Ömer adında birisi mutasarrıftı, RB'den alınan vesika; Cemâziyelâhir 1143/1730'da Küçük Ali Baba Mektebi'nde 1 Akçe vazife ile halife ve mescedende 1 Akçe vazife ile müezzinlik cihetlerine Ebubekir Halife mutasarrıf bulunuyordu, VGM Arşivi, 1088 nu. HD, varak:45-A; Bu vazifeler, Ebubekir'in vefatı üzerine oğulları Seyyid İbrahim ve Seyyid Osman'a iştirâken tevcih olunmuştur, VGM Arşivi, 1122 nu HD, varak:25-A'da kayıtlı Rebi'ülâhir 1163/1750 tarihli vesika(Ebubekir'e ilk tevcih tarihi Şaban 1125/1713'tür, VGM Arşivi, 1118 nu. HD, s.128); Seyyid İbrahim'in vefatı üzerine hissesi oğulları Seyyid Abdullah ve Seyyid Ebubekir'e iştirâken tevcih olunuyor, VGM Arşivi, 1122 nu. HD, varak:27-A; Rüstem Paşa vakfiyesinde belirtilmemekle birlikte, vakfın müsâdesine binâen Şaban 1142/1730'de yevmî 2 Akçe ile müceddeden müezzin tayin olunmuştur, VGM Arşivi, 1119 nu. HD, s.94; Zilhicce 1167/1754'te Büyük Ali Baba Zâviyesi Câmî'in de 2 Akçe ile müezzinliğe müstakilen ve 4 Akçe ile hitâbete Seyyid Osman ile müştereken mutasarrıf olan Seyyid İbrahim vefat ettiğinde oğulları Seyyid Abdullah ve Seyyid Ebubekir'e tevcih olunmuştur, VGM Arşivi, 1122 nu. HD, varak:27-A. Görüldüğü gibi, aynı şahıslar aynı görevler için hem Küçük Ali Baba ve hem de Büyük Ali Baba vakfından ücret almaktadır. Zilhicce 1206/1792'de câmî ve türbeye evlâd-ı vâkıfdan Seyyid Abdürrezzak Halife türbedar ve ferraş, Seyyid

sayısında meydana gelen değışikliklerin, zâviye vakıflarındaki artma ve eksilmelerle alâkalı olduğu düşünülebilir. Diğer taraftan, vakıflar dışındaki gelir kaynaklarına bağlı olarak bir takım görevlerin ortaya çıktığı da görölüyor.(72).

Ali Baba Mescidi'ne 1714'lerde minber konulup câmi haline getirildikten sonra hatib tayin olunmuştur.(73). Bu tarihten itibaren câmide görev yapan hatibler günlük 4 Akçe vazife almışlardır.(74).

b- Tâmirât ve aydınlanma

Masrafların önemli bir kısmını da, tâmirât giderleri teşkil etmiştir. Normal olarak her yıl, zâviyeye âit müesseselerin mütad bakım masraflarının yanında, bazı dönemlerde yapılan esaslı tamirler,

Mehmed Tahir ise, cüzhan nasbolunmuştur, VGM Arşivi, 548 nu. HD, s. 109, 110, bu tarihte Mehmed Tahir, Küçük Ali Baba Zâviyesi'nde zâviyedar ve vakfının mütevellisi idi. Rebi'ülâhir 1116/1704 tarihli Hurûfat kaydı, ferraş'ın vazifesinin 1 Akçe olduğunu gösteriyor, VGM Arşivi, 1121 nu. HD, s.13; Şevval 1117/1706'da Meryem oğlu Seyyid İbrahim Ali Baba Mescidi'nde müezzinlik ve ferraşlık vazifesini yürütüyordu, VGM Arşivi, 1121 nu. HD, s.15; Cemâziyelâhir 1178/1764 tarihli Hurûfat kaydında ise, "Büyük Ali Baba Evkâfı'ndan câmi'-i şerîfin ferraşı olmayub lâzım ve mühim olmağla yevmi 2 Akçe ile Seyyid İsmail'e mütevellisi Seyyid Feyzullah'ın arzıyla tevcih buyruldu" denilmektedir(VGM Arşivi, 1117 nu. HD, s.63) ki, bu kayıt, ferraşın, bu tarihten itibaren Küçük Ali Baba vakfının yanısıra Büyük Ali Baba vakfından da ücret almaya başladığını göstermektedir. Şüphesiz bunun başlıca sebebi, önceden beri verile gelen ücretin yetersiz kalmasıdır.

72- Temlik sûretiyle Ali Baba'ya verildiğini sandığımız Çorak Mezraası'na, evlâd-ı vâkıfın, ber vech-i duâgû mutasarrıf olduğu belgelerde kayıtlı bulunuyor, misâl olarak bkz. VGM Arşivi, 1158 nu. HD, s.140, Safer 1193/1779 tarihli vesika; Aynı şekilde, zâviye mensuplarınca îmar edilen ve 50 Akçe maktû ile Ali Baba Zâviyesi zâviyedarının uhdesine kaydolunan Köykulu Mezraası mahsûlünden almak üzere, Ali Baba'nın rûhu için cüz okuyan cüzhan'a günlük 1 Akçe vazife veriliyordu, VGM Arşivi, 1118 nu. HD, s.129, Cemâziyelâhir 1126/1714 tarihli vesika.

73- VGM Arşivi, 1118 nu. HD, s.138.

74- VGM Arşivi, 1088 nu. HD, varak:45-B; 550 nu. HD, s.57; 1086 nu. HD, varak:36-A; 217 nu. Esas Defteri, sıra:2033, buradaki kayda göre, yevmi 4 Akçe vazife ile hitâbete Zağralı Mehmed Efendi ibn Ali mutasarrıftır(14 Şevval 1274/1858'de). Onun vefatı üzerine 12 Muharrem 1301/1883'te oğlu Ömer Efendi'ye, onun da vefatıyla 30 Şevval 1332/1914'te sağır oğlu Mehmed Zihni Efendi'ye tevcih edilmiş.

büyük masraflara sebep oluyordu. Meselâ, 1265-1271 Hicrî yıllarını ihtivâ eden yedi yıllık dönemde Küçük Ali Baba vakfının 163.382 Kuruş olan toplam gelirinin yarısından fazlası tamir giderlerine sarf edilmiştir. Bunun 62.998 Kuruş'u câmi ve türbe tamirine, 25.895 Kuruş'u ise tuzla tamirine ayrılmıştı. Buradan hareketle, bu tarihte Ali Baba Câmi'i'nin esaslı bir tamir görmüş olduğu söylenebilir. Diğer muhâsebe defterlerinde kaydedilmeyen tuzla tamir masrafının sadece bu deftere kaydedilmiş olması, zâviyenin mühim bir gelir kaynağı olan tuzlaların, bu tarihlerde esaslı sûrette tamir edildiğini gösteriyor.

Câmi ve türbenin aydınlatılması için, her sene belli miktarda para ayrıldığı anlaşılıyor. Aydınlatmada kullanılan kandil, şem'-i asel(bal mumu) ve şem'-i ruğan(revgan) masrafı bütün muhâsebe defterlerine kaydedilmiştir. Ancak, bu tür masraflar, bazı defterlerde tamir masraflarıyla birlikte verildiği için, ikisi bir başlık altında incelenmiştir.

c- Yolcu ve fakirlerin yedirilmesi

Zâviyenin asıl masrafını, kuruluş gayesine uygun olarak, âyende ve revendenin zâviyede ağırlandı, yedirilip içirilmesi teşkil etmiştir. Bu iş için ayrılan miktar, bazı defterlerde ayrıca belirtilirken, diğer defterlerde, genellikle normal masraflar çıkarıldıktan sonra geriye kalan gelir fazlasının yeteri kadarı evlâd-ı vâkıf arasında taksim edilmiş, bundan da artan kısmın zâviyede misafir edilen yolculara it'âm-ı taâm edildiği belirtilmiştir. Her sene mûtad olarak mübârek gecelerin birkaçında helva pişirilip fakirleri yedirilmesi de, aynı hizmetin bir parçası durumundadır. Aynı şekilde, zamanı geldiğinde aşûre pişirilip fakirlere yedirilmesi de, zâviyenin her yıl gerçekleştirdiği bir hizmet türü idi. Bu tip hizmetlere ayrılan miktar, sadece 1265-1271 döneminde(câmi, türbe ve memlehalenin esaslı sûrette tamir gördüğü dönem) %43'lere düşmüş, normal zamanlarda ise %65'lerde seyretmiştir.(75).

d- Gelir fazlasının evlâd-ı vâkıfa taksimi

Vakıf gelirlerinin fazlasının, bütün evlâda taksim edildiği düşünülmemelidir. Buradaki evlâd-ı vâkıfdan maksat, tevliyet ve zâviyedarlıkta hissesi olanlardır. Asırlar boyu süren tevliyet ve zâviyedarlık dâvâları sebebiyle bütün evlâdın bu gelirden pay aldığı kesinlikle söylenemez. Rüstem Paşa ve Küçük Ali Baba vakıflarındaki farklı şartlar(vakıftan yararlanma hususunda daha evvel belirtilen şartlar) bu tip dâvâların çıkmasında etkili olmakla birlikte, kanaatimizce asıl sebep, evlâd-ı vâkıfın sayısının artması ve çeşitli bölgelere dağılmasıdır. Evlâd-ı inâs ya da zükûr veya derece-i sâni ve sâlisde bulunanların zamanla vakıf yönetiminden uzaklaşması tabii bir netice olsa gerektir.

Zâviyenin umûmî masraflarını anahatlarıyla bu şekilde vermeye çalıştıktan sonra, bizzat zâviye bünyesinde yapılan masraflarla ilgili kayıtlar üzerinde durmak istiyoruz. Bu kayıtlar, zâviyede yapılan hizmetleri anlamamız bakımından önem arz etmektedir. Söz konusu kayıtlar, fazla muntazam olmamakla birlikte, zâviyede oturanların her türlü ihtiyaçlarının, miktar ve para olarak neler olduğunu, ne kadar yekûn tuttuğunu, zâviyede misafir edilen yolcu ve dervişlere nelerin ikrâm edildiğini göstermektedir.

Bu konu, zâviyenin işleyişi bölümünde geniş bir şekilde incelenmişti. Burada, kayıtlarda geçen miktarlar tablo halinde verilerek, zâviyede yapılan masrafın çeşitli kalemlere göre dağılımı gösterilmeye çalışılmıştır.(76). "Hâne masârıfı" başlığı altında, yıllık olarak tutulan bu kayıtlardan anlaşıldığına göre, toplam masrafın %36.7'lik bölümü dergâha yapılmaktadır ki, %5.69'luk bölümü oluşturan ve muhtelif şahıslara ödenen paranın bir kısmının da dergâha sarfedildiğini sanıyoruz. %10.49 ile ikinci sırayı faiz ödemeleri almaktadır. Buradan hareketle zâviye sâkinlerinin, bu dönemde borç almak durumunda kaldıklarını ve borçların mühim bir faiz yekûnu tuttuğunu söyleyebiliriz.(77). Üçüncü olarak %9.35 ile hubûbât(hıntaşafir-mercimek,bulgur) giderleri gelmektedir. Dördüncü sırada %7.16

76- Bkz. Tablo:12.

77- Bkz. Dipnot:61.

ile muhâsebe giderleri gelmektedir ki, muhâsebe masrafının zâviyeye epey pahalıya mâlolduğu anlaşılıyor. Diğer masrafların miktar ve yüzdeleri için ilgili tablolara bakılabilir.

Tablo:11 Büyük Ali Baba Vakfı Gelir ve Masraflar(Kuruş)

Sene:	1251-1252 (iki sene)	1253	1275-76-77 (üç sene)
Yolcu ve fakirlerin yedirilmesi-evlâda taksim	14908 %70	7169 %64.9	57864.5 %76.4
Tâmirât ve Aydınlanma	1555 %7.3	1988 %18	1789.5 %2.3
Ücret ve maaşlar	3025 %14.2	725 %6.5	6906 %9.1
Muhâsebe masrafı	1800 %8.4	1153 %10.4	9126.5 %12
Toplam gelir:	21288	11035	75686.5

Küçük Ali Baba Vakfı Gelir ve Masraflar(Kuruş)

Sene:	1251	1252-53 (iki yıl)	1253	1265-1271 (yedi yıl)
Yolcu ve fakirlerin yedirilmesi-evlâda taksim	8549 %95.9	13933.5 %83.7	8004 %89.2	70548 %43.1
Tâmirât ve Aydınlanma	100 %1.1	180 %1	100 %1.1	90734 %55.5
Ücret ve Muhâsebe masrafı	263 -	1126 1396.5 %8.3	263 600 %6.6	2100 - -
Toplam gelir:	8912	16636	8967	163382

Tablo:12 Zâviye(Hâne) Masrafları

<u>Masrafın adı(x)</u>	<u>Kıymeti(Kurus)</u>	<u>%</u>
Dergâh masrafı	8905.5	36.37
Faiz ödemesi	2570	10.49
Hubûbât(hınta-şafir-mercimek-bulgur)	2290	9.35
Muhâsebe masrafı	1755	7.16
Şahıslara ödenen(ücret-borç-harçlık)	1394	5.69
İnşaat malzemesi(tahta-taş-keçe-mih)	951.5	3.88
Kumaş-giyecek-terzi	854	3.48
Hayvan-hayvan takımı-nalband-saraç	847	3.46
Saman-yem-pelid	817	3.33
Duhan	652	2.66
Kahve	514	2.09
Meyve-sebze-bostan	464.5	1.89
Muhtelif eşya	432.5	1.76
Et-kuyruk-pastırma	419	1.71
İşçilik-kira	399.5	1.63
Yakacak(kömür-çam)	310	1.26
Kazzaz'a verilen	257	1.04
Sâfi yağ	225	0.91
Mum-Berât mumu-bezir	157	0.64
Nezr'e verilen	143	0.58
Muhtelif gıda	122	0.49
Toplam:21 kalem	24479.5	99.87

(x): Hicrî 1263 senesi masârıfı.

2- VAKFIN İŞLETİLMESİ

Zâviyelerin ve kurucu şeyh âilelerinin asırlar boyu varlıklarını devam ettirmeleri, büyük oranda, kendilerine tahsis edilen vakıflar sâyesinde olmuştur. Bununla beraber, bu tür vakıflar genellikle "evlâdlık vakıf" olduklarından, aynı zamanda, evlâd-ı vâkıf arasında bitip tükenmek bilmeyen münâzaalara da sebep olmuştur.(77) Bu çelişkili durum, vakfiyelerde kaydedilen, vakfiyelerde kaydedilen, vakfın yönetimi ile ilgili şartlarla alâkalıdır. "Tevliyet şartları" da denilen yönetim ile ilgili şartlar, vakfiyelerde gayet açık bir şekilde belirtilmekle beraber, bu konuda vâkıfın evlâdı arasında çoğu zaman tam bir anlaşma sağlanamamıştır. Bu yüzden, zâviye ve vakıf yönetiminde, genellikle ehliyetten çok, vakıf gelirlerine sahip olabilme hırsı egemen olmuştur denilebilir. Böylelikle, zâviyelerin asırlar boyu yaşmasını sağlayan vakıflar, aynı zamanda, başlangıçta siyasî, sosyal, ekonomik vesâir önemli rolleri olan bu dinî ve hayrî müessesenin zamanla içten içe çürümesinin de başlıca sebebini teşkil etmiş görünmektedir.

Bu gelişmeyi ço açık bir sûrette Ali Baba Zâviyesi'nde de takip edebiliyoruz. Rüstem Paşa ve Küçük Ali Baba vakfiyelerindeki farklı tevliyet şartları, vakıf yönetimi hususunda evlâd-ı vâkıf arasındaki mücadelenin başlıca sebebi ve körükleyicisi durumunda gözükmektedir. Ayrıca, genelde vakıf yönetiminin Fatma Hatun evlâdı, vakıf murâkabesinin(nezâret) ise, Ümmühâni Hatun evlâdı elinde bulunması, vakfın işleyişindeki kolaylık ve problemlerin de başlıca sebebini teşkil etmiştir. Zâviyede, nâzır'ın, vâkıfın âilesine mensup olması, vakfın hesaplarının dışarıdan kontrol edilmesini engellemesi (78) kolaylığını sağlamasına karşılık, yönetim ve kontrolün evlâd-ı vâkıfın farklı kutupları eline geçmesi, evlâd arasındaki mücadeleyi arttırmakla beraber bir bakıma, murâkabenin sağlıklı olmasının da garantisi olarak kabul edilebilir.

77- Misâl olarak bkz. A.Gölpınarlı, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik, s.260 vd.

78- Bu konuda bkz. S.Faroqhi, "Şeyh Âileleri", s.199.

Vakfın işletilmesi, vakıf yönetimi, kontrolü ve muhâsebesi, vakıf mahsûlünün toplanması ve buna bağı olarak vakıf tuzlaların işletilmesi gibi konuları ihtivâ eder. Vakıf yönetiminin mütevellî, kontrolün ise nâzır eliyle yürütüldüğü bilinmekle birlikte(79), vakfın muhâsebesi, vakıf mahsûlünün toplanması ve vakıf tuzlaların işletilmesi, ayrıntılarıyla incelenmesi gereken konulardır. Vakfiye tarihlerinden son dönemlere kadar geçen zaman içerisinde meydana gelen değişiklikler, Osmanlı müesseselerindeki değişmelerle paralellikler arzettiğinden, bu konuda yapılacak çalışmalar, Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihinin aydınlatılmasında da faydalı olacaktır. Ayrıca, vakıf yönetimi ve kontrolünün mütevellî ve nâzır tarafından icrâ edildiğini ifade edip geçmek, konunun anlaşılması için yeterli değildir. Yani, bir zâviye kurulur, biri veya birileri o zâviyeye vakıf yapar, vakıf mütevellî tarafından idare ve nâzır tarafından murâkabe edilir ve bu durum böylece devam eder... Vesikalara bakılırsa konu bu kadar basit değildir. İşler her zaman yolunda gitmemiştir. Yönetim ve kontrol hususunda büyük münâzaalar olmuştur. Vakıf gelirleri, muhtelif sebeplerle, her zaman düzenli bir şekilde toplanamamış, vakfın muhâsebesi çeşitli dönemlerde bir takım anlaşmazlıklara sebep olmuş ve vakfa, uzun süre devam eden müdâhaleler yapılmıştır. Bu bakımdan, zâviyeler ve onlara yapılan vakıfların işletilmesi; sadece vâkıf ve evlâdının hayat hikayelerinin öğrenilmesi için değil, asıl, bu dinî ve sosyal müessesenin son dönemlerde içine düştüğü buhranın anlaşılması için de araştırılmaya değer bir konudur.

A- Vakıf Görevlileri

a- Mütevellî

Mütevellî, "vakıf işlerini vakfiye şartları ve şer'î hükümler dâiresinde" idare için tayin olunan kişidir.(80). Vâkıflar, genel-

79- Geniş bilgi için bkz. B. V. diydiz, "Vakıf", s.162.

80- M.Z.Pakalın, age, II, s.640.

likle, önce kendilerini, ölümlerinden sonra da evlâdını mütevellî tayin etmişyerdiler.(81). Vakıf yönetiminin, vâkıfın evlâdına bırakılması, bilhassa Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde sıkça başvurulan "müsâdere" usûlüne karşı, askerî kesime mensup zengin vezir ve paşaların geleceklerini garanti altına alabilme düşüncesiyle alakalı görülmüştür.(82). Vakıfların geneline teşmil edilemeyecek bu hükmün, Ali Baba Zâviyesi için de geçerli olması pek mümkün gözükmemektedir. Çünkü, zâviyeye ilk vakıf dışarıdan birisi yani Rüstem Paşa tarafından yapılmıştır. Küçük Ali Baba ise, zâviyeyi malî bakımdan desteklemek maksadıyla büyük bir ihtimalle devlet tarafından sağlanan gelir kaynaklarını vakfetmiştir. Demekki, zâviye kurucusu ve evlâdının, geleceğini garanti almayı düşüneneceği, büyük bir zenginliği bulunmamaktadır.

Rüstem Paşa vakfiyesinin tevliyet bahsinde, önce Ali Baba'nın mütevellî olup, ister bizzat isterse nâib tayin ederek vakfı yöneteceği, vefatından sonra ise, Ali Baba'nın kardeşinin mütevellî olacağı kayıtlı bulunmaktadır. Kardeşinden sonra, Ali Baba'nın "evlâd ve evlâd-ı evlâd neslen ba'de neslin ve fer'an ba'de aslin" mütevellî olması kabul edilmiştir. Ali Baba ve kardeşinin nesilleri tükenirse, Ali Baba Zâviyesi'nde seccâdenişin olan şeyh mütevellî olacaktır. Ancak, şeyhin, "ehl-i sünnet üzere sıfat-ı hamîde ile mütehallî" olması istenmektedir. Zâviyede münâsîp şeyh kalmazsa veya "neûzübillah" zâviye "harab olub kâbil-i tâmir olmayacak olur ise", Evkâf-ı Medine-i Münevvere'nin mütevellîsi, bu vakfın da mütevellîsi olacaktır.

Rüstem Paşa'nın, Ali Baba sülâlesinden sonra mütevellî olacak kişinin "sünnî" olmasını istemesi, Ali Baba'nın dinî hüviyeti ya da, zâviyenin kurulduğu bölgedeki dinî ve mezhebî cereyanlarla ilgili olabilir. Genel olarak bütün vakfiyelerde, tayin edilen müte-

81- 18. Asırda kurulan Türk vakıflarında bu oran %56'dır. Bu asırda vâkıfların ancak %11'i yabancıdan mütevellî tayin etmişlerdir. Geriye kalan %33 ise mütevellînin kadî ve vakfın nâzırı tarafından tayin edilmesini istemişlerdir, bkz. B.Yediyıldız, "Vakıf", s.162.
82- A.Gölpınarlı, Mevlânâ'dan sonra Mevlevîlik, s.260-261.

vellinin ehil, dürüst, iyi ahlâklı, güvenilir ve benzeri özelliklerinin bulunması istenilmekle beraber(83), Rüstem Paşa vakfiyesinde, mütevellinin mezhebi konusunda belirleyici kayıt bulunması, herhalde az rastlanılan istisnâî bir durumdur. Ayrıca, vakfiyede belirtilen, Ali Baba'dan sonra kardeşinin müteveli olacağı ile ilgili şartın, Ali Baba'nın vasiyeti ile değiştirildiği anlaşılmaktadır. Bu şekilde, Ali Baba evlenmeden önce vakfiyeye konulan tevliyetle ilgili şart, Ali Baba evlenip çocuk sahibi olduktan sonra, Ali Baba'nın vasiyeti ile değiştirilmiştir. Ali Baba, vefat etmeden önce, zâviyesini oniki yaşındaki oğlu Ahî Mehmed'e vasiyet etmiştir.(84). Ali Baba'nın vasiyeti, Rûm beğlerbeği'sinin mektubu ve İstanbul'un onayıyla gerçekleşen, vakfiye şartını değiştirme hadisesi de istisnâî bir durum olsa gerektir.

Küçük Ali Baba, vakfiyesinin bir yerinde oğlu(ferzend-i ercümendi) Ahî Mehmed Beğ'i müteveli tayin etmiş ve vakfettiği mülkünü ona teslim etmiştir. Vakfiyenin başka bir yerinde ise, önce kendisinin, vefatından sonra da, dedesi Ali Baba'nın zâviyesinde sâkin olan evlâdının yaşça en büyüğünün müteveli olacağı kayıtlıdır. Gerekli masraflar görüldükten sonra arta kalan vakıf fazlası, müteveli tarafından, diğer erkek evlâd arasında taksim edilecektir. Müteveli, zâviyede sâkin olan, dul, muhtaç veya hastalıklı kız evlâda da yeterli miktarda pay verecektir. Erkek evlâdın nesli tükenirse, adı geçen zâviyede her kim sâkin olursa vakıf gelirlerini o tasarruf edecektir.

Rüstem Paşa vakfına önce Ali Baba, vefatından sonra oğlu Ahî Mehmed Beğ, sonra onun oğlu Küçük Ali Baba müteveli olmuşlardır. Küçük Ali Baba, kendisi de bir vakıf tertip ettiğinden, kendisi ve kendisinden sonra gelenler uzun süre her iki vakfa birden mütevelilik yapmışlardır. Küçük Ali Baba'dan sonra oğlu ikinci Ahî Mehmed Beğ tevliyet görevini üstlenmiş, muhtemelen onun vefatından sonra

83- Müteveli tayin olunacak kimselerde aranan özellikler için bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılahât-ı Fıkhiyye Kâmusu, V, İstanbul 1985, s.69; Ahmet Akgündüz, İslâm Hukûkunda ve Osmanlı Tatbikâtında Vakıf Müessesesi, Ankara 1988, s.239-244.

84- BA, Mühimme, 25/264.

kızkardeşleri Ümmühâni ve Fatma hatunlar her iki vakfa de "mütevel-
liye" olmuşlardır. Evâsıt-ı Zilkâde 1074/1664'te Ümmühâni Hatun'un
vefatı üzerine, Fatma Hatun müstakilen her iki vakfı da yönetmeye
başlamıştır. Fatma Hatun'un mütevelliye olabilmesi için, sözkonusu
tarihte İstanbul'dan gelen berât-ı şerif sicil-i mahfuz'a kaydedi-
lip, kadı tarafından Evâhir-i Zilhicce 1074/1664 tarihinde bir mü-
râsele verilmiştir.(85).

Fatma Hatun'un vakıf yönetimine tek başına sahip olması üzerine
Ümmühâni Hatun evlâdı, tevliyet dâvâsı gütmeye başlamıştır. Fatma
Hatun'un, "evkâf-ı mezbûrenin gallesi batn-ı evvele meşrûtadır" de-
mesine karşılık, Ümmühâni Hatun evlâdı, "batn-ı sâni dahî dâhildir"
diye iddiâ etmişler, bir takım dâvâ ve nizâdan sonra Sarıkamış Tuz-
lası'nı Fatma Hatun tevliyet hissesi olmak üzere müstakilen, bundan
başka diğer bütün vakıf gelirlerinin "batn-ı evvel ve sâni ale's-
seviye zabt" etmek üzere aralarında sulh yapılmıştır.(86). Ancak,
bundan yaklaşık bir yıl sonra yazılan hüccette, Ümmühâni Hatun
evlâdının tevliyetten men edildiği görülmektedir.(87). Bu durum, E-
vâhir-i Cemâziyelülâ 1077/1666'da yazılan yeni bir hüccetle teyid
edilmekle beraber(88), dâvâ bitmemiş, yaklaşık iki sene sonra Ümhâ-
ni Hatun evlâdı vakıftan pay almayı başarmıştır. Buna göre, Sivasi-
li Kazası'nda Celalli Tuzla...nı, Kâfirni Nahiyesi'nde Almuş Karye-
si'nde bulunan iki göz değirmeni ve Tozanlı Nahiyesi'nde İrmenis
Karyesi'nin tamam mâlikâne mahsûlünü Ümmühâni Hatun evlâdından Mus-
tafa Çelebi ibn Ahmed Çelebi tasarruf edecektir. Vakfın geri kala-
nına ise, Fatma Hatun adına kocası Veli Beğ ibn Muslu mutasarrıf o-
lacaktır.(89). Ancak, dâvâ tam olarak yine bitmemiş, zâviye yakı-
nındaki bir zeminin Veli Beğ'e verilmesiyle yeni bir anlaşma ya-
pılmıştır.(90).

Görüldüğü gibi, vakıf tevliyetinde hemen hemen her yıl değişik-
likler olmuş ve bu durum asırlar boyu sürüp gitmiştir. Ali Baba Zâ-

85- RB'den alınan 1 nu. Mürâsele.

86- RB'den alınan 3 nu. Evâil-i Şaban 1075/1665 tarihli Hüccet.

87- RB'den alınan 5 ve 6 nu. Evâsıt-ı Receb 1076/1666 tar. Hüccet.

88- RB'den alınan 7 nu. Hüccet.

89- RB'den alınan 8 nu. Evâsıt-ı Rebi'ülâhir 1079/1668 tar. Hüccet

90- RB'den alınan 12 nu. Evâhir-i Muharrem 1080/1669 tarihli
Hüccet.

viyesi'nde zâviyedar olanlar aynı zamanda mütevellî de olduklarından, zâviye ve vakıf yönetimindeki değişiklikler ve bu hususta yapılan tayin ve tevcihler hakkında "zâviyedar" bölümünde açıklamalar yapılmıştı. Bu bakımdan, tekrardan kaçınmak için bu hususlara burada değinilmeyecektir. Ancak, burada temas edilmesi gereken önemli bir konu vardır ki, o da reis-i tevliyet meselesidir.

Vakıf gelirlerinden pay alan evlâd-ı vâkıfın kalabalık olduğu hallerde uygulandığı anlaşılan reis-i mütevellî tayin etme usûlünün yaygın bir şekilde tatbik edilip edilmediğini bilemiyoruz. Ancak, Sivas'ta, Ali Baba Zâviyesi'nden başka Dârurrâha ve Abdulvahab Gazi zâviyelerinde de bu usûlün tatbik edildiğine şahit oluyoruz.(91). "Vakf-ı mezbûrun cemi'-i hâsılâtından umûr-ı sâiresini rü'yet husûsunda" evlâd-ı vâkıf arasında meydana gelen anlaşmazlıklar vakfın harâbına sebep olduğu için, evlâd-ı vâkıfın en yaşlısı ve müstehak olanı reis-i mütevellî tayin olmuştur. İlk defa 1192/1778 tarihinde tayin olunduğu anlaşılan reis-i mütevellî, vakfı, "yed-i vâhid-den" yani tek elden yönetecek, hisse sahiplerinin hisselerini verecek ancak onları vakıf işlerine müdâhale ettirmeyecektir.(92). 1778'de verilen berât-ı şerîf ile reis-i mütevellî tayin olunan Seyyid Feyzullah'ın, 1788'de bu berâtı tekid için kadıdan mürâsele alması, bu konuda da evlâd-ı vâkıf arasında anlaşmazlıklar bulunduğu işaretini olsa gerektir.

Reis-i mütevellî nasıl tayin ediliyordu? Reis-i mütevellî tayinini, aralarındaki anlaşmazlıkların bitmesini arzu eden evlâd-ı vâkıf mı istemiştir? Yoksa kadı ya da vakıfları kontrolle yükümlü başka bir yetkili, vakfın harap olmasını önlemek maksadıyla mı, reis-i mütevellî tayinini istediler? 1778 tarihli berâtı göremediğimiz için(bu berâtı, 1788 tarihli mürâsele bize haber veriyor) reis-i mütevellî tayininin ne şekilde gerçekleşmiş olduğunu bilemiyoruz.

91- BA, Cevdet Evkâf-1082, Sivas'ta Dârurrâha ve Abdulvahab Gazi vakıfları tevliyet hisselerinin reis-i mütevellî tarafından verildiği hakkında 29 Cemâziyelâhir 1179/1765 tarihli vesika; Cevdet Evkâf-4039, Sivas'ta Dârurrâha Zâviyesi vakfı reis-i mütevellî cihetinin tevcihi hakkında 15 Safer 1205/1790 tarihli vesika.

92- RB'den alınan 26 nu. 16 Receb 1202/1788 tarihli Mürâsele.

1778'de reis-i mütevelli olan Seyyid Feyzullah, 1796'da "pîr ve ihtiyar olub idâreye kudreti olmadığından" kendi isteğiyle reis-i tevliyet hissesini oğlu Seyyid İsmail Efendi ile erkek kardeşi oğlu Seyyid Ali'ye feragat etmiştir. Adı geçenler, cümle evlâdın seçtiği ve râzı olduğu ve "her vecihle mehel ve müstehak" kimseler olduklarından, mütevelli Seyyid Feyzullah'ın arzı, Şeyhülislâm Dürrizâde Es-Seyyid Mehmed Ârif Efendi'nin işareti ve 12 Şaban 1210/1796 tarihli rûs-ı hümâyûn ile reis-i mütevelli tayin olunmuşlardır.(93). 1796 tarihli berât tezkkeresinde ve 1809'da cülûs sebebiyle yapılan berât yenilenmesinde(94) kadı ya da başka bir yetkilinin, reis-i mütevelli tayininde aracılık yaptığına dâir herhangi bir işaret bulunmamaktadır. Ancak, 1817'de reis-i tevliyetin yarı hissesi sahibi Seyyid Ali vefat edince, hissesinin, öbür hisse sahibi Seyyid İsmail'e tevcihi için Sivas nâibi Mevlânâ Es-Seyyid Mustafa Edib arz göndermiştir.(95).

Küçük Ali Baba'nın kızları Fatma ve Ümmühâni hatunlardan itibaren evlâd-ı vâkıfın sayısı genelde kalabalık olduğu halde, reis-i mütevelli tayinine 1778'de başlanması, bu düzenlemenin, zâviye hâricindeki yöneticiler(kadı vesâir) tarafından yapıldığı intibâını vermektedir. Bununla beraber, reis-i mütevelli tayini, evlâd-ı vâkıfın, vakıf gelirlerinden pay alabilme çabalarının bir neticesi de olabilir. Çünkü, şimdiye kadar sözü edilen reis-i mütevelli, Rüstem Paşa vakıflarını yönetmek üzere tayin olunmuştur. Rüstem Paşa vakfına reis-i mütevelli tayin olunan Seyyid Feyzullah ve ondan sonra gelenler, aynı zamanda Küçük Ali Baba vakfının tevliyet görevini de üstlenmiş bulunuyorlardı. Bu bakımdan, "reis-i mütevelli" adıyla ihdas edilen yeni vazifenin, Fatma Hatun evlâdının her iki vakfa da tasarruf edebilme çabasıyla alâkalı olduğunu sanıyoruz.

Evlâd-ı vâkıfın kalabalık olduğu ve reis-i mütevelli tayin olunmadığı dönemlerde, hisse sahibi her evlâdın vakfa müdâhale etti-

93- RB'den alınan 4 nu. Berât Tezkeresi.

94- HT'dan alınan 21 nu. 25 Receb 1224/1809 tarihli Berât.

95- RB'den alınan 24 nu. 20 Şaban 1232/1817 tarihli Berât.

ği düşünülmemelidir. Bu durumda, içlerinden birisi vekil tayin olup, bütün evlâd-ı vâkîfî temsil etmesi sağlanıyordu. Bilhassa vakıfla ilgili dâvâlarda ve bu dâvâlar ya da berât yenilenmeleri için İstanbul'a gitmek gerektiğinde, evlâd-ı vâkîfîn aralarında seçtikleri vekilleri vazife yapmıştır.(96).

b- Nâzır-kâtib-câbi-zâbit-hâfız-kayyım

Mütevellinin, vakfı tasarruf ve idaresine nezâret eden ve bunları murâkabe altında bulunduran kişiye nâzır ya da nâzır-ı vakf denilmektedir. Nâzır, mütevellinin işlerine müdâhale etmemekle birlikte, uygulamaların, vâkîfîn şartlarına ve vakfın menfaatlerine uygun olup olmadığını denetler, gerekirse istişâî mahiyette tavsiyelerde bulunur ve herhangi bir yolsuzluk hâlinde gerekli mercilere bildirir. Prensip olarak, bir vakıfta, mütevelli ile nâzır'ın aynı kişi olmaması gerekir. Nâzır, vâkîf tarafından tayin olunabildiği gibi, bazı hallerde kadı tarafından da görevlendirilebilir.(97).

Vakıf gelirlerini ve zâviyeye giren çıkan erzak ve eşyayı hususi deftere kaydeden kimseye de kâtip denilmektedir.(98). Câbi ise, vakıf gelirlerini toplayan tahsildar manasında kullanılmıştır. Vakıf gelirlerini toplama işine "cebâyat" deniliyordu.(99).

Rüstem Paşa, vakfiyesinde, Ali Baba'nın ve dolayısıyla ondan sonra gelecek mütevellilerin isterlerse ve ne kadar gerekiyorsa câbi ve kâtip, diledikleri kadar zâbit ve hâfız tayin edebileceklerini belirtmiştir. Üstelik, câbi ve kâtibin, gerektiğinde tayin ve azli mütevellinin elinde olacaktır. Vakfiyede belirtilen zâbit ve hâfız, vakıf gelirlerini korumak üzere tayin olunacak kimseler olsa gerek-

96- Meselâ, 1716'da Ali Baba Zâviyesi mütevelli ve zâviyedarları Şeyhzâde Mehmed Ağa bin Şems Ahmed Efendi, Emine ve Ayşe binti Veli ve İsmihan binti Şems Ahmed Efendi adına, adı geçen Mehmed Ağa, berât için İstanbul'a gitmiş ve masrafları vakıf gelirlerinden karşılanmıştır. RB'den alınan 41 nu. Evâil i Cemâziyelü'lâ 1128/1716 tarihli Hüccet.

97- Ö.N.Bilmen, age, IV, s.288.

98- Ali Himmet Berki, Vakfa Dâir Yazılan Eserlerde Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler, Ankara tarihsiz, 2.Baskı, s.31.

99- Ö.N.Bilmen, age, IV, s.288; A.H.Berki, age, s.9.

tir. Bununla beraber, vakfiyede ayrıca nâzır tayin edildiğine dâir bir işaret bulunmaması, bu iki vazifenin nâzırlık karşılığı olarak kullanıldığı intibâını veriyor. Daha sonraki yıllarda, bahsi geçen vazifelerin "nazâret-kitâbet-cibâyet" olarak zikredilmesi di bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Bu itibarla, zâbit(:zabt eden) ve hâfız (:hıfz eden, koruyan) kelimeleri ile "nâzır"ın kastedildiğini sanıyoruz.

Mütevelli, nâzır ya da câmi'in temizlik işlerini yapan hademeye bazan kayyım da denilmektedir. Bazılarına göre ise, kayyım, "hıfz ve cem' ve tefrik kendisine tefviz olunan kimsedir". Bu manada kayyım, mütevellinin emrinde bulunur. Genel olarak, "vakfın malını görüp gözetmek ve hıfz etmek üzere tayin olunan" kimseye kayyım denildiği görülüyor.(100). Ancak, vesikalarda, Ali Baba Zâviyesi ve vakıfları bünyesinde bu manada bir kayyım tayin edildiğine dâir herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Sadece bir vesikada tesadüf olunan kayyım ise, genel olarak vakıf işlerini görmek üzere değil, tamamen özel bir mesele için tayin edilmiştir.(101).

Rüstem Paşa vakfiyesinde, mütevelli isterse, câbi, kâtip ve nâzır tayin olunabileceği kayıtlı bulunmakla beraber, Küçük Ali Baba vakfiyesinde böyle bir bilgi bulunmuyor. Ancak, Zilhicce 1139/1727 tarihli Hurûfat kaydında, "Küçük Ali Baba vakfının nâzırını olmayıp lâzım olmağla evlâd-ı vâkıfdan Seyyid Veli'ye hasebî müceddeden buyruldu" denilmektedir(102) ki, bu tarihte ilk defa tayin olunduğuna şahit olduğumuz nâzır'a başka hiç bir vesikada tesadüf edemedik.

100- M.Z.Pakalın, age, II, s.223; A.H.Berki, age, s.31.

101- Aslen Karayaka Kazası'nda vâki Ayan Karyesi'nden olup, Ali Baba Zâviyesi'nde ikâmet eden Veli Beğ bin Tatar Muslu(Fatma Hatun'un kocası), 15 seneden beri kayıp ve "hayat ve memâtı ma'lûm olmamağla" değişik yerlerde bulunan emlak ve erzâkının zabt ve tesviyesi için bir kayyım tayin olunması icap etmiştir. Kayıp olan Veli'nin oğlu İsmail Beğ, "müstakim ve dindar ve kayyımlığa lâyık ve uhdesinden gelmeğe kâdir kimesne" olduğu, vesikada adları kayıtlı şahidlerce haber verildiğinden, Sivas kadısı tarafından kayyım tayin olunmuştur. İlgili vesikanın baş tarafında hüccet-i nâzır kaydının bulunması, kayyım ile nâzır'ın eş anlamda kullanıldığının işaretidir, RB'den alınan 35 nu. Evâil-i Cemâziyelûlâ 1122/1710 tarihli Hüccet.

102- VGM Arşivi, 1088 nu. HD, varak:52-B.

Rüstem Paşa vakfiyesinde, nasb ve azli mütevelliyeye bırakılan nâzır, câbi ve kâtibin yaklaşık yüzelli yıl tayin olunmadığı anlaşılıyor. Sayıları artan evlâd-ı vâkıfın, vakıf gelirlerinden pay alabilme çabalarının neticesi olarak nâzır-câbi-kâtib tayininin başladığına şahit oluyoruz. Ümmühâni Hatun'un vefatından sonra vakıf gelirlerinin tamamına sahip olan Fatma Hatun, yetkisini nâzır-câbi-kâtib tayin etmeme yönünde kullanmış görünüyor. Buna karşılık, vakıf gelirlerinden uzak tutulan Ümmühâni Hatun'un oğlu Ebubekir, 1100/1688-89'da Sofya Saharâsı'nda bu yönde bir berât almayı başarmıştır. Alındığı yer itibariyle askerî olduğu anlaşılan nâzır-câbi-kâtib berâtine göre, bu vazifeyi yapan kişi ücret olarak yıllık 6 Mud buğday alacaktı. Ebubekir'in elinde berâtı vardır ve kadılar da kendisine muâvenet yani yardım etmektedirler. Ancak, Ebubekir gelip, "vakf-ı mezburun ben câbisi ve kâtibi ve nâzırı oldum deyu senevî altı mud buğday taleb" edince, vakıf mütevellisi Fatma Hatun "zikir olunan altı mud buğday üçyüzaltmış kile-i İstanbulî buğday" eder, bunu vermeye vakfın tahammülü yoktur diyerek, Ebubekir'in, "bir tarîk ile aldığı berâtına itibar olunmayıp şart-ı vâkıfa muğâyir mahsûl ve vazife talebiyle dahl ve taarruz" ettirilmemesini istemiştir. İlgili vesikanın baş tarafında, "mahallinde şer'ile görüleb hilâf-ı şart-ı vâkıf vazife ve mahsûl taleb" ettirilmemesinin buyrulduğu kayıtlıdır ki, buna göre, Ebubekir'in görevden men edildiği anlaşılıyor.(103).

Bu şekilde, kardeşi oğlu Ebubekir'i görevden uzaklaştıran Fatma Hatun'un, nâzır-câbi-kâtib meselesinin gündeme gelmesinden istifâde ederek ve başkasının bu vazifelere dahlini önlemek maksadıyla oğlu İsmail'i nâzır-câbi-kâtib tayin ettirdiği anlaşılıyor. İlgili vesikaya göre, İsmail'in tayini, Fatma Hatun'un arzı ve 5 Cemâziyelâhir 1102/1691 tarihli rûs-ı hümâyûn ile gerçekleşmiştir. Vesikanın alt kısmında, "cihet-i mezbur vâkıfın vakfiye-i ma'mûlünbihâsında mes-

tur ve mukayyed olmağın vech-i meşruh üzere evlâddan mezkur İsmail'e tevcih olunmak fermân olunduğu şerh verildi" denilmektedir.(104). Ebubekir'in görevden uzaklaştırılmasından çok kısa bir süre sonra, Fatma Hatun'un oğlu İsmail'i tayin ettirmesi, vakfın 6 Mud buğdayı ödeyemez durumda olmasından değil, bilâkis, Ümmühâni Hatun evlâdının vakfa karıştırılmak istenimemesinin bir neticesi olsa gerektir. Bahis konusu vesikada ve 1695'te düzenlenmiş benzer iki vesikada İsmail'in, vazife ücreti olarak günlük 3 Akçe alacağı kayıtlıdır. İsmail'in berâtı zâyî olduğundan 1695'te yenisi verilmiştir.(105).

Nâzır-câbi-kâtip cihetlerinin 1698'de Fatma Hatun'un recâsı ve Sivas kadısının arzıyla Ebubekir'in ref'inden tekrar İsmail'e tevcih edilmesi, geçen zaman zarfında Ebubekir'in, bahşi geçen cihetleri yeniden üzerine berât ettirdiğini göstermektedir.(106). Nitekim, bu mücadele, Ebubekir'in oğlu Şems Ahmed döneminde de devam etmiş, onun oğlu Ebubekir döneminde(1740'lı yıllar) sona ermiştir. Ancak, bu tarihe kadar, sözkonusu cihetler birçok kez el değiştirmiştir. Cihet mutasarrıflarının sık sık değişmesi, evlâd-ı vâkıf arasındaki mücadelenin bir neticesi olduğu kadar, Osmanlı arşiv sistemindeki karışıklığın da açık bir ifadesi olsa gerektir. Ebubekir ve oğlu Şems Ahmed'in berât kayıtlarının Baş Muhâsebe'de, bu ikisinin üzerinden İsmail'e tevcihi ile alâkalı vesikaların Anadolu Muhâsebesi defterlerinde kayıtlı bulunması, sözkonusu karışıklığın başlıca sebebi durumunda gözükmektedir. Bu hususta bir dâvâ meydana geldiğinde, taraflar kendi durumlarına uyan defterleri kaynak göstermek sûretiyle, dâvânın kendi lehlerine neticelenmesini sağlamışlardır.(107).

104- RB'den alınan vazife tevcih vesikası.

105- RB'den alınan 7 Şevval 1106/1695 tarihli iki vesika.

106- RB'den alınan vazife tevcih vesikası; RB'den alınan 7 nu. 20 Zilhicce 1109/1698 tarihli Mürâsele.

107- "Evlâd-ı vâkıfdan İsmail dîvân-ı hümâyûnuma arz-ı hâl idüb Sivas'da vâki Büyük Ali Baba Zâviyesi'nin nezâret ve kitâbet ve cibâyeti ... üzerinde ve Anadolu Muhâsebesi'nde mukayyed iken hilâf-ı şart-ı vâkıf Şems Ahmed nâm kimesne babası Ebubekir mahlûlünden olmak üzere bir tarîk ile Baş Muhâsebe'ye kayd ve üzerine berât it-

Yaklaşık elli yıl kadar devam eden nezâret-cibâyet-kitâbet cihetleri üzerindeki mücadele, Rüstem Paşa vakfiyesindeki şartlar, mütevellî olan Fatma Hatun ve oğlu İsmail'in lehine olmasına rağmen Ümmühâni Hatun'un oğlu Ebubekir ve onun oğlu ve torunu lehine neticelenmiştir. Halbûki, sözkonusu cihetlere yapılacak tayin ve azlin mütevellînin isteği doğrultusunda gerçekleştirileceği Rüstem Paşa vakfiyesinde açık bir şekilde ifade edilmektedir.

1680'li yılların sonlarında nâzır-câbi-kâtip olan Ebubekir, 1704'ten evvel vefat edince, mahlûlünden oğlu Şems Ahmed, "hilâf-ı şart-ı vâkîf" ve "bir takrib" ile, sözkonusu cihetleri üzerine berât ettirmiştir. Gurre Rebi'ülevvel 1116/1704'te Şems Ahmed'in ref'inden tekrar İsmail Ağa'ya tevcih olunan cihetler için(108) 29 Rebi'ülevvel 1125/1713'te Şems Ahmed'e yeni bir berât verildiğini görüyoruz. Berât, Sivas kadısı Derviş Mustafa'nın arzı, Şeyhülislâm Atâullah Mehmed'in işareti ve yukarıdaki tarihi taşıyan rûs-ı hümayûn ile verilmiştir.(109). Bu tarihten bir yıl sonra "ecnebî" olarak suçlanan Şems Ahmed'in yerine, vakıf mütevellisi Fatma Hatun'un arzı, Rumeli Kadıaskeri Abdurrahim Efendi'nin şer'îye kâtibi Ali Efendi'nin i'lâmı ve 18 Muharrem 1126/1714 tarihli rûs-ı hümayûn ile İsmail, tekrar nâzır-câbi-kâtip tayin olunmuştur.(110). Vesika-da ecnebî olduğu belirtilen Şems Ahmed, aynı yıl içinde yazılan bir fermânda, "batn-ı sâlisde" olarak kaydedilmiştir. Fermâna göre, görevden uzaklaştırılan Şems Ahmed, vakıf mütevellisinden, on aylık hizmeti için ücretini istemiş, ancak, murâfaa olduklarında, hizmet etmediğini ikrar ettiğinden dâvâdan men olunmuştur.(111).

dirmekle ref'inden Rumeli Kadıaskeri i'lâmîyle şart-ı vâkîf üzere kendüye ibkâ ve yedine müceddeden berât verilüb lâkin mezbur Şems Ahmed kendü hâlinde olmayub Anadolu Muhâsebesi'nde olan kaydına mürâcaat etmeksizin Baş Muhâsebe'den ref' ve terkîn olunan kaydı derkenar ile bana gadr sûretinde olmağla mezbur Ahmed'in Baş Muhâsebe'den ref'... olunan kaydı mütevellî arzı olmadıkca derkenar olunmayub Anadolu Muhâsebesi'nde olan kaydına havâle ve yedine verilen codid berât mücebince zabt itdirilüb...". RB'den alınan 7 nu. 3 Receb 1142/1730 tarihli Arz.

108- RB'den alınan 12 nu. N° âsele.

109- RB'den alınan 1 nu. Berât Tezkeresi.

110- RB'den alınan vazife tevcih ve berât tezkeresi.

111- RB'den alınan 29 nu. 1714 tar. fermân; 38 nu. 1714 tar. hüccet.

Bu şekilde, Şems Ahmed'i vazifeden ve ücret isteğinden men ettiren Fatma Hatun, yeni bir dâvâ açarak, Şems Ahmed'in babası Ebubekir'e ödenen ücretlerin göre alınmasına çalışmıştır.(112). Fatma Hatun bu isteğine kavuştu mu bilemiyoruz. Ancak, onun 1715'te vefatından sonra, yeni bir dâvâ açan Şems Ahmed, daha önceki vesikalarda hizmet etmediğini kabul edip dâvâdan men olunmasına rağmen, yukarıda bahsi geçen on aylık ücretini almayı başarmış görünüyor. Söz konusu ücretin, Fatma Hatun'un vârislerinden aliverilmesi için, İstanbul'dan emr-i âlî ve Sivas valisinden buyruldu alan Şems Ahmed on aylık vazife karşılığı olan beş mud buğdayın yerine, araya tavassutçuların girmesiyle, 20 Kuruş ve bir top bez almakla yetinmiştir.(113). 1724'te, söz konusu cihetlerin kendi üzerine tevcihi için arzda bulunan İsmail, bu defa hedefine ulaşamamıştır ki, vesikadan anlaşıldığı kadarıyla bunun sebebi, Anadolu ve Baş Muhâsobe defterlerindeki karışık bilgilerdir.(114).

Kendisini nâzır-câbi-kâtip olarak kabul ettiren Şems Ahmed'in, vazifesi mukâbilinde alacağı yıllık altı mud buğday karşılığı olarak, vakfa âit(Küçük Ali Baba vakfı) İrmenis Karyesi'nin nisf mâlikânesinden hâsıl olan a'sâr-ı şer'iyeye tasarruf ettiği anlaşılıyor. Ancak, bu hâsılât, altı mud buğdayı karşılamadığı için, 1727 yılına kadar olan noksanlık için, 50 Keyl hinta almak üzere yeni bir anlaşma yapılmıştır.(115).

1730'da, İsmail'in oğlu Ali'nin, Şems Ahmed adına açtığı dâvânın neticesi vesikada tam olarak belirtilmiyor.(116). 1733'te, Büyük Ali Baba Zâviyesi'nin yeni zâviyedar ve mütevelliyeleri Emine ve Ayşe hatunlar, vakıf hâsılâtının, "şart-ı vâkıf üzere olan usûl-ı vakfa ancak vefâ" ettiğini ve dolayısıyla, "hilâf-ı şart-ı vâkıf" nâzır-câbi-kâtip olan Şems Ahmed'e vazife ücreti vermeye vakfın tahammülü olmadığını iddiâ etmişler, buna karşılık Şems Ahmed, "vakf-ı merkûmun mevkûfâtı kurâ ve mezârî'i olub ben dahî berât-ı pâdişâ-

112- RB'den alınan 31 nu. Evâsıt-ı Şevval 1126/1714 tarihli fermân.

113- RB'den alınan 43 nu. Evâhir-i Rebi'ülâhir 1130/1717 tarihli hüccet.

114- RB'den alınan 2 nu. 20 Cemâziyelâhir 1136/1724 tarihli Arz.

115- RB'den alınan 46 nu. Evâil-i Zilhicce 1139/1727 tar. hüccet.

116- RB'den alınan 7 nu. 3 Receb 1142/1730 tarihli Arz.

hî ile mutasarrıfım" diyerek ücretinin ödenmesini istemiştir.(117).

1740'lı yıllarda Şems Ahmed'in yerine oğlu sulehâdan Şeyh Es-Seyyid Ebubekir'in geçtiği anlaşılıyor. Ancak, Ebubekir, sözkonusu üç cihete mutasarrıf olarak değil, sadece "nâzır" olarak gözükmüyor. Bununla beraber, o tarihlerde ayrıca kâtip ve câbi tayin edildiğine dâir vesıkaya tesadüf edilmemiştir. Aynı şekilde, Ebubekir'in nâzırlığı hakkında dâvâ açıldığına dâir herhangi bir vesıkaya da rastlanılmamıştır ki, buradan hareketle, vakfı kontrol ve murâkabe görevinin Ümmühâni Hatun evlâdı tarafında karar kıldığı neticesine varılabilir.(118). Nitekim, 1876'da düzenlenmiş iki berât kaydına göre, bu tarihte Büyük Ali Baba Zâviyesi vakfının nisf hisse nezâret-cibâyet-kitâbet cihetlerine mutasarrıf olan Şeyh Ebubekir bin Şeyh Süleyman vefat etmiş, hisselerin beşte biri küçük oğulları Mehmed Nuri ve Osman Şevki'ye(büyük oğlu Şeyh Süleyman'ın niyâbetiyle) tevcih olunurken(119), hisselerinin beşte dördü büyük oğulları Şeyh Süleyman, Şeyh Ali Rıza, Şeyh Mustafa ve Abdullah Halife'ye tevcih edilmiştir.(120). Bu iki berât kaydına göre, nisf hisse nezâret ve cibâyet için senede birbuçuk mud hinta, nisf hisse kitâbet için de senede birbuçuk mud hinta ücret alınmaktadır. Demekki, 1688'lerde alınmaya başlanan yıllık altı mud buğday, son dönemlere kadar devam

117- RB'den alınan 8 nu. 13 Rebi'ülâhir 1146/1733 tarihli Arz.

118- BA, S.Ahkâm, 1/288, Evâsıt-ı Cemâziyelâhir 1157/1744 tarihli hüküm, hükümde, vakıf mütevellisinin, vakfda müsâde varken, nâzırın ve "sâir ehl-i vezâifin" ücretini vermediği, vakfı harap edip, tamir ve termim ettirmediği, "vakf-ı mezbur gallâtını kendi umûruna harç ve sarf ve itlâf ve izâ'a" ettiği anlatılıyor; BA, S.Ahkâm, 2/15, Evâil-i Şaban 1157/1744 tarihli hükümde de, vakıf mütevellileri olan dört kişinin, harap olan câmi ve zâviyeyi tamir ettirmedikleri anlatılmaktadır; BA, S.Ahkâm, 3/84, Evâil-i Şaban 1160/1747 tarihli hükümde ise, vakıf mütevellileri Seyyid Ali ve Seyyid Feyzullah'ın, "vakf-ı mezbûrun hâsılâtını ahz ve ekl ü belğ ve kendü hevâsına sarf ile istihlâk eyleyüb zâviye-i mezbûrenin vakf-ı mezbûrun câmi'-i şerif ve mekteb-i münif ve dersihâne ve sâir levâhıkı bil-küllüye muattal kalmak hasebiyle vakf-ı şerif'e hiyânetlerinin zâhir ve âşikâr olduğu ve bu konuda Şeyhülislâm'dan fetvâ alındığı belirtilmektedir.

119- SVBMA, 1 nu. vakıf defteri, 412 nu. kayıt.

120- SVBMA, 1 nu. vakıf defteri, 413 nu. kayıt.

etmiştir. Ancak bir ara bu ücret mukâbili İrmenis Karyesi'nin nisf mâlikânesi tasarruf olunurken, 1835'li yıllarda nâzır-kâtip-câbi olanların Kuşcu Karyesi'nin tamam ve Gemriz Karyesi'nin nisf mâlikâne mahsûllerine mutasarrıf oldukları görülmektedir. Söz konusu cihetlere bu tarihte, evlâd-ı vâkıfıdan Es-Seyyid Eş-Şeyh Ebubekir, Es-Seyyid Şeyh Osman, Şeyh Ahmed ve Şeyh diğeri Ebubekir tasarruf ediyorlardı.(121).

B- Vakfın Muhâsebesi

Vakfın muhâsebesinin yapılış şekli, vakfın hesaplarının ve dolayısıyla vakfın işleyişinin kontrolü bakımından önem arz etmektedir. Vakfın kontrol ve muhâsebesi, vâkıfın isteği doğrultusunda, vâkıf tarafından veya onun tesbit ettiği şartlara göre tayin olunan nâzır ve mütevellî eliyle yapılmaktadır. Bunların üzerinde, devlet adına murâkabe yapan kadı ve onun da üzerinde "Emîrû'l-Mü'minîn" olan hükümdar bulunur. Hükümdarın yetkisi sadece murâkabe ile sınırlı kalmayıp, vakıflar üzerinde geniş hakları mevcuttur.(122).

Ali Baba Zâviyesi vakıfları murâkabe ve muhâsebelерinin 1688'lerden sonra tayin olunmaya başlanan nâzır-câbi-kâtip ile vakıf mütevellîleri tarafından yapıldığı tahmin olunabilir. Bu tarihten önce, vakıf muhâsebesinin ne şekilde yapıldığını bilemiyoruz. Rüstem Paşa ve Küçük Ali Baba vakfiyelerinde bu konuyla alakalı herhangi bir bilgi bulunmuyor. Ancak, kuruluştan itibaren, vakıf muhâsebesinin mütevellî eliyle yapılıp, kadı tarafından kontrol edildiği söylenebilir. Nitekim, 1671 tarihli bir vesikada, vakıf muhâsebesinin "hâkimü's-şer" olanlar" yani kadılar tarafından görüldüğü kayıtlıdır. Vesikay göre, vakfın muhâsebesi kadı tarafından görüldükten sonra, "mîr-i mîrân olanlar mücerred celb ve ahz için ben dahî tef-

121- Sivas Müzesi'nde bulunan 1251-1252 Hicrî tarihli numarasız vakıf muhâsebe defteri, s.140-141.

122- M.F.Köprülü, İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi, İstanbul 1983, s.374.

tiş edib tekrar muhâsebesin görürüm deyu dahl ve rencideden hâli" ol-
mamaktadırlar. Vakıf mütevelliyesi Fatma Hatun'un "Dergâh-ı Muallâm'a"
arz-ı hâli üzerine, Sivas kadısına hitâben yazılan fermânda, mîr-i
mîrân olanlarınvakfa müdâhale ettirilmemesi istenilmektedir.(123).

1826'da Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin kuruluşuna kadar, vakıf mu-
hâsebe işlerinin bu şekilde devam ettiği söylenebilir. Bu tarihten
sonra ve bilhassa 1837'de, teerrada Evkaf Müdürlükleri'nin kuruluşun-
dan itibaren, vakıfların teftiş ve muhâsebesinde kadının yerini Evkaf
Müdürü'nün aldığı anlaşılıyor. Ancak, bu değişikliğin, uzun süre tam
olarak gerçekleşmediğini sanıyoruz. Meselâ, 3 Ramazan 1257/1841'de
yazılan bir "tezkere-i divân"da, Ali Baba'nın hakkına hürmeten, gele-
cek seneden itibaren, vakıf muhâsebesinin mütevelliler eliyle görül-
mesi yolunda "irâde-i seniyye" buyrulduğu kayıtlı bulunmaktadır.(124)
Küçük Ali Baba vakfının 1845-46-47 seneleri muhâsebelерinin de müte-
velli tarafından rü'yet olunduğu görülmektedir. Ancak, burada da, mü-
tevellinin muhatabı kadı değil, Evkaf Müdür'dür. Vakıf muhâsebesini
gören müteveli, "lâzım gelen mürettebât-ı hazineyi" Evkaf Müdürü'ne
vermekte ve karşılığında "ilmühaber senedi" almaktadır. İlmühaber
senedi, vakıf muhâsebesinin görülüp, hazineye âit kısmın verildiğini
kanıtlamaktadır ve asıl senedin İstanbul'dan gelmesine kadar geçerli-
dir.(125). Vakıf muhâsebesi görüldükten sonra, hazineye verilen kıs-
mın Anbar Emîni'ne teslim olunduğuna dâir, vakıf mütevellisi de, An-
bar Emîni'ne, verilen miktarı belirtir bir sened vermektedir.(126).

Vakıf muhâsebesinin ne şekilde yapılacağı hakkında 19. asır orta-
larında bir Lâhiya-i Seniyye yayınlandığı anlaşılıyor. Buna göre, Ali
Baba Zâviyesi vakıfları gibi, "bu makûle fazlaları müteveli ve evlâ-
da meşrûta olan evkâf-ı şerifin muhâsebeleri mahallinde Evkaf Müdi-
ri ma'rifetiyle müteveli ve mürtezika-i vakf hâzır olduğu halde ni-
zâmı vechle rü'yet" olunacaktır. Bu durum, bahsi geçen lâhiyanın dör-

123- RB'den alınan 1 nu. Evâil-i Zilhicce 1081/1671 tarihli fermân.

124- RB'den alınan tezkere-i divân.

125- RB'den alınan 23 Şevval 1261/1845, Gurre Safer 1262/1846 ve 7
Cemâziyelevvel 1263/1847 tarihli ilmühaber senedleri.

126- RB'den alınan Hicrî 1267 ve 1268 tarihli senedler.

düncü bendinde kayıtlıdır. Ancak, bu şekildeki yeni düzenlemelerin, beraberlerinde yeni problemleri de getirdikleri anlaşılıyor. Meseleye Ali Baba örneğinden baktığımızda, lâhiyada belirtilen vakıf muhâsebesinin "mahallinde" görülmesi durumu, Tanzimat'tan sonra imparatorluk çapında idarî taksimattaki yeni düzenlemeler sebebiyle, bir takım karışıklıklara sebep olmuş görünüyor. Önceleri, Eyâlet-i Rûm dâhilinde kalan Bozok Sancağı'ndaki vakfa âit tuzlaların muhâsebe işleri, yeni dönemde, adı geçen sancak Ankara Vilâyeti içinde kaldığından, her iki eyâletin vakıf müdürleri tarafından da görülmek istenmiş ve bu yüzden vakıf zarara uğradığı gibi, idarî bakımdan da bazı karışıklıklar meydana gelmiştir.(127). Vakıf mütevellisi, Sivas Evkaf Müdürü, Yozgad (Bozok) Evkaf Müdürü, Ankara valisi ve Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti arasındaki yazışmalardan sonra, "kangı tarafta rü'yet olursa âidât-ı hazineye hâlel-dâri olmayacağından" dolayı, lâhiyadaki şarta mukâbil, Budaközü Kazası'ndaki tuzlalar istisnâ kabul edilerek, bunların muhâsebelirinin de Sivas Evkaf Müdürü'nce görülmesi kabul edilmiştir.(128).

Hicrî 1251-1252/1835-1836 senelerinden itibaren tutulan vakıf muhâsebe kayıtlarında zâviyedar ve müteveli, muhâsebe-i reis olan, Sivas nâibi ve Evkâf-ı Hümâyûn Müdürü'nün adları geçmektedir. Bu tip vesikalarda, vakfın gelirleri ve giderleri ayrıntılı biçimde yazıldıktan sonra, muhâsebeyi gören nâibin ve Evkaf Müdürü tarafından gönderilen Evkaf Müfettişi'nin "rü'yet-i muhâsebe" için aldıkları ücretler kaydedilmektedir. Bazı vesikalarda, nâibin yerine müdür-i muaccelelât-ı evkâf-ı hümâyûn, muhâsebe-i reis olarak kaydedilmiştir.(129).

Amasya Sancağı'na bağlı Zile Kazası'nda bulunan Eymür ile Kürt karyelerinin vakıf olan öşür gelirleriyle ilgili muhâsebe kayıtları da bu konuya açıklık getirebilir. 1872-1876 yılları arasında tutulan dört adet muhâsebe kaydına göre, sözkonusu karyelerin muhâsesesi vakıf mütevellisi tarafından görülmüştür. Ancak, bu işin Amasya Evkaf

127- RB'den alınan 23 nu. 21 Şevval 1266/1850 tarihli Arz.

128- RB'den alınan 21 Safer 1266/1849 ve 24 Şevval 1266/1850 tarihli vesikalar.

129- RB ve ŞYS'tan alınan 1251-1272 Hicrî tarihleri arasında düzenlenmiş muhâsebe kayıtları.

Muhâsebecisi kontrolünde yapıldığı anlaşılıyor. Nitekim, toplam gelirden hazineye verilecek kısmın(mürettebât hazinesi) yedide biri (başka bir yerde %5) Evkaf Muhâsebecisi'ne maaş olarak verilmektedir. Hazineye âit kısmın geriye kalanı Sivas Evkaf Sandığı'na ödenmektedir.(130). Söz konusu vesikalarda geçen "Muhâsebeci-i Evkâf-ı Amasya" ve "Sivas Evkaf Muhâsebeciliği" şeklindeki kayıtlar, vakıfların murâkabe ve muhâsabeleri hususunda yapılan yeni düzenlemelerin işareti olsa gerektir. Ancak, bu konudaki vesikaların tümünü göremediğimiz ve çeşitli dönemlerde tutulmuş muhâsebe evrâkının bir kısmına tesadüf edebildiğimiz için, şimdilik kesin ve doğru hükümlere varamıyoruz. Eğer, bu şekilde düzenlenen muhâsebe evrâkı, sadece Eymür ve Kürt karyelerine has değil ise vakıfların muhâsabeleri hususunda yeni düzenlemelerin yapıldığını kabul edebiliriz. Zaten, vakıfların merkezî bir idare altında teşkilâtlandırılması ve ıslâhı yolunda ara-lıklarla yapılan çalışmaların Tanzimat'la başlayıp, II.Meşrutiyet ile devam ettiği ve Cumhuriyet devrinde Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün kuruluşuyla neticelendiği bilinmektedir.(131). Bununla beraber, anahatlarıyla ortaya çıkmış olan bu durumun, daha ayrıntılı biçimde anlaşılabilmesi için, bir takım yeni araştırmalara ihtiyaç bulunduğu açıktır.

©-Vakıf mahsûlünün toplanması

Vakıf mahsûlünün toplanması meselesi, vakıf toprakların ne şekilde işletildiği sorusunu gündeme getirmektedir. Vakıf toprakların işletilmesi genellikle, "icâre-i sahiha" adı verilen kiralama usûlüyle gerçekleşiyordu. Bu sistemde kiralama müddeti sınırlıdır ve arazilerde üç, binâlarda ise bir yıl olarak belirtilmiştir. Zamanla, gelir kaynaklarının tahrip olması ve bunları vakıf parasıyla tamir etme im-

130- ŞYS'tan alınan muhâsebe evrâkı; Belediyelerde evkaf muhâsebeciliklerinin 18 Cemâziyelüla 1327/25 Mayıs 1325 tarihli irâde-i seniyye ile kurulduğu bildiriliyor. bkz. A.Akgündüz, age, s.285, 363 nu. dipnot, ancak, vesikalarda, daha evvelki tarihlerde de mevcut olduğu görülmektedir.

131- B.Yediyıldız, "Vakıf", s.163-164.

kânının kalmaması üzerine, mukâta'a ya da icâreteyn usûlü tatbik edilmeye başlanmıştır. Bu usûlde kiracı, vakıf mütevellisine, mukâvelenin yapıldığı sırada, bir defaya mahsus olmak üzere belirli bir para ödüyordu ki, buna icâre-i muaccele yani peşin kira bedeli deniliyordu. Kiracının, ayrıca her yıl ödediği değişmeyen kira bedeline ise, icâre-i müeccele denilmektedir. Bu şekilde kiracı, vakıf mülkü, uzun müddet kiralama ve tasarruf hakkını mîras bırakma imkânına kavuşmaktadır. 17. asırdan itibaren uygulanmaya başlanan iltizam usûlü de benzer özelliklere sahiptir. Bu usûlde, gelir kaynağı, muayyen bir bedel karşılığında mültezime satılmaktadır. İltizâma verilen gelir kaynağına mukâta'a denilmektedir. İltizâma verilen yer, mülke yakın bir şekilde mültezimin eline geçmiş oluyordu. Mukâta'a usûlüyle bir vakıf toprağı kiralayan kişi, bu arazi üzerine kendi özel mülkü olmak üzere binâlar inşâ edebilmekte ve ağaçlar dikebilmektedir. Ayrıca, bu toprağı, vârislerine bırakma imkânına da sahip olmaktadır. Bu usûllerin ortaya çıkışı, harap olan vakıf gelir kaynaklarının tekrar faaliyete geçirilmesi çabalarıyla alâkalıdır ki, Ali Baba Zâviyesi vakıflarında bilhassa vakıf tuzlaların bu şekilde icâra verildiği görülmektedir. Ancak, zamanla, icâre-i sahiha ile toprağı kiralayanlar da, bu yeni usûle geçmek istemişlerdir.(132).

Vakfedilmiş nakit paraların ise, genellikle, onu onbirbuçuk hesabı ile "alâ vechi'l-helâl istirbah" olunduğu, yani %15'lik bir kâr-la faize verildiği görülmektedir.(133).

Ali Baba Zâviyesi'ne vakfidilen gelir kaynaklarının, değişik dönemlerde muhtelif şekillerde değerlendirildiğini görüyoruz. Çeşitliliğin başlıca sebebi, zaman değişim olmakla birlikte, gelir kaynağının cinsi, vakfediliş şekli ve zâviyeye uzaklık durumu da önemlidir.

Zâviye yakınında bulunan zeminlerin, bazı dönemlerde zâviye men-suplarınınca işletildiği, bazan da icâra verildiği anlaşılıyor. Bu ze-

132- B.Yediyıldız, "Vakıf", s.158; A.Akgündüz, age, s.357; M.Z.Pakalın, age, II, s.578; Midhat Sertoğlu, Osmanlı Tarihi Lûgati, İstanbul 1986, düzeltilmiş ve ilâveli ikinci baskı, s.158, 160-161, 229.

133- B.Yediyıldız, "Vakıf", s.159; Para vakıfları konusunda bkz. Neşet Çağatay, Makaleler ve İncelemeler, Konya 1983, s.159-165; A.Akgündüz, age, s.151 ve devamı.

minlerin bedel-i behreleri ber vech-i maktû' olarak vali mültezimlerine ödenmektedir.(134). Zâviyeye âit tarlaların gelirinin divânîye verilecek kısmı da, "bedel-i behre ber vech-i maktû'" olduğundan, mahsûl kaldırıldığında, maktû' olan bedel-i behresi şahne olanlara verilecektir.(135). Buna göre, "sûret-i defter-i hâkânî mücebince zıkr olunan tarlaların mahsûlünü kaldırıp maktû' olan bedel-i behresini şahne olanlara edâ" etmesi, vakıf mütevellilerinden istenmektedir. Bu bakımdan, bahis konusu tarlaların, bizzat zâviye mensuplarıncaya ziraat edildiği neticesine varıyoruz.

Vesikalarda bazan isim belirtilerek, bazan da isim belirtilmeden sadece "tarla" olarak zikredilen yerlerin bir kısmının da icâra verildiği görülmektedir. Hattâ, bunları kiralayan kiracının, mukâta'aya çevirmek istediği anlaşılıyor. Vakıf mezraalardan Boyraz Tarlası denilen yerler kiraya verildiği halde, kiracı olan Mehmed, "ben maktû' nâmiyla bir mikdar nesne verib hâsıl olan gallenin cümlesin kendim kabz ederim" diyerek müdâhalede bulunmuştur.(136). 18. asrın ilk yıllarında meydana gelen bu hadise, icâre-i sahiha'dan mukâta'a'ya geçişin bir göstergesi durumundadır. Demekki, kiracı açısından, götürü usûlüyle kiralamak daha avantajlı geliyordu.

Vakıf olan karyeve mezraaların mâlikâne gelirlerinin, genellikle bizzat mütevellinin gönderdiği adamlar vasıtasıyla toplandığına şahit oluyoruz. Vakfa âit öşür ve sâir hubûbâtın, mütevellinin gönderdiği adamlara verilmesi için, karye imamı ve ahâlîlerine hitâben buyruldu ve tezkere yazıldığı görülmektedir.⁽¹³⁷⁾ Hattâ, bazan mütevellinin bizzat kendisinin öşür toplamaya çıktığına da şahit olunmaktadır. Vakıf mütevellisi Tekyenîşin Feyzullah Efendi'nin, elinde olan hüccet-i şer'îye mücebince, Zara Kayesi arazisinde vakfa âit öşrü toplayabilmesi için, karye ahâlîsinden bazılarına hitâben Sivas mütesellimi Zara

134- RB'den alınan 27 nu. 12 Safer 1126/1714 tarihli fermânda, vali mültezimlerinin buna kanaat etmeyip fazla istedikleri anlatılıyor.

135- RB'den alınan 10, 11, 14 nu. 6 Rebi'ülevvel 1112/1700, 24 Rebi'ülevvel 1114/1702, 8 Receb 1125/1713 tarihli mürâseleler.

136- RB'den alınan 28 nu. Evâil-i Rebi'ülâhir 1126/1714 tar. fermân.

137- Divriğin Karyesi imamı ve ahâlîlerine hitâben yazılan tezkere, Tokat voyvodası tarafından, validen gelen buyruldu mücebince kaleme alınmıştır, RB'den alınan 7 Şaban 1187/1773 tarihli tezkere.

lîzâde Receb bir tezkere vermiştir.(138). Bu yüzden, bazı dönemlerde, vakıf yönetimi üzerinde meydana gelen dâvâlar sebebiyle, zâviyeye âit öşrün toplanamadığı görülmektedir. Seyyid Ali Çelebi ile Emine ve Ayşe hatunlar arasındaki tevliyet dâlârı esnâsında yazılan mürâselede, "zâviye-i mezbûrun kurâlarının ta'şir zamanı olup birkaç eyyam dahî mürûr eder ise galle-i vakf telef olup bir vekil ve bir nâzır nasb olunub galle-i vakf-ı mezbur zabt ve ta'şir" olunması istenmektedir. (139). 19. asırda düzenlenmiş mürûr tezkereleri de bu konu ile alâkalıdır. 1835 tarihli mürûr tezkeresine göre, Ali Baba oğlu Es-Seyyid Mehmed Tahir, oğlu ile birlikte, Budaközü Kazası'nda tuzlaları olduğundan, uzun müddet Sungurlu Kazası'nda ikâmet etmektedir. "Uzun boylu kara bıyıklı yek çeşm" olan Hasan bin Tahir Efendi, vakıf işleri için, Niksar Kazası köylerine ve oradan da Sivas'a gidip gelmek üzere kedisine altmışbir günlük mürûr tezkeresi verilmiştir.(140). Vakıf mütevellilerinden Şeyh Hüseyin bin Mehmed Tahir(orta boylu, kara bıyıklı, 32 yaşında) uşağı Veli bin Osman(kısa boylu, ter bıyıklı, 15 yaşında) ile birlikte, yüzellibir gün müddetle, mutasarrıf olduğu köylerin hâsılâtını satmak üzere Bozok, Çorum, Divriği, Tozanlı ve Niksar'a gidip gelecektir.(141).

Zâviye mensuplarının, yol esnâsında uğradıkları köylerde, "ber müceb-i nizâm-ı âlî yem ve yiyeceklerinin" akçe karşılığında köylülerce karşılanması, ellerinde bulunan mürûr tezkereleri mücebince yolculuklarına engel olunmaması ve "hak-ı misâfiretlerine riâyet" olunması hususunda ellerine vali tarafından buyruldu verildiği görülmektedir.(142).

Bazı köylerin vakfa âit mâlikâne mahsûllerinin götürü usûlüyle yani maktû'an başkalarına toplattırıldığı da görülüyor. Bu şekilde rastlanılan bir örnekte, maktû' olarak alan kişinin, vakıf köylerde ya da bunlara yakın bir köyde oturduğu ve muhtemelen yeniçeri kökenli

138- RB'den alınan 9 Rebl'ülâhir 1202/1788 tarihli tezkere.

139- RB'den alınan 18 nu. 14 Safer 1144/1731 tarihli mürâsele.

140- RB'den alınan 21 Safer 1251/1835 tarihli mürûr tezkeresi.

141- RB'den alınan 20 Şaban 1256/1840 tarihli mürûr tezkeresi.

142- RB'den alınan 10 nu. 1263/1846-47 tarihli buyruldu.

olduğu anlaşılıyor. Buna göre, Sorkun Kazası'na tâbi Tölemkışla Karyesi ve Kayapınarı Mezraası ile Zile Kazası'na tâbi Eymür ve Kürt karyelerinin mâlikâne mahsûlü, 50 Mud mahsûle maktû'an, Sorkun'a tâbi Gazibeğli Karyesi sâkinlerinden Ömer Beğ ibn Habib adlı kişiye verilmiştir.(143).

Mâlikânesi vakf, dîvânîsi timar olan köy ve mezraalardan alınacak öşür miktarı, malî güçlerine ve tahammüllerine göre orada yaşayanlara taksim edilmektedir. 1202/1787-88 senesinde Karataş Mezraası'ndan alınan toplam 48 Keyl 5 Ölçek hintanın 24 Keyl 5 Rublağı'sı vakfa 24 Keyl 5 Rublağı'sı da timar sahibine verilmiştir. 48 Keyl 5 Ölçek buğday, toplam 92 kişiye en az 1 ve en fazla 9 Ölçek olmak üzere taksim edilmiştir.(144). Aynı şekilde, 1106/1694-95 tarihinde düzenlenen ve "Zara'da hâsıl olan Ali Baba mülkünü beyân eder" başlığı altında tutulan listede de, köy sâkinlerinden alınan hinta ve şafir miktarları kaydedilmiştir.(145).

Tanzimat'ın ilânından sonra, Tanzimat'ın uygulandığı vilâyet ve kazalarda bulunan bazı büyük kimselerin vakıfları hariç, diğer vakıf köy ve mezraaların öşürlerinin, müzâyede sonunda belirlenen kimselere maktû'an ihâle olunduğu görülmektedir. Bu tür gelir kaynaklarının ihâle işlemleri, kadı(bâ ma'rifet-i şer'-i şerif) ve Meclis-i Müzâyede-i Aliyye tarafından icrâ olunmaktadır.(146). Vakıf köy ve mezraaların mâlikâne hisselerinin ihâlesini kazanan mültezim, maktû' olarak

143- RB'den alınan 27 nu. 4 Rebi'ülâhir 1104/1692 tarihli hüccet'ten anlaşıldığına göre, sözkonusu mezraa ve köylerin mâlikâne mahsûlünü 50 Mud mahsûle maktû'an alan kişi, ürünü topladıktan sonra, "elli mud mahsûl hâsıl olmadı" diyerek vermek istememiş. 35 Mud üzerine yeni bir anlaşma yapıldığında ise, 25 Mud'unu ödeyip, kalan 10 Mud'u ödemek istemiştir. Vakıf mütevellisi Fatma Hatun'un, kalan 10 Mud hintanın aliverilmesini istediği anlaşılıyor.

144- RB'den alınan öşür dağıtım vesikası.

145- RB'den alınan öşür dağıtım vesikası.

146- "Dâhil-i dâire-i Tanzimat olan olviye ve kazalarda kâin bazı eizzet-i kirâm hazerâtı evkâfı kurâsından mâadâ vakf kurâ ve mezârî'i a'sârının bi'l-müzâyede zuhur eden tâliblerine maktû'an ihâle muktezâ'y-ı irâde-i seniyyeden alduğundan Ankara Sancağı dâhilinde kâin ol vech işbu altmışbeş senesine mahsûben bâ ma'rifet-i şer'-i şerif ve Meclis-i Müzâyede-i Aliyyesi icrâ olunan evkâfdan...", RB'den alınan 13 Şevval 1265/1849 tarihli şartnâme.

belirlenen bedelin bir kısmını peşin, kalanını iki taksitte ödeyecektir. Mültezim'in, taksitleri zamanında ödemesi gerekmektedir. Bunun için, Defterdarlık'a verilmek üzere bir borç senedi hazırlanmaktadır. Senette, borçlunun yanısıra ar de kefilin, taksitlerin geçikmesi hâlinde "güzeşte" ödemek ve "tâlimât-ı seniyyede münderiç usûl ve nizâmından birûn hareketde bulunmamak üzere" taahhüt ve tekeffülde bulundukları, belirtilmektedir. İhâle süresi, Mart ayı girişinden aynı yılın Şubat ayı sonuna kadarki dönemi kapsamaktadır.(147).

Bu gelişmeler, Tanzimat'tan itibaren, vakıf gelir kaynaklarının, yavaş yavaş zâviye mensuplarının elinden çıkmaya başladığını göstermektedir. Artık, vakıf gelir kaynakları, başkaları tarafından ihâleye verilmekte ve zâviye mensuplarının güçleri yeterse ihâleyi kazanabilmektedirler. İhâleyi kazanan mültezim, maktû' olarak belirlenen miktarı zâviyeye verecektir. Ancak, bu miktar giderek azalmış(148) ve muhtemelen 20. asrın ilk yıllarında sıfırlanmıştır.

Zâviyeye gelir getiren önemli kaynaklardan birisi de, zâviyeye âit arsalar üzerinde kurulmuş olan binâlardan alınan zemin kiralarıdır. Menzil sahipleri, öşür bedeli olarak götürü usûlüyle(maktû'an) belirlenen miktarı, her yıl vakıf mütevellisine ödüyorlardı. 18. asrın ikinci yarısı ortalarına kadar, menzil sahiplerinin, bu amaçla aynı olarak toplam 107 Vakıyye şem'-i ruğan'ı vakıf mütevellisine ödedikleri anlaşılıyor. Zamanla, menzil sayısının ve sahiplerinin değişikliğe uğraması sebebiyle, yeni bir düzenleme yapılarak, ödemenin nakdî olarak yapılmasının ke...laştırıldığı görülmektedir. Menzil sahipleri, 1781'den itibaren vakıf mütevellisine her yıl Berât Gecesi'nde 1931 Akçe ödeyeceklerdi. Ancak, daha sonra(1795'li yıllar) tekrar şem' i ruğan verilmeye başlanmıştır.(149). Bahis konusu men

147- RB'den alınan 27 Rebi'ülevvel 1260/1844 tarihli sened.

148- Mustafa Nuri Paşa, Netâyicü'l-Vuku'ât, İstanbul 1328, IV, s.100'de, vakıflara verilen miktarın iâneye çevrildiği ve dörtte birden daha aşağı düşürüldüğü anlatılmaktadır.

149- SSS, 1/346; RB'den alınan 1210/1795-1796 tarihli menzil icâre defteri.

zillerden "öşür bedeli" olarak alınan miktar, bir çeşit icâre geliri-
dir. Nitekim, bazı vesikalarda "menzil arsaları icâreleri" kaydı geç-
mektedir.(150).

1793'te Küçük Hanım binti Mehmed Beğ tarafından vakfedilen bir
kısım menzilin icâre gelirinin de zâviyeye tahsil edildiği görülmek-
tedir.(151). Ayrıca, 1815'te Benderli Ali Ağa, 300 Kuruş, 1839'da
Kezban binti Osman, 800 Kuruş, 1845'te İsmihan binti Hasan, 820 Kuruş
olmak üzere toplam 1920 Kuruş nakit para zâviyeye vakfedilmiştir. Vâ-
kıflardan Benderli Ali Ağa ve Kezban binti Osman, vakfettikleri para-
nın alâ vechi'l-helâl istirbah olunmasını istemişlerdir. İsmihan
binti Hasan ise, vakfettiği meblâğın, "yed-i mütevellî ile sene ben
sene devr-i şer' ve ilzâm-ı ribh olunarak onu onbirbuçuk hesabı üzere
istirbâhve istiğlâl" olunmasını istiyor. Netice itibarıyla her üç vâ-
kıfın da, vakfettikleri paranın, %15'lik bir kârla fâize verilmesini
istedikleri anlaşılıyor. Ancak, bu durumun ilerki yıllarda ne şekilde
devam ettiğini gösterecek vesikalara sahip değiliz. Zâviyeye destek
mâhiyetindeki bu vakıfların, bilhassa 19. asırda yoğunlaşması, zâvi-
yenin bu asırda ek gelire muhtaç hale geldiğinin işareti olabilir.

Vakıf mahsûlünün toplanmasını engelleyen en önemli unsur, vakfa
yapılan müdâhalelerdir. Zâviyeye âit bir gelir kaynağının, bazan
otuz-kırk yıl başkalarının tasarrufunda kalması, zâviyenin bu gelir
kaynağından mahrum kalmasına sebep olmaktadır. Aynı şekilde, bu yüz-
den uzun süre devam eden dâvâlar sebebiyle, gelir kaynağının bakımsız
halde kalması ve tahrip olması da sözkonusudur.

Vakfa müdahale edenlerin başında, vakıf gelirlerinden pay veril-
meyen evlâd-ı vâkıf gelmektedir. Ancak, bu durumda vakıf gelirleri
evlâd-ı vâkıf dışına çıkmadığı için, bu tür müdahaleleri diğerlerin-
den ayırmak gerekecektir.

Vakfa müdahale eden ikinci gurup, mâlikâne-dîvânî usûlünün geçer-
li olduğu gelir kaynaklarının dîvânî tarafına tasarruf eden timar ve
zeâmet sahipleridir. Bunlara, havass-ı hümâyûn vazifelilerini de ek-
leyebiliriz. Bu tür müdahaleler şu şekilde özetlenebilir:

150- RB'den alınan Evâil-i Ramazan 1150/1737 tarihli icâre defteri.

151- SSS, 5/174.

Zâviyeye âit Hasan Kuşcu Karyesi'ne bağlı Kışlavıranı Koçlu mezraalarının dîvânîsine tasarruf eden timar sahipleri, bu iki mezraanın mâlikâne olmadığını iddiâ ederek zabt etmişlerdir.(152). Yaklaşık elli yıl sonra, adı geçen Kışlavıranı Mezraası'nın dîvânîsine tasarruf eden timar sahipleri, aynı iddiâyı tekrarlamışlardır.(153).

Zara Karyesi'ne bağlı Teceköy ve Akvıran mezraalarının dîvânîsi hass-ı hümâyûn, mâlikânesi vakfdır. Ancak, hass-ı hümâyûn mutasarrıflarının mültezimi, dîvânî tarafına âit mahsûlü almakla yetinmeyip, mâlikâne mahsûlünü de almak istemişlerdir.(154). Teceköy, Akvıran ve Devecik mezraaları dâhilinde bulunan bir miktar araziye, Zara Karyesi mültezimi, "Alacık Mezraası" tesmiye ederek, iki sene zabt etmiştir.(155).

Evâhir-i Şaban 1115/1703 tarihli fermânda, vakfa âit adı belirtilmeyen bir karyenin mâlikânesine, dîvânîsine tasarruf eden sipahinin müdâhale ettiği anlatılıyor.(156).

Adamlı Karyesi yakınında bulunan üç kıt'a tarlanın öşür ve resmine, karye zâbtlı müdâhale ediyor.(157).

Küçük Ali Baba'nın vakfettiği Tekerye(Değeryer) Karyesi'nin dîvânî mutasarrıfları olan sipahiler, "dîvânî tarafına âit mahsûl ve rüşûmunu kanun ve defter mücebince ahz u kabza kanaat etmeyüb hilâf-ı kanun ve defter ziyâde talebi ve müft ve meccânen yem ve yemek ve arpa ve saman ve koyun ve kuzu ve yağ ve bal ve tavuk ve yumurta ve sâir me'külât ve meşrubât ve öküzlük nâmıyla akçe mütâlebesi ve terekerlerini öşürlerini akrab bazar olmayan iki konak mesâfe-i ba'id mahalle nakl teklifi ve sâir bid'at ve mezâlim ile teaddî"de bulunmaktadır.(158). On yıl sonra benzer yeni bir fermânın gönderilmesi, sipahilerin müdâhalelerini sürdürdüklerini göstermektedir.(159).

152- BA, S.Ahkâm, 15/132, Evâhir-i Rebi'ülevvel 1195/1781 tar. hüküm.

153- BA, S.Ahkâm, 28/193-194, Evâhir-i Şevval 1240/1825 tar. hüküm.

154- BA, S.Ahkâm, 18/102, Evâil-i Zilkâde 1201/1787 tarihli hüküm; RB'den alınan 59 nu. Evâil-i Zilkâde 1201/1787 tarihli fermân.

155- RB'den alınan 14 nu. 12 Şevval 1201/1787 tarihli Arz.

156- RB'den alınan 12 nu. fermân.

157- RB'den alınan 11 nu. 17 Muharrem 1116/1704 tarihli fermân.

158- RB'den alınan 44 nu. EVâsıt-ı Muharrem 1170/1756 tarihli fermân.

159- RB'den alınan 52 nu. Evâil-i Zilkâde 1180/1767 tarihli fermân.

Mâlikânesi zâviyeye vakf olan Divriğin Karyesi dâhilinde bulunan Merkeb Meydanı adlı mevziden hâsıl olan 7 Kile şairi, Tozanlu'ya bağlı Asarcık Karyesi zâimi Ahmed Ağa ibn Mehmed zabt ediyor. Zâviyedar ve mütevellîye Fatma Hatun adına oğlu İsmail Ağa bin Veli Beğ ile sözkonusu Divriğin Karyesi'nin timarına mutasarrıf olan Ömer bin Himmet adındaki sabînin vasîsi ve dedesi Mehmed Ağa, mustahfız timarına mutasarrıf olan Halil Beğ bin Ali, Musa bin Ali ve Şahin şikayet ediyorlar. Dâvâ, zâviye ve timar sahiplerinin lehine sonuçlanıyor.(160).

Sertan Tuzlası'na, Margün Karyesi zâimi İsmail müdâhale ediyor.(161).

Karahisar-ı Şarkî mülhakatından Firuz Nahiyesi'ne bağlı Kuzucuk Karyesi'nin dîvânî gelirine mutasarrıf olan timar sahibi Kürt Mehmed Beğ, adı geçen köyün "iki başdan timarı" olduğunu iddiâ ediyor. Ancak, mâlikânesinin Ali Baba vakfı olduğu, vakfiyede kayıtlıdır.(162).

Sivaslı Kazası'na tâbi Oğnevîr Karyesi yakınında bulunan Kargın Mezraası on mudluk yerdir ve Ali Baba Zâviyesi ile Selman Beğ vakfına âittir. Ancak, mezkur karyenin öşrünü toplayan havass-ı mîr-i mîrân vekili Es-Seyyid Osman, "burası havâss toprağıdır" diyerek müdâhale ediyor. Bu konuda zâviye lehine hüccet bulunduğundan, vali tarafından da buyruldu veriliyor.(163).

Tozanlu'ya tâbi Değeryer Karyesi'nde bulunan, öşür ve resmi Ali Baba vakfı tarafından alınagelen yerlere, Karakaya Derbendi derbendcileri olan Yusuf, Hasan, Hüseyin ve İbrahim müdâhale ediyorlar ve sözkonusu yerin derbendlerine âit karyenin sınırı içinde olduğunu iddiâ ediyorlar.(164).

Mihmadbeğ Karyesi'nde bulunan Gerdeklü, Kızılcağışla, Kuyucak ve Ağacaeniş Kışlağı tuzlaları Derviş Ali Baba Zâviyesi vakfı iken,

160- RB'den alınan 61 nu. Evâil-i Rebi'ülevvel 1127/1715 tarihli hüccet, 30 nu. Evâsıt-ı Şevval 1126/1714 tarihli fermân.

161- RB'den alınan 32 nu. Evâil-i Muharrem 1137/1724 tarihli fermân.

162- RB'den alınan 20 nu. 25 Rbi'ülâhir 1092/1681 tarihli hüccet.

163- RB'den alınan 4 nu. 13 Cemâziyelâhir 1132/1720 tarihli buyruldu.

164- BA, S.Ahkâm, 9/283, Evâsıt-ı Ramazan 1176/1763 ve BA, S?Ahkâm, 3/119, Evâil-i Muharrem 1161/1748 tarihli hükümler.

"ecânbiden ve ashâb-ı ağrâzdan Zaralızâde Lütfullah Beğ" müdâhale etmiştir.(165). Bu müdâhalenin ondört yıl sürdüğü görülmektedir. Ancak, müdâhale eden Zaralızâde Lütfullah, vezir ve paşa konumuna yükselmiştir.(166). Demekki, 1809'da yazılan fermâna rağmen, sözkonusu müdâhale devam etmiştir. Zaralızâde Lütfullah Beğ'in, müdâhalesini, İlbeğlü nâibinin verdiği i'lâm sâyesinde sürdürdüğü anlaşılıyor. "İlbeğlü nâibi tamâ'-ı hâmindan nâşi ve İlbeğlü mânâsını tahkik ederek Sivas sükkânından Zaralızâde Lütfullah Beğ tarafına meyl ü rağbet ve memleha-i mezkûre ber vech-i mâlikâne kendüye verilmek bâbında yedine bir kıt'a i'lâm i'tâ etmekle zâviye-i mezkûrenin taâmiyesini kat' sevdâsında olduğundan zâviyedar-ı mezbur Es-Seyyid İsmail Çelebi'yi zâviyesinden tenfir ve bin kuruş mikdârı masârıfa giriftâr ederek Der-i Aliyye'ye tesyir" ettirmiştir. Bunun üzerine, sâbık Anadolu Kadıaskeri Es-Seyyid Mehmed Nureddin, Tokat Kazası nâibine bir mektup yazarak İlbeğlü nâibinin "azl ve yerine bir mütedeyyin ve munsıf bir kimesneyi nasb edüb İlbeğlü lâfzının mânâsını mülâhaza etmeyüb ancak mukallid-i kazâ-i mezbur olan Mehmed Nureddin müsemâsının ismindeki dîni mülâhaza ederek mezbur zâviyedar İsmail Çelebi'nin hakkını ihkâk ve müceddeden yedine verilen fermân-ı âlişânın mazmûn-ı münifini icrâ eylemesini tenbih ve te'kid ve temhîd ve te'yîd" etmesini istemiştir. (167).

Vakfa müdâhale eden büyük şahsiyetlerden birisi de, Niksar Kutbuddin Mahallesi'nden Müderris Es-Seyyid Mehmed Efendi bin Abdurrahman Efendi'dir. Müderris efendi, Kâgün Karyesi'nin vakfa âit mahsûlünü tam sekiz sene zabt etmiştir.(168). Benzer bir müdâhale, İskefsir müftüsü Abdurrahman Efendi tarafından, Karahisar-ı Şarkî Sancağı'nda İskefsir Nahiyesi'nde Enderin, Güdülüs ve Demürciler karyelerinin vakıf hisselerine yapılmıştır.(169).

165- RB'den alınan 61 nu. Evâsıt-ı Şaban 1224/1809 tarihli fermân; Aynı vesika, BA, S.Ahkâm, 23/4'te de kayıtlıdır.

166- RB'den alınan 34 nu. Selh Receb 1238/1823 tarihli fermân.

167- RB'den alınan tarihsiz mektub.

168- RB'den alınan 44 nu. Evâhir-i Zilkâde 1132/1720 tarihli hüccet.

169- RB'den alınan 57 nu. Evâsıt-ı Şevval 1201/1787 tarihli fermân.

1809'dan itibaren Zaralızâde Lütfullah Paşa'nın müdâhalesini gördüğümüz Mihmadbeğ Karyesi'ndeki tuzlalar ile Tuzlaovası, Çamözü ve Akpurönü(Ahurönü)ndeki milh sularına(tuzla), üç seneden beri Sivas sâinlerinden Es-Seyyid Ahmed müdâhale etmektedir(170). Demekki, sözkonusu tuzlalardan hâsıl olan gelir, toplam onyediyıl zâviyeye ulaşmamıştır.

Budaközü Kazası'nda bulunan Emrullah Tuzlası ve ona tâbi Dikilitaş ve Koyunağlı tuzlalarını, kaza-i mezbur ahâlisinden Ali Beğ, otuz sene zabt ediyor. Vakıf mütevellisi Mehmed Tahir'in şikayeti, Ali Beğ'in zorbalığı yüzünden neticesiz kalıyor. Ali Beğ ve M.Tahir vefat attikten sonra, vakıf mütevellileri Hasan ve Hüseyin, Ali Beğ'in oğlu Ahmed'ten, zabt edilen tuzlaları geri istiyorlar.(171). Aynı konuda, daha önce müteveli olan İsmail'in de şikayeti bulunmaktadır.(172).

Çorum Sancağı'nda Karahisar-ı Timurlu Nahiyesi'nde Kırankışla Karyesi toprağında bulunan âb-ı memleha(tuzla), herhangi bir timar, zeâmet, evkâf ya da mâlikâneye tâbi değildir zannıyla senede otuz kuruş maktû'u Astâne hazinesine edâ etmek ve kalemiyyesini vermek üzere Afir ve Osman'a mâlikâne berâtı veriliyor. Vakıf mütevelliyesi Fatma Hatun'un şikayeti üzerine sözkonusu berât iptal olunuyor.(173).

Ali Baba Zâviyesi vakıflarına müdâhale eden bir başka gurup, sınırları birbirine yakın olan vakıf köy ve mezraalara mutasarrıf öteki bazı zâviye ve vakıflardır.

Zâviye yakınıdaki bir kıt'a tarla, uzun süre Akbaş Zâviyesi'nin müdâhalesine mâruz kalmıştı. Müdâhalenin 1680'li yıllarda başladığı anlaşılıyor.(174). Akbaş Zâviyesi mütevellilerinin, sözkonusu tarlaya (bazı vesikalarda bağçe) "Altunbâbdirek" diye adlandırarak müdâhale

170- RB'den alınan 62 nu. Evâhir-i Şaban 1224/1809 tarihli fermân; Aynı, BA, S.Ahkâm, 23/9-10'da kayıtlı hüküm.

171- RB'den alınan 8 Rebi'ülevvel 1255/1839 tarihli Arz-ı hâl.

172- RB'den alınan 1823 tarihli Arz-ı hâl.

173- RB'den alınan 8 nu. 6 Şevval 1114/1703 tarihli fermân; RB'den alınan 10 nu. 22 Muharrem 1116/1704 tarihli fermânda da aynı konu işlenmiştir. 1809 tarihli fermânda ise, Kırankışla Mezraası'na bazı kimselerin birkaç seneden beri müdâhale ettikleri anlatılıyor, RB'den alınan 15 nu. 7 Cemâziyelevvel 1224/1809 tarihli fermân.

174- RB'den alınan 4 nu. Evâil-i Receb 1099/1688 tarihli fermân.

ettikleri görülmektedir.(175).

Kâfirni Kazası'nda Çeğed Karyesi'nde bulunan İsa Beğ ve Bayram Beğ Zâviyesi Evkâfı mütevellileri İsa ve Erzâni, Divriğin Karyesi'ndeki zâviyeye âit Kızılcaören toprağının, kendi vakıflarına dâhil olduğunu iddiâ ederek zabt ediyorlar. Ancak, yapılan keşif sonunda, Kızılcaören toprağının Ali Baba Zâviyesi'ne âit olduğu ortaya çıkıyor. (176).

Niksarı'ya bağlı Almacık Karyesi'nin, Sinan Paşa vakfı olduğunu iddiâ eden Hacı Hamza mütevellisi, burasını zabt ediyor. Ali Baba vakfı mütevellisi İsmail, köyün, Rüstem Paşa vakfı olduğunu söyleyerek dâvâ açıyor. Ancak, bunun üzerine çıkartılan Mufassal kaydı, Hacı Hamza mütevellisi lehinde gözükmektedir.(177).

Muhtelif kişilerce yapılan müdâhalenin, özetlenen kısımdan çok daha fazla olduğu muhakkaktır. Tarafımızdan görülen vesikalardan bir kısmının buraya alındığını ve zâviyeye âit göremediğimiz daha birçok vesikanın bulunacağı ihtimâlinin kuvvetli olduğunu da burada belirtmeliyiz.

Zâviyeye âit köy, mezraa, tuzla ve değirmenlere yapılan müdâhalenin çeşitli sebepleri olabilir. Meselâ, Kâfirni'ye bağlı Almus Karyesi yakınında bulunan iki bâb değirmeni, köy sâkinlerinden Kurd oğlu Mehmed ve oğlu, "biz tamir eyledik" diyerek zabt etmek istemişlerdir. (178). Bu kısmı, adı belirtilmeyen birisinin, İrmenis Karyesi'nin vakfa âit mahsûlünü sekiz sene zabt ettiğini belirterek(179) bitirelim.

Vakıf yönetimi ile, vakfa gelir getiren karye ahâlisi arasında bazan ilginç dâvâların meydana geldiği görülmektedir. Bu bakımdan,

175- RB'den alınan 18 nu. 16 Cemâziyelevvel 1238/1823 tarihli Arz.

176- RB'den alınan 13 nu. 20 Cemâziyelevvel 1118/1707 tarihli mürâsele; Aynı tarihli vezme; 16 nu. 18 Rebi'ülevvel 1119/1070 tarihli fermân; 18 nu. 24 Şevval 1118/1707 tarihli fermân; 15 nu. 22 Zilhicce 1117/1706 tarihli fermân.

177- RB'den alınan 17 nu. Arz.

178- RB'den alınan 5 nu. Evâhir-i Şevval 1113/1702 tarihli fermân; 13 nu. 18 Şevval 1116/1705 tarihli fermân.

179- RB'den alınan 41 nu. Evâhir-i Rebi'ülâhir 1158/1745 tar. fermân.

vakıf mahsûlünün toplanmasını engelleyen dördüncü gurup olarak, bizzat karye ahâlisini gösterebiliriz.

Vakfa âit, Niksar Kazası'na bağlı Alanzena Karyesi'nden vakfa, öşür mahsûlü vesâir hubûbât verilir iken, yine Niksar'a tâbi Makedon Karyesi sâkinlerinden Emir oğlu Mahmud, Hacı Veli, Ömer Beğ, Mahmud Beğ oğlu Ahmed, Ali Beğ ve Yosunlu Karyesi'nden Dalkıranoğlu Mahmud ve Ayan Yusuf adındaki kimseler, karye sipahisinden aldıkları "tapu temessükü" ile, vakfa âit toprağı ziraat etmeyip, hayvanlarını otlattıyorlar.(180).

Divriğin Karyesi'nde bulunan ve "kadimü'l-eyyâmdan beru taraf-ı vakfdan zabt ve eşcârı hıfz olunagelen" koruda kimsenin alâkası yok iken, Asacık Karyesi ahâlisi, korudan ağaç kesiyorlar.(181).

Zara Karyesi civarında bulunan Teceköy, Akviran ve Devecik mezraalarının ziraatçıları, mezraalarda vakfın alâkası yoktur diyerek müdâhale ediyorlar. Vakıf mütevellisi Tekyenişin Es-Seyyid Feyzullah Efendi bin İsmail dâvâ, ziraatçiler inkâr ediyorlar. Ancak, "udûl-ı ahrar-ı ricâl-i müslimîn" adı geçen mezraaların "şöhreten ve tevâtüren" vakfa âit olduğunu haber verince, öşür mahsûlünün zâviyeye verilmesi için ziraatçilere tenbih olunuyor.(182).

Zâviye yakınındaki zeminleri ziraat edenler, mahsûllerinin öşürlerini zâviyey vermek istemiyorlar.(183).

Zara Karyesi'ne bağlı Dere Mezraası'nı ziraat eden Zara Karyesi ahâlisi, "ziraatleriyle hâsıl eyledikleri terekelerin mezraa-i merkûme toprağında harman etmeyip, mücerred öşürlerin tamam vermemek için hilâf-ı kanun götürüb âharın karyesi toprağında hâsıl eyledikleri terekeye halt ve" vakıf mütevellisi öşürlerini talep edince, "âharın toprağında hâsıl eyledik" diyerek vermiyorlar.(184).

Yine Teceköy, Akviran ve Devecik mezraalarını ziraat edenler,

180- RB'den alınan 51 nu. 24 Ramazan 1178/1765 tarihli fermân.

181- RB'den alınan 48 nu. Evâsıt-ı Cemâziyelevvel 1175/1761 taarihli fermâr.

182- RB'den alınan 62 ve 63 nu. 22 Zilkâde 1202/1788 tarihli hüccetler; Aynı tarihli i'lâm; 64 nu. 28 Zilkâde 1205/1791 tarihli hüccet.

183- RB'den alınan 14 nu. 28 Zilhicce 1116/1705 tarihli fermân.

184- BA, S.Ahkâm, 10/70, Evâil-i Şevval 1177/1764 tarihli hüküm.

"ziraatleriyle hâsıl eyledikleri terekelerin yine ziraat eyledikleri mahalde harmanyerine harman etmeden mücerred öşürlerini vermemek için" gizlice kaldırıp, başka bir yerde harman ediyorlar ve vakfa cüz'î bir miktar vermek istiyorlar.(185).

Tavra Karyesi ahâlîsi ve şehirden taş kesenler, köylerinde bulunan vakfa âit üç kıt'a değirmen ocağını ve su harklarını, "söngüt taşı"(186) çıkarmak bahanesiyle söküyorlar.(187).

Vakfa yapılan müdâhaleler sonunda harap olan gelir kaynaklarının başında değirmenler ve tuzlalar gelmektedir. Nitekim, harap olan tuzlaların tamir edilmeleri şartıyla çok ucuz fiyatlarla uzun süreli icâre(icâre-i tavîl) verildiği görülmektedir ki, bu konu vakıf tuzlaların işletilmesi bölümünde incelenecektir. Tarihsiz bir vesika-da, vakfa âit bütün değirmen ocaklarının harap olduğunun kayıtlı bulunduğunu görüyoruz(188) ki, bunun başlıca sebebi, müdâhaleler ve evlâd-ı vâkıf arasındaki mücadeleler yüzünden, gerekli tamir ve bakımlarının yapılamamasıdır. Ayrıca, zâviyeye âit değirmenlerden "resm-i asyâb" alınmadığını da burada belirtmeliyiz.(189).

Zâviyenin önemli gelir kaynaklarından birisi de, Atîk Valde Sultan Evkâfı'ndan, Yenil Hasları mahsûlünden, "âyende ve revendeye it'âm-ı taâm eylemek şartıyla" verilen günlük dokuz akçe ve yıllık yedi mud hintadır. Söz konusu gelire, Ali Baba Zâviyesi'nde zâviyedar olanlar mutasarrıf olacaktır. Bu bakımdan, evlâd-ı vâkıf arasında bazı problemlerin ortaya çıktığı görülüyor. Bahis konusu hinta ve vazife berâtleri "bilâ isim" Ali Baba Zâviyesi'nde zâviyedar olanlara verildiği halde, bazan evlâd-ı vâkıfın birisi, sadece kendi üzerine berât alıp, öbür hak sahiplerinin hisselerini vermemek istemiştir.(190)

185- RB'den alınan 58 nu. EVâsıt-ı Şevval 1201/1787 tarihli fermân; Aynısı BA, S.Ahkâm, 18/94' te kayıtlı hüküm.

186- "Sünger gibi delikli taş", bkz. TDK Derleme Sözlüğü, X, s.3680.

187- RB'den alınan 13 nu.Evâil-i Cemâziyelevvel 1083/1672 tar.hüccet.

188- RB'den alınan Küçük Ali Baba vakfı gelir kaynaklarını gösterir liste.

189- RB'den alınan Receb 1090/1679 tarihli tezkere.

190- BA, S.Ahkâm, 7/350, Evâhir-i Rebi'ülevvel 1173/1759 tarihli hüküm; Aynı konuda 3 Zilkâde 1186/1773'te yeni bir fermân verildiği, RB'den alınan 56 nu. 7 Cemâziyelâhir 1194/1780 tarihli fermânda kayıtlıdır.

1677'de Fatma Hatun ile kardeşi Ümmühâni Hatun'un oğlu Mehmed Çelebi ibn Ahmed arasında meydana gelen tevliyet dâvâsı dolayısıyla bu konuda da anlaşmazlık olmuş, neticede, Edirne'den alındığı anlaşılan bir hüccet ile, aralarında eşit olarak paylaşımları kabul edilmiştir.(191).

Sözkonusu gelire mutasarrıf ve elâdiyet üzere Ali Baba Zâviyesi zâviyadır olan Osman veled-i Mustafa'nın berâtı, cülûs sebebiyle, 10 Rebi'ülâhir 1115/1703'te yenilmiştir.(192). Adı geçen Osman'ın, Ümmühâni Hatun'un torunu olduğunu sanıyoruz. Osman'dan sonra zâviyedar olmak hasebiyle sözkonusu gelire mutasarrıf olan oğlu Abdurrahman 1734'te vefat edince, mahlûlünden Şeyh Halil Efendi'ye tevcih olunmuştur. Ancak, bu tevcihlerin, isim belirtilerek yapılması, yukarıda bahsi geçen şartlara aykırıdır. Şeyh Halil Efendi'nin tayini, "hâlen nâzır-ı vakf ağa'y-ı müşârunileyh hazretlerinin arzıyla şurût-ı kadîmiyle" gerçekleşmiştir. Vesikada bahsi geçen nâzır-ı vakf, Atık Valde Sultan Evkâfı'nın nâzırıdır. Osman ve Abdurrahman'ınki şüpheli olmakla birlikte, evlâd-ı vâkıfdan olmadığını kesin olarak bildiğimiz Şeyh Halil Efendi'ye berât verilmesi, büyük bir ihtimalle, bir yanlışlık ya da yaniltma neticesinde olmuştur. Zaten, Şeyh Halil'in bu tür işlerde mâhir olduğu ana evvel belirtilmişti. Üstelik, evlâd-ı vâkıfdan Ümmühâni Hatun'un torunu Şems Ahmed'in, arzında, adı belirtilmeyen dört kişinin, hâlen zâviyedar olduğunu belirtmesi, adı geçen üç kişinin evlâdın olmadıkları yolundaki şüphemizi arttırmaktadır. Bununla birlikte, bu durum, Ümmühâni Hatun evlâdı arasındaki bir anlaşmazlığın neticesi de olabilir.(193).

191- RB'den alınan 17 nu. 6 Zilkâde 1087/1677 tarihli hüccet.

192- RB'den alınan 5 Şaban 1116/1704 tarihli Berât.

193- "Devletlü saâdetlü fukarâ ve zuafâyâ merhametlü efendim sultânım hazretlerinin hak subhânehû ve teâlâ vücûd-ı saâdetlerin âfât-ı dehrden masun ve mahfuz eyleye âmin. Üsküdar'da vâki merhum ve mağfûrunlehâ Atık Valde Sultan Evkâfı olan Yeniil Havâssı mahsûlünden almak üzere nefsi Sivas'da vâki Ali Baba Zâviyesi'nde âyende ve revendeye it'âm-ı taâm itmek üzere evlâddan zâviyedar olanlara mahsus ve meşrût olan yevmi dokuz akçe vazife ve senevî yedi mud hinta cire ile mürûr-ı eyyâmdan beru evlâd-ı vâkıf olanlar mutasarrıf oldukları atık ve cedid derkenarları tasrihan mestur ve mukayyed olduğu ma'lûm-ı dev-

Zâviyeye, yıllık 7 Mud hinta karşılığı olarak, beher mud 20 İstanbul kilesi itibariyle ve beher mud 10 Kuruş hesabıyla, toplam 70 Kuruş ödeniyordu.(194). Demekki, günlük 9 Akçe vazifenin yanısıra, yıllık 7 Mud hinta karşılığı da nakit olarak ödenmektedir. Bu itibarla, günlük 9 Akçe'den yıllık (360 gün) 3240 Akçe, kuruş hesabıyla(1 kuruş:120 Akçe) 27 Kuruş vazife ve 70 Kuruş hinta(cire) karşılığı olmak üzere toplam 97 Kuruş gelir, Atık Valde Sultan Evkâfı'ndan Ali Baba Zâviyesi'ne verilmektedir.

Yaklaşık olarak hesap edilen bu miktar, Yeniil Hassı mülhakatından Tonus Nahiyesi'ne bağlı Bağırözü ile Yapalu karyeleri mahsûlünden veriliyordu.(195). Ancak, bazı dönemlerde bu gelirin de tam olarak tahsil edilemediği anlaşılıyor. Meselâ, 1763'te Yeniil Hassı voyvodası, "hevâsına tâbi bazı mütegalibeye istinâden" sözkonusu geliri vermemiştir.(196). 1767'de Tonus Nahiyesi subaşısı Alibaz, "mütegalibe ve cebâbireden olmak hasebiyle birkaç seneden beri iktizâ eden vazife ve ciresini külliye vermeyib gadr" etmektedir. Sivas valisi buyruldu, kadı da mürâsele verdiği halde itaat etmemektedir. Bunun üzerine, 22 Muharrem 1182/1767'de fermân verilmiştir.(197). Müdâhale-

letleri olub bundan akdem arz-ı hâl birle istid'â'y-ı merhamet için devletlü ve merhametlü sultânıma arz-ı hâl olundukda evlâd-ı vâkıfıdan olduğuna mahallinden arz getür deyu tenbihleri olub cihet-i mezkûre derkenarları arzın derûnunda münderic olub ecânibden olan Şeyh Halil'in bir dürlü medhalı olmadığı âşikâre olmağla iki def'adır sultânıma arz-ı hâl iderim han-ı kevserlerinde beş altı ay mikdârı zelil ve sefil ve sergerdân ve mağdûriyetim hadden birûn olub herhalde merhamet-i sezâvar olmağla saâdetlü efendimin hâkîpâyı devletlerine yüz süregelenleri mesrûr ve ... çerâğları olub bu sûrette vilâyete gidecek hâlim dahî kalmayub eltâf-ı keremlerinden mercûdur ki, lillâhi ve rasûlihi vallâhi'l-azîm billâhi'l-kerîm batnda beraber olan zâviyedar dört nefer olub Kur'ân ı Azîmü's şân cânımız ğarîm olsun hak sırrımızdır bu minvâl üzere arz ı şerîfler ile kılden ve toprakdan kaldı rub çerâğ buyurmanız bâbında arz-ı hâle cesâret olundu bâki merhamet efendim sultânım hazretlerininindir. Bende-i Şeyh Şems Ahmed Sivasî an evlâd-ı vâkıfı'l-mezbur.", RB'den alınan 9 nu. 20 Safer 1151/1738 tarihli Arz-ı hâl. Vesikanın üst tarafında iki derkenar kaydı vardır.
194- RB'den alınan 64 nu. 27 Receb 1238/1823 tarihli fermân.
195- HT'dan alınan 53 nu. 22 Muharrem 1182/1767 tarihli fermân.
196- BA, S.Ahkâm, 9/282, Evâsıt-ı Ramazan 1176/1763 tarihli hüküm.
197- HT'dan alınan 53 nu. fermân.

nin 1823'lerde de devam ettiği ve bu tarihlerde Tonus subaşıısı olan Ahmed ve İyaz'ın, sözkonusu geliri zâviyeye vermedikleri anlaşılıyor. (198).

Tanzimatla birlikte, padişahlar ve ileri gelen devlet büyükleri tarafından yapılmış arazi vakıflarının devletçe zabt edilerek öşre bağlanması, daha sonra Sadrazam Fuad Paşa'nın, Mâliye'nin vakıflara verdiği öşür payını "iâne" telakkî ederek dörtte birden daha aşağı indirmesi neticesinde(199) Atık Valde Sultan Evkâfı'ndan Ali Baba Zâviyesi'ne gelen gelirin de zamanla kesildiği tahmin olunabilir.

D- Vakıf Tuzlaların İşletilmesi

Osmanlı topraklarının jeolojik yapısı ve iklim şartları, tuz üretimi için elverişli olduğundan, imparatorluğun birçok bölgesinde tuz üretilmekte ve bu kanalla hazinenin elde ettiği gelir büyük bir yekûn tutmakta idi.(200).

Ali Baba Zâviyesi gelir nakatlarının mühim bir kısmını da tuzların teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Osmanlı imparatorluğu'nda büyük tuzlalar genellikle bizzat devlet eliyle işletilmekte ise de, bazı önemsiz ve küçük tuzlaların özel mülkiyete terkedildiği de görülmektedir.(201). Zâviyeye âit tuzlalardan bazılarının isim itibariyle de "küçük tuzla" olarak kaydedilmesi, bunlardan fazla bir gelir temin edilemeyeceği düşüncesini vermiş olmakla birlikte, bir kısmının "müteallikât ve perâkendesî" bulunacak kadar büyük ve toplam tuzla sayısının yirmiye yakın olması, yukarıdaki tahminimizi destekler mahiyet-

198- RB'den alınan 8 nu. 13 Muharrem 1239/1823 tarihli Divân-ı Kayseriye ve Bozok ve Yenil'den verilen buyruldu.

199- M.Nuri Paşa, age, IV, s.100.

200- Lütfi Güçer, "XV-XVII. asırlarda Osmanlı imparatorluğu'nda Tuz İnhisârı ve Tuzlaları İşletme Nizâmı", İÜİFM, 23(1962-63), No:1-2, s. 97-143. Makâlede, tesbit edilen tuzlalardan hazineye 8.387.943 Akçelik sâfi gelir temin edildiği ve bunun, imparatorluğun 1527-28 malî yılı bütçesinde gösterilen Rumeli, Anadolu, Karaman, Zülkadriye ve Rûm vilâyetleri mukâta'alarından hazinenin sağladığı 71.524.055 Akçe gelirin %11.7 nisbetinde olduğu belirtilmektedir, bkz. s.133.

201- Lütfi Güçer, agm, s.100.

tedir. Gerçekten, tarihsiz bir vesikada, bir kısmının harap olduğu belirtilmekle beraber, zâviyeye âit toplam onyedî adet memlehanın kaydedildiğini görüyoruz(202) ki, başka vesikalarda tesbit ettiğimiz bazı tuzlaların bu listede adı geçmemektedir. Ancak, tuzlalardan zâviyeye ne kadar gelir temin edildiğini tesbit edemiyoruz ve dolayısıyla diğer gelir kaynakları ile mukâyese yapma imkânından mahrum bulunuyoruz.

Zâviyeye gelir getiren tuzlaların vakıf bünyesine üç şekilde dâhil olduğu görülmektedir:

1- Zâviye mensuplarınca "ihyâ ve âbâdân" edilen çorak arazilerde faaliyete geçirilen tuzlalar. Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli maden ve tuz yataklarına sahip bölgelerden birisi olan Divriği Kazası'nda, Hamo ve Zengi nahiyelerinde bulunan üç kıt'a "âb-ı şor mümellah", aynı kazaya bağlı Köykulu Mezraası ile birlikte, Ali Baba Zâviyesi zâviyedarı tarafından kendi akçesiyle ihyâ edilmiş ve tahrir anında beşte birini mîriye vermek üzere sözkonusu "üç kıt'a âb-ı mümellah suyu" zâviyeye kaydedilmiştir. Ancak, mezraa ve memlehaların zâviyeye verilmesinin "mal-ı pâdişâhiye enfa'" olduğu ve "mîrî memlehaya zararı olmadığı"nın vukuf sahibi kimselerce haber verildiği belirtilmektedir.(203). Vesikada, Köykulu Mezraası'nda, Bozarmud Mevzi'i'nde ve Sarpan Karyesi'nde bulunan üç tuzlanın, mîrî memlehaya yani devlet eliyle işletilen tuzlalara ne gibi bir zararının dokunacağı açıkça belirtilmemekle beraber, fazla üretim kapasitelerinin olmayışı sebebiyle böyle bir neticeye varıldığı söylenebilir.

Sözkonusu vesika, üretilen tuzun niteliği bakımından da önemlidir. Anlaşıldığına göre, boş ve kimsenin talep olmadığı araziden kaynayan tuzlu su, mütevellî tarafından yaptırılan tesislerde değerlendirilmiştir. Benzer şekilde faaliyete geçirilen başka bir tuzla ile alâkalı bilgiler, tuz üretiminin ne şekilde başladığı hakkında ipuçları veriyor. Buna göre, Bozok Sancağı'nda Budaközü Kazası'nda vâki

202- RB'den alınan ve Küçük Ali Baba vakfı gelir kaynaklarını gösterir liste.

203- RB'den alınan 23 Şaban 976/1569 tarihli sûret-i defter-i cedîd-i mufassal-ı sultânî.

Sarıkaya Karyesi dâhilinde, ziraate elverişli olmayan "şora" yerlerden Çukurağıl isimli mevzi'de "şora pınarı" kaynamakta ve tahminen iki dönüm mahalle değin akmaktadır. "Havalar i'tidâlinde" yani yumuşak havalarda bir miktar "milhe mütehammil" olan ve "hâriç ez defter" kalan tuzlayı kendi parasıyla tamir ettiren Sarıkaya Karyesi'nin mâlikâne mutasarrıfı Sungurluoğlu Mustafa Ağa'ya, senede 12 Kuruş "mal ve mâîşet edâ eylemek şartıyla" mâlikâne verilmiştir.(204).

Sunguroğlu Mustafa Ağa'nın, "hâriç ez defter" diyerek, üzerine mâlikâne berât ettirdiği Çukurağıl Tuzlası'nın, Küçük Ali Baba vakfiyesinden kayıtlı bulunan Koyunağılı Tuzlası ile aynı tuzla olduğu ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde, vakfiyede Emrullah Tuzlası olarak kaydedilen tuzlayı da, Ruğanî Yusuf, Kırankışla nâm-ı diğer Çavuşlu'dur diyerek mâlikâne berât ettirmiştir. Tuzlalara değişik isimler tesmiyesiyle ortaya çıkan müdâhalelerin uzun süre devam ettiği görülmektedir. Ancak, bu müdâhalelerin arkasında da evâd-ı vâkif arasındaki mücadelenin yatığı görüyoruz. Şikayetçi taraf olan vakıf mütevellisi Seyyid Ali'nin, Ruğanî Yusuf'u, "âhardan" diye suçladığı İbrahim Çavuş'un "etbâından" olarak göstermesi, bu hükmü vermemize sebep olmuştur. Çünkü, yabancı olarak gösterilen İbrahim Çavuş, evlâd-ı vâkifin Ümmühâni Hatun kanadına mensuptur ve uzun süre Büyük Ali Baba Zâviyesi'nin müteveli ve zâviyedarlığını yapmıştır.(205).

Sivas Eyâleti'nde genellikle, herhangi bir dirlik ya da mukâta'aya dâhil olmayan, ziraate elverişsiz ve boş arazilerde kaynayan tuzlu suların(şora yer) faaliyete geçirilmesiyle kurulan tuzlaların, elde edilen tuzun beşte birinin mîriye verilmesi şartıyla, özel şahıslarca işletilmesine izin verildiği anlaşılıyor.(206).

2 Tuzlaların beşte birlik mîri hısselerininin zâviyeye verilmesi. Mihmadbeğ Karyesi ve Ağcaeniş Kışlağı'nda bulunan Gerdeklü, Berklü,

204- RB'den alınan 19 Safer 1135/1722 tarihli tapu kaydı.

205- Tuzlalar üzerine yapılan münâzaalar için bkz. RB'den alınan 3, 5, ve 6 nu. Arzlar, 35 nu. 8 Ramazan 1143/1731 tarihli fermân.

206- Sivas Kazası'nda İmaret ve Mescidli köyleri arasında bulunan bir miktar tuzlu bölgenin"şöre" mevcûdiyetini ihbâr ederek burasını kendi sermayesiyle işletmek isteyen Seyyid Şaban'a, beşte birini mîriye vermek şartıyla işletme izn verilmiştir, 4 Ağustos 1580 tarihli divân hükmü için bkz. L.Güçer, agm, s.100.

Beğlik, Kızılcakışla ve Kuyucak memlehaları bu şekildedir. Önceden, hâsıl olan tuzun beşte biri mirînin olmak şartıyla zâviyeye verilen tuzlaların, Zilkâde 980/1573 tarihli berât-ı hümâyûn ile, mirîye âit beşte birlik kısmının da zâviyeye kaydolunduğu görülmektedir. Ancak, tuzlalardan hâsıl olan tuz, "örüsünden"(207) hariçte satılmayacaktır. (208).

3- Mülk tuzlaların vakfedilmesi. Küçük Ali Baba, Budaközü Kazası'nı da bulunan Emrullah Tuzlası'nı ve ona tâbi Dikilitaş, Koyunağlı ve Elekci tuzlalarını, Hargün Nahiyesi'nde Sertan Tuzlası'nı, Sivaslı Kazası'nda Beğli Tuzlası'nın müteallikât ve perâkendesini olan Gerdeklü, Celalli ve Pur tuzlalarını, Çamözü'nde ve Acıböğrün'de (Acısüpınarı: Acısıpınar) olan küçük tuzlaları ile Cirhin Karyesi'ndeki küçük tuzlasını vakfetmiştir. Vakfiyede, adı geçen tuzlaların "mülk" oldukları kayıtlıdır. Bu tuzlaların nasıl mülk oldukları hakkında vakfiyede herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte, bunların, sultanlar (k. IV. Murad olması ihtimâli büyüktür) tarafından Küçük Ali Baba'ya temlik edildiği tahmin olunabilir. Ancak, tarihsiz bir vesikada, Dikilitaş Memlehası'nın, Ali Baba vakfiyesinde "mülk-i sahîhinde mukayyed" olmakla birlikte, Defterhâne-i Âmire'de Havâss-ı Hümâyûn mülhakatı olarak kayıtlı bulunduğu belirtilmekte ve bu yüzden çıkan şüphenin giderilmesi istenmektedir. Vesikanın üst kısmında ise, vakfiyede kayıtlı olmakla birlikte, kaydı mahalli için tarih olmamış olduğundan, vakf diye hükm olunamayacağı belirtilmektedir. (209). Bu karışıklığın, arşiv sistemindeki düzensizlikten kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Tuzlalar nasıl işletiliyordu? Yine tarihsiz bir vesikada, Tuzlavası (beşte bir ve yarım hisse), Çamözü, Akpurönü, Beğli, Gerdeklü, Berklü, Sertan ve Barciz tuzlalarının icâra verildiği, Dikilitaş,

207- "Örü" terimi, devletin doğrudan doğruya methaldar olduğu bir iktisadî işletmede ve malî faaliyette bu faaliyetin devamı için lüzumlu hammaddeyi temin eden veya fiskal muâmelelerin cereyan ettiği coğrafi bölgeyi ifade ettiği gibi, bilhassa iktisadî işletmenin satıldığı coğrafi bölgeyi de ifade etmektedir, bkz. L.Güçer, agm, s.119, 49 nu. dipnot.

208- TKGMA, 14 nu. Mufassal Defter, s.29'a ekli vesika, vesikanın değişik tarihlerde çıkartılmış sûretleri, RB'den alınan zâviye arşivi içinde de mevcuttur.

209- RB'den alınan vesika.

Ağcaeniş, Celalli, Beğlik ve Pur tuzlalarının âharın zabtında olduğu, Elekçi, Girhin ve Acıpınar tuzlalarının harap ve Emrullah Tuzlası ile Koyunağılı Tuzlası'nın kendi zabtlarında olduğu kayıtlıdır.(210).

Vesikalardan anlaşıldığına göre, vakfa âit tuzlaların büyük bir kısmı icâra verilmektedir. Ayrıca, harap olup, kullanılamaz hâle gelen tuzlaların, kiralayan tarafından gerekli tamir ve bakımlarının yapılması şartıyla doksandokuz seneye kadar "icâre-i tavîle" verildiğini görüyoruz. Meselâ, Küçük Ali Baba Evkâfı mülhakatından olup, Yağbasan yakınında Gürce Tuzla diye bilinen memleha, otuz-kırk senede mütecâviz boş durumdadır ve vakfa hiç bir geliri olmamaktadır. "Mürde bir vakfı ihyâ eylemek üzere" doksandokuz seneye değin, icâre-i tavîl ile her yıl vakfa otuz kuruş icâr vermek şartıyla Divriği'li Kara Mahmudzâde Mustafa Ağa'nın oğlu Osman Ağa'ya icâra verilmiştir. Osman Ağa, adı geçen tuzlanın "arkların ve göl yerlerin ve dam yerlerin" tamir ve civarında bulunan boz ve hâli yerleri ziraat ve hırâset edecektir. Yapılan icâr anlaşması otuzüç senede bir olmak üzere üç defa yenilenecektir.(211). Yine Küçük Ali Baba vakfına âit Sertan Tuzlası, "bir müddetten beri harâbe-müşrif olub vakf-ı şerife gadr âyende ve revendenin it'âm-ı taâmına kesr ve noksanına bâdi olduğu ecilden" Mart 1244/1829 ilâ Şubat 1253/1838 yılları arasında, her yıl vakfa onar kuruş vermek şartıyla, tâlip olan Çam Şeyhi oğlu Es-Seyyid Hasan Ağa'ya icâra verilmiştir. Ancak, Hasan Ağa, tuzlanın göl yerlerini tamir ve ihyâ edecektir. Yapılan anlaşmaya göre, sözkonusu tuzla, 1253'ten 1264'e kadarki dönemde, her yıl vakfa yüzer kuruş ödenmesi şartıyla Hasan Ağa'nın oğlu Âsaf Beğ'e iltizâma verilecektir.(212). Demekki, Sertan Tuzlası, tamir edileceği gerekçesiyle asıl değerinin onda biri oranında düşük bir fiyata icâra verilmiştir. Günümüzde kullanılan kavramlarla ifade etmek gerekirse, "tamir et, işlet, devret modeli" diyebileceğimiz bu usülle, harap haldeki tuzlaların, ihyâ edilmeleri mukâbilinde oldukça ucuz bir fiyata icâra verildiği söylenebilir.

210- RB'den alınan Küçük Ali Baba vakfı gelirini gösterir liste.

211- RB'den alınan Gurre Rebi'ülevvel 1199/1785 tarihli sened.

212- RB'den alınan şartnâme.

Sivasili Kazası'nda vâki Çamözü, Tuzlaovası ve Akpurönü'nde bulunan tuzlaların beşte biri Ali Baba vakfı, beşte dördü ise Kasım Dede mülküdür. Ancak, bu tuzlalar yüz seneden mütecâviz haraptır ve ne vakf ne de mülk mutasarrıfları tamir ve ihyâ edecek güce sahip değildirler. Bunun üzerine, sözkonusu tuzlaları îmar ve ihyâ eylemesi şartıyla, Seyyid Hasan'a, mülk mutasarrıfları, hisselerinin yarısını ferâğ ve temlik etmek istiyorlar. Ayrıca, vakıf olan kısmın yarısı da, vakfa yıllık binbeşyüz akçe icâr vermek şartıyla, otuzüç akd ile doksandokuz seneye kadar zabt ve tasarruf etmek üzere kendisine verilecektir. Seyyid Hasan'ın tasarrufuna mâni olunmaması için, İstanbul'dan "emr-i âlî sudûru" talep edildiğinde, bu gibi vakf ve mülk tuzlaların başkasına ferâğ olduğuna dâir Baş Muhâsebe defterlerinde açık bir kayıt bulunmadığı inhâ olunmuştur. 5 Cemâziyelevvel 1235/1820'de yazılan bin inhâdan üç gün sonra 8 Cemâziyelevvel'de verilen i'lâmda ise, bu şekilde bir emr-i şerif verildiğinde, bu emrin senet gösterilerek tuzlaların mîrî hisselerine de müdâhale olunacağı belirtilmektedir. Bu yüzden, vesikada açıkça belirtilmemekle birlikte, bahis konusu emr-i şerifin verilmesi yolunda, Sivas kadısı Yemenizâde Ebubekir Sıdkı tarafından, 29 Muharrem 1235/1819'da yazılan arz'a, olumsuz cevap verildiği anlaşıyor.(213).

Tarihsiz bir vesikada, yukarıda adları geçen Tuzlaovası, Çamözü ve Akpurönü memleahalarının zâviyeye âit beşte bir hisselerinin yarısının, senevî binbeşyüz akçe ile icâre-i tavîle verildiği kayıtlıdır. Anlaşma kiracının, tuzlaları ihyâ eylemesi şartıyla yapılmıştır ve kiracı olarak ta zikri geçen Hasan Efendi'nin adı geçmektedir.(214). Demekki, daha önce bahsi geçen vesikada kayıtlı şartlar ve kiracı değişmeden, sözkonusu tuzlalar icâra verilmiştir. Zaten, o vesikadan anlaşıldığına göre, devletin olumsuz karşıladığı husus, tuzlaların icâre-i tavîle verilmesi değil, mülk sahiplerinin hisselerinin yarısını kiracıya ferâğ etmeleridir.

213- RB'den alınan Arz-ı hâl, vesikada Küçük Ali Baba vakfiyesi sûreti ekli olduğu gibi, çeşitli kalemlerden çıkartılan tevliyet ve tapu kayıtları da yazılı bulunmaktadır.

214- RB'den alınan tarihsiz şartnâme.

Vakıf tuzlaların, mütevellî tarafından iltizâma verildiğine de şahit oluyoruz. Bu konuda rastladığımız ilk örnekte, vakfa âit Sarıkamış Memlehası, 900 Kuruş kıymetli 200 Miskal inci'ye iltizâma verilmiştir. Ancak, iltizam süresi olan bir yıl dolmadan, memleha sahipsizdir diyerek, başka birinin kendi üzerine berât ettirdiği anlaşılıyor. Mültezim Ali Çelebi bin Mustafa Beşe, bu süre zarfında yani altı aylık dönemde 420 Kuruş hâsılât toplayabilmiştir ve kalan 480 Kuruş'u mütevelliden geri istemektedir.(215).

Başka bir iltizam örneğinde, mültezimin, iltizam tarihini uzatarak tuzladan bir yıllık fazla mahsûl tahsil ettiği anlatılmaktadır.(216). Konu ile ilgili başka bir vesikada, Sertan Tuzlası'nın da, aynı mültezime iltizâma verildiği ve fakat mültezimin, şartnâmenin tarihini değiştirerek, fazladan vakıf mahsûlü aldığı iddiâ edilmektedir.(217). Her iki vesikadan anlaşıldığına göre, iltizâma veren vakıf mütevellisi Mehmed Tahir, iltizam süresi bitmeden vefat ettiğinden, mütevellî değişiminden istifâde eden mültezim Ahmed Beğ, anlaşma tarihini kendi lehine bir yıl daha uzatmıştır.

Tanzimat'ın ilânından sonra, Tanzimat'ın uygulandığı vilâyet ve kazalarda, bazı büyük zâtların evkâfı hariç, vakıf köy ve mezraaların öşür gelirlerinin, müzâyede ile belirlenen tâliplerine maktû'an ihâle olunması hakkında irâde-i seniyye verildiği anlaşılıyor. İhâleyi kazanan mültezim, iltizam bedelinin bir kısmını peşin ödüyor, kalanını da aynı yılın Haziran ve Eylül aylarında iki taksitte ödemek üzere taahhütte bulunuyordu. Taksitlerin zamanında ödenmesi bakımından, mültezimden bir kıt'a kefilli borç senedi alınıyor ve borç senedi Emval Sandığı'na konuluyordu. Şayet, mültezim ödemeyi geciktirecek olur-

215- RB'den alınan 37 nu. Güre Muharrem 1123/1711 tarihli hüccette, vakıf mütevellisinin mültezime 100 Kuruş daha ödediği ancak, mültezimin, "bundan akdem mezbûrun kızkardeşini tezvic eylediğimde bir re's atımı almadıkca nikâh itmemele", 380 Kuruş ile rüşvet aldığı atı geri istediği anlatılmaktadır. Neticede 30 Kuruş kıymetli "bir re's aygır-ı bargir ile evkâf-ı mezburdan Sivaslı Kazası'nda Kuşcu ve Gemriz ve Hortu ve Kuzucuk ve Ötük ve Kavak nâm kurâ ve mezâri'lerden binyüzyir-üç senesinde vakfa âit a'sâr-ı şer'iyesi üzerlerine inşâ-i akd-i sulh" yapılmıştır.

216- RB'den alınan 3 Receb 1255/1839 tarihli Kâime.

217- RB'den alınan 16 Cemâziyelevvel 1257/1841 tarihli Kâime.

sa, geçen her ay için 5 Kuruş "güzeşte" ödemek zorunda kalacaktı.(218)

Vakfa âit tuzlaların bulunduğu Budaközü Kazası, Gümüşhâne Maden-i Hümâyûn Müdürlüğü'ne bağlı olduğundan, bu kazada bulunan Memleha-i Sarıkaya ve Çavuşculu Mukâta'ası 5000 Kuruş bedel ile maden-i hümâyûn iltizâmât defterine kaydedilmiştir. Bu gibi maden-i hümâyûn'a bağlı kazalarda bulunan iltizâmâtın kayıtlı bedelleri mukâta'a sahiplerine, temettüâtı yani kârı ise, Darbhâne-i Âmire'ye verilecekti. Bu yüzden, müzâyede sonunda ihâleyi kazanan, adı geçen tuzlaların kayıtlı bedelleri olan 5000 Kuruş'u zâviyey, bundan fazla olan geliri de Darbhâne-i Âmire'ye verecektir.(219). Bu durumda, ihâleyi kazanan kişinin kârının ne olacağı, vesikalarda açıkca belirtilmiyor. Yani, maktû' bedel zâviyeye, kâr ise Darbhâne-i Âmire'ye ödendiğinde, ihâleyi alanın ne kazanacağı belirsiz görünüyor. 1857'de yazılan bir şartnâme'de ise, iltizam bedelinden kâr ya da zarar durumunda, bunun mültezim'e âit olacağı belirtilmektedir. Şartnâme'de, başka iltizâmât hakkında câri olan nizamın bu anlaşmada da geçerli olacağı kayıtlı bulunuyor.(220).

Tanzimat'tan sonra, bu husustaki nizâmlar sık sık değiştiği için, geçerli olması kabul edilen nizâmın, ne gibi şartları ihtivâ ettiğini bilemiyoruz.

1278/1861-62 senesinde yayınlanan bir irâde-i seniyye ile, imparatorluk dâhilindeki bütün memlehaların hazineye bağlandığı anlaşılmak-

218- RB'den alınan 13 Şevval 1265/1849 tarihli şartnâme'den anlaşıldığına göre, Sarıkaya, Dikilitaş ve Kurtağılı nâm-ı diğer Çavuşcu ve Elekci tuzlaları 1265 senesinde yapılan müzâyede sonunda 10.000 Kuruş bedel ile Beğpazarı Kazası müdürü Mehmed Efendi'ye verilmişti. Ancak, sonradan zâviyedâr Şeyh Hasan Efendi, Ankara Eyâleti valisine mürâcaat ederek, tesbit edilen bedele 5000 Kuruş daha ilâve ettiğini bildirmiş ve tuzlaların kendisine ihâle olunmasını istemiştir. Bu durum "menâfi-i hazine" olduğundan, Hasan Efendi'nin teklifi kabul olunmuştur. Bu konuda yapılan şartnâme'den başka Divân-ı Vâlâ-i Eyâlet-i Ankara ve Nezâret-i Aşâir-i Haremeyn ve Rışvan ve Me'mûriyeti Afşar ve Merhale-i Pınarbaşı'ndan buyruldu verilmiştir. RB'den alınan 11 nu. 23 Şaban 1265/1849 tarihli buyruldu.

219- RB'den alınan 2 Şaban 1256/1840 tarihli Kâime.

220- RB'den alınan 20 Rebi'ülevvel 1274/1857 tarihli şartnâme'ye göre, Sarıkaya, Sarıkamış ve Elekci tuzlaları, vakıf mütevellisi tarafından kardeşi Şeyh Hasan Efendi'ye iltizâma verilmiş, anlaşma, Sivas Evkâf Müdürü Rifat Beğ'in huzurunda gerçekleşmiştir.

tadır. "Ankara Eyâleti dâhilinde Yozgad Sancağı kazalarından Budaközü Kazası'nda vâki Emrullah Tuzlası demekle meşhur câri tuzla ve ona tâbi Dikilitaş ve Koyunağılı ve Elekci tuzlaları ile Sivas Eyâleti dâhilinde Hargün Nahiyesi'ne tâbi Sertan Tuzlası demekle meşhur tevâbi'i tuzlaları ve Sivaslı Kazası'nda Boğlı nâm tuzlanın müteallikât ve perâkendesini olan Gerdeklü ve Celilli ve Pur nâm tuzlaları ve Çamözü'nde ve Acısubunarı'nda olan Küçük Tuzla ile Cirhin nâm mahalde vâki diğer tuzlaların bilcümle hâsılâtı bundan akdem cânib-i vakıf mütevellileri marifetiyle idare ve ahz u kabz olunarak ber müceb-i şart-ı vâkıf derûn-ı zâviyede âyende ve revendegân-ı fukarâ ve dervîşâna it'âm-ı taâm olunurken Binikiyüzyetmişsekiz senesi memâlik-i mah-rûse-i hazreti şâhânede kâffe-i memlehalar bâ irâde-i seniye taht-ı inhisâra alınmış olmağla" söz konusu tuzlaların hâsılâtı "hazine-i celile-i mâliye'den idare ve bilcümle vâridâtları memurları marifetleriyle ahz u kabz" olunmaktadır. Demekki hâsılât, hazine memurları tarafından toplanacak ve zâviyeye âit kısım, bunlar tarafından vakıf mütevellisine ödenecektir.(221).

Yukarıda, harap olup işlenmez hale gelen tuzlaların, tamir ve ihyâ edilmesi şartıyla, oldukça ucuz fiyatlarla icâre-i tavile verildiği anlatılmıştı. Ancak bazan, harap olan tuzlaların, bizzat vakıf mütevellisi tarafından tamir ettirildiği de görülmektedir. Bu durumlarda, tuzlaların civarında bulunan köylülerden ırgat ve amele istenmektedir. İşçilerin ücretleri, mütevellinin adamı tarafından, tuz imâl olundukça ödenmektedir. Eğer ödeme gecikirse, "güzeşte" ödenecektir. Tuzla civarında bulunan köylülerin, tamir için gerekli ameleleri vermeleri yolunda tuzlanın bulunduğu idarî birimin en üst yetkilisi tarafından(vali, voyvoda) tezkere ve ilmühaber verildiği görülmektedir.(222).

221- RB'den alınan 25 Cemâziyelâhir 1283/1866 tarihli hüccette, Küçük Ali Baba Zâviyesi'nin nisf hisse zâviyedarlığına mutasarrıf, Es-Seyyid Şeyh Mehmed Tahir ibn Es Seyyid Şeyh Hasan Efendi ibn Es Seyyid Şeyh Mehmed Tahir isimli sagirin vasisi ve annesi Nefise Hatun ibnetü Mehmed Ağa ibn Abdullah'ın, Mehmed Tahir'in hissesini hazine memurundan talep ettiği kayıtlıdır.

222- RB'den alınan Gurre Rec , 1222/1807 tarihli tezkere-i divân, Tokat voyvodası tarafından verilmiştir; 19 Muharrem 1224/1809 tarihli tezkere ise Sivas valisi kethüdâsı vekili tarafından verilmiştir; RB'den alınan 27 Rebi'ülâhir 1261/1845 tarihli ilmühaber.

Tuz üretiminin nasıl yapıldığını anlamak bakımından, tuzlaların masraf defterlerinde mühim bilgilere rastlanılmıştır. 1258/1842 senesi Mart'ı girişinden Şubat'ı sonuna kadar, Budaközü Kazası'nda bulunan Sarıkaya ve Çavuşcu tuzlalarının masraf defterini önemine binâen aynen veriyoruz.(223).

	<u>Kurus</u>
<u>Çavuşcu Tuzlası'nın başını acdırmak için ustaya verilen</u>	1500
<u>Tuzla-i mezkûra icâb eden pöhrenk 2000 Akce behâ</u>	400
<u>Pöhrenk-i mezbûra kira</u>	130
<u>Tuzla-i mezkûra kazgan etmek üzere tağar, 5 Akce behâ</u>	50
<u>Kirec ihrâk etmek için ameleye verilen</u>	150
<u>Kireci tuzlaya götürmeye araba kirası</u>	95
<u>Tuzla-i mezkûrun göllerine oluk behâ</u>	100
<u>Kum ve su çekdirmeye amele ücreti</u>	75
<u>Sarıkaya Tuzlası'nın göllerinin tamirine amele ücreti</u>	485
<u>Tuzla-i mezkurların kıs suyunu hıfz için 242 Akce</u>	0000
<u>Ücret-i hizmetkâr</u>	70
<u>Ücâdet kürek behâ</u>	30

3058

Vesikadan anlaşıldığına göre, tuzlu suyun kaynağı şora pınarından, pöhrenk(224) adı verilen künklerle göl yerine taşınan tuzlu su, burada katılaşıp kaba tuz haline gelmektedir. Göl yerinde kireç, kum ve başka yerden getirilen tatlı su ile temizlenip rafine edilen tuz, tağar(225) denilen küplere doldurulup, satışa sunulmaktadır.

Tuzlanın dışında, göl yeri inşâ etmek gerektiğinde, o toprağa tassarruf eden timar sahibinden izin temessükü alınmaktadır. Bunun için, vakıf mütevellisi, kânûn-ı pâdişâhi üzere o yerin resm-i tapusunu, ti-

223- RB'den alınan 1258 Hicri tarihli tuzla masraf defteri.

224- "Ağaç ya da topraktan yapılmış su borusu, künk", bkz. TDK Derleme Sözlüğü, IX, s.3478.

225- "Ağzı geniş, büyük toprak küp", bkz. TDK Derleme Sözlüğü, X, s. 3799.

mar sahibine vermektedir. Bir kıt'a tuzla için, yaklaşık olarak 2 Kile tohum ekilebilin arazinin göl yeri inşâsında kullanıldığı görülmektedir ki, bu tip arazilerin genellikle tarıma elverişsiz (boz ve hâli) yerlerden seçildiği anlaşılıyor.(226).

Tuz fiyatlarının belirlenmesinde, ahâliye ve hâsılât-ı vakfa zarar gelmemesine dikkat ediliyordu.(227). Satışlar, tuzla çevresinde yaşayan köy ve mezraa ahâlisine ve "etrâf ve eknâfdan milh iştirâsına" gelenlere yapılmaktadır. Müşterilerin, mütevelliden izinsiz tuz almamaları ve mütevelliyeye "pac" vergisi ödemeleri gerekmektedir.(228). Dışarıdan tuz alımı için gelen müşterilerin hayvanlarının otlak ve su ihtiyaçlarının problem teşkil ettiği anlaşılıyor. Bu yüzden memleha yakınında yaşayan köylüler, tuz almak için gelenlerin gelip geçmelerine mâni oluyorlardı.(229).

Tuz üretiminin yapıldığı dönemlerde, hâsıl olan tuzun zâviye adına alınıp satılması için, müteveli tarafından yeterli sayıda adam gönderildiği ve bunların hâsılât mevsimi süresince tuzla yakınındaki köylerde ikâmet ettikleri anlaşılmaktadır.(230).

226- RB'den alınan Evâil-i Muharrem 1082/1671 tarihli temessük.

227- RB'den alınan 15 Ramazan 1266/1850 tarihli vesika.

228- RB'den alınan 29 nu. 7 Şevval 1232/1817 tarihli mürâsele.

229- RB'den alınan 19 nu. 2 Muharrem 1122/1710 tarihli fermân'da, "etrâf ve eknâfdan milh iştirâsına gelenlerin hayvanâtları kadîmden mübâh olan otlardan ve sulardan intifâ' idegelüb kimesneye zararları yoğiken memleha-i mezbur dâiresinden hâriç olub kurbunda olan Çavuşcu nâm karye ahâlîleri milh iştirâsı için memleha-i mezbûreye gelenlerin mürûr u ubûrlarına mâni olub ziyâde gadr ve teaddî eylediklerin bildirüb..." denilmektedir.

230- RB'den alınan 17 nu. Evâsıt-ı Şevval 1118/1707 tarihli fermân'da, Ali Baba Zâviyesi müteveliye ve zâviyedarı Fatma Hatun'un Çavuşcu Karyesi yakınındaki memlehadan "hâsıl olan mahsulâtı kabz için gönderdiği adamları karye-i mezburda oturub ahz u kabz idegelüb hilâf-ı şer' kimesneye vaz' ve teaddîleri yoğiken karye-i mezbûre ahâlîsi memleha-i mezburun zabtını taleb idüb, vermediği için biz senin mahsûl-ı vakfı kabz için gönderdiğin adamı karyemizde olduğun istemeyüz deyu..." müdâhale ettikleri ve vakfın harâbına sebep oldukları anlatılmaktadır.

NETİCE

Ali Baba, muhtemelen 15. asrın sonlarında ya da 16. asrın başlarında doğup, 1574'te vefat etmiştir. Zâviyesini, 16. asrın ilk yarısı ortalarında, Sivas'ta, devrin hükümdarları tarafından temlik edilen arazi üzerinde kurduğu anlaşıyor.

Zâviyenin kurulduğu dönemde Sivas, İran Safevî propagandasının yoğunlaştığı merkezlerden biri durumunda idi. O dönemde, Sivas şehir merkezinde faaliyette olan dinî-taşavvufî müesseselerin genellikle sünnî karakterde oldukları söylenebilir. Bununla beraber, gayr-i sünnî tarikatlere mensup tekke ve zâviyelerin de, genelde köylerde olmak üzere, şehir merkezinde de faaliyette olmaları muhtemeldir. Fakat, şehir merkezinde bilhassa Ahî zâviyelerinin yoğun bir şekilde bulunduğu belirtilmelidir.

Ali Baba Zâviyesi'nin, 19. asrın başlarından itibaren Kâdirî, Rûfâî ve Mevlevî tarikatleriyle münasebetlerinin olduğu gözlenmektedir. Ancak, Ali Baba'nın mensup olduğu tarikatini kesin olarak tesbit edemiyoruz. Kendisinin, Sivas'lı bir Ahî âilesinden olması ihtimâli mevcut bulunmakla birlikte, Onun, Horasan Melâmetîliğinin tesirinde bir Kalendarî dervişi iken, devrin sultanları ve özellikle Rüstem Paşa tarafından yapılan vakıflarla sağlanan malî destek mukâbilinde sünnî bir kimlik edinmiş olması ihtimâli de gözardı edilmemelidir.

Orta büyüklükte bir külliye andıran Ali Baba Zâviyesi içinde, câmi(önceleri mescid), tekke, türbe, mektep ve çeşme yapıları bulunuyordu. Bunların yanında, gelip geçen yolcuların ağırlandı, dervişlerin ve fakirlerin doyurulması için han, misafirhâne ve benzeri tesislerin de mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

Zâviyenin varlık sebebi, elbette mensup olduğu tarikatın propagandasının yapılmasıdır. Ancak, gözle görülen fonksiyonları arasında bilhassa, yolcuların ağırlanması, dervişlerin ve fakirlerin doyurulması gibi hizmetler bulunuyordu. Ayrıca, Küçük Ali Baba tarafından kurulan mektep vasıtasıyla özellikle çocuklara yönelik dinî eğitim hizmetleri verildiği de belirtilmelidir.

Zâviyenin dini ve sosyal hizmetlerini destekleyen gelir kaynaklarının başında Rüstem Paşa ve Küçük Ali Baba tarafından yapılan vakıflar gelmektedir. Bunların yanında, devrin sultanlarınca yapılan temlikler ve Atık Valde Sultan Evkâfı'ndan sağlanan bir takım gelirler de mevcuttur. Ayrıca, zâviyenin, 19. asırda yapılan küçük vakıflarla da desteklendiği görülmektedir.

Rüstem Paşa ve Küçük Ali Baba vakıflarının her ikisi de Ali Baba evlâdına meşrû olmakla birlikte, vakfiyelerdeki farklı tevliyet şartları, evlâd-ı vâkîf arasında asırlar boyu süren mücadelelere sebep olmuş görünmektedir.

Ali Baba Zâviyesi'ne esaslı iki vakıf yapılması(Rüstem Paşa vakfı: 1547-Küçük Ali Baba vakfı:1639) ve bu vakıflardaki farklı tevliyet şartları yüzünden, aslında bir tek zâviye olmasına rağmen, 18. asrın başlarından itibaren vesikalara Büyük Ali Baba ve Küçük Ali Baba adlarının taşıyan iki zâviye kaydedilmeye başlanmıştır.

Zâviye ve vakıf yönetimi sık sık el değiştirmekle birlikte, yönetimin, genellikle Küçük Ali Baba'nın kızı Fatma Hatun kanadına mensup evlâdın elinde kaldığı söylenebilir. Buna karşılık, vakfın kontrol ve mürâkabesinin(nezâret), Ümmühâni Hatun evlâdı tarafından yapıldığı görülmektedir.

Muhtelif zamanlarda Ali Baba Zâviyesi'ne yapılan vakıflardan sağlanan gelir kaynakları şu şekilde ifade edilebilir: 19 köy, 8 mezraa, 14 değirmen, 11 tuzla, 6 çayır, 1 bostanyeri, 2049 Kuruş nakit para, müştemilâtıyla birlikte 2 ev ve bir takım eşya. Bunlardan başka, sultanlar tarafından temlik edilen mülkler, zâviye mensuplarınca îmar edilen ve satın alınan mülkler ile vakıf arazisinde kurulan evlerden alınan icâre gelirleri bulunmaktadır.

Çeşitli kaynaklardan gelen gelirin, vakfiyelerdeki şartlara uygun olarak, öncelikle zâviye müştemilâtının ve bazı gelir kaynaklarının tamir ve bakımlarına, görevlilerin ücret ve maaşlarına, yolcuların ağır lanıp, dervişlerin ve fakirlerin doyurulmasına sarfedildiği görülmektedir. Yönetime(zâviyedarlık ve mütevellilik) ortak olan evlâd-ı vâkîf, gelir fazlasına mutasarrıf oluyordu.

Gelir kaynaklarının küçük bir kısmı zâviye mensuplarınca işletilmekle beraber, önceleri genellikle icâra verildiği görülmektedir. 17. ve 18. asırlardan itibaren mukâtaa ve iltizam usûlünün geçerli olmaya başladığı ve bilhassa tamire muhtaç gelir kaynaklarının 99 seneye varan sürelerle icâre-i tavile verildiği gözlenmektedir.

Ali Baba Zâviyesi vakıfları 1835'lerde Evkaf Nezâreti'ne bağlanmıştır. İşte bu tarihlerden sonra, zâviye vakıflarının kontrolü yavaş yavaş evlâd-ı vâkıfın elinden çıkmaya başlamıştır. Netice itibariyle, muhtelemelen 20. asrın başlarında zâviyeye âit vakıflar, tamamen Ali Baba evlâdının elinden çıkmıştır. 1928'lerde sözü edilen tek müessesese Ali Baba Câmî'i'dir. Günümüzde, bu câmî hâlen faaliyetini sürdürüyor. Harap haldeki takke binâsı, kısmî olarak yapılan tamirlerle ev olarak kullanılmaya çalışılıyor. Ali Baba'nın günümüzdeki bakıyeleri ise, genelde birbirlerini tanımadan, farklı mezhep ve meşreplerde hayatlarını devam ettiriyorlar.

SUMMARY

Ali Baba was born end of the 15th century or beginning of the 16th century and died in 1574. The Zâviye of Ali Baba was established in the middle of first half of 16th century.

It is known that the generations of Ali Baba related to Kâdirî, Rufâî and Mevlevî tarikats since the beginning of 19th century. However the tarikat that Ali Baba related with it hasn't been known yet decisivenessly.

The Zâviye of Ali Baba is a middle size külliye that has been formed câmi, tekke, türbe, mektep, çeşme, han, misâfirhâne etc. foundations. In these foundations travellers were entertained, dervishes and pors were satiated and children were educated on religious subjects.

The Zâviye, was financed a great degree by the means of Rüstem Paşa and Küçük Ali Baba vakıfs'. The vakıfs' of Ali Baba Zâviye was joined to Evkaf Nezâreti in 1835 and the vakıfs' went out hand of the generations' of Ali Baba in the beginning of 20th century. The Zâviye, terminated its activities on to be shut Tekkes' and Zâviyes' in 1925.

B İ B L İ Y O Ğ R A F Y A

1- ARŞİV VESİKALARI

Arşiv vesikaları, Kaynaklar kısmında topluca verilmiştir. Ayrıntılar için dipnotlara bakılabilir.

2- YAYINLANMIŞ ESERLER

Acun, Hakkı, "Sivas ve Çevresi Tarihî Eserlerinin Listesi ve Turistik Değerleri", VD, XX(1988).

Ahmet Eflâkî, Âriflerin Makâbeleri, II, çev:Tahsin Yazıcı, İstanbul 1973, 2.Baskı.

Ahmet Refik, On Altıncı Asırda Râfızîlik ve Bektasîlik, İstanbul 1932

Ahmet Refik, Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı, Ankara 1987.

Akdağ, Mustafa, Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi, I-II, Ankara 1979, 2.Baskı.

Akdağ, Mustafa, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celâlî İsyânları", İstanbul 1975.

Akgündüz, Ahmet, İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikâtında Vakıf Müessesesi, Ankara 1988.

Altundağ, Ş., "Selim I", İA, X.

Altundağ, Ş.-Turan, Ş., "Rüstem Paşa"; İA, IX.

Arıkan, Zeki, XV.-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı, Bornova 1982, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü'nde hazırlanan basılmamış Doçentlik tezi.

Asarkaya, Halis, Osmanlılar Zamanında Tokat, I, Tokat 1941.

Aslanoğlu, İbrahim, Pir Sultan Abdallar, İstanbul 1984.

Aslanoğlu, İbrahim, "Pir Sultan Abdal'ın Zindandaki Yaşamı", Türk Folkloru, Yıl:1, S.4(Kasım 1979).

Asıkpaşaoğlu Tarihi, haz:Nihal Atsız, Ankara 1985.

Bakırer, Ö.-Faroqhi, S., "Dediği Dede ve Tekkeleri", Belleten, XXXIX(1975).

Barkan, Ö.Lütfi, Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî Esasları:Kanunlar, İstanbul 1943.

Barkan, Ö.Lütfi, "Şehirlerin inkişâfı tarihi bakımından: Osmanlı İmparatorluğu'nda İmâret Sitelerinin kuruluş ve işleyiş tarzına dâir araştırmalar", İÜİEM, XXIII/1-2(1962-63).

Barkan, Ö.Lütfi, "Tarihî demografi araştırmaları ve Osmanlı Tarihi" TM, X(1953).

Barkan, Ö.Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I İstılâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler"- VD, II(1942).

Barkan, Ö.Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", İÜİFM, XI(1950).

Baykara, Tuncer, "Abdi Beğ-Sultan Tekkesi", İÜEFTD (İ.H.Uzuncarsılı Hatıra Sayısı), 32(1979).

Bayrak, Mehmet, Pir Sultan Abdal, İstanbul 1986.

Baysun, M.Cavid, "Murad IV", İA, VIII.

Berki, Ali Himmet, Vakfa dâir yazılan eserlerde vakfiye ve benzeri vesikalarda geçen İstılah ve Tâbirler, Ankara tarihsiz, 2.Baskı.

Bezirci, Asım, Pir Sultan, İstanbul 1986.

Bilmen, Ömer Nasuhi, Hukûk-ı İslâmiyye ve İstılahât-ı Fıkhiyye Kâmusu, V. İstanbul 1985.

1302 Tarihli Sivas Vilâyeti Salnâmesi.

Brunot, L.-Güncel, Vedat, "Mektep". İA, VII.

Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri(1291-1915), I, Sadeleştiren:A.Fikri Yavuz-İsmail Özen, İstanbul 1972.

Celâlzâde, Tabâkâtu'l-Memâlik, eserin geniş bir indeksle yayını için bkz. Karpel, P., Geschichte Sultan Süleyman Kanunis, Wiesbaden 1981

Cumbur, Müjgan, "Anadolu Şehirlerinin Kuruluşunda Ahîlerin Yeri", Türk Kültürü ve Ahîlik(XXI. Ahîlik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri 13-15 1985 Kırşehir), İstanbul 1986.

Çağatay, Neşet, Makâleler ve İncelemeler, Konya 1983.

Dânişmend, İ.Hâmi, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, V, İstanbul 1971

Deny, J.-Kütükoğlu B., "Vâide Sultan", İA, XIII.

Elvan Çelebi, Menâkıbu'l-Kudsiyye Fî Menâsıbi'l-Ünsiyye, haz:İsmail E.Erünsal-A.Yaşar Ocak, İstanbul 1984.

Emecen, Feridun M..XVI. Asırda Manisa Kazası, Ankara 1989.

Erdoğan Muzaffer, "Mevlevî Kuruluşları Arasında İstanbul Mevlevîhâneleri", GDAAD, 4-5(1975-1976).

Ergenç, Özer, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri", Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi(1071-1920), Ankara 1980.

Ergenç, Özer, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler", VIII. TTK(Ankara 11-15 Ekim 1976) Kongreye Sunulan Bildiriler, II, Ankara 1981.

Evliyâ Çelebi, Seyahatnâme, III, İstanbul 1314..

Eyice, Semâvi, "Akyazılı Sultan Tekkesi", Belleten, XXXI(1967).

Eyice, Semâvi, "İlk Osmanlı Devrinin Dinî-İctimaî Bir Müessesesi Zâviyeler ve Zâviyeli Câmiler", iÜİFM, XXIII/1-2(1962-63).

Faroqhi, S., "Agri cultural Activities in a Bektashi Center: the tekke of Kızıl Deli (1750-1830)", Peasants, Dervishes and Traders in the Ottoman Empire, London 1986.

Faroqhi, S., "XVI.-XVIII. Yüzyıllarda Orta Anadolu'da Şeyh Aileleri", Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Tartışmalar(8-10 Haziran 1973), Ankara 1975.

Gökbilgin, Tayyib, "15 ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rûm", VD, VI(1965).

Gökbilgin, Tayyib, XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukâataalar, İstanbul 1952.

Gökçen, İbrahim, XVI ve XVII. Asırlarda Saluhan Zâviye ve Yatılıları, İstanbul 1946.

Gölpınarlı, Abdulbâkî, "Çile", İA, III.

Gölpınarlı, Abdulbâkî, Melâmîlik ve Melâmîler, İstanbul 1931.

Gölpınarlı, Abdulbâkî, Yunus Emre ve Tasavvuf, İstanbul 1961.

Gölpınarlı, Abdulbâkî, Pir Sultan Abdal, İstanbul 1983.

Gölpınarlı, Abdulbâkî, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik, İstanbul 1983, 2.Baskı.

Gölpınarlı, Abdulbâkî, Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri, İstanbul 1977.

Grammont, Jean-Lois Bacque, "Seyyid Tamâm, un Agitateur Heterodoxe A Sivâs(1516-1518)", IX.TTK Bildiriler, II, Ankara 1988.

Güçer, Lütfi, "XV-XVII. asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Tuz İnhisârı ve Tuzlaları İşletme Nizâmı", iÜİFM, XXIII/1-2(1962-63).

Güner, Ahmet, Tarikatlar, İstanbul 1986.

Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, Vefeyât-ı Selâtin ve Mesâhir-i Ricâl, haz: Fahri Ç.Derin, İstanbul 1978.

Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, Mecmuâ-i Tevârih, haz:Fahri Ç.Derin-Vahid Çabuk, İstanbul 1985.

Halaçoğlu, Yusuf, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İskân Siyaseti ve Asiretlerin Yerlestirilmesi, Ankara 1986.

Hammer, Devlet-i Osmaniye Tarihi, I, VII, IX, terc:Mehmed Atâ, İstanbul 1329, 1332, 1335.

Hinz, W., Uzun Hasan ve Seyh Cüneyd, çev:T.Bıyıkoğlu, Ankara 1948.

Hoca Sâdeddin, Tâcü't-Tevârih, II, İstanbul 1279,

İbn Batuta, Tuhfetü'n-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr (Se-yahatnâme-i İbn Batuta), I, terc:Mehmed Şerif, İstanbul 1333-1335.

İnalçık, Halil, "Türkler maddesi Osmanlılar bölümü", İA, XII-I.

İnalçık, Halil, "Osmanlı Devleti'nin Yükselişi Fatih Sultan Mehmed", İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti, çev:Hulusi Yavuz, İstanbul 1988.

Kara, Mustafa, Tekkeler ve Zâviyeler, İstanbul 1977.

Kara, Mustafa, Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, İstanbul 1985.

Kırzioğlu, Fahrettin, Osmanlılar'ın Kafkas-Ellerini Fethi (1491-1590), Ankara 1976.

Kodaman, Bayram, "XX. Yüzyıl Başında Sivas Vilâyeti(1901)", Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu(2-6 Temmuz 1986), Ankara 1987.

Köklügiler, Ahmet, Pir Sultan Abdal, İstanbul 1984.

Köprülü, Fuad, İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi, İstanbul 1983.

Köprülü, Fuad, "Anadolu'da İslâmiyet", DEFM, S.IV(1338).

Köprülü, Fuad, Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 1981, 3.Baskı.

Köprülü, Fuad, "Baba", İA, II.

Köprülü, Fuad, "Abdal", Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi, I(193).

Köprülü, Fuad, "Bir Kızılbaş Şairi Pir Sultan Abdal", Hayat, III(1928).

Köprülü, Fuad, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara 1972, 2.Baskı.

Köprülü, Fuad, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, Ankara 1972, 2.Baskı.

Köylerimiz 1968'e Kadar, Ankara 1968.

Köylerimiz 1981.

Kuban, Doğan, "Anadolu Türk Şehri Tarihi Gelişmesi Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerine Bazı Gelişmeler", VD, VII(1968).

Kütükoğlu, Bekir, Osmanlı-İran Siyasî Münâsebetleri I 1578-1590, İstanbul 1962.

Massignon, Lois, "Tarikat", İA, XII-I.

"Mescid", İA, VII.

Mustafa Nuri Paşa, Netâvîcü'l-Vuku'ât, IV, İstanbul 1328.

Nesrî Tarihi, haz:M.Altay Köymen, Ankara 1983.

Ocak, A.Yaşar, "Emirce Sultan ve Zâviyesi", İÜFTED, IX(1978).

Ocak, A.Yaşar, "Türk Heterodoks Tarihinde "Zındık", "Hâricî", "Râfîzî", "Mülhid" ve "Ehl-i Bid'at" terimlerine dâir bazı düşünceler", İÜFTED, S.12(1981-1982).

Ocak, A.Yaşar, Babaîler İsmi, İstanbul 1980.

Ocak, A.Yaşar, "Zâviyeler", VD, XII(1978).

Ocak, A.Yaşar, "Selçuklu ve Osmanlı Dönemi Tekkelerinde Dinî-Tasavvufî Eğitime Genel Bakış", Atatürk'ün 100. Doğum Yılında Türkiye'de 1. Din Eğitimi Semineri, Ankara 1981.

Ocak, A.Yaşar, "Kalenderîler ve Bektaşîlik", İÜF Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan, İstanbul 1981.

Ocak, A.Y.-Faruki, S., "Zâviye", İA, XIII.

Orhonlu, Cengiz, Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı, İstanbul 1967.

Orhonlu, Cengiz, Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretleri İskân Tesebbüsü (1691-1696), İstanbul 1963.

Orhonlu, Cengiz, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı", Türk Kültürü Araştırmaları, XV/1-2(1976).

Oruç Boğ Tarihi, haz:Atsız, tarihsiz.

Oytan, M.Tevfik, Bektaşîliğin İcyüzü, İstanbul 1988, 8.Baskı.

Özdemir, Rifat, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, Ankara 1986.

Özkan, Ali İzzet, Ali Baba Kimdir, Ankara 1986.

Öztelli, Cahit, Pir Sultan Abdal, İstanbul 1985, 6.Baskı.

Pakalın, M.Zeki, Osmanlı Tarih Devimleri ve Tarifleri Sözlüğü, 3 Cild İstanbul 1983, 3.Baskı.

Rıdvan Nafiz-Uzunçarşılıoğlu İsmail Hakkı, Sivas Şehri, İstanbul 1928-1346.

Sadettin Nüzhet, XVII. Asır Saz Sairlerinden Pir Sultan Abdal, İstanbul 1929.

Serin, Rahmi, İslâm Tasavvufunda Halvetîlik ve Halvetîler, İstanbul 1984.

Sertoğlu, Midhat, Osmanlı Tarihi Lûgati, İstanbul 1986, düzeltilmiş ve ilâveli ikinci baskı.

Solakzâde, Solakzâde Tarihi, İstanbul 1297.

Sümer, Faruk, Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara 1976.

Şahin, İlhan, "Osmanlı Devrinde Kırşehir'in Sosyal ve Demografik Tarihi(1485-1584)", Türk Kültürü ve Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri(13-15 Eylül 1985 Kırşehir), İstanbul 1986.

Şahin, İlhan, "Osmanlı Devrinde Ahî Evran Zâviyesi'nin Husûsiyetlerine Dâir Bazı Mülâhazalar ve Vesikalar", Ahîlik ve Esnaf, İstanbul 1986.

Şams Al-Din Ahmad Al-Aflâkî Al-Ârifî, Manâkib Al-Ârifin(Metin), II, haz:Tahsin Yazıcı, Ankara 1980, 2.Baskı.

TDK Derleme Sözlüğü, IX, X.

Turan, Osman, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi, II, İstanbul 1978, 2.Baskı.

Turan, Osman, Selekuklular ve İslâmiyet, İstanbul 1980.

Uluçay, Çağatay, Padisahların Kadınları ve Kızları, Ankara 1980.

Uzunçarşılı, İ.Hakkı, "Bayezid II", İA, II.

Uzunçarşılı, İ.Hakkı, Osmanlı Tarihi, II, III-I Kısım, Ankara 1975, 3.Baskı.

Uzunçarşılı, İ.Hakkı, Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teskilâtı, Ankara 1984, 2.Baskı.

Ünal, Mehmed Ali, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı(1518-1566), Ankara 1989.

Yediyıldız, Bahâeddin, Ordu Kazası Sosyal Tarihi, Ankara 1985.

Yediyıldız, Bahâeddin, "Vakıf", İA, XVIII.

Yediyıldız, Bahâeddin, "Niksarlı Ahî Pehlivan ve Dâru's-Sulehâsı", Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu(2-6 Temmuz 1986), Ankara 1987.

Yinanç, M.Halil, "Cüneyd", İA, III.